



T.C.  
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HOLLANDA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN KARAMANLILARIN  
TERSİNE GÖÇ DENEYİMLERİ

Hazırlayan  
Recep ERGEN

Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı  
Sosyoloji Bilim Dalı  
Yüksek Lisans Tezi

Danışman  
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAHRAMAN

KARAMAN – 2019



T.C.  
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HOLLANDA'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN KARAMANLILARIN  
TERSİNE GÖÇ DENEYİMLERİ

Hazırlayan  
Recep ERGEN

Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı  
Sosyoloji Bilim Dalı  
Yüksek Lisans Tezi

Danışman  
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAHRAMAN

KARAMAN – 2019

## ÖNSÖZ

Çalışmamın başlangıcından bitimine kadar gerek sahada gerekse gündelik hayatta karşılaştığım tüm zorlukları aşabilmemde, maddi ve manevi her türlü desteğini gösteren, çalışmama ışık tutarken daima yanımda destekçim olan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Fatih Kahraman'a, akademik hayatla tanışmama vesile olan ve sürekli olarak bu yolda destek veren Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Göktürk ve Dr. Öğr. Üyesi Işıl Gökürk'e, sorularım ve sorunlarımı daima sabırla dinleme nezaketi göstererek, samimi tavsiyeleriyle motive eden Arş. Gör. Ayşegül Kurtoğlu ve Arş. Gör. Gamze Kaçar Tunç'a, akademik bilgi ve birikimlerini benimle paylaşarak geleceğe dair umutlarımı yeşerten Dr. Öğr. Üyesi Burcu Cıldır ve Hasan Harmancı 'ya çok teşekkür ederim.

Belirsizliklerle çıktığım bu yolda, daima yanımda olduğunu hissettirerek motivasyonumu yükselten teyzem Ayşe Akkuş'a, dostlarım Asya Çokadar, Dilara Şenses, Firdevs Ağaoğlu, Lale Güler, Nesrin Mutlu, Samed Karaca ve Tugay Timurtaş'a teşekkürlerimi sunarım. Geçmişten bugüne tüm eğitim hayatım boyunca destek olan, hayatımın merkezine adalet ve eğitimi koyarak, her türlü zorluğa karşı mücadele edebilmeyi öğreten annem Züleyha Ergen, babam Eyüp Ergen ve kardeşlerim Serhat Ergen ve Mustafa Ergen'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak Hollanda ile yaşanan siyasal ve sosyal tüm sorunlara rağmen, araştırmama gönüllü olarak katılan ve konunun önemini daha iyi anlamama vesile olan tüm görüşmecilere teşekkür ederim.

Recep Ergen

Karaman- Mayıs 2019

## ÖZET

Avrupalı Devletler, II. Dünya Savaşıyla kaybettiği emek gücünü tekrar kazanabilmek ve savaşın yıkımın yaralarını sarabilmek amacıyla 1960'lı yıllarda az gelişmiş ülkelere emek talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda başlayan göçlerle Avrupa sanayisi göçmen emeğine bağımlı bir hale gelirken, göçmen akıntıları bu bölgelere doğru yol almaya başlamıştır. 1970'lerin ikinci yarısından sonra emek ve üretim süreçlerini etkisi altına alan neoliberal politikalar, emek ve üretim sisteminde köklü değişiklikler getirirken, ulusaşırı faaliyetlerin önünü açmıştır. Avrupa'da sanayisizleşme sürecinin hızlanırken diğer yandan istihdam alanlarında bir daralmayı beraberinde getirmiştir. Bu noktadan sonra göçmen emeği göç alan ülkelerde eski değerini kaybederken, yerli emek kutsallaştırılmıştır. Ulusaşırı şirketlerin ortaya çıkışıyla, göçmene ve göçmen emeğine olan talebin azalması, göçmenlerin ülkelerine döndürülmesine yönelik politikaların oluşturulmasında önemli bir faktör olmuştur.

Avrupa'da 2000 ekonomi kriziyle artan göçmen karşıtlığı, 11 Eylül saldırısı sonrasında Müslüman göçmenlere karşı baskıları arttırırken, yabancı düşmanlığını arttıran bir etken olmuştur. Theo Van Gogh ve Pim Fortuyn cinayetleri sonrasında Hollanda'da büyüyen İslamofobi, çokkültürcü politikalarından asimilasyon politikalarına doğru geçişi gündeme getirmiştir. Hollanda'da artan yabancı düşmanlığı ve İslamofobik söylemler göçmenler üzerindeki baskıyı arttırırken, rahat bir yaşama kavuşmak isteyen göçmenlerin kalıcı olarak Türkiye'ye dönmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada, Hollanda'dan Karaman'a geriye göç eden göçmenlerin dönüş nedenlerine etki eden faktörleri ele almaktadır. 20 göçmen ile görüşülerek, yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla veri toplanmıştır. Elde edilen veriler kategorik-içerik analiz tekniğiyle görüşmelerin ortak noktaları üzerinden temalara ayrılarak, temaları destekleyen metaforlar aracılığıyla değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İslamofobi, İşgücü Anlaşmaları, Geri Dönüş Göçü, Karaman, İşçi Göçü

## ABSTRACT

After World War II, the Western European countries had started to rebuild their economies and opened their doors to immigrants from developing countries to compensate demand for labour. As a result of the rapid emigration from developing countries, Western countries again became attractive destinations for potential migrants. After the second half of the 1970s, neoliberal policies have brought about radical changes in the labour and production systems and lead the way for transnational activities. While the deindustrialization process in Europe brought a decrease in demand for labour, the emergence of transnational companies also caused a decline in the importance of immigrants in these countries. Thus, local labour had regained its importance and European countries have started to return the migrants to their own countries with the development of migrant returns policies.

The 2000 economic crisis in Europe and the aftermath of the 9/11 attack in the US, the anti-immigration had increased the pressures against the Muslim population in the European countries and it has been a factor that raises the xenophobia. Meanwhile, Islamophobia, which started to arise in the Netherlands following the murders of Theo Van Gogh and Pim Fortuyn, brought the transition from multiculturalist policies to assimilation policies. Hence, Xenophobia and Islamophobia rhetorics in the Netherlands has caused to increase pressure on the immigrants and the immigrants have started to return their own countries to secure a comfortable life. In this study, the return factors affecting the immigrants are discussed. The data were collected through 20 semi-structured interviews with immigrants who returned from Netherland to Karaman/Turkey. The collected data were analysed by using content analysis technique on the common points of the interviews and evaluated through metaphors supporting the themes

**Keywords:** Islamophobia, Labor Force Agreements, Return Migration, Karaman, Labour Migration

## İÇİNDEKİLER

<b>ÖNSÖZ</b> .....	<b>i</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>ii</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>iii</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>iv</b>
<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>ix</b>
<b>TABLolar VE ŞEKİLLER</b> .....	<b>x</b>
<b>HARİTALAR</b> .....	<b>xi</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
<b>I. BİRİNCİ BÖLÜM (ARAŞTIRMA TASARIMI)</b> .....	<b>5</b>
1.1. Araştırmanın Konusu.....	5
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	9
1.3. Araştırmanın Ana ve Alt Problemleri.....	11
1.4. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi .....	12
1.5. Araştırmanın Veri Kaynakları ve Veri Toplama Yöntemi .....	13
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları .....	16
<b>II. İKİNCİ BÖLÜM (KÜRESELLEŞME VE İŞGÜCÜ PİYASALARININ DÖNÜŞÜMÜ)</b> .....	<b>18</b>
2.1. Küreselleşmenin Kuramsal Çerçevesi .....	19
2.2. Küreselleşme Tartışmaları.....	21
2.2.1. Aşırı Küreselleşmeci Söylem.....	21
2.2.2. Şüpheli/Eleştirel Söylem.....	23
2.2.3. Dönüşümcü/ İkircikli Söylem.....	25
2.3. Küreselleşmenin Boyutları .....	26
2.3.1. Siyasi ve Politik Boyutu .....	27

2.3.2. Teknoloji Boyutu .....	28
2.3.3. Ekonomi Boyutu .....	29
2.4. Post-Fordizm Sonrası İşgücü Piyasasının Dönüşümü .....	31
2.4.1. Fordizm Nedir? .....	35
2.4.2. Fordizm'in Gelişim Süreci.....	37
2.4.3. Fordizm'in Özellikleri ve Kavramları .....	43
2.4.3.1. Taylorizm .....	46
2.4.3.2. Seri Üretim .....	48
2.4.3.3. Vasıfsız Emek.....	49
2.4.3.4. Sosyal Güvence .....	51
2.4.4. Post-Fordizm Nedir?.....	52
2.4.5. Post-Fordizm'in Özellikleri ve Kavramları .....	55
2.4.5.1. Esnek Üretim (Esneklik) .....	58
2.4.5.2. Esnek Uzmanlaşma / Esnek İstihdam.....	60
2.4.5.3. Fason Üretim .....	61
2.4.5.4. Güvencesizlik .....	62
2.4.5.5. Rekabet.....	63
2.4.6. İşgücü Piyasası ve Politikaların Değişimi .....	65
2.5. Küreselleşen Neoliberal Politikalar ve Küreselleşen Emek .....	67
2.5.1. Neoliberalizmin Gelişimi ve Refah Devletinin Gerilemesi ve Thatcherizm .....	68
2.5.2. Neoliberal Küreselleşme ve Göçmen Emeginin Değişen Yapısı .....	81
<b>III.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (GÖÇÜN KAVRAMLARI VE KURAMLARI).....</b>	<b>86</b>
3.1. Göç ve Göçmenliğin Kavramsal Boyutları .....	93
3.1.1. Göç ve Göçmenliğin İlişkisel Analizi.....	93

3.1.2. Sanayi Sonrası Göçün Eğilimleri.....	95
3.1.3. Farklılaşan Göç Biçimleri.....	97
3.2. Göçe Yönelik Temel Kavramlar.....	100
3.2.1. Uluslararası Göç .....	100
3.2.2. Düzenli/Düzensiz Göç .....	102
3.2.3. İşçi (İşgücü/Emek) Göçü .....	103
3.2.4. Göçmen/Ekonomik Göçmen.....	105
3.2.5. Tersine Göç.....	106.
3.3. Türkiye’den Hollanda’ya Emek Göçünün Seyri .....	109
3.3.1. Hollanda’ya Göçün Başlangıcı ve Gelişimi.....	111
3.3.2. Geçicilikten Kalıcılığa Bitmeyen Göç .....	115
3.3.3. Hollanda’dan Ev’e Geri Dönüş.....	119
3.4. Hollanda’dan Tersine Göçe Neden Olan Faktörlerin Kavramsal Analizi...	122
3.4.1. Irk Ayrımcılığı (Irkcılık).....	122
3.4.2. Uyum (Entegrasyon)’ dan Asimilasyona.....	123
3.4.3. Yabancı Düşmanlığı/Korkusu (Xenofobia).....	127
3.4.4. İslamofobi .....	129
3.5. Göç Kuramları .....	131
3.5.1. Ravenstein’in Göç Kanunları.....	133
3.5.2. Kesişen Fırsatlar Kuramı .....	135
3.5.3. İtme Çekme Kuramı.....	136
3.5.4. Yeni Ekonomi Kuramı .....	139
3.5.5. Göç Sistemleri Kuramı .....	140
3.5.6. Merkez-Çevre Kuramı .....	142
3.5.7. Göçmen İlişkiler Ağı (Network) Kuramı.....	144



3.6. Hollanda’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Geri Dönüşlerine Kuramsal Bir Bakış .....	147
---	-----

#### **IV.DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ)..... 152**

4.1. Görüşmecilerin Sosyo-Demografik Özellikleri.....	152
4.2. Görüşmecilerin Meslekleri ve Çalıştıkları İşler .....	155
4.3. Fırsatlar ve Riskler Bağlamında Hollanda’ya Göç Deneyimi.....	161
4.3.1. Hollanda’ya Gidiş ve Orada Bulunma Süreci.....	161
4.3.1.1. “Kurtuluş ” ‘un yolu Göçten Geçer .....	162
4.3.1.2. Görünmeyen Göç Yolları .....	166
4.3.2. Göçü İlk Deneyimleme Biçimleri ve Geliştirdikleri Uyum Stratejiler ...	172
4.3.3. Hollanda Deneyimi Sürecinde Sosyal ve Kültürel Uyum .....	176
4.3.3.1. Hollanda’da Küçük Karaman .....	177
4.3.3.2. Karaman Amsterdam Hattı.....	181
4.3.4. Hollanda’da “Göçmen Ailesi” Olarak Yaşama Deneyimi .....	185
4.3.4.1. Bavul Tipi Aile .....	186
4.3.4.2. Eşitlik Toplumunda Eşit Olamayanlar .....	190
4.3.4.3. Kazanılan Paraysa Tüklenen Ömürdür.....	198
4.4. Tersine Göç Kararı ve Geri Dönüş.....	204
4.4.1. Tersine Göç Kararı Alınmasına Sebep Olan Faktörler .....	206
4.4.1.1. İslamofobi Hayaleti .....	209
4.4.1.2. Hoşgörünün Sınırındaki Göçmenler.....	215.
4.4.1.3. Yabancıya Yardım Yok.....	219
4.4.1.4. Yabancı mı Müslüman mı? .....	229
4.4.1.5. Acı Vatan Anavatan .....	238
4.4.1.6. Para Ağacı Taşlanır .....	240

<b>SONUÇ VE ÖNERİLER .....</b>	<b>248</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>262</b>
<b>EKLER .....</b>	<b>275</b>
<b>EK1: GÖRÜŞME FORMU .....</b>	<b>275</b>
<b>EK: TÜRKİYE-ALMANYA İŞGÜCÜ ANLAŞMASI.....</b>	<b>278</b>



## **KISALTMALAR LİSTESİ**

**AB:** Avrupa Birliği

**ABD:** Amerika Birleşik Devletleri

**BİT:** Bilgilendirme ve İletişim Teknolojileri

**BM:** Birleşmiş Milletler

**ÇSGB:** Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

**DİYİH :** Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri

**ILO:** Uluslararası Çalışma Örgütü

**IMF:** Uluslararası Para Fonu

**İŞKUR:** Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü

**IOM:** Uluslararası Göç Örgütü

**KKK:** Köy Kalkınma Kooperatifi

**OECD:** Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

**OPEC:** Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

**STK:** Sivil Toplum Kuruluşu

**TDK:** Türk Dil Kurumu

**TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu

**YTB:** Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

## TABLolar VE ŞEKİLLER

**Tablo-1:** Yurt Dışındaki Vatandaş Sayıları

**Tablo 2:** Görüşmecilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

**Tablo- 3:** Göçle Deneyimlenen İŞler ve Niteliksel Değişim

**Tablo- 4:** Avrupa'ya Gitme Deneyimlerinde Ortaya Çıkan Faktörler

**Şekil- 1.** Yaşanan ve Gidilecek Yerdeki Faktörler ve Bunların Etkileşimi



## HARİTALAR

**Harita 1.** 17.Yüzyıldan Bu Yana Küresel Göç Hareketler

**Harita 2.** 1945 – 1973 Arasında Küresel Göçün Yönü

**Harita 3.** 1973'ten Bu Yana Göç Hareketleri



## GİRİŞ

Avrupa’da neoliberalizm, sosyal yaşamda yeni kurallar ve yeni piyasa mekanizmaları ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda bu yenileşme sürecindeki ivmelenme, ekonomi politikalarının seyrini değiştirirken, emek ve üretim sürecine de etki ederek yeni üretim biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Neoliberal politikaların küreselleşmesi ile ulus-aşırı şirketler ortaya çıkarması, üretimi çok yönlü bir boyuta taşırken, üretim sürecinde verimi arttıracak temel şartın esneklik ve rekabet olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda neoliberal küreselleşme: uluslaşırılma ve özelleştirme ekseninde serbest piyasa ekonomisini esas alan ekonomi ve üretim politikası olarak tanımlanabilmektedir. Bu politikaların çok yönlü hale getirilerek, başta sosyal ve siyasal politikalar olmak birçok alana etki etmesi beklenilmektedir. Buna bağlı olarak, sermayenin yapısında ki değişimler ile üretim sürecinde ki farklılaşmalar, neoliberal düşüncenin uluslararası geçiş ve yayılma sürecini beraberinde getirirken, ulusaşırı hale dönüşen emek göçleri ve ulus ötesi şirketleri ortaya çıkarmıştır. Uluslaşırılma sonrası Avrupa’da daralan istihdam alanları, artan işsizlik oranlarını ortaya çıkarmasının yanında göçmenlere yönelik baskıların dolaylı olarak artışına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa ülkelerine yönelen yoğun göç akıntıları, kısa sürede üretimde artışa ve ekonomik kalkınmaya neden olunca, birçok Avrupa ülkesi işgücü ithal etmeye yönelmiştir. Batı ülkelerinde başlayan ekonomik düzenleme süreci, başka ülkelerden işgücü talebinde bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye’nin uluslararası göç pazarında yerini alması 1960’ların başlarında yaptığı işgücü anlaşmalarıyla başlayarak uzun yıllar sürecek göç serüveninin temellerini atmıştır. Kısa süreli değişimle, geçici statüde başlayan göç süreci aile birleşimleriyle birlikte kalıcı hale gelmeye başlamıştır.

Yapılan işgücü anlaşmalarıyla; işsizliğin azaltılması, yurtdışını deneyimleyen işçilerin nitelik kazanarak gelip üretim sürecine katkıda bulunması ve döviz geliri artışı ile dış borçların ödemesinin sağlanabilmesi amaçlanırken, zamanla kalıcı hale gelen göçler bu amaçların kısa bir süreliğine gerçekleştirilmesiyle son bulmuştur (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 28–29).

Türkiye, 1 Eylül 1961’de Almanya ile imzalanan ikili işgücü anlaşması ile işçileri gönderirken, 1964’te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965’te Fransa ve 1967’de İsveç ile benzer ikili anlaşmalar imzalayarak göç sürecine eklemlenmiştir. Göç sürecinde gönderilecek olan adaylar farklı kriterlere göre belirlenirken, bazı bölgelere öncelik verildiği bilinmektedir (Abadan - Unat, 2017: 84–85). Karaman’ın merkezinde yaşanan büyük bir yangın sonrasında, şehrin merkezinde yer alan esnaf dükkanları kullanılamaz hale gelmiştir. <sup>1</sup>19 Eylül 1964’te gerçekleşen bu yangın sonrasında, birçok devlet kurumu tarafından Karaman esnafına yardım edilirken, o dönemlerde başlayan Avrupa’ya işçi alımlarında Karaman’a önceliğin verildiği birçok kaynakta yer almıştır. Özellikle Hollanda’ya giden işçilerin<sup>2</sup> çoğunluğunun Karaman’dan olması da bu durumla ilişkili bir neticedir (Uca ve Ülker, 2017: 74–75). 1970’lerden sonra aile birleşimleriyle Avrupa’da kalabalık bir hale gelen Türk nüfusu yabancı düşmanlığının hedefi haline gelmiştir. Özellikle 90’larda birçok Avrupa ülkesinde başlatılan asimilasyon politikaları, ırkçı söylemleri arttırırken 2000’lerin başında yaşanan Avrupa ekonomik krizi ve 11 Eylül saldırıları sonrasında İslamofobi ve yabancı düşmanlığını arttırmıştır. Bu süreçler sonrasında Türk göçmenlerde tersine göç

---

<sup>1</sup> Daha detaylı bilgi için bkz. Uca, A., ve Ülker, A. (2017). *Karaman Çarşı Yangını ve Avrupa’ya Göç*. Konya: Çizgi Kitapevi.

<sup>2</sup> Bu konu detaylı olarak “Türkiye’den Hollanda’ya Emek Göçünün Seyri” başlığı altında ele alınmaktadır.

eğilimleri görülmeye başlanarak, siyasiler arasında artan gerilimle doruk noktasına ulaşmıştır (Abadan - Unat, 2017: 286).

Tersine göç, amaçları doğrultusunda göç eden göçmenlerin, bir süre sonra amaçlarına ulaşmaları veya bazı itici faktörlerin ortaya çıkması neticesinde, geldikleri yere geri dönme davranışlarına verilen isimdir (Bartram, Poros, ve Monforte, 2017: 261; Şahin-Kütük, 2016: 115). 1960’larda Karaman’dan Hollanda’ya giden Karamanlı göçmenlerin, uzun yıllar Hollanda’da yaşadktan sonra 2000’lerde tersine göç etmeye başlaması farklı nedenlerle gelişen bir durumdur. Avrupa’da yükselen yabancı düşmanlığı ve İslamofobi, Hollanda’ya da sıçrayarak, çokkültürcü ve ılımlı politikaların yerini asimilasyona yönelik politikaların alması farklı milletlerden gelen göçmenler üzerinde dönüşü etkileyen ve tersine göçü hızlandıran temel nedenler arasında olmuştur. Devlet kurumlarının yanı sıra sosyal yaşamda ayrımcılık ve düşmanlığa maruz kalan göçmenler -özellikle Müslüman Türk göçmenler- ülke içerisinde tehlike arz eden grup olarak görülmeye başlamıştır. Halk içerisinde oluşan “Hollanda Müslümanlaşacak” söylemi, göçmenleri zor durumda bırakacak uygulamaları ortaya çıkarırken, tersine göç hareketini ivmelendiren bir etken olmuştur.

Hollanda’da yaşayan Karamanlı göçmenlerin tersine göç kararlarına etki eden faktörleri keşfetme amacıyla tasarlanan bu çalışma, tarihsel ve kuramsal arka planıyla birlikte dört bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, araştırmanın amacı, ana ve alt problemleri, kısıtlılıklar ve zorlukları yer alırken, genel bir perspektifte, araştırmanın hedefine ve önemine vurgu yapılmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmanın özgün yanı ve literatürde yer alacağı konuma da değinilmiştir.

Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümünde ise, göç ve göçmen emeğinin, tarihsel arka planı kavramsal boyutlarla beraber ele alınmaktadır. İkinci bölümde emek ve göçmen



emeğinin tarihsel süreçteki değişimine vurgu yapılırken, neoliberal küreselleşme sonrası göçmen emeğinin değişen yapısı ve üretimde oynadığı rol sistematik bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise tersine göç ve göçmenlik kavramlar ve kuramlar açısından değerlendirilerek, Türk dış göçü ve Hollanda'dan tersine göç süreci ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın analiz kısmını içeren dördüncü bölümünde ise: görüşmeler sonrasında elde edilen bulgular, oluşturulan temaların içerisinde metaforik ifadeler yardımıyla yorumlanmıştır. Göçmenlerin Hollanda'ya gidiş ve Hollanda'da sosyalizasyon süreçleri, tersine göçün nedenleri ve sonrasında yaşanan uyum sorunları kategorik içerik analizine tabi tutularak, son bölümde yer alan sonuç bölümünde genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

## I. BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA TASARIMI

### 1.1. Araştırmanın Konusu

1900'lerin ikinci yarısından sonra dünyayı etkisi altına alan neoliberal küreselleşme, devletin müdahale ve kontrol mekanizmasını toplumun her kesiminde gösterdiği sosyal refah devleti anlayışında bir tür kırılma noktası yaratırken, karşılaşılan toplumsal ve iktisadi krizlerin temelini refah devletinin aşırı müdahaleci ve korumacı yapısıyla ilişkilendirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu noktada *neoliberal* söylemler, sorunları aşmak için kullanılacak reçeteleri içerisinde barındıran yeni politik söylemlerle dünya genelinde popülerlik kazanmıştır. Korumacı ve müdahaleci devlet yapısının eleştirisini yapan bu yeni söylemler, özellikle 1970'lerde dünyaya eklenerek, yeni piyasa ekonomisini ve bu minvalde oluşturulacak yeni politikaları gündeme getirmiştir. Refah devletinin koruyuculuğunu yıkmasının yanı sıra rekabet ve çalışmanın kutsanması, sisteme tutunamayan, başarısız olan bireyleri, çaba yoksunluğu ve kişisel başarısızlığıyla etiketleyerek; çalışamayan, yardıma muhtaç ve yoksul bireylerin toplum dışına itilmesine neden olmuştur. Bu değişim rüzgârı sonrasında ortaya çıkan ulusötesi şirket ve ticaret anlayışı, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya emek göçleriyle giden göçmenlerin istihdam sorunları yaşamasının önünü açmıştır. Bu çalışmanın da tartışmalarından birisi olan "*Avrupa'da artan yabancı düşmanlığı ve İslamofobi*" Avrupa toplumlarında göçmenler üzerindeki baskıyı artırırken aynı zamanda Avrupa'da göçmen emeğine olan talebi azaltan ve emek üzerinde baskıların oluşmasını tetikleyen bir durumu ortaya çıkarmıştır. Geçmişte göç alan ülkeler de bu durum, göçmenlerin ülkelerine dönmesini teşvik edici birçok düzenlemenin ve politikaların oluşturulmasına sebep olmuştur. Hollanda'daki Türk göçmenlerde bu değişimden en çok etkilenen gruplar arasında yer almaktadır.

Avrupa'nın II. Dünya Savaşıyla kaybettiği emek gücünü tekrar kazanma, sanayisini geliştirme ve üretimi artırma amacıyla, az gelişmiş ülkelerden emek talebiyle başlayan emek göçleri, Türkiye'de, resmi olarak ilk kez 30 Ekim 1961'de Almanya ile imzalanan işçi değişim programıyla başlamıştır. Küreselleşmeyle başlayan emek talebi birçok farklı Avrupa ülkesi tarafından da çeşitli anlaşmalarla karşılanmaya çalışılmıştır. 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan petrol krizi ve devamında görülen iktisadi kriz, yükselen işsizlik oranlarının yanı sıra istihdam alanlarının daraltılmasına yönelik neoliberal politikaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Ulusaşırı şirketlerin ortaya çıkması ile üretim az gelişmiş ülkelere doğru bir kayma yaşanırken, bu kayma sonucunda Avrupa'da bulunan büyük üretim tesisleri de Asya'ya taşınmıştır. İşsizliğin ve ekonomik krizin sorumluluğunu üstlenmeyen devletler, bu sorunun kaynağını Avrupa'da göçmen nüfusuyla ilişkilendirerek, yabancı düşmanlığının ilk tohumlarını atmıştır. Emeğe olan ihtiyacın azalması göçmenlerin *işe yaramaz, sosyal yardım bağımlısı, devlete yük* olarak görülmesine yol açarken, geldikleri ülkelere dönmeleri için teşvik ve baskıların oluşturulmasına neden olmuştur (Şahin-Kütük, 2015: 621).

Neoliberal politikaların yayılımıyla başlayan çözülme, refah devleti düşüncesinde değişmelere <sup>3</sup>yol açarak sosyal yardımların azaltılması <sup>4</sup>ve istihdama katılmayan bireylerin toplum dışına itilmesi<sup>5</sup> gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu durum üretim süreçlerinde emeğin üzerindeki baskıyı artırırken, üretimin ve verimliliğin artırılması hedefini ortaya çıkarmıştır. İşsizlik, hastalık gibi çalışmaya engel olacak her durum ve grup,

<sup>3</sup> Detaylı bilgi için ; Arın, T. (2004). Refah Devleti Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu. Neoliberalizmin Tahribatı II. Cilt. İstanbul: Metis Yayınları.

<sup>4</sup> Tartışmaya daha detaylı ulaşmak için bkz: Arın, T. (2004). Refah Devleti Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu. Neoliberalizmin Tahribatı II. Cilt. İstanbul: Metis Yayınları.

<sup>5</sup> Detaylı bilgi için ; Hartmann, K. (2014). *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar: Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik* (Çev: Ethem Levent Bakaç ). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

bu yeni devlet sisteminde ayıklanması gerekenler olarak görülmüştür. Bunun sonucu olarak da sosyal yardımlar azaltılarak bu gruplar üretim sürecine dâhil edilmeye çalışılmıştır (Hartmann, 2014: 26–27). Göçmenlikte bu düzlemde devletin sermayesine göz diken grup olarak tanımlandığı için Almanya, Hollanda, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde yabancı düşmanlığını ortaya çıkarmıştır. Sosyal yardımların azaltılması da bu yönde alınan bir karar olup göç kararının artmasına etki etmiştir (Hartmann, 2014: 32; Özer, 2015: 31–33).

11 Eylül, Theo Van Gogh ve Pim Fortuyn cinayetleri sonrasında Hollanda’da büyüyen İslamofobi, Müslümanların özcülük, köktencilik, şiddet, terör ve muhalefet ile özdeşleştirilmesine yol açarken, asimilasyon politikalarını gündeme getirmiştir (Kaya, 2016: 139–140). Kaya(2016); Hollanda’da, 2000’lerden sonra gerçekleşen tüm bu olayların, Türk göçmenler üzerinde tersine göç baskılarını artırıcı bir etken olduğuna dikkat çekmiştir (Kaya, 2016: 152). Örneğin; göçmenler belli bir süre işsiz kaldığı takdirde vatandaşlıklarının iptali, para cezası ya da sosyal güvencelerinin elinden alınması gibi tehditlere maruz kalması gündeme gelmiştir. Özellikle her çocuk başına verilen aylık ücret kesintiye uğratılırken, emekli olanlar ülkelerine geri döndükleri takdirde emekli maaşlarını kesintisiz olarak alabilecekleri yeni yasalar gündeme getirilmiştir. Terör faaliyetlerinin Müslümanlarla özdeşleştirilmesi de Avrupa’da yükselen bir yeni ırkçılığı gözler önüne sererken, göçmenlerin üzerinde oluşturulan geri dönüş teşvik, farklı bir baskı aracı olarak ele alınırken, düzenlenen yeni politikaların temelini kuvvetlendiren bir harç görevi görmüştür (Sumbas, 2009: 272). Şahin - Kütük(2016)’e göre, Hollanda’da maruz kalınan politik ve sosyal baskıların, Türkiye’deki yaşanan siyasal krizlerin ve sosyal olaylarında etkili olduğuna dikkat çekmiştir (Şahin-Kütük, 2016: 122). Türkiye’de yaşanan son yıllardaki gelişmeler ve yeni olanaklar, sağlık sektöründe ve sosyal alandaki gelişmeler Türkiyeli göçmenler için çekici faktörler işlevi görebilmektedir. Göçmenlerin 2000

öncesinde Avrupa'ya giderken, geride bıraktıkları Türkiye algısının, son yıllarda küresel pazara eklenerek gelişmeleri yakından takip eder bir duruma gelmesi Türk göçmenlerin ülkeye dönme fikirlerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle birikimlerini ve kazançlarını Türkiye'de yeni iş alanları oluşturarak değerlendirme yoluna başvurmaları tersine göçün düşüncelerinin farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Geçmişte Hollanda'ya emek göçüyle giden göçmenlerin, 2000' ler sonrasında maruz kaldıkları sosyal ve siyasal baskıların artışıyla birlikte, birikimlerini ve yatırımlarını anavatanlarına yönlendirmişlerdir. Bu durum tersine göçü Türkiye'ye keyfi bir dönüşten çok, zorunlu bir durum olarak karşımıza çıkarırken, tersine göçü ivmelendiren ve arttıran bir etken olmuştur. Bu bağlamda birikimleri Türkiye'ye yönlendirme davranışının da normalleşerek, tersine göç kararı almada etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Neoliberal dönüşümler sonrasında, Avrupa'da emeğe talebin azalması, işgücü anlaşmalarıyla geçici nitelikte giderek kalıcı olan göçmenlerin iş alanlarını azaltan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmenlerin ülkelerine dönmeleri için oluşan siyasi ve politik baskıların yanı sıra, Avrupa'da yükselen İslamofobi, ırkçılık, yabancı düşmanlığı gibi sosyal sorunlar, Hollanda'da da görünür hale gelmeye başlayarak, orada yaşayan Türk göçmenleri de birçok yönden etkisi altına almıştır. Karaman'dan Hollanda'ya giden göçmenlerin, uzun yıllar sonra tersine göç kararları üzerinden şekillenen bu araştırma, göçmenlerin Hollanda'ya gidiş süreciyle birlikte, geliştirdikleri uyum stratejileri, tersine göç etme kararlarına etki eden faktörler ve tersine göç sonrası karşılaştıkları sorunları ele almayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Avrupa'da yaşanan dönüşümlerin Hollanda özelinde nasıl gerçekleştiği ve bu dönüşümün göçmenlere hangi alanlarda etki ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Neoliberal küreselleşmeyle yaşanan emek sürecindeki dönüşüm (seri üretim/esnekleşme/nitelik gibi), tersine göçün ortaya çıkmasında temel bir etken olduğu için

araştırmanın kavramsal/kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu araştırmada tersine göç gerçekleştiren göçmenlerle yapılan görüşmelerin kuramsal çerçeveye birlikte analiz edilmesindeki amaç hem bağlamın hem de sonucu tetikleyen etkenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlama düşüncesiyle oluşturulmuştur.

## 1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dış göç ile ilgili literatürdeki araştırmalara bakıldığında, Türk göçmenler ile ilgili yapılan araştırmaların genellikle Avrupa'ya uyum ve kültürel problemler üzerine şekillendiği gözlemlenmiştir. Özellikle son yıllarda Avrupa'da yükselen İslamofobi ve yabancı düşmanlığıyla birlikte tersine göç yazını gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat tersine göç yazınında, çalışmaların içerik olarak kısıtlı olması ya da sadece tutum ve beklentilerini ölçmeye yönelik tasarlanmış olması, tersine göçün nedenlerine odaklanılmamasına ve dönüş nedenlerinin bilinmemesine neden olmuştur. Bu bağlamda göçmenlerin tersine göç kararlarına etki eden faktörleri tespit ederek, bu deneyimlerini anlama/kavrama amacıyla tasarlanan bu araştırma, keşfedici (incelemeci) araştırma niteliği taşımaktadır.<sup>6</sup> Keşfedici araştırmada, ele alınacak konunun daha önce araştırılmamış olması ve gelecekte gerçekleşecek olan araştırmalar için bir yol haritası niteliği taşıması temel bir gereklilik olarak sunulmaktadır. Keşfedici araştırmada bir diğer nokta ise *ne* sorusu üzerinden formüle edilen soruların, çok az anlaşılmış bir meseleyi sorgulayarak devam ettirirken, araştırmanın her aşamasında araştırmanın yönünün değişebilmesi yönüyle esnek bir yapıdadır. Bu bağlamda da tersine göç yazınında göçmenlerin dönüş nedenlerine dair

<sup>6</sup> Bahsi geçen çalışmaları daha detaylı incelemek için bakınız:

**Gitmez, S. (1983).** *Yurtdışına İşçi Göçü: Beklentiler, Gerçekleşenler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

**Rittersberger - Tılıç, Özen, ve Çelik, (2016).** Geriye Göçün Dinamikleri: Almanya'dan Ev'e Dönüş. (Ed. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner). *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları

**Şahin-Kütük, (2016).**Hollanda'da Yaşayan Türklerin Geri Dönüş Konusundaki Niyetleri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33(1).

**Taştan, A. (2003).** *Yurda Dönen İşçilerin Sorunları*. Kayseri: Laçın Kitap Kırtasiye.

araştırmanın bulunmaması, bu araştırmanın keşif olarak tasarlanmasının en temel nedeni olmuştur. Araştırılacak konu hakkında araştırmanın yapılmamış olmaması, alanın tanınamaması veya net bir şemanın çizilememesine neden olmaktadır. Keşif araştırmasında tasarlanan araştırma ve sonrasında yapılacak olan araştırmalara kılavuz olma niteliğini de içinde barındırması nedeniyle alanın ilk çalışması olma özelliği de taşımaktadır. Araştırmada nitel yöntemin kullanılması ve araştırma sürecinde odaklanılan kesin soruların zamanla esnetilebilmesi keşifin temel niteliklerinden birisi olmaktadır (Neuman, 2016: 51-52).

Hollanda ile yapılan emek gücü anlaşması sırasında vuku bulan Karaman çarşı yangını<sup>7</sup>, göçlerde Karaman'a öncelik sağlanması sonrasında, Karaman, Hollanda'ya giden yüksek miktarda emek gücünü sağlayan bir bölge olmuştur. Literatürde Karamanlı göçmenler üzerine yapılmış bir çalışmanın eksikliğini gidermek ve son yıllarda tersine göçlere ne etki etmiştir ve neden tersine göçler artmıştır sorularına cevap bulabilmek adına, araştırmanın amacı, Hollanda'dan Karaman'a tersine göçün sebebini anlamak, Türk göçmenleri bu eyleme iten faktörleri ve küreselleşen neoliberal politikaların göçmenlerin yaşamına etkisi keşfetmek olmuştur. Böylece Hollanda'dan tersine göç eden göçmenler üzerine literatürdeki araştırma eksikliğini giderilmesi ve araştırma sonucunda elde edilecek verilerin *tersine göç* konusunda sonraki yapılacak olan çalışmalara yeni bir ışık tutması açısından öneme sahip olması beklenmektedir. Ayrıca göç literatüründe Karamanlı göçmenlere dair bir araştırmanın yapılmamış olması, dış göçe katılan Karamanlı göçmenlerin geri dönüşleriyle birlikte ortaya çıkabilecek problemlerin çözümünde ve dönüş

---

<sup>7</sup> 21 Eylül 1964 tarihinde Karaman'da ortaya çıkan Çarşı yangınıyla birlikte, onlarca işyeri maddi hasara uğramıştır. Birçok kişinin iş yerinin kül olması, Avrupa ülkelerine işçi alımlarında Karaman'a öncelik sağlanmasının önünü açmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Uca, A., ve Ülker, A. (2017). *Karaman Çarşı Yangını ve Avrupa'ya Göç*. Konya: Çizgi Kitapevi.)

nedenlerinin tespitinde, bu araştırma sonuçlarından faydalanılabilmesi açısından önemli bir noktada yer alacağı düşünülmektedir.

### **1.3. Araştırmanın Ana ve Alt Problemleri**

Araştırma, iki ana problemi bulunurken ve bu problemler kendi içerisinde üç alt problemden oluşmaktadır:

**Ana Problem 1:** Karaman'dan Hollanda'ya göç eden göçmenlerin, tersine göç kararı almalarını etkileyen faktörler nelerdir?

**Alt Problem 1.1:** Karamanlı göçmenlerin tersine göç öncesi/sonrası karşılaştıkları sorunlar nelerdir?

**Alt Problem 1.2:** Hollanda'da yaşayan Karamanlı göçmenlerin, bir arada yaşamak için geliştirdikleri stratejiler, tersine göç kararını nasıl etkilemiştir?

**Alt Problem 1.3:** Neoliberal küreselleşme sonrası değişen göçmen politikalarının tersine göç kararına etkisi ne yönde olmuştur?

**Ana Problem 2:** Hollanda'da yaşayan Karamanlıların tersine göç kararına gündelik yaşamdaki deneyimlerinin nasıl bir etkisi olmuştur?

**Alt Problem 2.1:** Hollanda'da artan İslamofobi, göçmenin tersine göç kararına nasıl etki etmiştir?

**Alt Problem 2.2:** Tersine göç etme kararı, Karamanlı göçmenlerin hayatında ne gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır?

**Alt Problem 2.3:** Tersine göç eden Karamanlı göçmenlerde, göçün başlangıcından bitişine dek, nasıl bir değişim gözlemlenmektedir?



#### 1.4.Çalışmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Hollanda'dan emekli olmadan geri dönen Karamanlı gurbetçiler oluştururken, örnekleme ise en az 10 yıl çalışma yaşamını deneyimleyerek emekli olmadan geri dönüş yapmış Karamanlı gurbetçiler oluşturmaktadır. İşgücü anlaşmalarıyla Karaman'dan Hollanda'ya yoğun bir işçi göçü yaşanması ver Hollanda'dan geri dönüş yapan göçmenler üzerine detaylı bir araştırmanın yapılmamış olması örneklem grubu seçimini anlamlı kılmaktadır.

Geri dönen Karamanlılar hakkında literatürde yeterli veri olmaması nedeniyle araştırmanın evrenini oluşturan nüfus belirsizdir. Bir evrendeki örneklem sayısı bilinmediği ya da tek tek tanımlanamadığı durumlarda olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniği kullanılmaktadır (R. Kumar, 2011: 218). Bu nedenle araştırmanın örneklem grubunun seçiminde olasılığa dayalı olmayan örneklem teknikleri içerisinde yer alan kartopu örnekleme kullanılmıştır. Kartopu örnekleminin en büyük avantajı, görüşülen kişilerle kurulan bağlantıların, diğer kişilere ulaşmada kolaylık sağlaması ve görüşülen kişilerin kendisini güvende hissederek daha gerçekçi cevaplar vermesi olmuştur. Bu da elde edilen verilerin daha güvenilir olmasına katkı sağlamaktadır. Örneklemin belirlenmesinde, emekli olmadan dönmüş olma, Hollanda'da en az 10 yıl iş deneyimlemiş olma ve kesin dönüş yapmış olma gibi kriterler kullanılmıştır. Dönüş nedeni olarak emeklilik dışında sebeplerin saptanması için emekli olmama; çalışma ve sosyal hayat hakkında en az 10 yıl deneyimin yeterli bir süre olabileceği düşünülerek sınırlandırma; tersine göçün kalıcı bir geri dönüşü içermesinden ötürü kesin dönüş yapmış olma, kriterlerin gerekçesini oluşturmaktadır.

Örneklem büyüklüğünün bilinmediği durumlarda araştırmanın sonlandırılması için gerekli koşul olarak Kumar (2011)'ın *doyma noktası* kavramı dikkate alınarak , istenilen bilgiye ulaşıldığı düşünüldüğünde araştırmaya sonlandırılmıştır. Bu çalışma, Hollanda'dan

emekli olmadan geri dönüş yapan 20 gurbetçi ile tamamlanmıştır. Verileri yarı-yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiş olup, toplanan bilgilerle; görüşmecilerin demografik özellikleri, deneyimledikleri meslekler, Hollanda'da göç deneyimleri, aile olarak yaşadıkları sosyal deneyimler, tersine göç kararı ve karara etki eden faktörler kategorik içerik analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir.

Verilerin analizinde temel hareket noktası; küreselleşen neoliberal politikalar etkisinde değişen, emek süreçleri ve göçmen politikalarının, Avrupa'da yaşayan göçmenlerin yaşantısına ve geri dönüş kararlarına etkisi olacaktır. Nitelik kazandırma amacıyla başlatılan göçlerin, geri dönüş yapan göçmenler üzerinde başarısı veya başarısızlığıyla birlikte, göçmenlerin Avrupa'da karşılaştıkları zorluklarla mücadele edebilmek için geliştirdikleri mekanizmaların tersine göçler üzerindeki etkileri incelenecektir.

### **1.5.Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği**

Araştırmanın tasarlanma sürecinde gerçekleştirilen literatür taramalarıyla, literatürde var olan göç konuları ve bu konulara yönelik yapılan araştırmalar araştırmaya yön veren kaynaklar olmuştur. Yazılı (kitap, makale, tez, dergi, gazete, istatistik, rapor) birçok kaynağın yanı sıra çevrimiçi kaynaklar ve internet sitelerinde yer alan yazılardan yararlanılarak araştırma tasarlanmıştır. Bu süreç içerisinde tersine göçlerle ilgili yapılan çalışmalar takip edilerek, bu araştırmaların biçimsel ve kuramsal kısımları göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmada, göçmenlerin göç deneyimlerinin öncesi ve sonrası hakkında detaylı ve derinlemesine veri toplayabilmek için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla oluşturulan yarı-yapılandırılmış görüşme formu görüşmecilere farklı günlerde belli

periyotlarla uygulanmış ve araştırmanın amacına bağlı kalınarak yaklaşık 50 sorudan oluşan görüşme formu, 20 görüşmeciye uygulanarak veri toplanmıştır. Görüşme esnasında, zaman zaman farklı sorular eklenerek, değiştirilerek ya da genişletilerek sorulmuş ve görüşmecinin cevap vermekten çekindiği sorular farklı biçimlerde tekrar yöneltilmiştir. İlk haline cevap alınamayan sorularda bile, sorular değiştirilerek uygulandığında yeterli cevapların alınmasına katkı sağlamıştır.

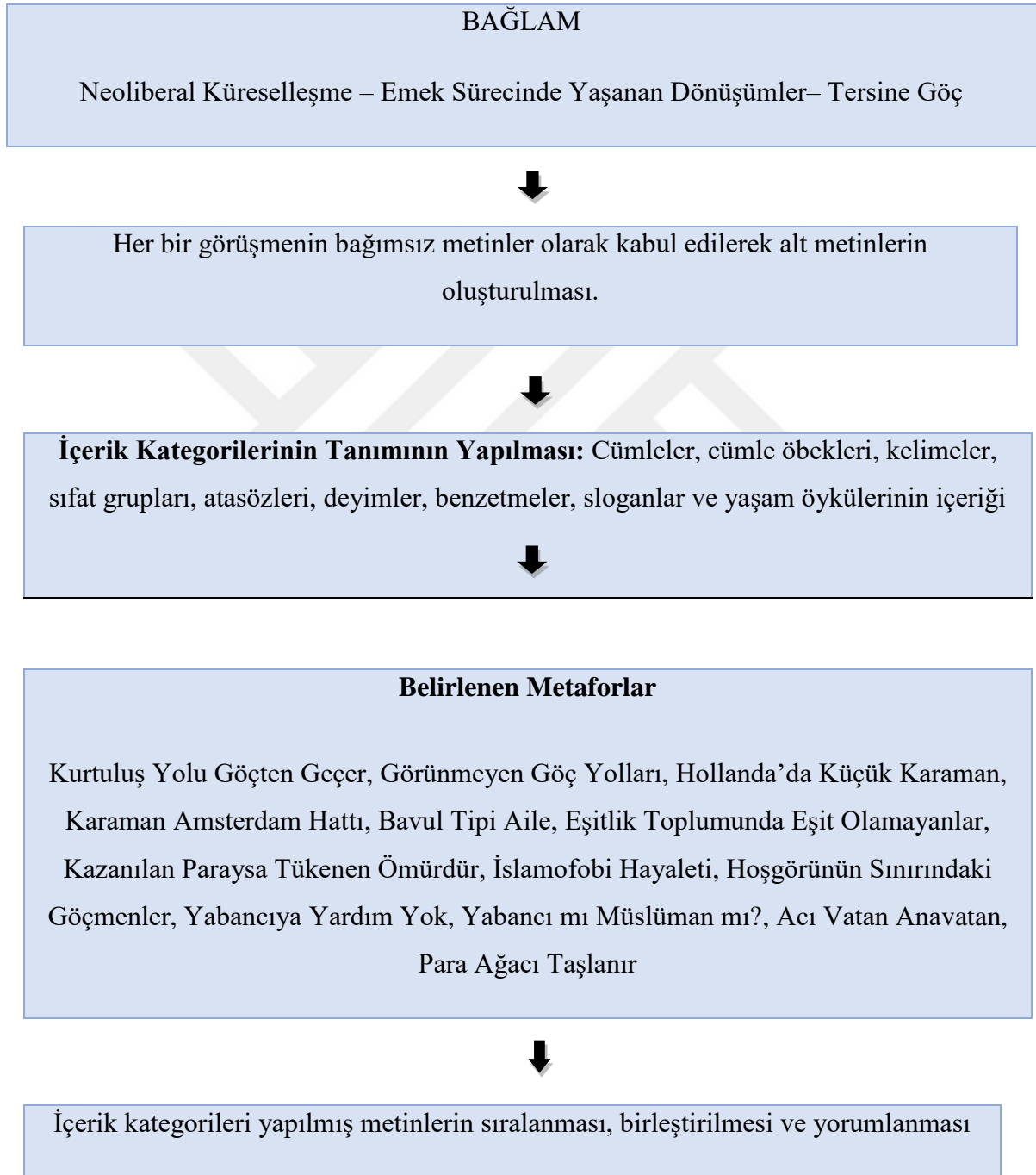
Bu çalışma, 20 Karaman doğumlu gurbetçi ile bireysel olarak derinlemesine görüşmeler şeklinde, 2018 Ekim – Kasım ayları arasında uygulanmıştır. Görüşmelerin analizinde, Kategorik-İçerik analiz tekniği kullanılıp görüşmelerin ortak noktaları üzerinden temalara ayrılarak, temaları destekleyen/ön plana çıkararak metaforlar oluşturulmuştur. Aynı zamanda görüşmecilerin sosyo-demografik özellikleri, çalışma hayatı deneyimleri, mekânsal hareketlilik süreçleri daha net bir şekilde ifade edilebilmesi amacıyla, tablolar eşliğinde sunum yapılmıştır.

Görüşmelerin analizinde, Kategorik-İçerik analiz tekniği kullanılıp görüşmelerin ortak noktaları üzerinden temalar oluşturulmuştur. Bu temaları destekleyen/ön plana çıkararak metaforlar oluşturularak veriler analiz edilmiştir. Analizde, görüşmeciden toplanan verilerin ortak noktalarından hareket edilerek temalar oluşturulmuştur. Bu temalar altında ana ve alt problemlere karşılık gelen cevaplar bir araya getirilerek analize tabi tutulmuştur. Bulgular kısmında görüşmecilerin ifadeleri olduğu şekilde aktarılarak, önemli görülen noktalarda italik yazı kullanılmıştır. Görüşme formunda göçmenlere yöneltilen soru başlıkları ise; göçmenlerin sosyo-demografik özellikleri, Hollanda'ya gidiş süreçleri, göç sürecinde deneyimledikleri işler, Hollanda'da geliştirdikleri yaşam pratikleri, göçmen karşıtlığı

deneyimleri, geri dönüş süreçleri ile ilgili değerlendirme yapabilmek için bu kategoriler altında sorular oluşturulmuştur.

## MODEL<sup>8</sup>

### Kategorik İçerik Perspektifi



<sup>8</sup> Tekniğin model olarak gösterilmesi noktasında Yılmaz(2016)’ın çalışmasından yararlanılmıştır.

## 1.6.Araştırmanın Sınırlılıkları

Hollanda'dan Karaman'a emekli olmadan tersine göç kararı alan göçmenlerin, tersine göç kararlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanan bu çalışma, Karaman'a 2018 yılına kadar dönüş yapan göçmenlerle sınırlandırılmıştır. Bu göçmenlere ait resmî kurumlar ve yapılan çalışmalarda herhangi bir istatistiksel veriye ulaşamaması araştırmanın evrenini belirlenememesine yol açmıştır. Araştırmanın başlangıcında herhangi bir sayıdan yola çıkılmadan, doyum noktasına ulaşıldığında araştırmanın sonlandırılması planlandığı için, görüşmecî sayısı ve görüşmelerin tamamlanması için gereken sürenin uzamasına yol açmıştır.

Görüşmelerin başlangıcı 2017 yılının sonu olarak planlanırken, Hollanda ile Türkiye arasında yaşanan siyasi problemler, göçmenlerin görüşme talebini reddetmesi üzerine 2018 yılına ertelenmiştir. Bu süreç içerisinde yaklaşık 30 kişiye ulaşılrken, 30 kişi içerisinde sadece 3'ü görüşme talebini kabul etmiştir. Görüşmecilerin güven problemini aşmak adına ilk görüşülen kişilerle görüşme formu yeniden yapılandırılarak, amaca yönelik en ideal soruların bulunması amaçlanmıştır. 2018 yılının Haziran – Ağustos aylarında yapılan görüşmelerde, Hollanda hükümeti tarafından görevlendirilen bazı Türklerin para karşılığında Türkiye'ye gelerek, göçmenlerin maddi durumlarını denetleyip almakta oldukları sosyal yardımlarını kestirerek, Hollanda'da bıraktıkları mülklerine yüksek vergiler çıkarması sebebiyle, birçok görüşmecinin yeni tanıştıkları insanlara karşı güven problemi yaşadığı tespit edilmiştir. Görüşmecilerin tüm sorulara samimi yanıtlar vermesini ve güven duymasını sağlamak amacıyla, Hollandalı Karamanlılar Derneği çalışanlarıyla iletişime geçilerek, onların önerileri doğrultusunda Hollanda göçünü deneyimleyen göçmenlerin sürekli buluşma yerleri tespit edilmiş ve bu yerlere belli zaman aralıklarıyla vakit geçirilerek göçmenlerle bağlantılar kurulmuştur.

Kurulan bağlantılardan birçok kişiyle görüşme yapılmasına rağmen yetersiz cevap verme, yarıda bırakma, kişisel bilgi ve aile konusunda bilgi vermem gibi nedenlerle 10 görüşme formu geçersizliğinden ötürü imha edilmiştir. Bu açıdan en büyük zorluk, görüşmeciler bulma ve görüşme yapma konusunda ortaya çıkmıştır.

Diğer kısıtlılık ise kadın görüşmecilere ulaşma konusunda yaşanmıştır. Görüşme yapılan erkeklere yöneltilen eşleri veya çocuklarıyla görüşme talebi, göçü genellikle aile birleşimiyle deneyimleyen kadınların sosyal yaşamı deneyimlemedikleri vurgusu yapılarak reddedilmiştir. Tüm çabalara rağmen kadın görüşmeci sayısı arttırılamamıştır. Bu nedenle kadınların geri dönüş sebepleri hakkında sadece 1 kişi ile sınırlı kalınmıştır.

Çalışmada karşılaşılan başka bir zorluk ise görüşmecilerin istedikleri zaman diliminde görüşme yapılması olmuştur. Görüşmek istenilen mekanları ve zamanı kendileri belirlediği takdirde görüşme yapacağını belirten kişi sayısı hemen hemen tüm katılımcı sayısına eşittir. Ses kaydı alınmasını istemeyen kişilerin ifadeleri kısa kısa anahtar kelimelerle kodlanarak görüşme sonrasında yazıya geçirilmiştir. Görüşme mekanının halka açık yerler, bahçe, park, işyeri gibi yerler olması görüşmecinin odak noktasını zaman zaman kaydırmıştır. Fakat farklı sorularla odağı yine görüşmeye çekilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan alınan cevapların parçalı olması ve cevap vermek istemedikleri soruları farklı biçimde sorularak cevapların alınmış olması farklı bir sınırlılık boyutunu göstermektedir.

## II. İKİNCİ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME VE İŞGÜCÜ PİYASALARININ DÖNÜŞÜMÜ

*Hızlı küreselleşen dünyamızda hepimiz birbirimizin bağımlıyız  
ve bu karşılıklı bağımlılık yüzünden hiçbirimiz  
kaderimizin tek başına efendisi olamayız.*

(Bauman, 2016: 156)

Tarih boyunca toplumlar gerek savaşlar gerekse doğal ihtiyaçları neticesinde sürekli olarak savaş, göç, ticaret gibi çeşitli nedenlerle etkileşim içerisine girmişlerdir. Tarihin akış süreci insan eylemleri sonucunda değişse de bu eylemler temelde ekonomi ve siyasetten bağımsız olmamıştır. Modern toplumların öncesinde insanların taşıdığı kaygıları, modern dünyanın insanları da değişen ve gelişen koşullarda farklı biçimlerde karşılamışlardır. Göçler sayesinde kültürel, ekonomik ve ticari faaliyetler tüm dünyaya yayılarak yeni yerlerin keşfedilmesine aracı olmuştur. Bir bölgede yaşamını devam ettirmekte zorlanan insanlar da göç ederek farklı coğrafyalarda bu rekabete katılmaya çalışmıştır. Özellikle insanlığın son üç yüz yılın getirmiş olduğu teknolojik gelişmeler ve imkânlar, insanların ömrü boyunca ulaşamayacağı mesafelere, coğrafyalara nüfuz edebilmelerini kolaylaştırmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında ise göçler daha çok ekonomik nedenlerle yapılarak zirve noktaya ulaşmıştır.

Son yüzyılda daha da görünür hale gelen küreselleşme uygulamalarıyla, toplumsal sınırların görünmez hale gelerek göçün kolaylaştığı söylenebilmektedir. Bu da uluslararası bir pazarın oluşmasına aracı olmuştur. İnsanlar bu hareket özgürlüğü sayesinde emeklerini farklı coğrafyalarda satabilecek hale gelmiştir. Emegın taşınabilen bir niteliğe bürünmesi de üretim alanlarının taşınabilmesini beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme terimiyle yirminci yüzyılın son on yıllarında pazar alanının dünyanın nüfus ve toprak sınırlarına dayanmış gibi görünmesine gönderme yapılmaktadır. XX. Yüzyılın ortasına kadar bu pazarın çoğunlukla insan yaşamına direkt bir etkisi söz konusu değilken, bu yüzyılın sonlarına doğru yaşam koşullarında, iyi ya da kötü, dolaylı ya da dolaysız olarak etkisi altına girmeyen herhangi bir kıtanın herhangi bir köşesi kalmamıştır (Gallino, 2012: 22). Bu nedenle son yüzyılda küreselleşme ve emeğin hareketi sınırların aşılmasını ve toplumsal değişimi açıklayan anlatıların kurulmasını sağlamaktadır. Bu süreçleri anlatmak içinde emeğin sahipleri olan göçmenler kilit noktayı oluşturmaktadır. Yaşadığımız çağı anlamak küreselleşmenin ve emeğin hareketliliğini anlamaktan geçmektedir.

### **2.1.Küreselleşmenin Kuramsal Çerçevesi**

*Temel olarak bakıldığında küreselleşme, gündelik dilde kullanımıyla 'uluslararasılaşma' olarak anlaşılabilir. Fakat bu kavram kendi başına düşünüldüğünde, farklı ülkelerdeki insanlar arasında etkileşim ve karşılıklı bağımlılığın artışı ifade eder niteliktedir* (Scholte, 2005: 14). Küreselleşme; artan akışkanlıklar ve büyüyen çok yönlü akıntılar ile bunların karşılaştığı ve yarattığı yapıları içeren gezegen çapındaki süreçlerdir (Ritzer, 2011: 20). Bu bağlamda küresellik dünyayı tek bir yer olarak kavrayan yeni bir bilincin şekillenmesini kapsamaktadır ve küreselleşme bu doğrultuda, "bir bütün olarak dünyanın somut yapılaşması" şeklinde, yani dünyanın sürekli yeniden kurulan bir çevre olduğu düşüncesinin küresel düzeyde yayılması ekseninde tarif edilmiştir (Marshall, 1999: 449). Diğer bir tanımla küreselleşme; kıtalar ve bölgeler arası etkinlik, etkileşim ve yetke kullanımıyla, akış ve şebekeler yaratan, toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümün cisimleştiği bir süreç veya süreçler kümesidir (Held ve diğ. , 2014: 89).



George Modelski (2014)' de “*birden fazla tarihsel dünya toplumunun tek bir küresel sistem içerisinde bir araya getirilme*” süreci olarak tanımlamaktadır (Modelski, 2014: 75).

Küreselleşme üzerine uzlaşma sağlanamayan, son yüzyılın popüler bir kavramı olurken kavramın ele alınış ve açıklanış biçimlerinde de farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir. Küreselleşme kavramını açıklamaya yönelik birçok tanımlama yapılmasına rağmen ortak bir noktada uzlaşım söz konusu değildir. Bu da farklılaşan teorilerin üretilerek farklı görüşlerle bir araya gelen grupların meydana gelmesine neden olmuştur. Küreselleşmenin gerekli ve insanlığa faydalı bir süreç olduğunu savunanlar, küreselleşmenin kapitalizmi vahşileştirdiğini söyleyenler, küreselleşmenin faydası olduğu kadar çeşitli sorunları da beraberinde getirdiğini düşünenler gibi çeşitli ayrıklıklar söz konusu olmaktadır. Küreselleşmenin gerekli olduğunu düşünen grup için küreselleşme bir *süreç, olgu, söylem ve teorik inşaa* olarak ele alınırken, bu kavramı eleştirel bir tutumla değerlendirenler için *sermayenin söylemi, kapitalist mit, ideoloji, yeni liberalizm, yeni sömürgecilik* gibi olumsuz değerler içeren bir sistem olarak ifade edilmektedir (Şen, 2008: 148).

Küreselleşmenin son yıllarda bu kadar yoğun ve farklı boyutlardan ele alınması son yüzyılda yaşanan dönüşümlerin, çok hızlı gerçekleşmesinden ve insanların bu değişimi açıklayacak bir teori ortaya koyma isteğinden ayrı tutulamaz. Gelişen teknoloji ve iletişim araçlarıyla, birbirinden bağımsız toplulukları ortak bir değer ve değişim çizgisinde buluşturması da bu dönüşümü farklılaştıran en temel olgudur. Bu bağlamda küreselleşme kavramını anlayabilmenin yolu küreselleşme tartışmalarına daha detaylı bakmayı gerektirmektedir.

## 2.2.Küreselleşme Tartışmaları

Küreselleşme kavramına çok farklı noktalardan hareketle birçok tanımlamanın getirildiği bilinen bir noktadır. Genel olarak, tektipleştiriciliği, enformatik gelişmeleri ve özgürlüğü işaret eden bu tanımlamalar, farklı düşünürlerce farklı söylemlerle ifade edilmektedir. Son yüzyılda toplumsal değişimleri açıklarken mutlak olarak etkisinden söz edilen bu kavram, çoğunluk tarafından kabul görse de olumlu veya olumsuz bir durum teşkil edip etmediği halen bilinmezliğini korumaktadır. Bu nedenle küreselleşmeciliğin ‘neliği’ etrafında süren tartışmalar, ‘gerekliliği’ konusunda da devam etmektedir. Küreselleşmeyle bağlantılı olan tartışmaları da üç başlık altında kategorize etmek, küreselleşmeyi anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

### 2.2.1. Aşırı Küreselleşmeci Söylem

Son yüzyıldaki toplumsal değişimleri açıklamak, anlamak ve yorumlamak için küreselleşmenin merkeze alınması gerektiğini savunan, küreselleşmenin olumlu bir süreç olarak toplumda gerekliğini vurgulayan anlatıları bu gruba dâhil edebilmekteyiz. Küreselleşmeci perspektifi benimseyenler, çağdaş dünyayı şekillendiren ana dinamik olarak küreselleşmeye inkâr edilemez, kimsenin kaçamayacağı, karşısında durulamaz ve geri döndürülemez bir olgu ve hakikat olarak anlam yükleyen zihinsel tutuma sahiptirler. Aynı zamanda küreselleşmeye uyum sağlamanın gerekliği zorunluluğuna da gönderme yapmaktadırlar (Şen, 2008: 149).

Küreselcilik anlatısı yapanlar için kıtalar arası mesafelerde karşılıklı bağımlılık çağın bir gerekliğidir. Yani özü itibariyle, karşılıklı bağımlılıktır. Günümüzde ilişkiler ağının küreselleşmesi denilince yalnızca bölgesel bir birliktelik söz konusu değildir. Dünyanın en uç noktaları arasındaki mesafelerin veyahut kıtalar arası mesafelerin ortadan kaldırılarak

etkileşimin en üst seviyeye çıkması olayıdır. Bu yüzden küreselleşme mesafenin geniş ölçüde yok olması, ortadan kalkmasıdır (Keohane ve Nye Jr, 2014: 97). Küreselleşmenin bu getirisi toplumlar arasında sınırların kalktığına sinyallerini vermektedir. Bu sayede artık emek ve sermaye farklı bölgelere daha kolay bir biçimde erişim sağlamıştır. Aynı zamanda birçok şirketin farklı coğrafyalarda ekonomik bir bağ kurmasıyla, dünyada sermaye dolaşımı gerçekleşmiştir. Tüm bunlar ise ortak bir toplum sistemini ve toplumsal eşitliği vadeden söylemler olmaktadır.

Sermayenin dolaşımı için hız hayati bir önem taşır. Verimli ve mekânsal olarak bütünleşik şekilde tasarlanan ulaşım sistemi ile *mekânsal uzaklık* zamana indirgenmektedir. Sermaye yayılımının hızı da, ürünün fiyatını ve üretim sayısını belirleyen temel etkidir (Harvey, 2012: 459). XX. yüzyılın son on yıllarında yayılan ve BİT (Bilgilendirme ve İletişim Teknolojileri) dünya pazarında görülmemiş nitel değişiklikler getirmişlerdir. Birden fazla manada mekânı ortadan kaldırarak, iletişim ve haberleşme alanında hızlılık, erişim kolaylığı sağlamışlardır. Bu da dolaylı olarak mesafenin maliyetini, düşürerek üretim alanında iletişim ağlarını kuruluşunu müjdelemiştir (Gallino, 2012: 15–16). Ulaşım ve haberleşme sistemleri sayesinde kavuşulan hız, emeğin ve sermayenin özgür bir şekilde hareket edebilmesinde ve insanların ihtiyaçlarını daha ucuza karşılayabilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Coğrafi ve siyasi sınırların silikleşip toplumların yoğun ilişki içerisine girdiği günümüz dünyasında her türlü kısıtlamadan kurtulan bireysel özgürlük alanının muazzam genişlemesine işaret etmektedir. Farklı ülkelerde eğitim alabilme çalışabilme veya teknoloji transfer edebilme imkânının olumlu bir süreç olduğu küreselcilerin söylemleri arasındadır (Şen, 2008: 150). Sanayileşme sayesinde azalan maliyetler bir zamanlar lüks olan ve toplumun sadece üst kesimlerinin ulaşabileceği imkânlara, toplumunda ulaşabilmesini

mümkün kıldı (Keohane ve Nye Jr, 2014: 105). Bu imkân artışı, insan hayatını doğrudan etkisi altına alarak yeni toplumsal düzenlerin ve değişimlerin başlatıcısı oldu. Örneğin; tarımda makineleşmeyle birlikte başlayan kırsal çözülme ve kente göç, birçok çevre ülkenin sanayisinde iş gücü ihtiyacına kaynak sağlamıştır. Aynı zamanda habercilik ve medyanın küresel düzleme yayılmasını sağlarken, toplumsal olayların küresel düzlemde tartışılabilmesine imkân vermektedir (Giddens, 2014b: 86).

Kısaca aşırı küreselleşmeyi savunan bu grup, küreselleşmenin insanlığa sağlamış olduğu kolaylık ve faydalar üzerinde durarak, toplumlar için eşitlik, özgürlük, refah getireceği öngörüsünden hareket etmektedirler. Ekonominin ulussuzlaşmasının sağlanmasıyla birlikte toplumsal ve evrensel eşitliğin ortaya çıkacağı da diğer vaatler arasında yer almaktadır.

### **2.2.2. Şüpheli/Eleştirel Söylem**

Küreselleşmeye şüpheli ya da eleştirel bir boyutla bakarak, bu süreci olumsuz bir gelişme olarak ele alan teorisyenler bu gruba dâhil edilebilmektedir. Küreselleşme sürecini kapitalizmin gelişimini destekleyen bir mekanizma olarak burjuvanın ve büyük sermayenin kurduğunu düşünen Marksist teorisyenler bu grupta yer almaktadır. Küreselleşme yerine küreselleştirmeden bahsedilmesi gerektiğini vurgulayan bu grup, gelişmiş ülkelerin, çokuluslu şirketlerin, büyük sermayenin dünyayı kendileri için sınırsız pazar ve karlarını arttırmak için propagandasını yaptıkları yeni bir yönetim sistemi, siyasal bir proje ya da ideolojik bir tahakküm aracı olduğunu öne sürmektedirler. Kapitalizmin genişlemesi, derinleşmesi ve kılık değiştirerek maskelendiği sitem olarak ifade ederler (Şen, 2008: 149).

Kültürel bir olgu olarak küreselleşme, gelişmemiş olarak kabul edilen toplumların, Batı merkezli dünya siyasetine katılım sağlayabilmesidir. Yeterliliğini ve uyum sağlama

becerisini kanıtlamış olan yönetimler, toplumlar ve bireyler asimile edilerek hâkim düzene dâhil edilmiştir. Toplumun Batı tipi yaşam biçimine sahip olması önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır (Modelska, 2014: 79). Bu açıdan küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmak, toplumsal sefaletin ve alçalmanın bir göstergesi olarak görülmektedir (Bauman, 2012: 9).

Toplumlar için refah, güvenlik ve eşitlik anlatısı sunan söylemlere karşın, eleştirel söylemciler karşı fikir ortaya koymuşlardır. Küreselleşme sürecini, gelişmiş devletler ve şirketlerin gelişmemiş ülkeler üzerinde ekonomik tahakküm kurmalarına imkân sağlamasından dolayı ayrıştırıcı bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Her konuda karlılığın ve rekabetin öne çıkarıldığı küreselleşme sürecinin, üretim, tüketim ve metalaşmanın serbestliği sayesinde getireceği eşitlik iddialarının gerçekliğinin olmadığı şüpheli söylemcilerin vurguladığı bir noktadır. Bu serbestlik, söylenenlerin aksine daha fazla sömürü, kutuplaşma ve eşitsizlik getirecek unsurlar olarak görülmektedir (Şen, 2008: 151).

Modelska(2014)'ye göre küreselleşme süreci Avrupa üzerinden açıklanmasının tarihsel bir boyutu vardır. Günümüzde ki anlamda küreselleşmenin başlangıcının, yüzyıllarca bilimin ve gelişmelerin uzağında bir konumda olan Avrupa'da başlamış olmasını, Rönesans ve Reform faaliyetleriyle dolaylı olarak ilişkilendirmiştir. Coğrafi keşiflerle kıtalar arası sömürgeleştirme faaliyetlerinin başlaması, bu devletlerin finansal olarak büyümesine imkân sağlamıştır. Ekonomi ve bilimin gelişmesiyle küreselleşme süreci hızlanmış ve bu coğrafyayla beraber kendisini geliştirerek gitgide kendini aşan, kontrol edilemez bir güce kavuşmuştur. Beraberinde güçlendirdiği kurumsal farklılaşmalar, bağımsız dünya devletlerinin güçlenmesinde de temel etken olmuştur (Modelska, 2014: 75).

### 2.2.3. Dönüşümcü/ İkircikli Söylem

Küreselleşmeye direkt olarak eleştiri veya övgü getirmeyen, bu iki doğrusallık üzerinde bir alternatif sunma çabası içerisinde olan gruba, dönüşümcü/ikircikli söylemciler diyebiliriz. Orta yol, uzlaşma bularak küreselleşmenin olumlu ya da olumsuzlukları üzerinde fanatizm oluşturmadan düzenlenebileceğini ve bu sürece yön verilebileceğini savunmaktadırlar (Bauman, 2012: 11). Küreselleşmenin, birleştiriciliği kadar bölümlenirliği üzerine vurgu yapmaktadır. Örneğin; ticaret kimi işçilerin refahının altını kazarken ötekilerini arttırabilir. Bu bağlamda bazı gruplar ve toplumlar küreselleşmeden daha kötü etkilenebilir (Held ve diğ., 2014: 91). Bazıları için yeni bir özgürlüğün işaretim veren şey, başkalarının üzerine davetsiz ve kötü bir kader gibi çullanmaktadır (Bauman, 2012: 8).

Küreselleşmenin beraberinde riskleri ve tehlikeleri getirdiği bilirse de direnilemeyecek bir süreç olarak kabul görmektedir. Bu nedenle sisteme dâhil olmak, mücadele vermek, gerektirdiklerini yapmak insanlık için zorunlu bir durumdur. Sisteme karşı çıkmak yerine düzenlenebileceğine inanarak hareket etmek kimilerince daha makuldür (Şen, 2008: 153).

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı karmaşık bir mesele olan varoluşsal emniyetsizlik, görünüşte acık ve net bir “*yasa ve düzen*” meselesine indirgenmek istenmektedir. Bu arada, fazlalıklar atılarak beden ve kişisel mal mülk güvenliğine endekslenmiş tek bir endişeye dönüştürülen *güvenlik* kaygılan, günümüz varoluşunun diğer, önemli boyutlarının -emniyetsizlik ve belirsizliğin- yarattığı kaygılarla yüklenmiş olduğundan, *aşın yüklü* hale gelmiştir (Bauman, 2012: 11).

### 2.3. Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşme farklı disiplinler tarafından, farklı şekillerde tartışılan bir konu olmasının yanı sıra bulunduğumuz çağın gelişmelerine verilen genel bir addır. Bu kavramın ortaya çıkışı çok eski zamanlara dayansa da, gelişimini hızlandıran ve etki alanını genişleten en temel etken olarak kapitalizmin gelişimine işaret edilmektedir (Çelik, 2012: 65). Kapitalizmin gelişimi elbette ekonomi ve teknolojiden bağımsız değildir. Teknolojiden kastedilen esasen sanayinin gelişimi ve buna bağlı olarak dünyanın sınırlarının ortadan kalkarak bütünleşmesine imkân sağlayacak unsurlardır. Bu iki boyut birbiriyle bağlantılı biçimde değişen bir sürece işaret etmektedir (Giddens, 2004: 74). Bu değişimin hızı teknolojiyle beraber, etkileşim imkânını en üst düzeye çıkarmıştır. Teknolojinin yayılımının özellikle modern sanayi koşullarıyla beraber yayılımının hızlanması, küreselleşme kavramının tartışılmasının önemli bir mesele olmasında etkili olmuştur.

Küreselleşmeye etki eden faktörlere, gelişimini ve yayılımını hızlandıran süreçlere bakıldığında birçok başlık önümüze çıkmaktadır. Bu farklılıkların temel sebebi, küreselleşmenin farklı disiplinlerce, farklı ideolojilerle yorumlanarak bir açıklama getirilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Bu kadar çok yönlü bir konu olması, küreselleşmenin farklı boyutlarının varlığına işaret ederken, küreselleşmeyi anlayabilmeyi yine bu boyutlar üzerinden yorumlayabilmekle mümkün kılmıştır. Küreselleşmeyi etkileyen üç boyuttan bahsetmek mümkündür; siyasi ve politik boyutu, teknoloji boyutu, ekonomi boyutu. Konumuz itibarıyla küreselliğin ele alacağımız yönünü bu üç boyutta kılavuzluk etmeye yetecek nitelikte olacaktır.

### 2.3.1. Siyasi ve Politik Boyutu

Küreselleşmenin gitgide kabul gören bir dönüşüm olduğu tezinden hareketle, devletlerarasında sınırların kalktığından bahsedilebilmektedir. Sınırların kalkmasından kastedilen esasen ulus-devletin etkisinin, bilişim ve haberleşme sistemlerinde gelişmeler sonrasında kırılmaya uğramasına çağrışım yapmaktadır. Dünya sahnesi devletlerin tekeline çıkarak, şirketlerin ve sermayedarların tekeline kaymaya başlamıştır. Tam da bu noktada, dünya ortak bir pazara dönüşmüş ve tek bir mekân haline evrilmeye yönelmiştir. Ulusallığın ve ulusalcılığın artık flulaşarak, evrenselliğin ön plana çıktığı bir dünya görüşü genel kabul gören bir düşünce sistemi olarak kendini göstermiştir. Küreselleşme yaşanırken, ulus-devlet otoritesini kaybetmiş ya da ulus ötesi kuruluşlara devretmeye başlamıştır da denilebilmektedir (Çelik, 2012: 69).

Avrupa İnsan Hakları ve dünya huzurunu, güvenliğini temsil edebilecek nitelikteki çeşitli uluslararası örgütler, artık devletler üstü karar organları olarak bu yeni düzende kabul gören kurumlar halini almışlardır. Devletlerin iç işlerine müdahale edebilecek yetkiyi ellerinde bulundurmanın yanı sıra, düzeni sağlayan yegâne kurumlar olarak genel kabul almıştır (Şen, 2008: 156). Elbette bu gelişme küresel dünyada siyasetin görünümündeki var olan değişmeden bağımsız değildir. Bu duruma bir diğer deyişle; dünya siyasetinin kurumsallaşması da denilebilmektedir. Çünkü bu kurumsallaşmanın temeli, yeni dünyanın siyasetinde, etkin olan aktörlerden -şirketler ve sermayedarlar- bağımsız düşünülememektedir. Bu nedenle de bir coğrafyada gerçekleşen olayların etkisinin, buradan uzakta olan başka bir coğrafyaya da etki etme gücünden bahsedilebilmektedir (Keohane ve Nye Jr, 2014: 102).

Siyasal küreselleşme için; devletlerin siyasi sınırları içerisinde yer alan topraklarda, sahip oldukları mutlak egemenliklerini kaybettikleri, yönetim alanında uluslararası



ilişkilerin yoğunlaştığı ve tek tipçi bir yapıda bulunan ulus devletçiliğin işlevlerinin değişerek, ulusalcılığın ön plana çıktığı bir dönüşüm noktası olduğunu söyleyebiliriz (Çelik, 2012: 69). Zaten küreselleşme fikri diğer taraftan, dünya meselelerinin belirsizleştiği, bir yönetim, kontrol masasının bulunmadığı ve bir düzensizliği barındıran bir süreci de temsil etmektedir (Bauman, 2012: 64) .

### 2.3.2. Teknoloji Boyutu

Küreselleşmeyi ivmelendiren teknolojinin, dünyanın her noktasına ulaşmasında, sanayi ve kalkınma politikalarındaki değişimler etkili olmuştur (Giddens, 2014a: 86). On dokuzuncu yüzyılın ortasından sonra özellikle yirminci yüzyılda sanayileşme süreci Avrupa dışında, daha uzak bölgelere de yayılma imkânı bulmuştur (Freyer, 2014: 10–11). 1980’li yıllarda başlayan ve sonrasında hızlı bir gelişme gösteren bilişim ve iletişim teknolojisinde ki değişimler, mekân ve mesafe kavramlarına bilinen anlamlarından farklı bir tanımlamalar getirilmesine imkân sağlamıştır. Bu gelişmelerin ilk etkisi ekonomi ve finans sektörlerinde görülse de, teknolojiye olan erişimin yaygınlaşması siyaset, ekonomi, kültür gibi birçok alanda da küreselleşmenin farklı boyutlarını ortaya çıkarmıştır (Çelik, 2012: 66–67). Bilgi ve enformasyon devrimi, çalışmanın ulus ötesi örgütlenmesini ve piyasaların genişlemesini mümkün kılması sebebiyle ekonomik küreselleşmenin kalbinde yer almaktadır (Keohane ve Nye Jr, 2014: 102). Bu yönüyle teknoloji, küreselleşme sürecinin olmazsa olmaz bir boyutudur.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin yükselişe geçtiği 1900’lü yılların son çeyreğinde *medya ve internetin* dünyanın her yerinde ulaşılabilir olmasıyla birlikte, teknolojinin küreselleşmeyi en üst noktaya taşıdığı bazı kesimlerce kabul edilen bir yargı olmaktadır. Azalan maliyetler lüks ve ulaşılamaz olarak görülen şeyleri, toplumun geniş kesimleri için erişilebilir hale getirmiştir (Keohane ve Nye Jr, 2014: 105). Sanayileşmenin yaygınlaşması,

iletişimde kullanılan teknolojik aletlerin yayılımını sağlarken, toplumsal olaylarında küresel düzlemde tartışılabilmesine imkânı da sağlamıştır. Küreselleşme, farklı toplumsal bağlamlar ve bölgeler arasında ilişkiler ağı kurarken, bu ağların üzerinde bir gerilim oluşturma işlevini de içerisinde barındırmaktadır. Yani uzak yerellikleri yerel olayların millerce ötedeki olaylar tarafından biçimlendirildiği bağlantılar kuran bir sistem olarak da karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 2014b: 81). Aynı zamanda teknolojinin insanlığa sunduğu etkileşim imkânı karşılıklı bağımlılık ilişkilerini de kuvvetlendiren bir unsur işlevine de sahiptir (Giddens, 2014b: 85). Bu karşılıklı bağımlılık süreci özellikle sanayinin taşınabilir hal almasıyla, üreten ve tüketen ülkeleri ortaya çıkararak daha da görünür bir hale gelmiştir.

Sanayiden geri kalmış ülkelere, teknolojik aletlerin girişiyle ulus aşırı şirketler, emek süreçlerini sermayelerinin çıkarları doğrultusunda şekillendirme imkânı bulmuştur. Küresel şirketler vasıtasıyla gelişmiş ülkelere bulunan teknoloji az gelişmiş ülkelere doğru taşınarak, telekomünikasyon, bilgi ve ulaşım sistemlerinin hızlı yayılması sağlanmıştır (Çelik, 2012, s. 68). Bu da zamanla eşitsizlikleri ortaya çıkaran temel bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, küreselleşme teknoloji sayesinde toplumların etkileşiminin artması yönünde bir fayda sağlarken, bir yandan da sermayenin çıkarlarına hizmet ederek yoksulluğun görünür bir hal almasında etkili olmuştur.

### **2.3.3. Ekonomi Boyutu**

Küresel entegrasyonun en önemli ayağı artan ekonomik ilişkilerdir. Dünyanın tek bir pazar haline gelerek, sermaye ve emeğin esnek bir biçimde dünyada hareketliliği söz konusudur. Bu anlamda da küreselleşme tartışmalarının önemli bir çoğunluğu, ekonomi boyutu üzerinden yürütülmektedir (Çelik, 2012: 68). Ekonomik küreselleşme, sınırların aşılmasıyla başlayan bir sürece işaret etmektedir. Mal, hizmet ve emeğin uluslararası sermaye hareketleri vasıtasıyla farklı coğrafyalarda kendini var edebilmesi, hareket özgürlüğünün

göstergesidir. Buradaki özgürlüğün temeli ekonomi politikalarındaki esnekleşme ve serbestleşmeye işaret etmektedir. Kapitalist dünya devletlerinin oluşturmuş olduğu yenedünya ekonomisi, yeni bir güç olarak ulus ötesi şirketleri ortaya çıkarmıştır (Giddens, 2014b: 81). Ekonomik alanda doğrudan ya da dolaylı olarak var olan yatırım, borsa, döviz gibi finansal hareketler, iç ve dış piyasa ayırımı silikleşmiş, ulusal ve yabancı gibi kavramlar anlamını yitirmeye yüz tutmuştur. Ulus ötesi şirketler vasıtasıyla hızlı ve ani bir şekilde bir ülkeye girebilen para akışı, ulusal ekonominin içerisinde dolaşıma girip istediği zaman çıkıp gitme özgürlüğünü elinde bulundurarak ülke ekonomisinde bir kriz yaratma gücüne sahip olmuştur (Şen, 2008: 155).

Dünya genelinde meydana gelen sermaye akıntısı, emeğin sabit niteliğinde bir kırılmaya yol açmıştır. Akıntı kavramı burada; insanların, malların, bilginin ve mekanların kısmen küreseller engelleri hiçe saydığı bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Ritzer, 2011: 25). İkinci Dünya Savaşıyla birlikte üretimde düşüşün ve kentlerde gerilemenin meydana geldiği bilinmektedir. Savaş sonrası dönemde Avrupa'da nüfusun azalması, sanayide, üretimin durma noktasına getirirken, finansal bir çöküntü yaşanmasına neden olur. Aynı zamanda nüfusun azalarak sanayide yer alacak işgücünün de azalmasına yol açmıştır. Freyer(2014) yirminci yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerinde çalışan bütün insanların neredeyse yarısının, işçilerden oluştuğu ifade etmektedir (Freyer, 2014: 17). Bu da Avrupa'da yaşanan yıkımın boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu ağır hasarı onarabilmek adına çeşitli ekonomi ve istihdam politikaları devreye sokulmaya çalışılmıştır. Avrupalı Devletler sanayide oluşan emek açığını kapatmak adına çeşitli anlaşmalarla, sanayinin az geliştiği ülkelere işgücü talep etmiştir. 1945'te başlayan işçi göçü daha sonraları artarak devam etmiştir (Tabak, 2000: 112).

Teknoloji ve ekonomi sürekli bir ilişki içerisinde gelişerek, küreselleşmenin temelinde yer alan kavramlardır. Sanayide yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde üretimde yaşanan artış, zengin şirketlerin ve ülkelerin ortaya çıkışında büyük rol oynamıştır. Ekonomik küreselleşmenin meydana getirdiği dünya pazarı sayesinde, ülkelerin sınırları görünmez bir hal almıştır. Bu sayede mal, hizmet ve sermayenin, aynı zamanda bilgilerin ve piyasa değişimine eşlik eden algıların, uzun mesafeli akışını mümkün olmuştur (Keohane ve Nye Jr, 2014: 98). Bu durum aynı zamanda devletlerarasında etkileşimin artışı sağlarken, ekonomik bir birlikteliği ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla herhangi bir devletin, dünya siyasetinde, küresel siyasal düzen içinde söz sahibi olabilmesi ve düzen içerisindeki etkisi onun ekonomik gücüyle sıkı biçimde bağlantılı bir hal almıştır (Giddens, 2014: 75).

İşgücünün ve sermayenin esnek hareketliliği, ekonomik faaliyetlerin çok yönlü ve aynı zamanda uluslararası bir hal almasıyla mümkün olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayinin çözülmesiyle birlikte Keynesyen Politikaların etkisinin azalması, gelişmiş ülkelerin sanayisizleşme (desantralizasyon) süreçlerine girmelerine etki etmiştir. Sanayinin az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelere taşınarak kâr payının yükseltilmesi aynı zamanda ucuz emeğe ulaşma çabası, ulus aşırı şirketlerin yükselişine zemin hazırlamıştır. Aşırı gelişmiş ülkelerin sanayisini sınırlarının dışına çıkarması ile bu ülkelerin iç ekonomisinin durağanlaştığı görülmüştür. Bu dönem şirketler vasıtasıyla biriktirilen yeni ve büyük sermayenin yönetimi için yeni sistem arayışlarına geçildiği bir dönem olarak da karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 2004: 86).

#### **2.4. Post-Fordizm Sonrası İşgücü Piyasasının Dönüşümü**

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte, toplumların üretim ilişkilerinin yanı sıra ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarında da çeşitli dönüm noktaları yaşanmıştır. Sanayinin ilk kıvılcımlarıyla birlikte İngiltere’de görülen kırsal-kentsel nüfus

hareketleri, yıllarca sürececek olan göç hikâyesinin başlangıcını oluşturmaktadır. Sanayinin geliştiği bölgelerdeki işgücü ihtiyacını karşılamak adına yapılan bu göçler, ilerleyen yıllarda küresel bir göç olgusunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle sanayinin içerisinde yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte ekonomi politikalarında yapılan kapitalist düzenlemeler, emeğin ve emekçinin niteliğini değiştirecek sistemlerin ortaya çıkışının habercisi olmuştur. Teknolojinin, emek sürecine dâhil olmasıyla birlikte, emek ucuzlamış bunun yanı sıra üretim miktarı yükselmiştir. Bu da emeği niteliksizleştiren ve sıradan bir hale getiren en büyük etkenlerden birisi olmuştur (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 266).

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayan, daha sonraları tüm dünyayı etkisi alan sanayi devrimi, toplumsal değişimin ve çözülmenin çok hızlı bir şekilde ilerleme göstereceği bir çağın kapısını açmıştır. Yüzyıllarca çiftlikler ve tarlalar etrafında yoğunlaşmış emek, sanayileşme ile fabrikalara doğru yol almıştır (Murray, 1995: 46). Özellikle son iki yüz yılda yaşanan bu değişimin seyri, insanlığın yaşamına yön verecek düzeye gelerek toplumsal hayatı düzenleyen sistemleri ortaya çıkarmıştır. Sanayi, esas yükselişini Fordizm ‘in bir üretim biçimi olarak ortaya çıkışıyla yaşamıştır. Fordist üretimin sanayiye girişiyle 1900’lerin başlarında yükselişe geçen sanayi merkezi bölgelerde yer alırken, 1945’ten sonra çevreye yayılmaya başlamıştır. Fordizm aşamasının en yüksek dönemine denk gelen bu çevreye yayılma mevzusu tabi ki tek başına Fordizm ‘in başarısı olarak nitelenemeyecektir. Enformatik gelişmeler sonucunda sınırların aşınması ve iktisadi politikalarda yaşanan gelişmelerle birlikte, 67/73’ten sonra sanayi, uluslararası bir düzlemde yayılma göstermiştir. 1945’ten bu yana da işgücünün yeniden şekillenışı sürmüştür (Tabak, 2000: 112).

Küreselleşmeye sadece ekonomik ve ulusal rekabetin kendini gösterdiği bir boyut olarak tanımlamak doğru bir yargı olmayacaktır. Karşılıklı bağımlılıkların ve iş birliğinin

küreselleşerek, eski dünya adetlerinin düzenlenip yepyeni bir dünyanın oluşturulmaya çalışıldığı ve Post-Fordizm 'in neden olduğu bir çok değişimin temellerinin atıldığı bir dönem olarak tanımlamak daha kapsamlı bir ifade şeklidir (Kumar, 2013: 71). Küreselleşen dünyada, geçmiş dönemlerde olduğu gibi emek sürecinde de farklı dönüşümler meydana gelmektedir. Yeni düzende emek, küresel düzlemde çevre ülkelerden, merkez ülkelere doğru hareketlenme göstermiştir (Tabak, 2000: 147). Sanayinin mekânsal olarak hareketliliğine bağımlı olarak, işgücü ve emeğin üzerinde de kırılmalar meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında *misafir işçi* kavramının ortaya çıkışı da bu değişimin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Hirst ve Thompson, 2007: 51). Sanayinin küresel bir hal alması, üretim alanlarının küçük işletmelerden dev fabrikalara taşınmasına yol açmıştır. Böylece mekânsal olarak ayrılan emek, ortak bir merkezde toplanmaya başlamıştır. Emeğin mekânları olarak karşımıza çıkan fabrikalarda, tek bir işi yapan ve tarım toplumlarında, toplumsal bir sınıf olarak karşımıza çıkmayan *işçi sınıfı* ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeyle birlikte emek kendi içerisinde bölünmeler yaşayarak, ilerleyen dönemlerde krizlere ve değişmelere yol açacak niteliğe sahip olmuştur.

Üretimin dev fabrikalara doğru kayması, geleneksel toplumun iş ve çalışma anlayışında değişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sanayi toplumunda düzenli çalışma saatleri, vardiyalar ve çalışmanın kutsandığı yeni bir zihniyet yaratılmıştır (Zencirkıran, 2012: 6). Yüzyıllarca çiftlikler ve tarlalar etrafında yoğunlaşmış emek, sanayileşme ile birlikte fabrikalara doğru yol almıştır (Murray, 1995: 46). Sanayinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde, emek ihtiyacı köylerden kentlere göç eden köylüler vasıtasıyla karşılanmıştır. Bu süreçte makineler ve insan emeği birleşerek üretimde artış sağlanmıştır. Devletler, kentlere yerleşen nüfusu sanayiye yönlendirerek hem işsizlik oranlarını düşürmeye hem de kente yığılan aktif işgücünün etkin bir rol almasına öncelik vermişlerdir. Sanayi öncesinde

çalışma, çiftçilerin veya zanaatkârların geçimlerini sağlayan eylemsel bir durumu ifade ederken, antik çağda ise çalışmak, köle sınıfına özgü *aşağılık* bir durum olarak nitelenmiştir. Sanayi sonrası toplumda ise çalışmaya yaşamda merkezi bir rol verilmiştir (Bozkurt, 2000: 18–19). Sanayi öncesi toplumda çalışma miti *yaşamını devam ettirmeye yetecek kadar çalışma* düşüncesiyle bağdaşırken bu durum sanayi sonrası toplumlarda *daha çok çalış daha çok tüket* olarak değişme göstermiştir (Bozkurt, 2000: 22).

1900'ların ilk çeyreğinde patlak veren I. Dünya Savaşı ile dünya, kaos ortamına bürünmüş ve bu esnada savaşın uzaması ülke ekonomilerini derinden etkilemiştir. Azalan dünya nüfusu ve parçalanmış devletler savaş sonrasında ayağa kalkmanın formülünü sanayileşme de bulmuştur. İlk fabrikaların, yerlerini modern teknolojiyle donatılmış üretim alanlarına bırakması da bu süreçte hızlanmıştır. Bunun sonucunda ise emeğin niteliğinde bazı değişimler meydana getirmiştir. Özellikle 1900'lerin ilk çeyreğinde kendini gösteren Fordist üretim modeli, sermaye sahiplerinin fabrika çalışanlarından alabilecekleri en yüksek verimi almalarına imkân sağlayarak, üretim ve birikim sisteminde yeni bir kalkınma sistemi olmuştur (Eraydın, 1992: 15). Bu sayede devletler tarafından, savaş yıllarında ve kapitalizmin krizlerinde alınan yaralar daha çabuk sarılabılır hale gelmiştir.

1900'lerde üretimin başat unsuru olan emek için, geleneksel üretim sistemlerinin yanı sıra, makineleşen ve değişen yeni sistemler oluşturulmuştur. Geçmiş zamanlara oranla bu yeni dönemde, emeğin çok hızlı bir dönüşüm geçirmesinde Fordizm ve Post-Fordizm üretim sistemleri önemli bir rol oynamaktadır. Enformasyon ve bilgi teknolojilerinde ki ilerlemelerle birlikte, üretim süreçlerinde maksimum verim hedefleri koyulmuştur. Bu hedeflere ulaşabilmek için zorunlu olarak seri üretim metotlarının baş aktörü olan makinelerle, üretimin öznesi olan işçiler arasında bir üretim sistemi arayışı meydana gelmiştir. Taylorizm işte tam da bu noktada arayışlara çözüm olarak kendini göstermiştir.

Tüm bu gelişmeler, ilerleyen aşamalarda emeğin değerinde bir kayıp yaşamasına ve üretimin vazgeçilmez özneleri olan işçilerin, artık vazgeçilebilecek metalara dönüşmesine neden olacaktır.

#### **2.4.1. Fordizm Nedir?**

Üretim ve birikim sistemi olarak tanımlanan Fordizm, bunların yanı sıra birçok konuda toplumda değişmeye neden olmasından ötürü tek bir kalıba sığdırılmayacak kadar geniş bir konudur. Bu nedenle de Fordizm için birçok farklı tanımlama getirilmektedir. (Saklı, 2013: 109). Gerek tüm bu tanımlamalara bakıldığında gerekse Fordizm 'in çıkış noktasına bakıldığında sürekli olarak karşımıza çıkan nokta, bir üretim organizasyonu olduğudur. Kavramsal çerçevenin dışına çıkıldığında ise üretim biçimi ya da üretim organizasyonu niteliği onun en yaygın halini göstermektedir. Fakat bu kavram sadece üretim organizasyonu olmasının yanı sıra, sosyal hayatı ve iş hayatını temelden değişime uğratan, sosyo-kültürel sistemleri farklı bir boyuta götüren ve birçok alanda yenileşmeyi meydana getiren geniş perspektifte bir durumu anlatmaktadır.

Fordizm adını Henry Ford'dan alan üretimin hareketli bant sistemine göre örgütlendiği üretim yönetimidir (Emiroğlu, Danışoğlu ve Berberoğlu, 2006: 293). Farklı bir tanımlamayla Fordizm, vasıfsız emeğin standart mallar üretmek üzere, tek amaçlı makine başında işe koşulduğu bant tipi üretim sistemidir (Kumar, 2013: 59). Yani en temelde Fordizm bir üretim biçimidir. Fordist üretim biçimi için, genel bir tanımlamaya gidilecek olursa; iş bölümü ve emeğin ayrılmasında Taylorizm'in etkili olduğu, ürünlerin verimlilik standardı etrafında biçimlendirildiği, emeğin çok boyutlu bir biçimde parçalanarak, katı çizgilerle ayrıştırıldığı bir sistem olarak tahayyül edilebilmektedir. Bu üretim biçiminde ki, standardizasyon ve katı iş bölümü bireylerde niteliksizleşmeyi ortaya çıkarırken, bunun yanı sıra tüketimin kalıplarının üretime yönelik düzenlenmesini amaçlayan bir sistemi



içermektedir (Eraydın, 1992: 14). Üretimi olabildiğince hızlı ve verimli hale getirerek, tüketimde bolluk yaratıp mal fiyatlarının düşmesi amaçlanmıştır (Özakar, 2010: 28). Öte yandan. Fordizm teriminin montaj hattına dayalı seri üretime, sanayinin belli başlı sektörlerine, sanayinin örgütlenmesindeki hegemonik bir biçime, ya da bir düzenleme tarzına karşılık olarak çeşitli şekillerde kullanıldığı da bilinmektedir (Marshall, 1999, s. 246).

Antonio Gramsci, bu tanımlamaların aksine Fordizm'e eleştirel bir bakış geliştirmiştir. Ona göre Fordizm; kapitalizmin oluşturduğu yeni dönemde, planlı ekonomiye geçişle başlayan, ekonominin planlanmasının yanında üretimin ve bireylerinde planlanmasını kapsayan bir modeldir. Bu düzenlemeler sadece fabrikaların işleyişine müdahale etmemiş, işçinin yaşamının ve mahrem alanlarının işgaline de yol açmıştır. Temelde bu sistemin amacının *yeni bir işçi ve insan tipi* yaratmak olduğunu ifade ederken, buna kanıt olarak; püritanizm ilkeleriyle, işçinin çalışma hayatının yanı sıra cinsel yaşamının da düzenlenmesi girişimini sunmaktadır (Kumar, 2013: 68).

Sanayi toplumlarında ev ve iş mekânsal olarak birbirinden ayrılmasıyla birlikte, çalışma hayatı akılcı esaslara göre düzenlenerek, bürokratik kurallarla işlerliği korunmuştur. Aynı zamanda örgütsel yapılarda duygusal ilişkiler geri plana itilerek mekanik ilişkiler ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Tüm bunlar ise verimlilik ve kazancı arttırmaya yönelik atılan ilk adımlardır (Bozkurt, 2000: 27). Fordizm tam da bu arayışa bir çare olarak ortaya çıkmış ve üretim ilişkilerinin düzenlenmesinde yaygın kabul gören bir olgu haline gelmiştir. Fordizm ile birlikte emek gücü tamamen fabrika ve atölyelere kaydırılmıştır (Murray, 1995: 46). Eski sanayinin ev ve iş yerlerinde yaşanan ayrışma fabrikaların ortaya çıkışına paralel bir değişimdir. Yeni sanayi anlayışının üretim mekânları olan fabrikaların yayılmasıyla birlikte, üretim ve barınma birbirinden ayrılmıştır. Ustaya itaat ve barınmanın yerini, sanayide ücretli köleliğe bırakmıştır (Sennett, 2015: 35).

Görüldüğü üzere Fordizm, kendiliğinden ortaya çıkan bir süreç olarak görülse de esasen sermayenin talebi doğrultusunda kendini var eden bir örgütlenme biçimidir. Tanımlamaların ortak noktası ise genel bir düzenlemenin söz konusu olmasıdır. Henry Ford'un kurduğu bu sisteme daha yakından bakabilmek için gelişme sürecini ele almak önemli bir unsurdur.

#### **2.4.2. Fordizm'in Gelişim Süreci**

*Fordizm* terimini ilk kez, 1930'larda Antonio Gramsci ve Henri De Man tarafından, Henry Ford'un bantlı üretim sistemini isimlendirilirken kullanılmıştır (Outhwaite, 2008: 290). Fordizm, bir üretim biçimi olarak dünya geneline eklemlenmesi uzun yıllar almıştır. 1914'te sembolik olarak kurulduğu kabul edilen Fordizm, ancak 1945 yılından sonra hâkimiyet kurarak yaygın bir üretim biçimi olarak karşımıza çıkmıştır (Saklı, 2013: 110). Çalışma saatlerinin katlanılamayacak bir hal alması, işgücünün geleneksel becerilerinin dışlanması gibi nedenlerin ağırlıklı olarak gündeme gelmesi, Fordist üretimin 1945'lere kadar aktif bir direnişle karşılaşmasına neden olmuştur (Eraydın, 1992: 15). Bir sistem olarak Fordizm 1914 yılından 1970'lere kadar varlığını iyi ya da kötü krizlerin üstesinden gelerek devamlılığını sağlayabilmiştir. Uzun yıllar devletlerin, bu kapitalist ekonomi ve üretim modelini benimsemesiyle, üretimde yüksek verimin ve karın alınabilmesine imkân sağlamıştır (Eraydın, 1992: 16).

Seri üretimin tarihteki ilk kullanımı Fordizm olarak genel kabul görse de ilk kez Eli Whitney tarafından 1879 yılında sistemli bir biçimde kullanılmıştır. Çırçır makinelerinin değiştirilebilir parçalarını ayrı ayrı üretme fikrini bulan ve çırçır makinesinin patentini alan Whitney, ABD ordusunun 10.000 adet acil tüfek ihtiyacını karşılamak için aldığı ihalede, bahsi geçen miktarı on buçuk yılda ve parça parça seri üretim yöntemiyle tamamlamıştır (Outhwaite, 2008: 293). Fakat bu üretim biçimi esas halini Ford'un montaj bandında

almıştır. Montaj bandı, günlerce sürecek olan üretim sürecinin, çeşitli iş bölümlerine ayrılarak, yarı vasıflı veya vasıfsız işçilerce, rutin hareketlerle kısaltılmasına imkân sağlamanın yanı sıra, en kısa sürede üretilebilmesini öngörmekteydi. Ford bu üretim sistemini, otomobil fabrikasında uygulamalı bir biçimde tasarlayarak, daha sonraları sanayi üretiminin merkezine konulacak olan Fordizm üretim biçiminin modern örneğini oluşturmuştur (Saklı, 2013:110). Bu sistem yaygınlaşmaya başladığı ilk zamanlarda, bulunduğu döneminin en verimli üretim biçimi olarak kabul edilmese de işçilerin çalışma hayatında gözle görülür bir iyileşmenin yaşandığı ve çeşitli sosyal haklar kazandıkları bir dönem olarak bilinmektedir.

Henry Ford, üretim alanında açtığı yeni bir alternatif yol sayesinde üretimde artışı yakalamış, bu artışa paralel olarak da işçilerin hem yaşam koşullarını iyileştirmesi hem de ücretlerinde arttırması açısından zamanının en insancıl işvereni olarak görülmüştür. Bunun sebebi, işçilerine günde 5 dolar (1997 parasıyla günlük 120 dolar) ücret vermesi ve bazı sosyal hakları sunması olmuştur (Sennett, 2014: 42). Ford'un yüksek ücret fikrini savunmasının asıl temel nedeni aslında onun, rasyonel bir örgütlenme ile oluşturulan şirketin, disiplin ve istikrarını korumasında işçi ücretlerinin en merkezde yer aldığı görüşüydü. İşçilere verilen yüksek ücretler bir ödül mekanizması olarak işleyerek, şirketin daha çok kazanmasını sağlamaktaydı (Outhwaite, 2008: 290). Ford, sistemin ekonomiyi yönlendirme gücüne o kadar inanmıştır ki, 1929 ekonomik krizi esnasında işçi ücretlerini arttırmıştır (Saklı, 2013:111).

Ford'un otomotiv sanayisine, montaj bandı ve seri üretim kavramlarını sokması, eski sistemle bir günde birkaç otomobil üretilmesinin yerine, Fordizm'le bir günde onlarca otomobil üretebilme imkânına sahip olmasına aracı olmuştur. Bu da daha önceleri sınırlı erişime sahip otomobilin, daha yaygın bir hal alabilmesinde etkili olmuştur. Başka bir

deyişle sadece bir tane otomobilin üretimi için saatlerce hatta günlerce süren çalışma ve işçilik, yerini saatler içerisinde otomobile dönüştürecek bir sisteme bırakmaktaydı. Fordist sistem öncesi farklı atölyelerde farklı zanaatkârlar ve yüksek vasıflı işçilerin uğraşları sonucunda ortaya çıkan otomobiller alım gücü yüksek kişiler tarafından kullanılabilmekteydi. İşte bu yeni sistem üretimin daha verimli hale gelmesini sağlamıştır (Sennett, 2014:42).

Kitlesele üretimin hâkimiyeti, toplumsal tercihlerin ve politik kararların etkisinde gelişme imkânı bulmuştur (Kumar, 2013: 59). Fordist üretim sisteminin üretim tekniklerinin yayılması sonucu, üretim de verimliliğın artacağı hesaplanırken, tüketimin yaygınlaşması sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Bu da 1930’larda Fordizm ‘in ilk krizini ortaya çıkarmıştır. II. Dünya Savaşına kadar çok yavaş bir yayılım gösteren bu sistem, en parlak dönemini 1945 – 73 yılları arasında yaşamıştır (Eraydın, 1992: 14). Bu noktada yükselişin temeli esasen, göçmen emek talebi ve kırdan kente yeni gelen emek birikimi sayesinde gerçekleşmiştir. Dünya savaşının vermiş olduğu ağır nüfus kayıpları emek krizine yol açmıştır. Bu açık ise sömürge ülkelerden veya az gelişmiş ülkelere emek talebiyle aşılarak üretimin devamlılığı sağlanabilmiştir. 1945 sonrası dönem uluslararası göçte artış gözlemlenirken, göçün yönü gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleşmiştir (Hirst ve Thompson, 2007: 52).

Sennett değışen emek gücü ve emek yapısını şu paragrafla özetlemiştir:

*“...Ford Motor Şirketi, üretimi bir endüstri haline getirince, vasıflı ustalar yerine sözde uzmanlaşmış işçiler istihdam etmeye başladı. Uzmanlaşmış işçilerin işi pek fazla düşünce veya karar gerektirmeyen minyatür işlerden ibaretti. Highland Park Ford fabrikasındaki bu uzmanlaşmış işçilerin çoğu yeni göçmenken, vasıflı ustalar Almanlardan ve diğere daha yerleşik Amerikalılardan oluşmaktaydı.; hem yönetim hem*

de “yerli” Amerikalılar göçmenlerin rutin işlerden fazlasını yapacak zekaya sahip olmadığını düşünüyordu. 1917 yılına gelindiğinde, işgücünün yüzde 55’i uzmanlaşmış işçilerden, yüzde 15’i montaj hattının çevresinde yerleri temizleyen hademelerden ve ancak yüzde 15’i usta ve teknik elemanlardan oluşuyordu...” (Sennett, 2014:42).

Kitlesel üretim sayesinde standart ve ucuz üretim uzun yıllar boyu sorunsuz bir şekilde Fordizm aracılığıyla sistemleştirilmiştir (Kumar, 2013: 60). Fakat Fordist üretim bunu tek başına gerçekleştirmemiştir. Ford’un tasarladığı sistemin, daha verimli ve daha karlı bir sistem olarak ortaya çıkışında etkili olan isim Frederick Winslow Taylor’dur. F. W. Taylor’un 1911 yılında yayınladığı *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı çalışması, üretimde bir dönüm noktası olacak sistemi tasarlamıştır. On yıllarca yaptığı araştırmaları sonucunda keşfettiği, zaman ve hareket etütleriyle, bir işin ne kadar sürede daha verimli şekilde yapılabileceğini bulmayı hedeflemiştir. Hareketli montaj hattıyla birlikte düşüncelerini birleştiren sisteme ise Taylorizm adı verilmiştir. Bu değişim, işin insanilikten çıkmasına neden olacak bir değişimdir. Taylorizm, zaman ve hareket etütleriyle birlikte işi en küçük parçalara ayırarak, her bir işçinin sadece tek bir işle meşgul olarak robotlaşacağı bir sistem olarak tasavvur edilebilmektedir (Zencirkıran, 2012: 14–15). İlk başlarda, Ford’un kurduğu fabrikada Taylorizm en ufak bir rol oynamamıştır. Burada gerçekleşen yenilik, kitlesel bir üretim metodunun icadı olmuştur. Ford, seri üretim metodunu geliştirirken aynı zamanda işçilerin yaratıcılıklarını da göz ardı etmemiştir. Otomobil pazarının sınırsız bir alan vadettiğini öngören Ford, otomobil fiyatlarını aşağı çekmek için, üretim sisteminde maliyeti düşürmeye yönelik hareketlere yönelmiştir. Taylorizm işte tam da bu noktada Fordizm’i çıkmazdan kurtaran ve maliyetin düşmesine yardımcı olacak sistem olarak kendisini göstermiştir. Bu yeni sistemde, insan emeği, kitlesel üretim politikalarının kabul edilmesiyle birlikte makineyle birleştirilmiştir. (Sohn-Rethel,2011: 170, 173).

İş parçalayarak kolaylıkla yapılabilecek basit görevlere ayırmak, emeği niteliksizleştirmenin ve ucuzlatmanın en etkili yollarından birisidir. İşte Taylorizm 'de bu mantık doğrultusunda geliştirmiştir. İş bölümü sayesinde emeğin ucuzlaması sağlanırken aynı zamanda işçilerin yerlerinin işi aksatmayacak şekilde değiştirilebilmesini ve bir işçinin yerine diğerinin anında getirilebilmesini daha da kolaylaştırmıştır. Bunun neticesinde sermaye, işçiler üzerinde ki baskıyı daha da artırarak, ücret, istihdam ve güvence gibi konularda, istediği şekilde piyasaya yön verebilme yetisini ele almıştır. Sermayenin işçi üzerinde kontrol ve denetim sahibi olmasının kolaylaşmasıyla, emek süreci kayıtsız şartsız sermayenin istediği şekilde düzenlenmiştir (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 265, 267). İstihdamın esnek ve güvencesiz bir hal aldığı toplumda, rekabet ön plana çıkartılıp, işsiz kalma korkusunun oluşturduğu baskı, sermayenin daha da güçlenerek bireylerin daha da sömürüye açık hale getirildiği bir sistemi de beraberinde getirmiştir (Kahraman, 2010: 168). Zanaat üretiminin, kitlesel üretime yenilgisinin nedenini, sadece üretim hızının kontrol edilerek, seri üretimin sağlanması olarak görmekte görüldüğü üzere hatalı bir yaklaşım olacaktır. (Kumar, 2013: 59).

Tek bir alanda uzmanlaşma, ustalık kavramını yok ederek, emek verenin ürettiği mal ile ilişkisini tek yönlü bir hale getirmiştir (Özakar, 2010: 28). Rutin işler bir süre sonra zararlı hale gelerek, işçilerin kendileri üzerindeki kontrolün kaybolmasına, bu da yabancılaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu da insanın ruhen ölerek verimi düşmesi anlamına gelmiştir. Sermaye ise bu duruma müdahalede bulunarak zararı en aza indirebilmek için sistemde değişikliklere başvurmaya çalışmıştır (Sennett, 2014: 39). Fordizm 'in katı ve standart kalıbı, emeğin üzerinde ki baskıyı ve denetimi arttırarak emeğin üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur (Eraydın, 1992: 16). Sermaye için, üretim sürecinde yaşanacak olan kayıplar ve disiplinsiz davranışlar kontrol altına alınması gereken durumdur. Çünkü

yaşanabilecek bu iki durumda da üretimin aksamasıyla birlikte, kâr marjı azalır bu da dolaylı olarak rekabette geri kalmaya neden olur. Bu riskin ortadan kaldırılması için ise üretim sürecinin disipline edilmesi en önemli koşul olarak görülmüştür (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 258). Emek üzerinde oluşan bu baskının zamanla verimi düşürmesi ve üretimde sorunları ortaya çıkarması, ilerleyen zamanda yeni bir sistem arayışının ayak seslerini ortaya çıkaracaktır

Henry Ford'a özel bir konum atfedilmesini sağlayacak olan asıl nokta onun kitle üretimini keşfetmesinin yanı sıra, kitle tüketiminin de hesaplayarak üretimin buna göre şekillendirilebileceğini düşünmüş olmasıdır. Bu minvalde, işçilere verdiği yüksek ücretin dönüşümünü sağlamak için, sanayi için kritik bir nokta olan tüketim döngüsünün kurulmasını planlamasıdır. 1916'da işçilerin evlerine sosyal güvenlik görevlilerini göndererek, oluşturulan yeni toplum tipinde, yeni bireylerin neler tükettiklerini ve tüketmek istediklerini anlamaya çalışarak, üretime yön vermeyi amaçlamıştır. Bunun yanı sıra işçilerin, rasyonel ve sadık bireyler olmalarının yanında, sağlıklı bir aile hayatına sahip olmalarını destekleyecek politikaların oluşturulmasını planlamıştır. Bu sayede işçilerin işini, işyerini seven ve hizmetlerini aksatmadan yerine getiren bireyler haline gelmeleri amaçlanmıştır (Saklı, 2013: 111). Kısacası Fordizm sadece üretimin değil tüketiminde tasarlandığı bir üretim biçimi olarak karşımıza çıkmıştır.

Zamanla dünya nüfusun artması ve farklı taleplerin ilk seslerinin duyulması bu döngüyü sorgulatmıştır. Yani yaşam tarzları, teknolojinin hızla hayata soktuğu yenilikleri kitle pazarının değişimi gibi birçok neden yeni bir sistem ihtiyacını hissettirmiştir (Kumar, 2013: 60). Fordizm 'in ve Keynesyen ekonomi politikasının yetersizliği, 1956 ve 1973 yılları arasında tartışılmaya başlanmıştır. Kitle üretiminin standart yapısı dolayısıyla, Fordizm 'in değişen talepleri karşılayamaması, daha esnek bir sistem arayışlarına yol açmıştır (Saklı,

2013: 113). 1970'lerde yaşanan ekonomik bunalımdan çıkış yolu arayışı, Neo-liberal minvalde oluşan yeni bir alternatif üretim ve birikim biçiminin-Post-Fordizm 'in- karşımıza çıkmasına imkân sağlamıştır (Eraydın, 1992: 4). Sistemin girdiği krizde, emeğin seçtiği her yolun, sermaye için avantajlı bir şeye dönüşme potansiyeli varken, diğer taraftan çalışan için sürekli bir kayıp döngünün olduğu da bilinen bir gerçek olmuştur (Harvey, 2012: 465).

Fordizm 'in standart yapısı dolayısıyla değişen taleplere uyum sağlayamaması ve ekonomik politikalarda ki değişimler, aslında kendi krizini kendisinin oluşturduğunu ve bir çıkmaza sürüklediğini destekler niteliktedir. 1970'lerde ortaya çıkan yeni bir alternatif bu krizin yaralarını daha da derinleştirerek, popülerliğini yitirmesine neden olmuştur.

### **2.4.3. Fordizm'in Özellikleri ve Kavramları**

Fordist üretim biçiminin toplumsal bir çözülme meydana getirerek, toplumların çeşitli kurumlarına etki ettiğine bir önceki başlıkta değinmiştik. Çok yönlü bir sistem olarak toplumu farklı etkilere maruz bırakarak değişimi tetikleyen bu sisteme yakından bakıldığında aslında birçok farklı özelliği içinde barındırdığından söz edilebilmektedir. Fordizm kavramına kısaca bakıldığında karşımıza çıkan temel dayanakları tam istihdam, seri üretim, refah devlet ve yükselen tüketim standartları karşımıza çıksa da, bu sistemin derinliklerinde görünmeyen özellikleri de barınmaktadır (Marshall, 1999: 245).

Fordist üretim sistemine yönelik birçok çalışmaya bakıldığında, birçok özelliğin benzer şekilde yer aldığı görülmektedir. Fordist sistemin kendine has özelliklerine bakıldığında şu şekilde bir sıralama göze çarpmaktadır:

1. Kitle üretimi ve teknoloji kullanımı: Bu sistemin temelini oluşturan bu özelliği üretim bandı çevresinde oluşturulan işgücü organizasyonu olmasıdır. Teknolojik gelişmelerle birlikte sanayide yeni teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede



verimlilik arttırılarak seri üretim için gerekli olan koşullar sağlanabilmiştir. Ford'un, montaj bandını, sanayide kullanmasıyla birlikte, teknoloji kullanımını daha da yaygınlaştırarak, çeşitli iş örgütlenmelerinde değişimlere neden olmuştur. Ayrıca kitle üretim kalıpları oluşturularak, belli bir kitleyi kapsayan, çok fazla değişiklik içermeyen bir seri üretim süreci oluşturulmuştur.

2. Standardizasyon ve katılık: Toplu üretimin getirmiş olduğu standardizasyon kalıbı, üretimde verimliliğin artışına ve buna bağımlı olarak sermayenin zenginleşmesine yol açmıştır. Fordizm 'in ölçek ve standartlara bağılı bir üretim şekli olması, onu katı bir sistem olarak konumlandırmıştır. Yani, üretimin başlangıcında planlandığı şekilde, sabit ve vasıfsız işgücü aracılığıyla, rutin işlemlerle üretimin yapılıyor olması, üretilen nesnenin üretim sırasında değiştirilememesine neden olmuştur. Kitle üretiminin standardizasyonu ise, Ford'un yaptırmış olduğu tüketici profilleri araştırmasından temel almaktadır. Bu nedenle ortaya çıktığı dönemde, üretim tüketici profillerine yönelik yapılmıştır.

3. Yaşama müdahale ve yönlendirme: Üretim sonrası talebin örgütlenebilmesi için, öncelikle gelir durumlarının yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Böylece işçinin tüketebilmesi için gerekli olan parayı kazandırarak, planlama doğrultusunda tüketileceği nesnelere yönlendirilmiştir. Artık yaşam standartları sermayenin istediği doğrultuda yönlendirilerek, tüketim sonrası yeterli talebin oluşturulması sağlanmıştır.

4. Üretimde denetleme: Fordizm öncesinde var olan çalışma ilişkilerinden farklı olarak bu üretim sürecinde, rutin ve sabit iş söz konusu olmuştur. Rutin işlemler yapması beklenen yarı vasıflı veya vasıfsız işçiler, hiyerarşik düzenle kendi içerilerinde denetlemeye tabi tutulmaktadırlar; adeta kendi bekçiliklerini kendileri yapmaktadırlar. İşçiler kendi aralarında çeşitli kademelere konumlandırılarak, aralarında rekabet oluşturulmuştur. Bu

sayede sermayedarlar hem verim artışı sağlamış hem de işçilerin kontrolünü onların merkezlerinden sağlamıştır.

5. Rutin ve vasıfsızlaşma: Seri üretimde işçinin rolü standart ve ona verilen rutin işi yapmaktır. Fordizm öncesinde işçiden beklenen zanaatkârlık, bu üretim tipinde yerini vasıfsız ve görev bilincine bırakmıştır. Fordizm 'in yükselişine aracı olan Taylorist yapı ile iş karmaşık ve anlaşılabilir hale getirilmeye çalışılmıştır. Böylece işçi kendisine verilen görevi anlamakla vakit kaybetmeden sisteme dâhil olabilecektir. Sistemin işlerliğini bozan işçinin yerine getirilecek olan diğer işçi de standart iş sayesinde sorunsuz bir şekilde üretime devam edebilecektir.

6. Devletin rolünde ve politik duruştaki değişme: Fordizm, belirli bir talebi garantileyebilmek için Keynesyen tipi makro-ekonomik politikaya ihtiyaç duymuştur. Gereken talebin oluşturulabilmesi için, ekonomik kalkınma politikasına ihtiyaç duyulmuştur. Refah devleti türü bir kalkınma politikası ile gereken şartlar oluşturulabilmiştir. Bunun yanı sıra devlet müdahalesinin, ekonominin her alanına müdahale etmesi beklenmiştir.

7. Hegemonik bir karakterde olması: İşçilerin mahrem alanlarının işgal edilerek, çeşitli düzenlemeler ve müdahalelerle aile ilişkilerine varıncaya kadar düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu süreç, tüketim kalıpları ve yeni yaşam tarzlarını ortaya çıkarmıştır (Eraydın, 1992: 15-16).

Fordizm denilince birçok alanda değişimin meydana geldiğinden söz edilebilmektedir. Fakat bu sistemi atomize hale getirdiğimizde, bu sistemi oluşturan temel noktalar bulunmaktadır. Taylorizm, seri üretim, vasıfsız emek ve güvence kavramlarına yakından bakmak, Fordizm'i anlamak için kilit bir nokta olacaktır.

### 2.4.3.1.Taylorizm

Taylorizm 'in emek sürecine katkısını sadece yönetimsel ilişkilerin düzenlenmesi olarak ele almak yanlış bir tutumdur. Onun en büyük katkısından bir diğeri, emeğin üretim sürecinde işçinin görevinin tanımlanmasıyla birlikte, bu görevin nasıl ve hangi tempoyla yapılması gerektiğini belirlemiş olmasıdır. Fakat bu sistem her ne kadar sorunsuz bir şekilde işler gibi görünse de sermaye ve emek arasında sürekli bir çatışma söz konusu olmuştur. Sermayenin satın aldığı emeği sonuna kadar kullanmak istemesi, işçilerin bu duruma karşı sürekli bir direniş göstermesini beraberinde ortaya çıkarmıştır (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 259). İstihdam peşinde koşan ve yaşaması için gereken asgari bir ücret arayışı içerisinde olan emekçi, sermaye tarafından ezilmeye boyun eğmiştir (Harvey, 2012: 461).

Bir sanayi işletmesinin devamlılığını sağlayabilmesi ve ortaya çıkabilecek sorunlarda zararını minimuma indirebilmesi için gerekli olan unsurlar sadece makinalar ve el işçiliği olmamaktadır. Bunların yanı sıra, üretilecek metanın maliyetinin ve pazarının hesaplanarak karın maximize edilmeye çalışılması temel bir yer teşkil etmektedir. İşte Taylorist üretim tam da bunu amaçlamaktadır (Bozkurt, 2000: 31). Taylorizm, emeği sermayenin ihtiyaçlarına göre şekillendirerek boyunduruk altına alma anlamına gelmektedir (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 259). Bunun yanı sıra, herkesin ve her şeyin yerini belirleyerek karmaşıklığı ortadan kaldıran bir sistem olarak görülmektedir. Aynı işin tekrarını sürekli olarak yapmayı öğretmenin yanı sıra, emekçilere değişebilen işlere karşı uyum yeteneğinin de kazandırılmasını gaye edinmiştir. Üretimin hızına ayak uydururken aynı zamanda farklılaşan talepler doğrultusunda boyun eğen ve uyum sağlayabilen yarı bilinçli bir emekçi topluluğu oluşturulmaya çalışılmıştır (Sennett, 2014:36).

Frederick W. Taylor *Bilimsel Yönetim İlkeleri* isimli araştırmasını, Ford'un montaj hattıyla birleştirmesi sonucu bu sisteme *Taylorizm* adı verilmiştir. Taylorizm, ancak Fordizm'e dönüştürüldüğünde iyice yaygın ve bilinir hale gelmiştir (Munck, 2003: 48). Taylorizm'de işçinin belirlenen ilkelere sorgusuz uymasını bekleyerek, verimliliği ve karı arttırmaya yönelik yönergeler ortaya çıkarmaya çalışılmaktadır. Gözetim ile iş organizasyonunun bilimsel olarak yeniden tasarlanması gerekliliğini savunan bu düşünce de her işçi tarafından tüm kuralların benimsenmesini sağlayacak sistemi bulmak, bunun yanı sıra görevleri ve yetenekleri birbirine en uygun olan işçilerin birbirleriyle çalışabilmesine imkân sağlamanın verimliliği arttıracığı düşünülmektedir. Bunun yanında *eşit iş, eşit ücret* anlayışını *görev ve performans göre ücret* anlayışına çevirerek işçilerin ödül kapma yarışına gireceği bunun sonucunda da görevlerini tam olarak yerine getireceği bir sistem tasarlanmaya çalışılmıştır (Marshall, 1999: 70). Çalışmanın bilimsel olarak örgütlenmesindeki amaç, işçinin elinden her türlü inisiyatifin alınarak, yaptırımlar ve kısıtlamalar sistemine hapsedilmesidir (Gorz, 2014: 47).

Taylorizm'in bir sistem olarak emek sürecine tutunmasında Pax Amerikan döneminin iki politikası etkili olmuştur; ilki kitle üretim alanını örgütleyerek genişletmesi, ikincisi ise savaşla yıkıma uğrayan ülkelere bu sistemi içeren üretim alanları ve örgütlemeler kurması olmuştur (Tabak, 2000: 115- 116). Frederick W. Taylor tarafından insan emeğini basitleştirmek için karmaşık makinelerin kullanılması, üretimde kontrolü ve denetimi kolaylaştıran bir unsur olarak görülmüştür. İşçilerin üretimin dizaynını anlamamasının, verimi daha çok arttıracığını düşünmesi, onu kötü ün sahibi yapan *zaman-hareket etütlerini* bulmaya yöneltmiştir. Kronometrik üretim hesaplamaları yaparak, her işin ne kadar sürede yapılması gerektiğini ve üretim sonrası kar-zarar hesaplamalarının gerekliliğini bulmaya çalışmıştır (Sennett, 2014: 43). Taylor'un kol gücü işlerini bu denli detaylı analiz etmesinin

amacı, öncelikli olarak yapılacak olan işte boşa geçecek vakti engelleyerek, bu işin asgari bir yorgunluk ve çabaya mal olacak şekilde nasıl yapılabileceğini bulmaktır. Bu sayede bir işçiden alınabilecek en yüksek iş verimi hesaplanarak, üretim buna göre şekillendirilecektir. Bundan sonraki aşama ise, işi en ufak parçalara ayrılarak, en küçük işin ne kadar sürede tamamlanabileceğini bulmak olmuştur (Sohn-Rethel, 2011: 180).

Zaman ve hareketlerin rutin bir şekilde tekrarlanması ve bunun bir montaj bandı üzerinde gerçekleştirilmesiyle, seri üretimde yeni bir soluk meydana gelmiştir. Fordizm 'in başarısı da bu süreçten sonra ortaya çıkmıştır. Taylor'un en ideal verimlilik ve zaman hesaplamalarını yaptığı zaman-hareket etütleri onun bilimsel ilkelerinin temelini oluşturmaktadır. General Motors 'da saat, on adet altı dakikalık dilime ayrılarak işçinin çalıştığı kadar ücret alması istenmiştir. Bu uygulama işçilerin daha çok kazanmak ve emeklilik maaşını daha da arttırabilmeleri için bir fırsat olarak görünmektedir. İşçiler daha fazla kazanabilmek için, kendilerini işlerine adamaktadırlar. Bu yönüyle zaman artık yeni çalışma biçiminin baskı ve egemenlik aracı olarak kullanılmıştır (Sennett, 2014: 45).

#### **2.4.3.2.Seri Üretim**

Seri üretim, Ford'la birlikte karşımıza çıkan bir üretim tipidir. Bu üretim biçimi, uzun bir montaj hattı üzerinde, her bir işin ve bunu yapacak işçinin ayrı ayrı konumlandırılarak vasfa çok fazla ihtiyaç duyulmadan yığın üretimin sağlandığı bantlı üretim biçimidir. İlk olarak, Henry Ford'un mezbaha ve değirmendeki taşıma sisteminden etkilenerek, 1913'te fabrikasında uygulamaya koyduğu bu sistem, nihai ürünü oluşturan parçaların, ayrı ayrı üretilerek sonradan birleştirilmesi olayına verilen isimdir. Ford'un tasarladığı ilk seri üretim modelinde, hareketli bant etrafında üretim sürecinin parçalara ayrılarak, vasıfsız işçiler aracılığıyla yine aynı bant üstünde parçaların birleştirilmesini kapsamaktadır (Outhwaite, 2008: 293). Bant sistemi, üretimi parçaladığı için daha vasıfsız işçilerin kullanımına imkân

vermiştir (Emiroğlu ve diğ., 2006: 294). Ford'un temelinde yaptığı devrim; montaj bandı sayesinde birçok karmaşık işlemin sıraya alınarak, vasıfsız işçiler ve makineler yardımıyla, standart kalıplarda üretimi sağlaması olmuştur. Tasarlanan montaj bandı, seri üretim kavramının üretimde etkin bir üretim biçimi olmasını sağlamıştır (Saklı, 2013:110).

Seri üretim, vasıfsız emeğin sanayide kullanılarak, sermayenin daha çok kar edebilmesine imkân sağlamıştır. Vasıfsız grubu oluşturanlar ise, genellikle toplumun marjinal kesimleridir. Fordizm 'in ilk zamanlarında bu kesimler genellikle, kadınlar, çocuklar, suçlular gibi dışarda bırakılanlar olurken, ilerleyen süreçte bu kesim mülteciler ve göçmenler olarak şekil değiştirmiştir. Daha sonraları katı olması, standart üretime imkân vermesi ve vasıfsız emeğe talebin azalması gibi nedenlerle, seri üretime eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. Bu da seri üretimden esnek üretime geçişin ana nedeni olmuştur.

### **2.4.3.3.Vasıfsız Emek**

Günlük kullanımda vasıf, kabiliyete dayalı becerileri ifade etse de esas olarak eğitim ve okul aracılığıyla öğrenilmesi gereken, bedensel veya zihinsel davranış kalıplarıdır (Marshall, 1999: 785). Vasıfın emek boyutuna gelecek olursak, sanayi öncesi dönemde zanaat ve çeşitli ustalık işleri önümüze çıkmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte üretimde makineleşme, zanaatın geri planda kalarak, makine üretiminin ön plana çıkması karşımıza çıkmaktadır. Bu da dolaylı olarak emeği takas edilebilecek bir metaya dönüştürerek, emekçinin makinanın bir parçası haline gelmesine yol açmıştır. Bu durum ise vasıfsızlaşma kavramıyla nitelenmektedir.

Vasıfsızlaşma, zanaat tekniklerinin çözülmesiyle birlikte, emeğin makineleşmesi anlamına gelir, ya da işçide bulunması gereken, oluşmuş ya da yeni yeteneklerin gerektiğinden fazlasının arka plana atılması anlamına gelir (Marshall, 1999: 785). Fordizm

'de bu durum Taylorist üretim ilişkisinin gelişimiyle birlikte yükselişe geçmiştir. Daha önceleri üretim sürecinde emekçinin rolü aktif özne olması iken, Taylorizm sonrasında bu rol pasif görev alan özneye dönüşmüştür. Bu sistem iş bölümünün arttırılması ve işin birçok parçaya bölünerek en basit hale getirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda işçi ustalık gerektirmeyecek kadar basit işler yaparak üretime odaklanacak bu sayede Sennett 'in *zihin ölümü* dediği evreyi ortaya çıkaracaktır (Sennett, 2014: 34). Bu sayede işçiye yüklenen her görev sorgusuz bir şekilde, direniş gösterilmeksizin yerine getirilip verimlilik artışı sağlanacaktır.

Makineleşmeyle birlikte işçilerin üretim sürecindeki rolleri değişmeye de başlamıştır. Vasıfsızlaşmayı beraberinde getiren bu yeni üretim tipi giderek işçinin üretimde, makineyle aynı duruma düşmesine yol açmıştır. Önceki dönemlerde üretimin merkezinde olan beden ve zanaatkârlık, farklı bir boyut kazanarak yerini makineye bırakmıştır. İşçi ise yeni düzende makinenin kontrolünü sağlayan, makinenin bakımından sorumlu kısacası makineye bağımlı bir konuma geçmiştir (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 268).

Emek, kendi gücüyle kendisini piyasaya getirebilen tek meta olagelmıştır. Bu nedenle emeğin nerede, ne zaman, hangi sebeple satılacağı kişinin özgürlüğünde olmaktadır (Harvey, 2012: 460). Emeğin vasıfsızlaşması sanayide gözle görünür bir verim artışı sağlarken, diğer yanda vasıfsız emeğin talebinde bir artış oluşmasına neden olmuştur. Emeğin maliyetinde yapılacak olan maliyet düşüşü sermayenin kâr marjını yükselteceği için, emek ihtiyacı göçmenler ve toplumun marjinal kesimlerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Dolaylı olarak bu durum işsizlik oranlarının yükselerek, emek göçünün başlamasının hareket noktası olmuştur.

Tüm bunlardan hareketle; vasıfsız emeğin oluşumunda ve yayılımında Fordizm 'in doğrudan bir etkisi mevcuttur. Emeğin küresel yer değiştirmesinden, değersizleştirilmesine kadar birçok değişim, Fordizm 'in etkisinde gelişen olaylar zinciri olmuştur.

#### **2.4.3.4.Sosyal Güvence**

1960'larda Taylorist-Fordist üretim sürecinde bazı krizlerin ortaya çıkışı kar oranlarında azalmalar meydana getirmiştir. Bu krizi aşip üretim ve karı arttırma amacıyla bazı yeni yöntemler denenmiştir. Bunlardan en göze çarpanı, iş ve gelir güvencesinin sağlanması olmuştur. İşçilerin, yönetim ve üretim ilişkileri içerisinde biçimsel olarak katılmaları sağlanarak, sisteme bağlılıklarının ve kullanabilecekleri potansiyellerini kullanabilme, sermayenin temel amacı olmuştur. İş güvenliği, işçinin gelir durumuna ayrılan sermaye oranındaki artırım, sosyal güvence ve hukuksal haklar krizin aşılabılmesinde işçinin desteğini alabilmek ve üretkenlikte artışı sağlayabilmek adına sermaye tarafından gerçekleştirilen değişimler olmuştur. Böylece hızlı büyüyen bir ekonomiden hem sermayenin hem de emekçinin faydalanması beklenen bir durum olmaktadır (Kumar, 2013: 74).

Taylor'un, işçi sınıfının refah düzeyiyle, işverenin refah düzeyi arasındaki bağlantıyı keşfetmesiyle birlikte, üretimde en yüksek verimi sağlanmanın bu iki sınıf arasında uzlaşma sağlanmasıyla olacağına dikkat çekmiştir. Onun bilimsel yönetiminin temelinde de işçilerin refahının sürekli hale getirilerek, işverenin refahının sağlanması temel amacı oluşturmuştur. Bir çalışan için maksimum refahın koşulu, işveren için maksimum verimini ortaya koymasıyla mümkün olmaktadır (Taylor, 2003: 4). Yönetim ve sermaye bilincinde ki bu değişme de bu dönemde işçilere birçok yeni hakların, yüksek ücretlerin, sosyal güvencelerin verilmesine yol açmıştır. Yüksek hız ve kitlesel üretim teknolojinin



giderek ilerlemesiyle paralel bir artış göstermiştir. Bu da zamanla insan emeğinin değer kaybına yol açarak, işsizlik oranlarını etkileyen bir unsur olmuştur.1950'lerden sonra otomasyonun yayılımındaki artış, beraberinde insan emeğinin kullanım alanının daralmasına yol açarak, otomasyon teknolojisinin üretimde etkin rol oynamasına yol açmıştır (Sohn-Rethel, 2011: 183).

#### **2.4.4. Post-Fordizm Nedir?**

Gelişen yeni teknolojilerle birlikte Fordizm'i yetersizlikleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu sayede Post-Fordizm ilk seslerini duyurmuştur. Esnek uzmanlaşma olarak da adlandırılan bu sistemde, değişen yeni teknoloji sayesinde yeni fırsat ve yeni ihtiyaçlar için üretim sürecinde ani, hızlı ve istek doğrultusunda müdahaleler mümkün hale gelmiştir. Bu sayede yeni fikirler yeni ürünlere çabucak dönüşürken, üretimin müşteriler hesaba katılarak yapılması temelini oluşturmuştur (Kumar, 2013: 61). Bu da seri üretim yerine, daha esnek ve taleplere hızlı yanıt verebilen bir üretim biçimine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu yeni sistem her ne kadar, Fordizm 'in tersine çevrilmesi olarak algılsa da, esasında Taylorizm ve kitle üretimi yerine yetenek uzmanlaşması, katı düzenleme yerine esnekliğin popülerlik kazanmasıdır (Outhwaite, 2008: 290).

Düzenleme Okulu Fransız kuramcılar grubuna göre Post-Fordizm, 1900'lerin yarısından sonra kapitalizmin içine düştüğü krizle mücadele edebilmek amacıyla tasarlanmış stratejilere verilen genel bir addır. Bu nedenle de Düzenleme Okulu'na göre Post-Fordizm, Fordizm sonrasında gelen yeni bir aşama olarak görülmezken, mevcut sistemin reformize edildiği bir sistem olarak kabul edilmiştir (Kumar, 2013: 73). Bu yeni üretim sistemi, yeniden vasıflandırılmış (zanaatkâra benzer) işçilerle birlikte, genel amaçlı tezgâhlarda çok çeşitli mal üretebilme temeline dayanır. Öğrenme, yeni teknolojiye ayak uydurabilme ve yeni teknolojiler yaratabilme yeni sistemde aranan, yeni nitelikler olarak ön plana çıkmıştır

(Ansal, 1999: 13). Bu yeni sistemde, kitle üretimi ve büyük şirketlerin pazarı tekeline alma düşüncesinden ziyade, geniş bir pazarın müşterilerin tercihlerine yönelik ürünlerle donatılması fikri genel kabul görmüştür (Emiroğlu vd. 2006:710). Post-Fordizm ‘in yeni bir çığır açtığı düşüncesi, onun ekonomide her alanda kendisini göstermesinin yanı sıra, toplumsal yapıda, devlet anlayışlarında, kültürde kısacası hayatın her noktasında getirdiği köklü değişikliklerle ilişkilidir (Saklı, 2013: 108). Post-Fordist dönem yeni bir birikim ve üretim stratejisini vadederken; küçük parça üretimi, yeni sermaye türleri ve işgücü biçimleri değiştirirken, aynı zamanda emeğin ve tüketimin kontrolünü ele almaktadır (Eraydın, 1992: 13). Post-Fordizm, kitlesel üretim yerine uzmanlaşmış küçük ölçekli işletmelerde, esnek iş bölümü kullanarak üretim örgütlenmesinin düzenlenmesinin, kapitalizmin yeni evresini oluşturduğu görüşüdür (Emiroğlu ve diğ., 2006: 710).

Hem rekabet hem de iş birliği yapan küçük ve orta boy işletmeler arasında ortaya çıkan Post-Fordizm ‘in ilk örneği, 1970’lerde Kuzey İtalya’da, 3. İtalya denilen Bologna bölgesinde ortaya çıkmıştır. Bu bölgede gelişen küçük ve orta ölçekteki işletmelerin birlikteliği, değişik mallar ve modeller üreterek, sürekli değişen talebe kendilerini kolaylıkla uyarlayabilmişlerdir. Kitle üretiminde yaşanan standart ve katı üretim krizi değişen koşullara uyum sağlayamamış ve çeşitli sınıflara, yaşa, cinsiyete hata değişik ırktan insan gruplarına hitap eden bir pazarın ortaya çıkışıyla çözüm arayışı içerisine girmişlerdir. Küçük işletmeler esnek üretimleri sayesinde bu pazarlara girebilme şansı yakalamışlardır (Ansal, 1993: 13). Bu yeni ortamda en başarılı ekonomiye bu küçük ve orta işletmelerin sahip olması, büyük işletmelerinde iş birliğine girişmesine neden olmuştur. Post-Fordist yapı, küçük ve büyük firmalar arasında sağlanan iş birliğiyle birlikte, büyük firmaların daha fazla kişiye ulaşip daha esnek bir yapıya geçişine verilen isim olmuştur. 1970’li yılların küresel ekonomik krizinin çıkışı, esnek uzmanlaşma sayesinde çözüme kavuşmuştur (Kumar, 2013: 64).

İş hayatına giren bilgisayarlar iletişim de geleneksel haberleşme sistemlerini aşındırarak, daha hızlı ve kontrollü bir iletişim vaadiyle birlikte zamanla merkezi bir konum almıştır (Sennett, 2014: 23). Teknolojinin gelişmesiyle, üretimin enformatik imkânlar genişlemiştir. Esnek üretim enformasyonla iç içedir. Bu üretim biçimi birçok yeni makinenin sanayiye girmesiyle ortaya çıkarken; denetlenebilir makine üretimi özel pazara yönelik sınırlı üretim, küçük parçalı üretime imkân sağlamıştır (Kumar, 2013: 60,61). Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte sanayiye giren yeni araçlar üretimin yeni biçimlerde örgütlenerek, üretim ölçeklerinde değişmelere yol açmıştır. Bu da üretim sürecinin ayrışmasında, fason üretimin artmasında ve üretime yönelik yeni düzenlemelerin ortaya çıkışında belirleyici bir unsur olmuştur. Yeni üretim biçiminin beraberinde gelen yeni ekonomi politikaları, şirket birleşmelerinin, uluslararası iş birliklerinin, uluslararası yatırım stratejilerinin ortaya çıkışına imkân sağlarken, emeğin ve sermayenin daha esnek bir hale dönüşmesine imkân sağlamıştır (Eraydın, 1992: 4). Üretim ve ekonomi alanında gelişen tüm bu yeni politikalar, Post-Fordist dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Fordizm 'den farklı olarak, Post-Fordist yapının iç bütünlüğünün olmayışı ve sistemin çok parçalı bir yapıda olması, bir parçanın başka parçalara zarar vermeden değiştirilebilmesini sağlamıştır. Emek boyutundan bakacak olursak, sistem işçilerin yerlerini istenildiği takdirde yenisiyle değiştirilebilecek şekilde kurgulanmıştır. Yani iş bölümünde farklı noktalar arası bağlantılar daha gevşektir (Sennett, 2014:52).

İşgücünün metalaştırılması kapitalizm ile endüstriyalizm arasında özellikle önemli bir bağlantı noktasıdır; çünkü *soyut emek* üretimin teknolojik tasarımı içinde doğrudan programlanabilir bir nitelik kazanmıştır(Giddens, 2004, s. 64).Bu yeni sistemde işçiler iktidarın yüz yüze olanından elektronik olanına geçmiştir. Denetim ve iletişim, teknolojik aletlerin oluşturduğu ağlarla yapılmaya başlanmıştır. Hatta ilerleyen teknoloji evde çalışma

imkânını bile sunmuştur. İş fiziksel olarak merkezsiz hale gelse bile işçinin üzerindeki iktidar daha dolaysız bir hal almıştır (Sennett, 2014: 64). Buraya kadar olan kısımda Post-Fordist üretim ve birikim biçiminin özellik ve farklılıklarına kısaca değindikten sonra, bu sistemi daha anlaşılabilir hale getirme kadına onu diğer üretim biçimlerinden ayıracak olan özelliklerine bakmak gerekmektedir.

#### **2.4.5. Post-Fordizm'in Özellikleri ve Kavramları**

Sermayenin 1970 sonrası elde ettiği yönetim ve ulaşım imkânları, Post-Fordizm 'in ve ucuz emeğin bir politika olarak, küresel bir hal almasına neden olmuştur (Tabak, 2000: 146). Fordizm 'de göçmenlik ve göçmen emeği, Batı sanayisi için vazgeçilemeyen bir nitelikteyken, Post-Fordist sistemde sermayenin hareketlenmesi, göçmenlerin baskı ve ayrımcılığa uğramasına neden olmuştur. Küresel sermaye ve ucuz emeğin yayılımı Post-Fordist ve buna bağımlı olarak ortaya çıkan birikim politikaları bu çözülmeyi hızlandıran etken olmuştur. Bu küreselliğin sınırlarını ve kapsamını belirlemek, gerçekleşen dönüşümü anlamada anahtar bir nitelik taşımaktadır. Bunları anlayabilmek için ise Post-Fordizm 'in özelliklerine bakmakla gerçekleştirilebilmektedir. Post-Fordist, üretim ve birikim sisteminin ayırıcı özellikleri, şu şekilde sıralanabilmektedir:

1. Esnek üretim rejimi: Talebin üretimde belirleyici bir rol oynadığı, farklı ve değişebilen taleplere kısa sürede yanıt verebilme ve üretim esnasında her türlü müdahalenin yapılabildiği üretim biçimidir. Aynı zamanda Fordizm 'in standart kalıplarının dışına çıkılarak, küçük ölçeklerde, değişik ürünleri hızlı bir şekilde üretebilmeyi de kapsamaktadır.

2. Stoklama olmadan tam zamanlı üretim (fason üretim): Üretimin ve sermayenin âdemi merkezîleşmesiyle birlikte, üretim emeğin ucuz olduğu yerlerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Fason üretim de hammaddelerin ucuz işçiliğin olduğu bölgelerde metalara dönüştürülerek, pazarlamasının, sermayenin bulunduğu ülkelerde

yapılmasıdır. Yani küçük ölçekli işletmelerde parçaların ayrı ayrı ürettirilerek, herhangi bir hatanın ya da tıkanıklığın önüne geçilerek, maliyeti düşüren bir sistem olarak, fason üretim karşımıza çıkmaktadır. Üretim esnasında kalite kontrolünün yapılarak, ihtiyaç ve talebe göre üretimin yapılması olarak da tanımlanabilmektedir.

3. Esnek Uzmanlaşma: Fordist dönemde uzmanlığı ortadan kaldırılmasında etkin bir rol alan montaj bandı çevresinde gelişen rutin hareketler, Post-Fordizm 'in esneklik vurgusundan nasibini alarak, yeni bir iş yönetim ilişkisini ortaya çıkışıyla kırılma yaşamıştır. Esnek becerilerini kullanabilen ve geliştirebilen, karar verebilme sorumluluğunu taşıyan yeni bir işçi tanımı geliştirilerek, Fordizm 'in izleri esnek uzmanlaşmanın üretimde aktif rol almasından sonra silinebilmiştir. Esnek uzmanlaşma ile üretim süreci vasıflı ve az vasıflı işçiler tarafından örgütlenmiştir. Karmaşık makineler ve zihinsel süreçlerin iş hayatına tekrar dahil edilmesiyle verim artışı sağlanabilmiştir.

4. Emeğin esnekleşmesi: Taylorizm'in parçalı ve tek işten sorumlu işçisi, bu yeni sistemde daha esnek, değişimlere ayak uydurabilecek ve birçok işten sorumlu olarak kişisel becerisine göre ücret alabilecek şekilde tasarlanmıştır. Sorumluluklar yeni iş yapısının temelini oluştururken, işçilerden işin gerektirdiği becerileri kazanmaları istenen bir durum olmuştur. Bunun içinde işçiler belli bir süre eğitim sürecine alınmışlardır. Bu sayede de yaptıkları işin sorumluluklarına sahip olabilecek ve aldığı ücreti arttırabilmek için daha çok çalışması gerekecektir.

5. Üretim sürecinde yaşanan niteliksel ve niceliksel ayrışmalar: Esnek uzmanlaşma ile beraber, yüksek ücret ve iş güvencesi sadece yüksek vasıflı işgücüne ait haklar olmuştur. Çünkü performans ve yeteneğe dayalı ücret sistemi, iş güvencesini aşındırmıştır. Beyaz ve mavi yakalılar olarak tanımlanan yeni bir işçi sınıfının doğuşu, sendikal hareketlerin ortaya çıkışını engelleyerek, vasıfsız işgücünün sömürsünü arttıran bir

durum olmuştur. Enformasyon ile ortaya çıkan zihin işçileri, kol gücünün vasıfsız bir nitelik olarak ayrılmasına neden olmuştur.

6. Esnek ve uluslararası iş organizasyonu: Şirketlerin uluslararası düzlemde esnek ve parçalı yeni bir üretim sistemini kurması, dünya pazarında sürekli olarak değişen talebe karşı esnek bir model ortaya çıkarmıştır. Bu sayede rekabet güçlerinde ve kar oranlarında mutlak bir artış söz konusu olmuştur. Bu da küresel bir üretimi düzenleyecek, yönetecek ve organize edecek kuralları ortaya çıkarmıştır. Üretimin bu denli genişlemesi beraberinde de küresel ve esnek bir iş bölümünü oluştururken, şirketlerin yeni bilgi ve buluşları ortak bir alan içerisinde birlikte kullanmalarını sağlamıştır. Birbirleri ile ilişkili bu şirketlerin aynı mekânsal birimleri paylaşmaları da bu sayede gelişen bir değişim olmuştur.

7. İletişim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler: Üretim ilişkilerinin değişmesinde büyük rol oynayan iletişim teknolojisi, daha hızlı karar verme ve değişiklik yapma imkânı sunmuştur. Bunun yanı sıra sanayide programlanabilir makinelerin kullanımının yaygınlaşması, niteliksiz işçi gereksinimini azaltarak, nitelikli işçilerin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

8. Güvencesizlik: Keynesyen ekonominin içine düştüğü krizden çıkabilmesi için gerekli olan argümanların, yeni bir piyasa ekonomisi olarak neo-liberalizm de bulunması yeni bir süreci başlatmıştır. Esnekleşmenin politik bir modeli olarak kendini gösteren neo-liberalizm, işçilerin haklarını çeşitli sözleşmelerle kısıtlayarak, güvence kavramını baltalamıştır.

Stoklama olmadan üretim, üretim sırasında kalite kontrolü ve üretimin belirli aşamalarında uzmanlaşma, üretim sürecinin parçalanarak değişik birimlerde yapılması bu üretim sisteminde belirlenen ilkeler olmaktadır (Eraydın, 1992: 25).

### 2.4.5.1.Esnek Üretim (Esneklik)

Sermaye sahiplerine göre emek piyasası aşırı katı olarak nitelenen bir pozisyonda yer almaktadır. Esnek üretim biçimi de bu katılığı ortadan kaldıracak yegâne unsur olarak kabul görmüştür. Temelde esnek üretim, üretim sürecinde ürüne, parçaya, makinaya, işçiye vb. üretim unsurlarına, müdahale etmenin mümkün olduğu, çok çeşitli mal üretime imkân sağlayan ve arz-talep dengesinde üretim yapılabilen Fordizm sonrası bir üretim biçimidir. Bu üretim biçiminde, emekçiye çeşitli görevler ve sorumluluklar verilerek, hafif çapta uzmanlaşmaları beklenmektedir. Fordizm 'in yıktığı zanaat duvarını, Post-Fordizm 'de yeniden yapılmış halde görmek bu yönüyle mümkündür. Üretimde geliştirmenin, müdahalenin, değişimin mümkün olmadığı vasıfsız işgücü ve seri üretim fikrinin hâkim olduğu Fordist üretimin içerisinde bulundurduğu standartlık ve katılık esnek üretim sistemine karşıttır. Bu sebeple yeni sistemde tüm bunların aşılması amaçlanmıştır (Gorz, 2014: 46–47).

Esnek üretimde ortaya çıkarılan, esnek emek fikri, teoride iddia ettiği savı pratikte reddederek, üretim sürecinde emeğin sahip olmasını istediği iki temel nitelik olan *hızlılık ve beceriklilik* vasıflarını, emekçiden yoksun kılan bir görünümüdür. Emeğin esnekleştirilmesi esasen sermayenin çıkarlarını koruma ve arttırma çabası anlamına gelmektedir. Emeğin esnekleşmesi, emeğin yumuşak ve uysal, hamur gibi kolayca yoğurulabilir, kesilebilir ve ezilebilir aynı zamanda kendisine ne yapılırsa yapılsın hiçbir direniş gösteremeyecek hale getirmesi anlamına gelmektedir. Sermaye sahiplerinin planları doğrultusunda, üretimin aksamadan devam ettiği ve en az emekten en yüksek verim alındığı müddetçe emek esnek halde kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle üretimde, emeğe sabit bir ekonomik değişken rolü verilebildiği ölçüde esnektir (Bauman, 2012: 107). Zaten *uzun vade yok* anlayışıyla kişi kendisine, emeğine ve çevresine yabancılaştırmaktadır. Bundan dolayı emeğin ve üretimin

esnekleşmesi sermayenin daha fazla kar güdüsüne yönelik gerçekleştirilen eylemler bütünüdür. Bu da kişinin iradesiyle davranışı arasındaki mantık bağıını kopup, psikolojik ve sosyal krizler yaşamasına yol açmıştır. Tüm bunlar sonucunda, kişiyi başarıya götürmesi beklenen esnek davranışların, onarılamaz şekilde karakteri zayıflattığı da çeşitli teorisyenlerce kabul edilmektedir (Sennett, 2014:32). Ne var ki talep tarafından esneklik gibi görünen şey, arz tarafındakiler için katı, zalim, değiştirilemez ve zapt edilemez kader olarak kendini göstermiştir (Bauman, 2012: 108).

Esnekliğin getirmiş olduğu kısa vadeli üretim ne geniş ölçekli atölyelere ne de Fordizm 'de olduğu gibi vasıfsız işçiye bağımlıdır. Bu sistemde vasıf ön plana çıkmaktadır. Esnek uzmanlaşma hem makinelerin hem de işçinin vasıflı ve esnek olmasını istemektedir (Kumar, 2013: 61). Vasıflı emek talebinin piyasada artışı ve teknolojinin üretimde yaygınlaşması işsizlik problemini ortaya çıkarmıştır. Serbest rekabet ve emek fazlası olarak görülen işler herhangi bir güvencenin olmadığı bir sistemi ortaya çıkarmıştır. Sennett'te bu durum "uzun vade yok" sloganıyla anlatılmıştır. Uzun vade yok sloganı, kapitalizmin Post-Fordist aşamasını yansıtmaktadır. İşçinin sadakatini ve bağlılığını şirkete adaması istenirken bir yandan da işsizlik bir tehdit olarak gösterilmektedir. Esneklik, güvencesizliği de beraberinde getirerek, işçiden maximum verimi almayı sağlarken, birtakım sözleşmeler vasıtasıyla, işverenin karını garanti altına almaktadır (Sennett, 2014: 23, 24). Bu yeni sistem, Fordizm 'de işçilerin kazandığı sosyal hakların terk edilmesi olarak görüldüğü için eleştirileri de yol açmıştır (Outhwaite, 2008: 290).

Günümüzde esneklik de kapitalizmin üzerindeki laneti silmenin başka bir yolu olarak kullanılıyor. Katı bürokrasi biçimlerini eleştiren ve risk almaya vurgu yapan esnekliğin, insanlara kendi yaşamlarını şekillendirmede daha fazla özgürlük tanıdığı söyleniyor. Oysa yeni düzen sadece geçmişin yürürlükten kaldırılmış kurallarının yerine yeni kontrol



biçimlerini geçiriyor (Sennett, 2014: 10). Bu yeni sistemde normal olma, normalleşme yerine değişim ve yenilik kavramları bir öğreti olarak kullanılmaktadır. Çünkü normallik, talebi kısıtlayan bir katılık faktörü olmaktadır. Esnek sistemde ise her katılık biçiminin yok edilmesi gerekmektedir (Gorz, 2014: 46).

Taylor, sermayenin işçiye en az ücret vererek, en fazla verim alabilmesinin formülünü daha esnek ve liberal politikalara yönelmekle mümkün olacağını ifade etmektedir (Taylor, 2003: 5). Düzenlemeciler de Fordizm 'in 70lerde girdiği krizi aşmasını, ulusal çapta üretim sistemiyle mümkün olamayacağına vurgu yaparken, sermayenin krizden çıkabilmek için yeni yollar bulması gerektiğini ifade etmektedir. Sermayenin uluslararasılaşma faaliyetleri, tam da bu noktada soruna çözüm olarak görülmüştür. Uluslararasılaşma ile, sermayenin emeğin ucuz olduğu ülkelere doğru yönelmesi, merkez ülkelerde sanayisizleşme (desantralizasyon) sürecinin başlamasına neden olmuştur. Sanayisizleşen merkez ülkelerde finans ve hizmet sektörünün yükselişi görülürken aynı zamanda sanayinin emek gücü hizmet sektörüne kaydırılmaya çalışılmıştır. Geçmişte uluslararası emek göçleri, yeni dönemde sermayenin göçlerine evrilmiştir. Sanayisizleşme sonrası merkezde işsizlik oranlarının artışı, Fordizm 'de ortaya çıkan emek ihtiyacını karşılamak için ülkelere alınan göçmenler üzerinde verimlilik, esneklik, nitelik gibi tartışmaları ortaya çıkararak, göçmen emeği üzerinde baskı alanlarının ortaya çıkışına neden olmuştur. Esnek üretime geçiş ve emeğin esnekleşmesi bu nedenle göç çalışmalarında önemli bir noktada yer almaktadır.

#### **2.4.5.2.Esnek Uzmanlaşma / Esnek İstihdam**

Esnek uzmanlaşma basit bir tanımlamayla, piyasaya daha çeşitli ürünleri daha hızlı ulaştırmaktır. Bu bakımdan Fordizm 'in üretim sisteminin antitezidir. Kilometrelerce uzanan montaj hattının yerini, uzmanlaşmış montaj hattının almasıdır (Sennett, 2014: 55, 56). Esnek teknoloji, beraberinde esnek uzmanlaşmayı doğurmuştur. Çünkü teknolojinin sanayide

yaygın kullanımı, bu karmaşık makineleri kullanabilecek nitelikli insana ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu da esnek uzmanlaşma kavramını ortaya çıkaran ana neden olmuştur. Yeni enformasyon ve teknolojinin sanayide yaygın kullanımı sayesinde, yeni fikirler yeni ürünlere çabucak dönüşürken, üretim, müşteriler hesaplanarak yapılabilir hale gelmiştir (Kumar, 2013: 61).

Esnek uzmanlaşmış işletmelerde esnekliğinin temelinde, *çekirdek işçi* olarak nitelenen işçilerden bazı beklentilere dayanmaktadır; işçilerin, vasıflı veya zanaatkâr bazı olmaları beklenirken, çeşitli ve çok sayıda beceri isteyen işlerde kullanıma da açık olmaları istenen bir durumdur. Bunun yanı sıra belli bir ırka mensup olması, vasıf düzey onun ayrımcılığa ve sömürüye ne kadar açık olduğunu belirlemektedir. Vasıfsız işçiler ise, teknolojiyi sadece ufak bir düzeyde kullanabilen, hiçbir sosyal güvenliği olmayan, kolayca işe alınıp atılabilen, talep dalgalanmalarına karşı esneklik gösterebilen nitelikte olmaları beklenmektedir. Dolayısıyla birçok işçi, dünya pazarının tüm belirsizliklerine açık bir halde bulunarak, sermayenin belirlediği ücretlere ve kurallara itaat etmek zorunda kalmaktadır (Ansal, 1993: 13). Tüm bunlar işçi sınıfı içerisinde de yeni işçi grupları meydana getirerek, sisteme gösterilecek herhangi bir direnişi önlemiştir.

### **2.4.5.3.Fason Üretim**

Fason üretim, ulusaşırı sermaye tarafından hammaddelerin emeğin daha ucuz olduğu bölgelere götürülerek, bu bölgedeki emekçilere işletilmesidir. Burada ki amaç, emeğin daha ucuza mal edilerek, bir üründen alınacak karı arttırmaktır. Bu üretim biçiminin popülerlik kazanmasında, küresel pazarın ve küresel şirketlerin yükselişi etkili olmuştur. Neoliberal politikaların yükselişiyle birlikte, âdem-i merkezîleşen üretim; iletişim ağlarının gelişip yaygınlaşması, değişken günlerde çalışan, yarım gün, geçici işlerde çalışan, kendisinin

patronu konumunda olan ev işçilerinin sayıca artması, gibi sebepler, fason üretimin yayılımını hızlandıran unsurlar olarak görünüm kazanmışlardır (Kumar, 2013:69).

Post-Fordizm 'de görünür hale gelen ve yaygınlaşan fasonlaşma, bütün hammadde ve mamullerin üretim sürecine tam gerekli olduğu zaman ulaştırılarak, stoklamaya gerek duyulmadan üretime sokulması anlayışıdır. Bu sayede, iş alanları arasındaki mesafenin kaldırılarak maliyetin düşürülmesi ve hatalı üretim durumunda müdahalede bulunarak zararın en aza indirilebilmesi sağlanmıştır. Kısacası, bu üretim biçimi arz- talep dengesinde ilerleyen bir üretim biçimini ortaya çıkarmıştır. Tüm bu sistemin oluşması, bilişim ve haberleşme sistemlerinin hızlı bir hale dönüşmesi ile olabilmıştır (Ansal, 1993: 15).

#### **2.4.5.4.Güvencesizlik**

1960'ların sonlarına doğru üretilen mallarla iç pazarın doyması, verimlilik ve karların düşmesine ve gelişmiş ülkelerin yayılımının yavaşlamasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkeler tarafından çeşitli politikalarla sanayileşmenin sağlandığı gelişmekte olan ülkeler, emeğin ucuz ve sosyal girdilerinin az olması nedeniyle gelişmiş ülkeler tarafından rakip olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Fordist üretim, çok uluslu firmalar vasıtasıyla düşük işçilerin bulunduğu gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru kaydırılmaya başlanarak, yeni uluslararası bir iş bölümünün ortaya çıktığı görülmüştür. Sermayenin uluslararası düzlemde ki bu akışı, ucuz emeğin olduğu bölgelere doğru yönelerek verimliliğin ve tüketimin artışına ön ayak olmuştur (Eraydın, 1992: 17, 18). Üretimin, dünyada emeğin ve sermayenin ucuz bölgelere kaydırılıp, uluslararası ademi merkezleşen bir sistemin kurulması krizden çıkışın anahtarı olmuştur. Emeğin ucuzlaması, bilişim ve yönetim alanlarında yaşanan gelişmeler de bu süreci hızlandıran ve yayılmasını sağlayan temel noktalar olmuştur. (Kumar, 2013: 74). Daha önceleri emek gücünde görülen coğrafi hareketlilik, sermayenin hareketlenmesi ile kısıtlanmıştır. Yani, kaçış yolları, hukuki

kısıtlar veya toplumsal mekanizmalar aracılığıyla bloke edilerek, sabit bir konumda kalmalarına neden olmuştur (Harvey, 2012: 462).

Fordizm 'de krizleri aşmak için işçilere tanınan birçok hak, otomasyonun sanayide yayılması, emeğin ucuzlaması, seri üretim yerine ademi merkezîyetçi üretim sistemi gibi sebeplerle geri alınmaya başlanmıştır. Devletin neo-liberal politikalar sonrası arka plana itilip, sermayenin yönetim ilişkilerini değiştirmesi birçok sosyal hakkın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Tüm bunlar güvence kavramının yerine, geçicilik ve güvencesizliğin koyulmasına yol açmaktadır. Otomasyon sanayi içerisinde yayıldıkça, vasıfsız ve sabit insan becerileri değersiz bir konuma doğru gerilemiştir. Yani bir diğer manada, istihdama katılmak isteyen vasıfsız ya da az vasıflı emek gücü sanayinin dışına itilmesine yol açmaktadır (Sennett, 2015: 38).

Bu yeni sistemde emekçiler geçici sözleşmeler, hukuksal yaptırımlar, devletin baskı organları ile sermayenin buyruklarına itaat etmeye zorlanmıştır. Emekçiler artık kısa süreli sözleşmelerle, işverenin talebi doğrultusunda çalışmaya boyun eğmiştir. Böylelikle, sağlık sigortası, yemek masraf, emeklilik sigortası gibi maliyetleri kesintiye uğratan sermaye sahipleri daha çok kar ederken, emekçiler daha da yoksullaşan güvencesiz bir hayata sürüklenmiştir. Post-Fordizm 'in üretimde esneklik ve değişen taleplere cevap verebilme şartlarına uygun emekçiler meydana getirilerek, işçinin görevden göreve kolayca hareket ettirilebilmesi, ihtiyaç kadar pay alabilmesinin önü açılmıştır (Sennett, 2015: 41).

#### **2.4.5.5.Rekabet**

Post-Fordizm, birbirine bağlı bir yapı içerisinde, kendisini örgütleyen bir sistemdir. Bu yapı içerisinde tanımlanan işçinin, sermayenin çıkarları için mücadele veren, şirketin birincil çıkarlarını kendi hayatı pahasına savunan ve her türlü rekabete açık bir nitelik

taşıması gerekmektedir (Gorz, 2014: 51). Bu sistemde yer alması beklenen işçi profili sayesinde, sermaye için ulaşılamaz görünen noktalara ulaşılabilecek ve işçiden maksimum verim alınabilecektir Rekabet bu noktada iki boyutludur; işçiler arası rekabet ve sermaye arasında rekabet...

Şirketler arasında oluşan rekabet daha çok ticaret, emeğe ulaşım, pazarlama ve teknik boyutu ifade etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojisinde ki gelişmelerle birlikte, emeğin ucuz olduğu bölgelere başlayan sermaye hareketi, şirketler arasında bölge kapma yarışına dönüşerek daha çok kar elde etme güdüsüyle birtakım gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şirketler için rekabet gücü elde edebilmenin şartı, kitlesel ve belirsiz piyasadan koparak, en kısa sürede, en çok kar alınabilecek, aynı zamanda maliyeti en düşük olacak bir sisteme geçişte görülmüştür. Bu sistem ise fason üretim ve esnek üretim metotlarıyla sağlanmıştır. Kısacası rekabet gücü, yeniliklere açık üretimin en yüksek hız, hareketlilik ve akışkanlık içerisinde gerçekleşmesinde görülmüştür (Gorz, 2014: 46).

İşçiler arasında oluşan rekabet ise daha çok istihdama katılma ve hayatını devam ettirebilmek için gerekli olan kazancı sağlama yarışına dönüşmüştür. Sermayenin farklı ülkelere kayması, önceden bulunduğu bölgede istihdamda bulunan göçmen ve o bölgenin alt sınıfını oluşturan yoksul emekçileri istihdam dışı bırakmıştır. Bu durum ise yerli ve yabancı ayırımını ortaya çıkararak rekabetin körüklenmesine neden olmuştur. Sermayenin yedek emek ordusu olarak gördüğü bu kesin ilk zamanlar işsizlik yardımları, sosyal güvenlik, refah düzenlemeleri gibi yöntemlerle canlı ve yerinde tutulmaya çalışıldıysa da sosyal devlet politikasının yerini neo-liberal politikaların almasıyla birlikte gerilim daha da artarak çeşitli toplumsal krizlere yol açmıştır (Harvey, 2012: 462). Post-Fordizm 'de merkez ülkelerde oluşan bu gerilim, ulus-devlet, milliyetçilik, ayrımcılık gibi konuların yıllar sonra yeniden

ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle rekabet ve rekabetçilik kavramı hem sermaye sahipleri hem de bunlara bağımlı işçiler arasında sürekli olarak bir krizi temsil eden nitelikte bulunmuştur.

#### 2.4.6. İşgücü Piyasası ve Politikaların Değişimi

Küreselleşme etkisinde gerçekleşen birçok değişimde ön plana çıkan ve etkin rol oynayan temel faktör emek olmuştur. Emek ve emeğe bağlı olarak ilerleyen üretim sürecinde zaman ilerledikçe gözle görülür bir şekilde akışkanlık söz konusu olmaktadır. Bu akışkanlık kimi zaman emeğin esnemesine yönelik değişim gösterirken, kimi zamanda emeğin üzerinde bir tahakküm mücadelesi oluşturan bir etki göstermiştir. Bu tahakküm yarışı ilerleyen süreçlerde emeğin hareketini ortaya çıkaran en temel nokta olmuştur. Yaratıcı özneler olan emekçiler, sürekli olarak sermayenin yağmalarından, sömürünün en kötü durumlarından kaçarken aynı zamanda yaşam şartlarını en iyi noktaya getirebilmek için çaba gösteren özneler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sermaye ise zorunlu olarak bu emek yükünü taşıyabilecek ve geldikleri bölgelere uyum sağlayabilmelerine aracı olacak mekânlar oluşturmuşlardır. Bundan dolayı, emekçiler kapitalizmin hem tarihini hem de coğrafyasını şekillendirecek güce sahip kolektif grup olarak tanımlanabilmektedir (Harvey, 2012: 461).

Emeğin kontrol gücünü, Fordizm ve refah devleti politikalarıyla birlikte eline alan sermaye, kendi alanını meşrulaştırmak ve emek üzerinde çeşitli serbest uygulamalarda bulunmak üzere çeşitli ulusaşırı faaliyetler gerçekleştirmiştir. Fordizm 'in sonrası mı yoksa devamı mı olduğu kesin olarak belirlenemeyen Post-Fordist aşamayla birlikte rekabetin gücü, sermaye miktarı ve emek tahakkümü üzerinden kurulmaya çalışılmıştır. Tüm bunlar neticesinde genel olarak emek, özelde ise *göçmen emeği* çeşitli deformasyonlara uğratarak itibarsızlaştırılan bir meta haline gelmiştir. Emek gücünün esnekliği ve coğrafi hareketliliği ile birlikte işçilerin kendi eylemlerine bağlı olarak ortaya çıkardıkları üretime yabancılaşmaları, sermayenin emir ve koşullarına itirazsız boyun eğmeleri beklenen bir

davranış biçimi olarak karşımıza çıkmıştır(Harvey, 2012: 461). Bu beklentinin ipini koparacak davranış ise küresel ekonomi politikaları ve üretim biçimleriyle sağlanmıştır.

Avrupa'nın Fordist aşamada fazlasıyla ihtiyaç duyduğu emeği, kendi sömürgelerinden karşılamakta yetersiz kalması, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerden emek talebinde bulunarak, işçi göçleri almasına neden olmuştur. Başlarda belirli bir süre için alınan bu göçmen emek, refah devletinin çöküşüyle birlikte krize giren Avrupalı devletler tarafından istenmeyen ve ihtiyaç fazlası emek olarak görülerek dışlanmışlardır. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerde yaşayan işçiler ve işçi aileleri için, Batı'nın refah devleti arzulanırken, her şeye rağmen yaşamaya değer kabul edildiği için, emek göçleri 1960 ve 1980'lerin sonuna kadar kısmen artarak devam etmiştir (Munck, 2003: 50). Neoliberalizmde çalışmanın özgürleştirilmesi, sermayenin emek üzerindeki kontrolünü arttırırken, Post-Fordizm'le standart ve kitle üretiminden uzaklaşılması, buna bağımlı olarak yeni üretim alanlarının düzenlenmesi de beklenen bir durum olmuştur (Gorz, 2014: 14). Yani emek ne kadar bağımsız ve hareketli olursa, sermaye bundan daha fazla faydalanabileceği ortamı oluşturacaktır. Özellikle 1970'lerin yarısından sonra dünya ekonomisinde hâkimiyet kuracak olan neoliberal politikalarla birlikte, Post-Fordist aşamanın ilk nüveleri görünmeye başlarken, emek sömürsü daha farklı biçimlerde karşımıza çıkmaya devam etmiştir.

Parayı yönetenler nerede olurlarsa olsunlar her zaman yaptıkları yatırımlardan en yüksek karı elde etmeyi beklemektedirler. Bu yatırımları yaparken de neden olabilecekleri siyasi etki ve bunun sonuçlarıyla ilgilenmemektedirler (Munck, 2003: 18). Bu da emek grupları üzerinde özelde işsizlik korkusu, gelecek kaygısı, yoksulluk, genelde ise savaş, sömürü, iç karışıklık gibi birçok tehdidi beraberinde getiren bir durum olmuştur. Bu süreç içerisinde göçmen gruplar bu tehditlere maruz kalırken, neoliberal politikaların uygulanmasıyla birlikte daha fazla baskıya maruz kalan grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

## 2.5.Küreselleşen Neoliberal Politikalar ve Küreselleşen Emek

Fordizm ve Post-Fordizm süreçleri dünyada farklılaşan üretim ve emek biçimlerini ortaya çıkarmasının yanında, birçok politikanın değişiminde etkili bir rol oynayan yenilikler bütünüdür. Son yıllarda küreselleşmenin ivmelenerek değişim ve dönüşümleri etkisi altına almasıyla enformasyon ve teknoloji alanında büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişim, uluslararası düzlemde iletişim ağlarının, kanallarının oluşumuyla birlikte, küresel yollar meydana gelmiş ve bu yollar aracılığıyla birçok mal ve bilgi paylaşımı gerçekleşmiştir. İnsanlık bu denli hızlı bir aşamadan geçerken, bu sürecin anlatmak ve tanımlamak için herkes farklı bir yorum getirmiştir. Bu da küreselleşmenin yol açtığı değişimleri anlatırken fikir ayrılıkları oluşmasına ve çok tanımlı bir kavram olarak küreselleşmeyi karşımıza çıkarmıştır.

Toplumda belirgin olarak değişimin görüldüğü üretim ve emek süreçlerinde, işçiler açısından birçok sıkıntı ve sömürü tiplerinin, farklı biçimlerde ortaya çıktığı bilinen bir durumdur. Her ne kadar insanlığa etki eden bu gelişmeler olumlu etkiler gösterir gibi görünse de bu duruma farklı açılardan bakıldığında emekçi grubunun üzerinde kurulan farklı tahakküm biçimleri, işçi bilincinin ve öz denetimin kırılması ile sonuçlanan olumsuz bir değişim olduğu gözlemlenmektedir. Çalışanın içerisine düştüğü yabancılaşma durumu, sermayenin emirlerine daha çok boyun eğmesine ve emeğinin daha çok sömürülmesine neden olmuştur. Sermaye ise bu süreçte alabileceği en yüksek verimi ve kârı düşünerek tek taraflı bir değişimin sözcülüğünü üstlenmektedir.

Sermaye tarafından yaptırımlar ve kurallar altında ezilen emekçiler, bunlardan kurtulmanın yolunu hakların yegâne koruyucusu olan devlette bulmaya çalışmıştır. Farklı roller atfedilen devlet ise, bu süreçte düzenleme, müdahale etme, kural koyma ya da izleme gibi farklı rollerde karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu süreçler içerisinde emeğin niteliğindeki



ve yapısındaki devrimsel değişme ilk olarak Fordizm ‘in ortaya çıkış sürecinde görülmeye başlanmıştır. Fordizm ve refah devleti işbirliğiyle birlikte, devletin işçiler üzerinde kurduğu tahakküm, halkın yaşamına yön verebilecek ve gündelik hayatını değiştirebilecek kural koyma gücünü edinmesine neden olmuştur (Gorz, 2014: 14). Toplum ve emek üzerinde kontrol mekanizmasının işlerliğinin keşfedilmesi, sermayenin devleti bir tahakküm aracı ve fırsatlarını gerçekleştirebilecek bir kurum olarak görmesine sebep olmuştur. Neoliberalizm de tamda bu noktada sermayenin, bireylerin yaşamına direkt olarak müdahale edebilme hakkını eline alabilmesine aracı olan politikalar olarak karşımıza çıkmıştır. Sermayenin lehine oluşturulan bu küresel neoliberalizm, göçmen emeğinin çok çeşitli biçimlerde dönüşmesinde etkili olan ve emeklerinin değersiz hale getirilmesinde büyük bir paya sahiptir.

### **2.5.1. Neoliberalizmin Gelişimi ve Refah Devletinin Gerilemesi ve Thatcherizm**

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra liberal devletin temel yapısı korunarak, sosyoekonomik değişmelere uyum sağlaması amacıyla bir takım değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır (Göze, 2013: 203). Bu değişikliklerin temeli ise birey refahı üstünden şekillenen bir model oluşturma yönünde gerçekleşmiştir. İnsanın özgürlüğünün temel koşulu olarak geçim imkânının; barınma, giyinme, sağlık ve eğitim gibi imkânların, ulaşımının sağlanması modern dönemde yaşayabilmenin temel şartı olarak kabul görmüştür. Bu şartlara sahip olamayan bireyin asla özgür olamayacağı, bu nedenle devletin birinci görevinin, temel görevi olan özgürlüğün koruyuculuğunu üstlenmesi gerektiği gündeme gelmiştir. Refah devleti de bu anlayış üzerinden şekillenerek, dar gelirli ve yoksul kimseleri himaye edecek ve asgari ihtiyaçlarını karşılayacak bir sistem olarak şekillenmiştir (Göze, 2013: 210). Diğer bir anlamda kapitalizmde insan ihtiyaçları piyasada özel ve bireysel olarak elde edilen

gelirlerle karşılanmaktadır. Bireyin bu geliri elde edememesi veya elde etme şansını kaybetmesi, yaşamını devam ettiremeyecek bir hale gelmesi anlamına gelmektedir (Arın, 2004: 68). Refah devleti tamda bu gibi durumların önüne geçerek, yoksulluğu azaltmak, herkesin geçimini sağlayacak kadar sosyal yardımda bulunup halkına iş imkânı sağlayacak bir devlet vaadiyle kendini göstermiştir. Bireyin hakkının ve yaşamının yegâne koruyuculuğunu devletin aldığı bu devlet sistemi uzun yıllar boyunca başarılı bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Refah devletinin merkezinde birey yer almaktadır. Devletin görevi; bireyi toplumsal risklerden korumak, denetimli rekabet alanlarının oluşturulmasını sağlamak olmasının yanı sıra piyasanın oluşturacağı eşitsizlikleri düzenlemek ve bireyi bu eşitsizliklere karşı korumak olarak tanımlanmıştır (Kahraman, 2010: 155). Refah devleti adı verilen bu yeni sistem, esasında liberal devletin modernleştirilmiş biçimi olmuştur. Bu yeni aşamada birey kutsanmış, devletin birincil amacının toplumsal refahı sağlamak, kurumsal ve sosyal hayatı en iyi şekilde düzenleyecek örgütlenmeyi gerçekleştirmek olarak belirlenmiştir (Göze, 2013: 203). Yeni sistemde refahın garantisi devletin sorumluluğuna girmiştir. Devlet ise kurumları vasıtasıyla refah hizmetini sürdürmeyi; hizmet, piyasa ücretleri, eğitim, yeterli beslenme ve barınma problemlerinin çözümünü sağlayacak politikalar oluşturmayı refah devletinin temel hedefi olarak belirlemiştir (Pelizzon ve Casparis, 2000: 149).

Kavramsal olarak refah devleti; ilk kez 1880'lerde Bismarck Almanya'sında işçiler için sosyal sigortanın getirilmesi için kullanılmıştır. Devletin sosyal sigorta yoluyla işçilerin sosyal güvenliğini sağlama olarak da ifade edilebilmektedir. Günümüzdeki anlamda kullanımına bakıldığında, 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra *devletçi* ya da *Keynesçi* politikaların uygulandığı bir sistem tasavvuru olarak karşımıza çıkmıştır (Kahraman, 2010: 156). Refah devleti kavramı bu haliyle, 1942'de Beveridge Raporu'yla

resmi olarak tanımlanıp kabul edilmiştir. Refah devletinin sosyal güvenliğe bakışı *beşikten mezara kadar* bireysel refahın kaynağı, devlet ise bunu sağlayacak sorumlu olarak tayin edilmiştir (Topak, 2012: 54). Sosyal güvenlik, bireyleri sosyal risklerden, özellikle de işgücü piyasası risklerinden koruyan sosyal haklar anlamına gelmektedir (Arın, 2004: 68). 1945'ten sonra 'vatandaşlık' kavramına siyasal hayata katılmadan farklı olarak, toplum refahından faydalanma hakkı tanımlaması getirilmiştir (Pelizzon ve Casparis, 2000: 150). En az devlet müdahalesiyle piyasanın düzenlenmesi, işçilerin hukuksal ve sosyal olarak korunması aynı zamanda sosyal yardımların kapsamının genişletilmesi bu dönemin en öne çıkan politikaları olmuştur. Kısacası yoksulluğu önlemek ve kontrol altında tutabilmek en temel devlet görevi sayılmıştır (Kahraman, 2010: 156).

Sosyal hakların kapsamının genişletilmesi, bireyleri piyasa güçlerinin kısıtlarından ve piyasa mekanizmasının neden olduğu eşitsiz gelir dağılımından bir ölçüde kurtaran bir sistem olmaktadır. Bu bakımdan da sosyal güvenlik insanlara, emek gücünü piyasada satmak zorunda kalmadan yaşama olanakları sağlayarak, emek gücünün meta niteliğini bir ölçüde değiştirmektedir (Arın, 2004: 69). Sosyal güvenlik ve sosyal hakların genişletilmesini amaç edinen refah devleti söylemine bakıldığında, dört tane temel nokta karşımıza çıkmaktadır. İlki, yurttaşlığa dayalı evrensel bir refah devleti oluşturmaya yönelik kapsamlı politikaların oluşturulmasıdır. İkinci olarak; kamusal kaynakların ve yardımların bu alana doğru yöneltilip genişletilmesi söylenebilmektedir. Üçüncü olarak; ekonomik kalkınma ve istihdama yönelik politikalar belirleme, son olarak ise; geniş bir reformizasyon süreci sonrasında oluşturulan sistem için gerekli yatırımların planlanması karşımıza çıkmaktadır (Topak, 2012: 54–55). Bu dört temel unsurun sistemli bir halde yürütülmesi sonucunda toplumsal eşitsizlikler, yönetim sorunları ve aksayan politikaların sorunlarının çözülmesi

beklenirken, sosyal hakların kapsamı insanların refahını en iyi şekilde sağlayacak doğrultuda genişletilmeye çalışılmıştır.

Liberalizmin içerisinde ilerleme söylemi olarak ortaya çıkan refah devletinin ekonomik söylemi piyasa rekabetinin devlet eliyle düzenlenmesini içermektedir. Bu sistemde devlet, uzlaştırma görevini elde ederek *hakem* rolünü almıştır. Toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıkmasını önleyecek hamlelerin yapılması, toplumsal rekabette başarısız olan bireylerin karşılaşacağı olumsuzlukların hafifletilmesinde temel görev devlete verilmiştir. Bu bağlamda refah devletinde devlete verilen rol; politikaları ve piyasayı düzenleyen, kurumları şekillendirerek en uygun hale getiren en geniş yetkilere sahip kurum olarak görülmektedir (Göze, 2013: 210-211). Burada devletin rolü ekonomide bir katalizör işlevi görmek ve sistemin katılımını, sosyal politika uygulamaları, kapsamlı sosyal güvenlik sistemleriyle yumuşatarak, baskının azaltılmasını sağlamaktır. Bu sistem sayesinde, işçinin üzerindeki baskı ve sömürü engellenerek emeğin serbest dolaşımının önünün açılması beklenmektedir. Sendikalara yüklenen rol, işçinin haklarını korumak ve işçi ücretinin denetimini yapmak olarak belirlenerek, kalan işlevlerini devlete bırakması olmuştur. Refah devletindeki kurumsallaşma, sermayelerin rekabet alanındaki emek üzerindeki oluşabilecek baskıların, işçinin ulaşamayacağı ve doğrudan müdahaleye uğrayabileceği alanların, devlet tarafından doldurularak tampon bir mekanizma oluşturmasını sağlamıştır (Çağlayan ve Bayrakçı, 2016: 270).

Birçok refah devleti modeline bakıldığında, temelde birkaç nokta merkezi bir önem arz etmektedir. Öncelikle devletin rolü, bireylere ruh ve beden sağlığı içinde yaşamaları gereken ortamı oluşturma yönündedir. Bunun yanı sıra hasta ve bakıma muhtaç olan kişileri koruyup bakmakla, herkese sağlık şartlarının uygun olduğu barınma alanları oluşturmakla yükümlüdür. Diğer bir nokta ise, sosyal güvenliği sağlayıp, bireyleri gelecek korkularından

(işsizlik, yoksulluk, hastalık gibi) kurtaracak politikalar yapması beklenmektedir. Sosyal yardımların her kesimden insana ulaştırılarak, toplumsal refahın ve eşitliğin sağlanmasında da devletin etkin olması gerektiği tartışılmıştır (Göze, 2013: 214). Genel bir anlamda refah devleti, bireyi toplumsal risklere karşı koruması, ortaya çıkabilecek toplumsal riskleri topluma paylaşırması ve devletin bu toplumsal riskleri önleyici politikalar oluşturması gibi nedenlerle diğer modellerden ayrılmaktadır (Kahraman, 2010: 155).

Refah devletinde çalışma özgürlüğünün ve toplumsal refahın temelinde emeğin olduğu kabul görürken, emekçiye tam istihdamın sağlanarak az çabayla çok büyümenin elde edileceği inancı, refahın şartı olarak sunulmuştur. Herkesin zenginliklere ve toplumsal yaşamda bir yere erişmesini sağlayacak bir işi garanti etmek ve istihdamı genişletmek devletin görevi sayılmıştır. 20. yüzyıl bu açıdan istihdamın yüzyılı sayılmaktadır (Meda, 2012: 137). İşsizliğin, yoksulluğun ve üretimin temelinde devletin iş alanları oluşturmaması ve bu nedenle bireylerin çalışmaması refah devletinde çözüme kavuşturulması gereken bir durum olarak kabul görmüştür. Refah devletinde devletin bireylere sunduğu çalışma hakkı her ne kadar kişinin ailesini ve kendisini yaşatmak için birincil sorumluluğu olarak görünse de arka planda devletinde kendi devamlılığını sağlayan eylemler bütünüdür. Hatta toplumsal olarak kabul görmenin aslında çalışmayla doğrudan bağlantılı olduğu, her ne kadar gizil bir yapıda bulunsada bir topluma aidiyetin yolu o toplum içerisinde çalışmakla mümkün olmaktadır. Sosyal adalet ve eşitlikte bu minvalde sağlanıp düzenlenmektedir (Kahraman, 2010: 160).

Emeğin zenginlik ile bağdaştırılarak, zenginliğin itici gücü olarak kabul edilmesi emeğin üzerinde oluşan baskıyı daha da arttırmıştır. Emek yeniden tanımlanarak somut göndergelerinden koparılıp, ekonomik bir kategori haline getirilmiştir. Bunun neticesinde de emek toplumu şekillendiren yeni bir ilişki biçimi olarak karşımıza çıkmıştır (Meda, 2012:

69-73). Zenginliğin kaynağının emekle bağdaştırılması sermayenin üretimde bazı değişim faaliyetlerine yönelmesinde etkili olmuştur. Yeni üretim sisteminde ortaya çıkan verimlilik esasına göre işi ve işçiyi tasarlama düşüncesi, emeği çok boyutlu bir biçimde düzenlemesinin ve müdahalelere açık hale getirilmesinin önünü açmıştır. Çeşitli verimlilik esaslarının belirlenerek, az maliyetle daha çok kar elde edilmesinin planları yapılırken emeğin disipline edilmesi ön plana çıkarılmıştır. Emeğin disipline edilmesinde, işsizliğin ve iş gücü rezervinin genişliği büyük bir stratejik önem arz etmiştir. İşsizliğin yüksek oranı, hayatını çalışmakla kazanan insanlar için bir baskı kurma ve korku aracı olarak sermayenin kozu haline gelmiştir. 1945'lerden sonra emek alanında ortaya çıkan yarı zamanlı-tam zamanlı istihdam düzeni ve ücretli emek sisteminin alanının daralmasına yol açarken, çalışanlar üzerinde ki işsizlik ve güvencesizlik korkusunu körükleyen bir nokta olmuştur (Tabak, 2000: 115). 1945 sonrasında uluslararası göçte gözlemlenen artış, disipline edilecek vasıfsız ve yarı vasıflı emeğin dışarıdan ithal edilmesiyle bağlantılıdır. Avrupa'nın yöneldiği vasıfsız emek ithaliyle birlikte göçün yönü, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olduğu gözlemlenmiştir (Hirst ve Thompson, 2007: 52).

Avrupa'nın az kalifiye veya kalifiye olmayan işgücü ihtiyacı göçmenler aracılığıyla kapatılmaya çalışılırken, 1950'lerin son yarısında başlayan emek göçü 1960'larda yükselerek devam etmiştir. 1950'lerde ABD ve Avrupa ülkelerinin denizaşırı yatırımlara öncelik vererek sanayiye içine düştüğü emek krizinden kurtarma çabasıyla birlikte, ulusaşırı şirketlerin genişlemesi hız kazanmıştır (Tabak, 2000: 121–122). Üretimin Batı'nın gelişmiş ülkelerinden Doğu'nun az gelişmiş ülkelere doğru hareketi, işgücü rezervinin büyümesine yol açarken, işsizler arasında bir rekabet alanının oluşmasına neden olmuştur. Bu rekabet hem çalışanların hem de çalışma arzusu bulunanların daha düşük ücretlere ve daha kötü şartlara razı olmasına neden olan temel etkidir. Kriz dönemlerinde yükselen işsizlik

oranları, sermayenin; emeğin her alanına müdahale etmesiyle birlikte, işçiler arasında oluşacak herhangi bir direniş veya örgütlenmenin önüne geçecek kurumsal ve hukuksal hazırlıklarını önceden tasarlamaktadır (Özçelik, 2013: 422).

İşsizliğin yükselmesi ve iktisadi durgunluk Avrupa'da ırkçılığın ve göçmenlik üzerindeki sosyal ve siyasal baskıların artmasına neden olmuştur. Devletin krize girmesinin ve işsizliğin sebebi olarak ise refah devleti yardımlarının artması ve devletin fazlaca yardımlarda bulunması gösterilmiştir (Tabak, 2000: 167). Önceleri tam istihdamda kendisine yer bulan göçmenler, sanayisizleşme ve esnek istihdama geçişle birlikte daralan istihdamda kendilerine yer bulmakta zorlanmışlardır. Bu da onları karın tokluğuna çalışmalarına neden olarak vasıfsız bir konuma itilmelerinin önünü açan bir gelişme olmuştur. İstihdam dışına itilen göçmenlerin sayısında ki artış, işsizlik oranlarının yükselmesine neden olurken, çalışma hayatına katılamayan göçmenlerin hayatlarına devam edebilmeleri için sosyal yardımlara yönelmelerine neden olmuştur. Fakat zamanla artan işsizlik ve refah seviyesinde yaşanan düşüşler, göçmenlerin sosyal yardımlardan faydalanmasının önüne geçilmesine ve en ağır şartlarda çok düşük ücretlere çalıştırılmalarının önünü açmıştır. İstihdama katılamayan göçmenler hem devlet hem de yerel halk tarafından sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalarak tembellikle suçlanmışlardır. Tüm bu gelişmeler sonucunda, Avrupa'da 1970 ve 1980'lerde küresel göç akışında, geçici işçilerin kontrollü hareketlerine izin verilerek, olası emek göçlerini engellemeye yönelik politikaları gündeme getirmiştir. Artık göçmenlik, yüksek vasıflı işçiler ya da aileleri zaten göç edilecek ülkelerde yaşamakta olan işçiler için mümkün hale getirilerek çeşitli göç politikalarıyla Avrupa'ya yönelen göçmen ve mülteci akıntılarının önüne geçilmesi planlanmıştır (Hirst ve Thompson,2007: 52).

Sanayi Devrimiyle birlikte dünyanın sanayi kapitalizmine açılması, üretimde artışa neden olmuştur. Pazar ağını genişletmek birincil öneme sahip olurken, ülkeler arası ekonomik rekabette artış göstermiştir. Bu durum beraberinde küresel bir rekabet krizi meydana getirmiştir. Ülkelerin kendi aralarında rekabeti ve pazar kapma yarışını düzenleyecek bir küresel düzen arayışlarına cevap olarak Keynesyen ekonomi modeli ortaya atılmıştır. Keynesyen ekonomi modelinde, topluma müdahale edilerek tüketim davranışlarının kazandırılması, küresel ticaretin aktif öznesinin devlet olmasıyla kapitalizmin içine girdiği krizden çıkılması, devlete yeni işlevler kazandırılması ve bunun çeşitli kurumlarla desteklenmesi gibi devleti aktif özne haline getirecek yeni adımlar atılmıştır (Uyanık, 2008: 211).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumu yeniden inşa etme fikri tüm dünyada yayılan liberal politikalar ekseninde gelişen bir düşünce olarak karşımıza çıkmıştır. Devletin tam istihdam sağlayarak ekonomik büyümeyi ve refahını sağlayacağı düşüncesi yaygın bir uygulama olmuştur. Bu noktada devletin karşısına çıkacak olan piyasaya devletin tam katılımı ve müdahalesi söz konusu olurken, devletin tüm gücüyle piyasayı yönetip düzenlemesi gündeme gelmiştir. Fakat bir süre sonra aşırı müdahalenin getirdiği ekonomik daralma ve sermayenin sınırlandırılması ekonomik dalgalanmaları ortaya çıkarmıştır. Bu dalgalanmanın önüne geçmek adına istihdamı makul ölçülere indirmek adına 'Keynesyen' maliye ve para politikasına geçiş gerçekleşmiştir. Sermaye ve emek arasındaki uzlaşmanın toplumsal huzurun temeli olduğu savunularak, devlet müdahalesinin azaltılması da gündeme getirilerek, sermayenin serbestliği söz konusu olmuştur (Harvey, 2015: 18–19). Küreselleşmenin etkisiyle sömürgeci Avrupa devletleri, verimli araziler ve deniz yollarına sahip olarak toplumlarının refah seviyelerini yükseltmişlerdir (Modelska, 2014: 79).



Refah devletinin kurucularının düşüncelerine göre, sosyal yardımların ve koruma politikalarının halk düzleminde hem kapitalizme karşı koruyuculuk hem de ekonomik alanda rekabeti ve çatışmaları önlemesi beklenen bir durum olmuştur. Fakat devletin aşırı müdahalesi ve her alanda kendini kurumlarla veya idarecilerle var etmesi, kısacası piyasa müdahalesinin her alanda bulunması beklenenin aksine bir baskıyı ortaya çıkarmıştır. Devletin her yerde üstlendiği müdahale ve hizmet etme görevi bir süre sonra krizin habercisi olarak, devletin kontrol edemeyeceği dayanaksız bir ortamı oluşturmuştur (Gorz, 2014: 22–23). Halkın refahı refah devletinin yegâne amacı olarak tanımlanırken, 60’lardan sonra devletin geri plana çekilmesi düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum da refah devletinin gerilemesine neden olmuştur (Pelizzon ve Casparis, 2000: 148–149). 70’li yılların sonunda gelişmiş ülkelerde ki kar oranlarının düşmesi ve ekonomik krizlerin ortaya çıkışı, bu ülkeleri yeni pazar ve yeni ekonomi politikaları arayışına itmiştir. 1980’li yılların başlarında ise IMF ve Dünya Bankası’nın önerileriyle gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleştirme ve özelleştirme uygulamalarına gidilmiştir (Leba, 2001: 1).

Çalışma ve çabanın kutsallaştırılması, emek alanında rekabeti tetikleyen bir söylem olmuştur. Çalışanı cesaretlendirmek ve örgütlemek üretimi arttırırken, kişinin kendi hayatı üzerinde değişim sağlayabilmesi için gerekenden fazla ücreti kazanabilmesinde de etkili olmuştur (Gorz, 2007: 94). Şüphesiz Ford’un oluşturmaya çalıştığı tüketim kültürü, bir çalışma etiği olarak neoliberal dönemde karşımıza çıkmaktadır. 1970’lerde refah devletinin krize girmesi, birçok ekonomik önlem ve politikaların gözden geçirilmesine neden olurken çalışma hayatının da yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Hatta yoksulluk tanımı, çalışma ve işsizlik kavramları üzerinden şekillendirilerek, yoksulluk bireyin yetersizliğiyle ilişkilendirmeye başlanmıştır. Post-Fordist üretim biçiminin dönüştürdüğü yeni sistem neoliberal söylemin ve ekonomik serbestliğin ayak sesi olurken, refah devletinin

koruyuculuğu geri planda kalmıştır (Kahraman, 2010: 155). Refah devletinin krize girmesiyle birlikte, bu durumu fırsat olarak kullanan sermaye, devletin güvencesinin ve garantörlüğünün ortadan kaldırılmasına yönelik baskılar ve yaptırımlar gündeme getirmiştir. Krizi aşmanın formülünü ise sosyal güvencenin ortadan kaldırılmasında olduğu genel kabul gören bir fikir olmuştur. Neoliberal söylemin temelini oluşturan devletin sermayenin piyasayı düzenlemesi fikri, rekabetin en üst seviyelere çıkararak herhangi bir direnişin meydana gelmesini engelleyen unsur olmuştur. Bu bağlamda da *“tembellik ve yoksulluk kişinin kendi yetersizliğinin sonucudur”* düşüncesi toplumda hâkim bir düşünüş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır (Gorz, 2007: 94).

1980’lerin başından itibaren birçok ülkede muhafazakâr hükümetler göreve gelmeye başlamıştır. İktidara gelme vaatleri genel olarak sosyal harcamaların düzenlenmesini ve refah devletinin reformize edilmesini kapsamaktaydı. İktidara gelen sağ düşüncenin vaatlerinin uygulamaya konmasıyla sağlık, sigorta, konut, işsizlik yardımları kesintiye uğrattılırken, sendikalarla uzlaşma yoluna giden devlet duruşu terk edilerek kamu istihdamının daraltılması ve özelleştirmeler gündeme gelmiştir. Bu sistemin ilk uygulayıcısı 1979 yılında İngiltere’de Margaret Thatcher hükümeti olmuştur (Topak, 2012: 73–74). Temel olarak, emek ve istihdamın denetlenerek akılsal bir biçimde düzenlenmesini içeren bu sistemde, devletin, herkesin çalışmasına ihtiyacı olmadığı ve sadece piyasanın ihtiyacı düzeyinde emeğin önem kazandığı kabul gören bir düşünce olmuştur. İşsizlerin, geçici işçilerin ve göçmen grupların; işsizlik tazminatları, sosyal yardımlar, devlet fonları gibi hizmetlerden fazlaca yararlandıkları ve bu davranışın onları tembelliğe ittiği, Thatcher Hükümeti tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bu grupların herkesçe yapılabilecek işlerde çok yüksek ücretlere çalışmaları devletin ekonomik krize sürüklenmesinde büyük etki yaptığı Thatcherizm ’in hareket noktası olmuştur. Yükselen işsizlik oranlarının aşılmasında temel

düşünce, “İşsizliği yenmek için daha çok çalışmak gereklidir” şeklinde ifade edilerek, değişen devlet politikalarıyla, piyasa güçlerinin emekten daha fazla faydalanabilmesi için gerekli ortam oluşturulmuştur (Gorz, 2007: 94,95).

Sistem içerisinde yükselen işsizlik oranlarının ve devletin içine düştüğü ekonomik krizin sebebi olarak işsizler ve yoksullar hedef gösterilmiştir. Çünkü aşırı tembel olmaları ve sosyal yardımlardan bonkörce faydalanmaları tüm sorunların sebebi olarak görülmüştür. Thatcher hükümeti tarafından yaşlılık ve işsizlik en temel sorun olarak kabul edilerek sosyal yardımlara ulaşabilme kriterleri yeniden düzenlenmiştir. Çalışmanın kutsandığı, çalışmayanın dışlanarak ötekileştirildiği bir refah sistemi kurularak sosyal yaşam yeniden düzenlenmiştir (Topak, 2012: 74–75). Toplumun yoksul kesimleri ve ayrımcılık gören gruplarının göz önüne alınıp hazırlandığı sosyal güvenlik ve sosyal harcamalar yeniden yapılandırılmaya başlamıştır. Bunun yanında işçiler ve işverenler arasında koşulların eşitlenmesi amacıyla koyulan kanunlar, toplumsal yoksulluğun kalkması amacıyla sermayeyi sınırlayan politikalar yeni söylemlerle saldırıya maruz kalmıştır. Tam istihdam politikaları, yoksulların yararlanması için sunulan hizmetler, toplu konut, işsizlik yardımları gibi yoksulluğun önlenmesi için düzenlenen politikalar için gerekli şartlar daraltılarak yardım almanın zorlaştırıldığı görülmüştür. Emekçinin ve çalışma ücretlerinin düzenlenmesinde sermayeye baskı oluşturan sendikalarda düzenlemelere maruz kalarak etkisizleştirilmiştir (Pelizzon ve Casparis, 2000: 171). Bu dönüşüm reel ücretlerin düşürülmesine ve işsizliğin artmasına yol açarken, sermayenin sendikalar üzerinde kurduğu baskı işçi hareketlerinin zayıflamasına neden olmuştur (Wallerstein, 2000: 269).

Rekabetçi devlet rolüne geçen eski refah devleti, artık karın maksimizasyonuna odaklanarak, koşulları bu yönde düzenleme yoluna gitmiştir. Hatta küreselleşen ekonomiyle birlikte kendi sınırları dışarısında ki gelişmekte olan ülkeleri de, bu sürecin içerisine dâhil

etmeye yönelik eylemler planlayarak, emek ve pazardan maksimum kar elde etmenin yeni yöntemlerini keşfetmeye çalışmıştır (Özçelik, 2013: 420). Piyasanın kar haddini yükseltmek için emek alanında gerçekleştirdiği müdahalelerden etkilenenler elbette vasıfsız veya yarı zamanlı çalışan işçiler olmuştur. Merkezde tam zamanlı istihdamın yerini alan kısmi zamanlı işler, hizmet sektörünün genişleyerek güvencesiz istihdamın ortaya çıkmasında etkin olmuştur. Kadınların istihdama katılması, reel ücretlerin düşürülmesinin gündeme gelmesine ve yarı zamanlı işlerin yaygınlaşmasında etkili olan faktörlerden birisi olmuştur (Wallerstein, 2000: 270–271). Ulusaşırılaşmanın getirdiği merkezde sanayisizleşme ve iş alanlarının daraltılması dolaylı olarak işsizlik oranlarında bir yükselişe ve işsizlik krizine yol açmıştır. Bu noktada sanayi ve hizmetlerdeki hızlı değişimi tetikleyen temel olgu yine neoliberal dönüşüm olmuştur.

Refah devleti uygulamaları birçok yönüyle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin en başında ise refah devletinin ekonomik bir sistem olmaması yönünden gelmektedir. Devletin verdiği çalışma hakkı ve tam istihdam rejimi işçilerin çalışma güdülerini körelten ve onlardan alınacak verimi düşüren etken olarak kabul edilmektedir. Gereksiz koruyucu bürokrasi nedeniyle üretken sermayenin kendi sınırlarını aşamaması getirilen bir diğer eleştiridir. Üçüncü ve en baskın olarak gelen eleştiri ise, refah devletinin koruyuculuğunun tembelliğin ve yoksulluğun asıl kaynağı olmasıdır. Sosyal yardımların ve sosyal güvencenin geniş bir alana yayılmasıyla, insanlar çalışmadan geçimini sağlayacak pozisyona gelmektedir. Bu nedenle krizlerin sebebi olarak sosyal yardımlara ayrılan pay gösterilmektedir. Ayrıca refah devletinin aşırı korumacı yapısının, bireylerin tercihlerinde kısıtlayıcı ve özgürlüğü sınırlayıcı bir etki yarattığı getirilen eleştirilerden birisidir. Kişisel tercihlerin baskı altına alınmasından ziyade serbestliğin sağlanarak devletin geri planda kalması eleştirenlerin genel ifadesini kapsamaktadır (Topak, 2012: 80–81). Devletin

işlevinin yeni küresel düzene uygun düşecek şekilde yeniden örgütlenmesiyle birlikte devlet, eski ulusal devletler düzenindeki *hakem rolünü* bir kenara bırakıp giderek bir piyasa oyuncusu gibi davranmaya başlamıştır (Özçelik, 2013: 420).

1945 Avrupa'sında refah devletinin kuruluşuna öncülük eden Birleşik Krallık, refah devletinin yıkılmasında da öncü olmuştur. Thatcher, refah devleti anlayışının yıkılmasını başlatarak, sosyal yardımların azaltım/kesinti yoluna gitmesinde öncü olmuştur. Bu durum eşitsizliği daha da derin hale getirirken, 'açlık sınırında yaşama kavramını' ortaya çıkarmıştır (Pelizzon ve Casparis, 2000: 170–171). Neoliberal ismiyle anılan bu yeni dönemde, yoksulluğunda küreselleşmesi söz konusu olmuştur. Dünyanın sadece küçük ekonomilerine sahip ülkeleri vuran yoksulluk, New York, Londra gibi Avrupa'nın büyük merkezlerini de kapsayan yeni bir dalga olarak diğer ekonomi politikalarından farklılaşmaktadır (Touraine, 2016: 16). Refah devletinde halk arasındaki eşitsizlik sorunu bir miktar çözülmeye çalışılırken, 70 sonrası neoliberal dönemde, devletin piyasadan elini çekmesiyle sermaye söz sahibi olmuş ve eşitsizlik çok büyük bir hal almıştır (Pelizzon ve Casparis, 2000: 148–149). Bu yeni sistem insan refahını arttırmanın yolunun özel mülkiyet hakları ve serbest piyasa içinde, serbest rekabet ortamını sağlamakla olabileceğini savunmaktadır. Devletin konumu ise bu sistemde kurumsallaşmayı oluşturmak ve korumak olarak görülmektedir. Aynı zamanda serbestleşen piyasaya her türlü müdahaleden uzak kalarak, sadece piyasanın işleyişini korumak için gerekli yaptırım gücünü oluşturmaktır. Bu sistemde devletin kolluk kuvvetleri ve kurumları aracılığıyla, serbest piyasa ortamının işleyişini koruması beklenmektedir. Refah devletinin koruyuculuğunu üstlendiği; yaşam biçimleri, sosyal güvenlik, refah hizmetleri, sosyal yardımlar, istihdam biçimleri gibi birçok alanın yeniden düzenleyerek, piyasanın ve rekabetçiliğin ön plana çıkması gerektiğini savunan neoliberal söylem, refah devletinin etkisini kırmayı amaçlamıştır (Harvey, 2015: 10–11). Rekabetin iyi

işlemesi için kuralların gerekli olduğu fikri neoliberalizmin tam kalbinde yer almaktadır. Rekabetin küresel bir düzleme yayılabilmesinin temel amaç olması, doğal piyasa anlayışına tamamen zıt bir düşünce olmuştur. Piyasa düzeninin küreselleşerek hukuksal ve politik alanda yerleşmesi neoliberalizmin en bilindik söylemidir. Şirket tarzı bir yönetim ve piyasanın hâkim olduğu sistem, neoliberalizmde beklenen temel değişikliklerin başında gelmektedir (Dardot ve Laval, 2012; 7). Refah devletinin yetersizliğinin anlaşılması da neoliberal politikaların yaygınlaşmasına etki ederek 70'lerin sonrasında en çok takip edilen düşünce biçimi olmuştur.

### 2.5.2. Neoliberal Küreselleşme ve Göçmen Emeginin Değişen Yapısı

1970'lerde başlayan ekonomik krizin bütün dünyaya yayılması sonrasında, ülkelerin büyüme oranları düşerek, işsizlik oranları en yüksek seviyelere doğru ilerleme göstermiştir. Devletlerin verdikleri yüksek cari açıklar kamu borçlarının artmasına neden olurken, tam istihdam ve devletin sosyal güvencesinin ortadan kaldırılması tartışmaları başlamıştır. 70'lerin sonlarına doğru patlak veren ikinci kriz neticesinde Keynesyen politikaların terkedilerek sosyal harcamaların kısılması gündeme gelmiştir. Şili'de 1975 petrol krizini aşmak için kullanılan *şok politika* deneyiminin başarısı, kriz içerisinde bulunan ülkelerin ilgisini çekmiştir (Topak, 2012: 72).

1970'lerde Dünya genelinde yaşanan petrol fiyatlarında ki artış yakıt ve üretimin maliyetini arttıran temel bir durum olmuştur. Üretimin maliyetinde ki yükselişe oranla tüketim oranlarının düşük olması, üretimin azaltılmasına yönelik uygulamaları gündeme getirmiştir (Wallerstein, 2000: 267). Üretimin azaltılması dolaylı olarak işçi ücretlerinin düzenlenmesi ve işsizlik oranlarının artmasına etki etmiştir. Petrol sahibi merkez ülkelerin petrol krizinde ellerinde biriken paraları çevre ve yarı çevre devletlere krediler, ekonomik destekler şeklinde vererek paranın tekrar dolaşıma sokulması, bir sonraki krizin zeminini

oluşturmuştur. Borç alınan paralarla merkez ülkelerden yapılan ithalat bir süreliğine piyasayı canlandırarak, merkez ülkelerin mal stokunun erimesine yardımcı olmuştur. Giderek şişen piyasa ve borç faizleri 1980’de borç krizinin oluşmasına neden olmuştur. Üretimin kar oranlarındaki düşme, üretimin maliyetini ve emek ücretlerini düşürme amacıyla üretimin yarı çevre ülkelere kaymasına yol açmıştır (Wallerstein, 2000: 267–268).

1978-1980 yılları arasında devletler, kendi ekonomik sorunlarını çözme amacıyla yeni bir ekonomi politikası arayışı geliştirmiştir. Daha önce Şili’de dikkatleri çeken neoliberal politikalar, doğudan batıya, kuzeyden güneye birçok ülkede de yeni bir sistem olarak karşımıza çıkmıştır. Çin’de Deng Xiaoping, ABD’de Paul Volcker ve Ronald Reagan, İngiltere’de ise Margaret Thatcher dünya ekonomisini canlandıracak ve küresel bir piyasa oluşturacak yeni bir sistem olarak neoliberal düşüncüyü göstermişlerdir (Harvey, 2015: 9). Thatcher’ın 1980’lerde ekonomiyi ve kamu harcamalarını kısıp, katı bütçe kontrolünü getirmesiyle İngiltere ekonomisi üzerinde ki elde ettiği başarı, neoliberalizmin diğer ülkeler tarafından kurtarıcı bir politika olarak görülmesinde etkili olmuştur (Harvey, 2015: 67)

Neoliberalizm, dünya ekonomisi içerisindeki bütün engellerin kalktığı, meta, para ve üretim sermayesi akımlarının serbestleştiği ve her şeyin sermaye tarafından düzenlendiği bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda sermayenin küreselleşmesine ivme kazandıran politikalar demeti de denilebilmektedir (Özçelik, 2013: 419). Neoliberal doktrin, devlet müdahalesinden yana olan bütün teorilere sonuna kadar karşıdır (Harvey, 2015: 28). Küreselleşme etkisinde akışkan hale gelen sermaye, devletin geri plana itilmesiyle birlikte daha da güçlenmiş ve siyasetle birlikte kendini yeniden üreterek emeği ve emek süreçlerini istediği şekilde yönlendirebilecek hale gelmiştir. Neoliberal politikaların küresel bir hal alması neticesinde ortaya çıkan rekabetçi devlet modelinde, devletin sosyal hizmetlerini kısıtlama yoluna gitmesi, herhangi bir piyasa müdahalesinden kaçınması ve işçinin sendikal

haklarında kısıtlamalara gitmesi, emek piyasası üzerinde köklü değişimlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. Post-Fordizm 'in esnekleşme fikriyle birlikte emek sürecinde yaşanan esneklik ve güvencesizlik hali, devletin görünürlüğünü kaybetmesiyle birlikte, piyasa güçleri tarafından emeğin çeşitli kurumsal ve hukuksal yaptırımlara maruz kalmasına yol açmıştır. Enformasyon ve bilgi teknolojilerinin üretime girişiyle birlikte işsizlik oranlarında görülen artış, sözleşmeye dayalı işlerin habercisi olmuştur. Bu da beraberinde emekçilerin sosyal koruma ağlarını zayıflatırken, birbirleri arasında rekabeti artıran bir mesele olmuştur (Özçelik, 2013: 421).

Sermaye serbestliğinin ve piyasa düzenleyiciliğinin ön plana çıkarıldığı neoliberal politikalar, rekabetin her alana yayılması beklentisini taşımaktadır. Emek süreçlerinde ise bu rekabet işçi sınıfı içerisinde bölünmeler ve ayrışmalara yol açan bir dönüşüm olmuştur. Bilgi toplumuna geçişle birlikte uzmanlaşma ve nitelikli işçiler, Fordist sistemin üretim motoru olan vasıfsız işçilerden ayrılarak daha çok talep gören bir konuma yerleşmiştir. Vasıfın ve uzmanlığın ölçütü ise bilgi ve zihinsel emek üzerinden okunmaya başlanarak uzmanlaşmış emeğe yönelik başlatılmıştır. Yönelmenin en baş faktörü Post-Fordist ve neoliberal söylemlerle yankı bularak, değişen ve yenilenen refah koşullarını diğer bir ifade ile sermayenin koşullarını ortaya çıkarmıştır. İstihdam peşinde koşan ve yaşaması için gereken asgari bir ücret arayışı içerisinde olan emekçiler, bu yeni sisteme uyum sağlayabilmek için sermayenin izlerini takip etmek zorunda kalarak, sermayenin yeni taleplerine cevap verebilme adına rekabet ortamının oluşmasına büyük etki etmişlerdir (Harvey, 2012: 461). Rekabetin işçi sınıfını bölmesi ve çatışmaya sürüklemesiyle, sermayenin isteklerine karşı direnecek ve başkaldırabilecek bir kolektif gücün oluşmasının önüne geçilmiştir.

Neoliberalizmin yetmişli yılların sonlarından itibaren kendini toplumsal alanda var edebilmesi, refah devletinin *yurttaş* kavramının serbest piyasa ve rekabetle birlikte



*müşteriye dönüşmesiyle yakından ilişkili olmuştur. Sermayenin elde etmiş olduğu yönetim hakları, devletin müşterilerine dönüştürülen yurttaşların üzerinde tahakküm ve yaptırım gücünün oluşturulmasında etkili olmuştur (Gorz, 2014: 14). Devletin yerine piyasa koşullarının kural koyuculuğu, kanunlarda da sermaye lehine çıkar sağlayıcı esneklikler oluşmasında etkilidir. Neoliberalizmin küreselleşmesi kapitalizmin geniş kitlelere yayılarak, gelişmiş ülkelerin pazarlarının genişlemesine neden olmuştur. Kimilerine göre neoliberalleşme; uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan ve kapitalizmi güçlendiren bir proje olarak ortaya çıkmıştır. İktidarı ekonomi seçkinlerine iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya yönelik siyasal bir proje olarak görülen neoliberalizm, refah devleti koşullarının kapitalistçe düzenlenmesine neden olan koşulların mimarı olarak görülmüştür (Harvey, 2015: 27).*

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya uluslararası emek göçleriyle birlikte *misafir işçi* kavramı ortaya çıkarak, çeşitli göç anlaşmaları ile emek akışı meydana gelmiştir (Hirst ve Thompson, 2007: 51). Bu süreçte gelişmekte olan ve sömürge altında olan ülkelerden Avrupa'ya doğru vasıfsız emek göçleri başlatılmıştır. Fakat Post-Fordizm'i geçişle birlikte vasfin ve uzmanlaşmanın ön plana çıkması bir yedek işçi ordusu ortaya çıkarmıştır. Sermaye, yedek orduyu işsizlik yardımları, sosyal güvenlik, refah düzenlemeleri gibi yöntemlerle canlı ve yerinde tutmanın yollarını bulmak zorunda kalarak refah devletinin koruyuculuğunu ön plana çıkarmışlardır. Bu sayede hem elindeki işgücü ihtiyacını karşılamış hem de sorumlulukların devlete yüklenmesine sebep olmuştur (Harvey, 2012: 462). Ancak dünya piyasasında 70'lerde yaşanan durgunluk bölgelerarası göç kalıplarını tekrar biçimlendirmiştir. Geçmişte Kuzey tarafından planlı olarak teşvik edilen Güney göçleri, merkezde işin azalması ve işsizlik oranının artmasıyla birlikte yasal göçmenlerin istenmemesi gibi bir durumu ortaya çıkarmıştır. Merkezde işverenlerin daha düşük ücretlere

çalışacak işçiye ihtiyaç duymaları kayıtsız ve yasadışı işçi glerinin artışına yol açmıştır. Merkezde bulunan göçmen işçiler ise farklı politikalarda geldikleri yerlere gnderilmeye veya düşük ücretlere boyun eğmeye yneltilmiştir (Wallerstein, 2000: 270).

Refah devletinin istikrarını kaybetmesi sonucu Avrupa'da bulunan yedek işgücü ordusu rekabet koşullarının altında ezilerek toplumun dışına itilmiştir. Sermayenin küreselleşmesi Avrupa ile sınırlanan üretim ulusaşırı bir hale gelerek tüm dünyaya yayılmasına yol açmıştır. Bu sayede 1970'lerde merkez ülkelerde bulunan sermaye, yarı-çevreden çok çevreye eklenerek emeği ucuzlatma yoluna gitmiştir. Refah devletinin içine girdiği kriz, gitgide daha ağır kayıplar vermesine yol açmıştır. İşsizlik oranlarındaki yükseliş ve sendikal faaliyetler sermayenin nne engel olarak çıkmaya başlamıştır. Sermaye ise kendi koşullarını oluşturmak için devletçi sylemlerin terkedilip, kendi sylemlerini ve sistemini kalıcılaştırmaya ynelik politikalar üretmiştir. Neoliberalizm sayesinde ise sermaye kendisini üretebilecek hale gelmiştir (Tabak, 2000: 144).

### III.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÖÇÜN KAVRAMLARI VE KURAMLARI

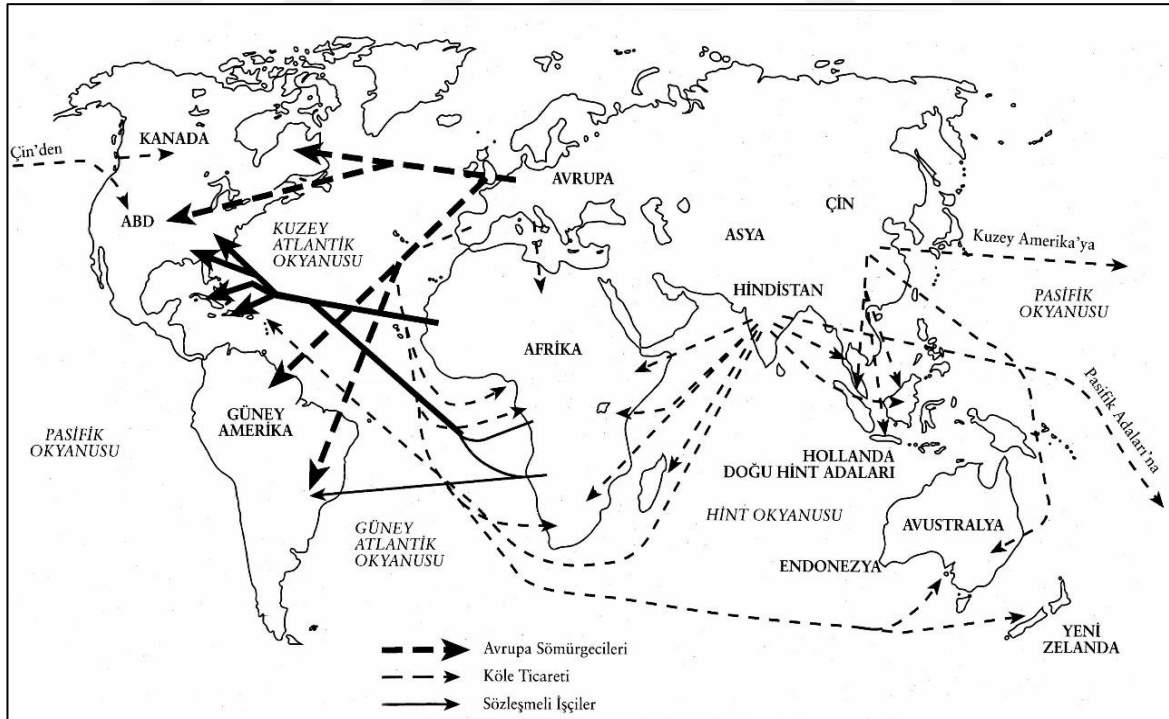
*Dünya güzel ve adaletli bir yer olsaydı, saygı gören kişiler gördükleri itibarın karşılığını aynı şekilde geri verirdi (Sennett, 2014: 15).*

İnsan gücünün sömürüye maruz kalması her ne kadar çok eski tarihlere dayansa da sanayide insan gücü ihtiyacı, 16. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Birçok devlet sömürgelerinden taşıdığı kölelerle işgücü ihtiyaçlarına cevap bulmuştur. Bu faaliyetler sonrası üretimin artışı ortaya yeni bir sorun olarak pazar ihtiyacını çıkarmıştır. Sömürge merkezlerine kurulan pazarlar sayesinde, üretim ve tüketim dengesi kurulmuş aynı zamanda Avrupalı Devletler, az gelişmiş ülkeleri işgücü deposu olarak kullanmıştır. Bu sömürü sonrası çoğu az gelişmiş ülke de sosyal krizler meydana gelirken, dönemin modernizasyon ve yeni ekonomi modellerini yakalama sürecinde gecikmeler görülmüştür. Zaman içerisinde köleliğin resmi olarak kaldırılmasıyla birlikte insan ticareti de görünürde ortadan kalkmıştır. Ve yeni haliyle insan ticareti, kanunlar çerçevesinde sınırlandırılarak *emek ticaretine* dönüştürülmüştür. Artık sözleşmeye dayalı bir emek ticareti meydana getirilerek rızaya dayalı bir üretim sistemi tasarlanma çabaları kendisini göstermiştir. Emegın özgür bir hal almasıyla birlikte, emek göçleri de görünürlük kazanmıştır (Castles ve Miller, 2008: 6-7 ; Toksöz, 2006: 11-12).

En temel tanımıyla göç; bir kişinin ya da bir grup insanın kendi devlet sınırlarını veya uluslararası sınırları içerisinde yer değiştirme amacıyla yapılan nüfus hareketleridir (Çiçekli, 2009). Bu hareketliliğe tarihsel çizgide bakıldığında, tek bir biçim veya tek bir tanımlama içerisine sığdırılmayacak kadar geniş bir tarihsel durumu içermektedir. Özellikle tarım ve sanayi toplumları arasında büyük bir değişim süreci yaşayan göç, sanayi toplumlarında çok farklı dinamikler vasıtasıyla, çok farklı biçimlerde gözlemlenmektedir.

Tarım toplumlarında, insanların yaşamlarını devam ettirebilmesinin topraklarına yakınlıkla eşdeğer olması, yer değiştirme kararı alınmasını sınırlayan bir durum oluşturmaktadır. Modern sanayi toplumlarında ise bireylerin daha çok sanayi bölgelerinde çok çeşitli iş alanlarında kendine yer bulabilmesi, gelişen ekonomik fırsatları algılayarak, fırsatlara yönelik göç hareketinde bulunabilmesi sanayinin gelişimiyle ilişkili bir hal almıştır (Tekeli, 2008: 174).

Emek göçleri kölelik dönemlerinde zorunlu olarak, sahibe bağımlılığa ve itaate dayalı gerçekleşirken, emeğin bireysellik ve serbestlik kazanması, emeğin daha rahat bir şekilde hareketine imkân sağlamıştır. Sanayinin ilk zamanları mülksüzleştirme politikaları ile sanayiye gerekli olan işgücü, kırlardan kentlere göçlerle temin edilmeye çalışılmıştır. Fakat bu politikalar sonucunda göçle gelen nüfus sanayide gerekli işgücünü karşılayamamış ve ilk uluslararası göçlerin başlangıcına vesile olmuştur.



**Harita 1: 17.Yüzyıldan Bu Yana Küresel Göç Hareketleri ( Castles ve Miller, 2008: 81, Harita 3.1)**

*Not: Ok işaretleri yalnızca kabaca göçün büyüklüğünü gösterir.*

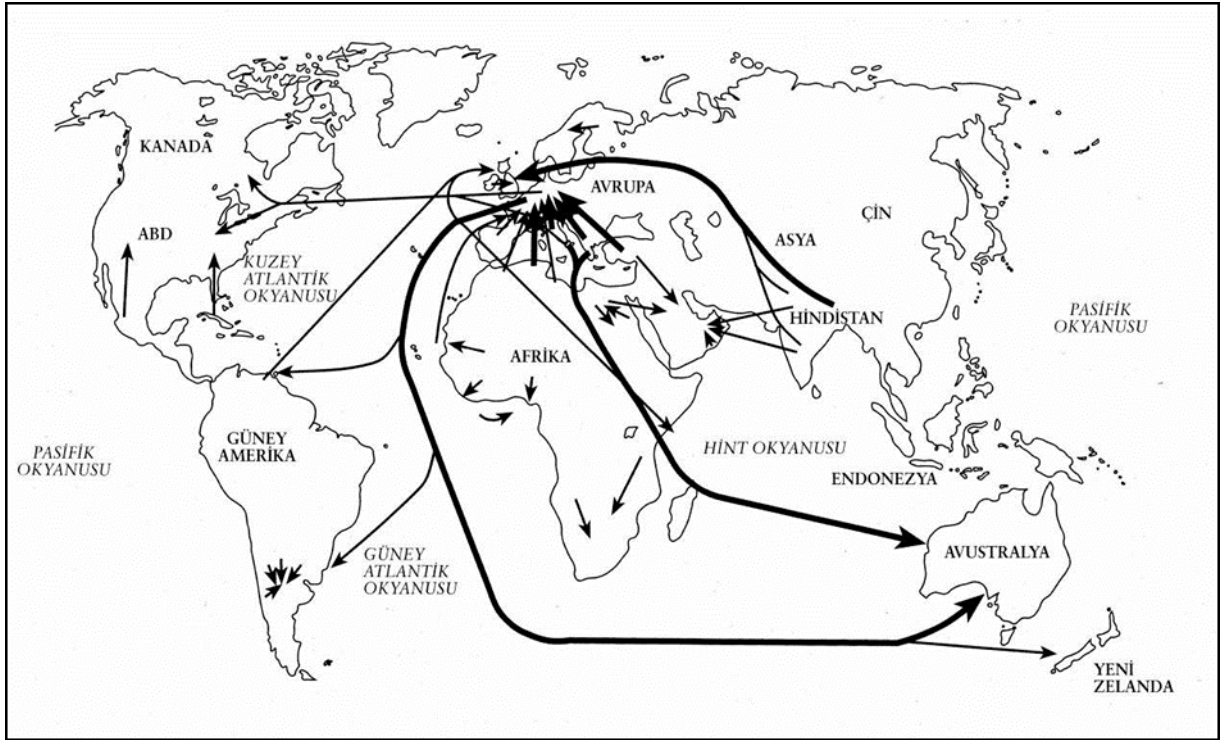
Gönüllü fakat yoksulluk sebebiyle kıtalar-ülkeler arasında, özellikle bilgi ve iletişimin gelişmesiyle, dünyanın çevre ülkelerinden merkez ülkelere doğru göçlerde artışlar gözlenmiştir (Toksöz, 2006: 11–14).

Emek göçünün tarihiyle, sanayinin gelişim tarihi paralel ilerleyen bir süreci bizlere sunmaktadır. Tarihsel olarak göç sürecine bakıldığında sömürgecilik öncesi göçlerle, sömürgecilik sonrası göçleri birbirinden ayıran en temel özelliğin, Batı'nın işgücü ihtiyacını karşılamak için göçlere müdahale etmesi olduğu söylenilebilmektedir (Yılmaz, 2014: 1687). Bu müdahale sonrası dönemi Faist (2003), modern dönemin emek göçleri olarak adlandırmış ve bunları üç temel kategori altında kronolojik olarak gruplandırmıştır. İlk olarak *Avrupa Sömürgeciliği* adını verdiği dönemde, Keşifler Çağı'nda keşfedilen topraklarda sömürge ilişkilerini kurarak kolonileşen Avrupalı Devletlerin, işgücü ihtiyacını karşılamak için Afrika, Hindistan, Avustralya'da ki yerlileri köleleştirmelerini ve kültürel olarak o toplumları sömürmelerine işaret eder. İkinci dönem olarak ise *Beyaz Göçmen Kolonilerinden Atlantikötesine Göçlerinden* bahseder. Bu dönemin belirgin özelliği, gönülsüz olarak göç ettirilen yerlilerin, sömürülen hammaddelerle birlikte Avrupa'ya taşınması olmuştur. Bu bölgelerin kentsel alandaki zanaatkârlarının ve kırsal alanda ki çiftçilerinin, sanayide işçi olma süreçlerine değinmektedir. Üçüncü olarak ise *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Başlayan Kuzey-Güney Göçü'* nü ele alarak, günümüz emek göçlerinin oluşma sürecinden bahsetmiştir. Bu sürecin özellikle 1960'ların başlarında iyice görünür hale geldiğinden söz etmesinin yanında, işçi göçlerinin en yüksek hacminin uluslararası alanda görüldüğüne değinir. Çağdaş dönemde göçlerin en genel özelliği ise az gelişmiş ülkelere, daha gelişmiş olan ülkelere doğru yoğunlaşması olmaktadır (Faist, 2003: 51–52; Toksöz, 2006: 11–14).

1900'lerin başlarında göçlerin artışı, bazı ülkeler tarafından göç politikaları oluşturulup, göçe müdahalelerde bulunulmasına neden olmuştur. Her ne kadar bu politikaların uygulama çabaları sonuçsuz kalmış olsa da göçü durduran temel etken Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Savaş sonrası 1930'larda, dünyada yaşanan ekonomik bunalım da üretim miktarı ve göç yoğunluğunda bir düşüş yaşanmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası üretim temelli politikaların Avrupa'da boy göstermesi, beraberinde emek göçlerine olan talebi arttırarak, emek göçü oranlarının zirveye çıkışına ortam hazırlamıştır. İki savaşta da milyonlarca insan kaybeden Batı, kendini yeniden inşa etmek için ihtiyaç duyduğu işgücünü ilk başlarda çevre ülkelerden karşılamaya çalışmıştır. Gerekli olan işgücünün yetersiz olmasından dolayı doğudan ve güneyden sağlıklı, güçlü, üretken insanlar seçerek toplu işgücü göçlerini resmi olarak almaya başlamıştır. Geldikleri ülkelerden daha iyi yaşam koşullarına tutunan işçiler daha sonraları beraberlerinde de vatanlarından yasal ve yasal olmayan yollarla birçok işgücünü beraberinde getirmiştir. Üretimde ki artış Batı'nın sermayesini güçlendirmeye başlayınca, Batılı devletler yeni göçlere kapılarını açmıştır. Özellikle 1945'ten sonra Batı Avrupa ülkelerinin tamamına yakını, dış göçlerin uğrak noktası haline gelerek işgücü ihtiyacının Doğu'nun az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinden temin etme yoluna gitmiştir (Massey ve diğ., 2014; Toksöz, 2006; Yılmaz, 2014). Bu yıllardan sonra göçün hacmi ve önemi artarken, göçler küresel değişimleri tetikleyebilecek bir niteliğe de bürünmüştür (Castles ve Miller, 2008: 7).

Göç eden kişinin belli bir topluluğun dışına, bir yerleşim yeri ya da emek pazarına, yönelerek harekete geçmesi, yeni toplumsal ilişkiler ve kültürlerle karşı karşıya gelmesine de neden olur. Bu bakımdan göç, kişileri yeni bir topluluğa götüren dolayısıyla yeniden uyum yapma sorunlarıyla karşı karşıya bırakan bir yer değiştirme biçimi de olmaktadır (Tekeli, 2011:174). Göçmenlerin göç süreçlerinde kaynak ülke ve hedef bölgesi arasında

kurduğu ilişki ağları, kültürel farklılıkların ulus ötesine taşınmasında etkili olan en önemli faktör olmaktadır. Bu ağlar aracılığıyla taşınan kültür, gidilecek yerlerde dayanışma ağlarını beraberinde götürürken aynı zamanda bulunulan ülkede de yerli ve göçmen ayrımının ortaya çıkışında etkin bir rol oynamıştır (Castles ve Miller, 2008: 7).



**Harita 2:1945 – 1973 Arasında Küresel Göçün Yönü (Castles ve Miller, 2008: 97, Harita 4.1)**

*Not: Ok işaretleri yalnızca kabaca göçün büyüklüğünü gösterir.*

Göçlerin yöneldiği bu bölgelerde yeni siyasi, etnik, kültürel, sosyal kimlikler ortaya çıkarmıştır. Kitlesel hareketlerin oluşturdukları yeni mekanları tanımlamak amacıyla *ulusaşırı alan*, *diaspora*, *devlet aşırı alan* gibi farklı kavramsallaştırmalar kullanılmıştır. Bu kavramlar her ne kadar farklı şekillerde anılsa da aslında aynı grupları tasvir etmektedir; göçmenleri. Tüm bu yeni tanımlamalar, kavramsallaştırmalar tek bir çatı altında

toplandığında, anavatan<sup>9</sup> uzakta yaşayan, memleketlerinden ayrılarak aynı mekânlarda yaşayan göçmen grupları, kendi kaderlerini tayin eden aktif bireyleri anlattıklarını söyleyebilmekteyiz (Kaya, 2009: 24–25).

20.yüzyılda kapitalist ekonomik sistemin bütün dünyaya eklememesinde baş aktör olarak karşımıza çıkan küreselleşme düşüncesi kendisini göstermiştir. Küreselleşmenin dünyaya alışılmadık bir hızda eklemenebilmesinde birçok faktör rol oynamıştır. Göç yollarının küresel ağlar üzerinde biçimlenmesi sonrası, göçmenlerde bu hızdan nasibini alarak dünyanın dört bir tarafına yayılarak ulus devletlerin kendilerini tehlike içerisinde hissetmelerine neden olmuştur. 21.yüzyıl bu bağlamda ulus devletin klasik yapısında kırılmalar meydana gelmiştir. Bu kırılmanın temelinde ise, iletişim ve ulaşımın gelişmesi en büyük etki noktaları olmuştur. Dünyanın dört yanından insanların fırsatlardan ve yeniliklerden haberdar olabileceği bir sistemin kurulmasıyla birlikte, dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı göç tipleri ortaya çıkararak, çok yönlü bir insan akışını meydana getirmiştir (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 35). 1980'lerin sonlarına doğru göç akınlarını önlemeye yönelik politikaların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. 90'larda aşırı sağ partilerin yükselmesi ile göç, ulusal kimliklere yönelik bir tehlike olarak gösterilip, engellenmesi gereken bir olgu olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bu da siyaset ve göç arasında sürekli bir gerilimin oluşmasındaki temel etmendir (Castles ve Miller, 2008: 17).

Wimmer ve Schiller (2002) son yüzyılda gerçekleşen emek göçlerini ve uluslararası göçe karşı değişen politikaları şu dört dönem içerisinde kategorize etmiştir:

**a.)1870-1918 dönemi:** Ulus devlet düşüncesinin yükselişe geçtiği bu dönemde, ilk işgücü göçlerinin başlamasından ve ilk küreselleşme hareketlerinin bu yıllarda

---

<sup>9</sup> “Anavatan” kavramı, uluslararası göçe katılan kişilerin doğdukları ve göç ettikleri ülkeler için kullanılan bir tanımlamadır.



görüldüğünden söz edilmektedir. Bu dönemin can alıcı noktası ise, başlarda işgücü göçlerine ılımlı politikalar izlenmesi ve halkında işgücü göçlerine ılımlı bir yaklaşımda bulunmuş olmasıdır. Bu tutum ilerleyen yıllarda temelden bir değişim göstererek, göçmenler ulusal egemenliğe tehdit olarak algılanmaya başlanacaktır.

**b.)1919-1945 dönemi:** Bu dönemin temel özelliği ise göçmenlerin uluslararası hareketlerinin artması ve buna paralel olarak göçün ve göçmenlerin daha çok denetlenerek, uluslararası hareketliliğin engellenmeye çalışılması olmuştur. Bu tarihler arasında ortaya çıkan birçok yeni ulus-devletten bahsedilirken, göçmenlerin tehdit unsuru olarak algılanmasında merkezileştiği bir dönem olmaktadır. Tehlike olarak görülen göçmenler için daha sıkı denetim, asimilasyon ve göçün engellenmesine yönelik yeni uygulamalar gündeme gelmeye başlamıştır. Göç tarihsel olarak, hukuk sınırları ve devlet politikalarında resmi bir dille, istenilmeyen ve denetlenmesi gereken bir durum olarak ilk kez bu dönemde karşımıza çıkmıştır.

**c.)1946-1989 dönemi:** Bu dönemde milliyetçilik kutsallaşmaya başlarken, ulus-devletin bütünlüğünün korunması ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde, üretim faaliyetlerinde yaşanan artışın yerli işgücü ile giderilemeyecek düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Ülke dışından emek göçlerinin tekrar başlaması bu döneme denk gelmektedir. Kalıcı ve geçici işgücünün bu bölgelere yoğun bir şekilde nüfuz etmesi, her ne kadar sayısal olarak planlananın dışına çıkmış olsa da üretim hacmi sanayinin istediği düzeye yükselerek üretimin artmasında etkili olmuştur. Zamanla geçici olarak gelen göçmenlerin kalıcı olmak istemeleri, asimilasyon politikaları, entegrasyon(uyum) politikalarının kendisini göstermesine aracı olmuştur. Devletlerin ulus-devlet bütünlüklerini korumaya yönelik başlatılan bu politikaların, göçmenlerin vatandaşlık kazanmasına yardım edeceği düşünülerek oluşturulmuştur.

**d.)1989 sonrası dönem:** Soğuk savaş sonrası yıllar içinde *küreselleşme, ulus-sonrası* ya da *ulusaşırı* bir dönemin başlamasıyla birlikte, çok-kültürlü toplumsal yapılar artmıştır. Sınırları aşan insan, fikir ve sermaye akışı, göç karşıtlığı ve göçü kısıtlamaya yönelik yeni politikaların oluşmasına neden olmuştur (Wimmer ve Schiller, 2002; aktaran Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 20-21).

Göç, her ne kadar mekânsal bir değişim olgusu olarak kabul görse de bireyin ve toplumun değerler dünyasını aşındıran ve değiştiren bir eylemdir. Bu değişim bireylerin terk ettikleri mekânların yanı sıra yerleştikleri yeni mekân ve ortamları da dönüştürebilecek bir etkiye de sahiptir. Bu etki her göçün kendine özgü niteliklerini içerisinde barındırırken, bazı özellikler bakımından göçün aynı nitelikler taşıdığını söylememize yardım etmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015: 10). Göç dönemsel ve tarihsel olarak farklı boyutlara sahip, bu nedenle de ortak bir tanımlama altında birleştirilemeyen bir eylemler bütünüdür. Göçü daha iyi anlamak için ise göçün kuramsal ve kavramsal boyutlarına göz atmamız gerekecektir.

### **3.1.Göç ve Göçmenliğin Kavramsal Boyutları**

#### **3.1.1. Göç ve Göçmenliğin İlişkisel Analizi**

İnsanlık tarihi kadar eski olan aynı zamanda yüzyıllardır farklı biçimlerde şekillenerek süregelen bir sosyal hareketlilik olarak göçler, mekânları şekillendirirken, topluma nüfuz eden tüm kurumları da yeniden biçimlendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşlar, afetler, çatışmalar, açlık, işsizlik gibi doğal ve beşerî birçok etkenin sonrasında ortaya çıkan göçler, zamansal ve mekânsal olarak sınırlandırılmayacak kadar devingen bir niteliğe sahiptir. Geleneksel toplumlarda yaşanan göçler genellikle devlet sınırları içerisinde veya yakın coğrafyalara doğru şekillenirken, sanayi toplumlarında ulus- aşırı bir hal almıştır. Dünya üzerinde birçok toplumda karşılaşılan, sosyal eşitsizlikler,

adaletsiz gelir dağılımı, siyasal baskı gibi insan hayatına doğrudan etki eden faktörlerin çözülememiş olması, göçlerin bitmeyeceğine ve çözülene kadarda devam edeceğine işaret etmektedir. Bu yönüyle göçleri, tek bir kategori ile sınırlandırmak, yapısına ve gelişimine aykırı bir tutum olacaktır.

Göç konusu bireyden topluma, ulus devletten uluslararası örgütlere kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu geniş yapı içerisinde yer alan göç tanımlarından hareket ederek göçü tanımlamak, onun yapısını ve amacını anlamamızın temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda göç; süresine, yapısına ve nedenine bağlı olmaksızın, bireysel veya kitleler halinde, kişilerin fırsatlara erişimine imkân sağlayan, mesleki ve sosyal hayatına etki eden, yer değiştirme faaliyetlerinin bütünüdür. Diğer bir deyişle göç, insanın yaşadığı mekândan ayrılarak başka bir mekâna yerleşmesine karşılık gelmektedir. Bir toplumsal ve siyasal birimden diğerine doğru gerçekleştirilen bu hareketlenme, aynı zamanda, bireylerin doğdukları mekânlarla olan bağlarının zayıflamasına yol açan bir durum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Göçler sonucunda birey ve toplumlar sadece fiziksel olarak mekânlarını değiştirmekle kalmazlar, aynı zamanda bireysel ve sosyal hayatlarını kuşatan bütün ilişkilerini de yeniden kurarlar (Ekici ve Tuncel, 2015; Tekeli, 2011; Adıgüzel, 2018; Faist, 2003; Toksöz, 2006).

Castles ve Miller (2008: 9) sosyal ve ekonomik olarak tanımlanan göçlerin genellikle bireysel olarak değil, gruplar halinde gerçekleştirildiğine işaret ederek, göç etme eğiliminde kişilerin, gideceği yerdeki beklentilerinin buldukları yerdekinden daha iyi olacağına inanarak gerçekleştirdiklerini ifade etmektedirler. Sosyal değişimleri beraberinde getiren göçler, uluslararası düzeyde, göç veren ve alan ülkeleri doğrudan etkileyen bir süreçtir. Avrupa'ya yönelik başlayan işçi göçlerini göz önüne alacak olursak, az gelişmiş toplumlardan daha iyi imkânlara kavuşmak, yaşam standartlarını yükseltmek veya iş bulabilmek amacıyla ülkesinden ayrılan göçmenler, yanlarında ülkelerinin kültürlerini de

götürerek toplumsal mekanlarını şekillendirirken, ayrıldıkları ülkelerinde de ekonomik ve sosyal dengelerin değişmesinde etkili olmuşlardır.

Göç edecek kişiler, göç kararını gideceği yerdeki duruma, çevre şartlarına ve gelir elde edebilecekleri iş imkânlarına yönelik kendilerince tasarladıkları *beklentilerine* göre verme eğilimindedirler. Genellikle eğer elde edebileceği kazançların toplamı, kayıplarından daha fazla olacak ise göç kararı verme eğilimlerinin yüksek olduğu görülmektedir (Tekeli, 2011: 28-29). Göç kararı vermede genellikle iki değişken söz konusudur; *güdüsel değişken* ve *düzenleyici değişken*. Güdüsel değişkenler, genellikle kişinin göç kararı alırken negatif veya pozitif olarak değerlendirdikleri durumları kapsarken, düzenleyici değişkenler göç kararına doğrudan etki etmeyen durumlara karşılık gelir; fiziki mesafe, akraba ve tanıdıklar, varış ve çıkış noktaları, çevre koşulları gibi (Tekeli, 2011: 32).

### **3.1.2. Sanayi Sonrası Göçün Eğilimleri**

Endüstrileşme göçleri tetikleyen bir değişim olmasıyla birlikte, ulaşım ve iletişim alanında da gelişmelere ön ayak olan bir işlevi de üstlenmiştir. Teknik ilerlemeler, dünyanın çok farklı coğrafyalarında yaşayan insanların, daha iyi yaşam koşullarından, ekonomik ve sosyal refahtan haberdar olarak göç etme eğilimi içerisinde bulunmalarına aracı olmuştur (Çağlayan, 2006: 69). İnsanların bu fırsatlara sahip olma ve yaşam standardını yükseltme istekleri küreselleşen dünyada uluslararası göçlerin oranlarında artışlara neden olmuştur. 1945'ten sonra neredeyse bütün Kuzey ve Batı Avrupa emek göçünün ve sonrasında göçmen yerleşiminin sahası olmuştur. Yeni göç akımlarının ortaya çıkmasında etkili olan yeni yaşam şartları, sanayinin son yüzyılında yeni göç biçimlerinin farklı formlarda ortaya çıkışına sahne olmuştur. Tekeli (2008); sanayi toplumlarında bireylerin aldıkları göç kararlarının, üç olası sonucu beraberinde getirdiğini ifade etmiştir; üretim için ihtiyaç duyulan emeğin yer

değiştirmesine, sermayenin yer değiştirmesine, tüketicinin ya da pazarın yer değiştirmesine (2011:174).

Castles ve Miller (2008), son yüzyılda yaşanan bu yeni göçler ve bunun öncesinde bilinen göçleri karşılaştırarak, yaşanan göçlerin temel eğilimlerini beş şekilde açıklamıştır:

a.) Göç küreselleşmiş bir yapıdadır. Bu durum göçlerin eskiye oranla, daha çok ülkeyi etkisi alan bir eylem olarak görülmesiyle yakından ilişkilidir. Emegin kaynağında yer alan az gelişmiş ülkelerden, emek ihtiyacının olduğu gelişmiş ülkelere doğru başlayan göçlerde, farklı ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklar göz ardı edilmiştir. Yani emek serbest dolaşım kazanarak yer değiştirebilen bir nitelik kazanmıştır.

b.) Küresel göçlerin son dönemde hızlanması ve hedeflenen rakamları aşması göçün bir diğer niteliğidir. Uluslararası göçün son dönemde hacim olarak büyümeye başlaması, devletleri göçe müdahaleye ve denetime yönelten bir durum olarak karşımıza çıkarmıştır. Göç akışında karşılaşılan bu hız, bilinen göç şekillerinden farklı tiplerde, yeni göç biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

c.) Alışlageldik göç tiplerine yönelik, devletler tarafından uygulanan politikalar zamanla yetersiz bir nitelik kazanmıştır. Göçün farklılaşması bunun temel sebebi olmuştur. Geleneksel göç biçimlerine aykırı olarak gelişen yeni göç tipleri, yeni dünya da sık sık politikaların değiştirilmesine ve uluslararası göçün denetlenebilmesi için farklı çabaların ortaya çıkışına neden olmuştur.

d.) Göçün ataerkil sistemin erkeksi yapısının artık değişerek kadınsılaşması, göç eğilimlerinde ki bir diğer değişimdir. Geçmişte yapılan göçler erkek kararları üzerinden şekillenip, kadınlara sadece aile birleşimlerinde söz hakkı tanınmaktaydı. 1960'lardan sonra

kadınların kamusal alanda görünmeye başlayarak iş hayatına girmesiyle birlikte göçler kadınsı bir merkezde gelişmiştir.

e.) Göçler artık siyasallaşmıştır. Günümüzde göçler iç politika, uluslararası siyaset ve ulusal güvenlik politikaları gibi birçok yönde etki gücüne sahip olarak, yeni düzenlemeler gerçekleşmesinde aktif rol almıştır. Uluslararası göçlerin artışı da küresel siyasette yeni politikaların ortaya çıkışında etkili olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 11-13).

### 3.1.3. Farklılaşan Göç Biçimleri

Göç denilince göçmen, mülteci, misafir işçi, gizli veya illegal işçi, sığınmacı, iltica göçü gibi çağdaş dönemin birçok yeni göç biçimiyle karşılaşmaktayız. Bu tip ayrımların ve farklı tanımların yapılmasında, göç sürecinde ortaya çıkan dinamikler merkezi bir yere sahiptir. Genellikle bu tip kategorileri oluşturmada kullanılan ölçütler şunlardır: *alan* bakımından; iç göç/ dış göç, *zaman* bakımından; geçici/kalıcı, *göç akışının boyutu* açısından; bireysel/kitlesele/zincirleme, *sebeplerine göre*; ilkel/zorlayıcı/zoraki/serbest, *yasal* durumuna göre ise; yasal/yasadışı (Faist, 2003: 47; Kaygalak, 2009: 11–13).

Göçler mesafe bakımından *iç göç ve dış göç* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım temel olarak göç alan ve veren yerin arasındaki mesafeyi temel almaktadır. Dış göçler, ülke sınırlarını aşarak farklı birimlere yönelişi temsil ederken, iç göçler ise aynı ülke sınırının içerisinde yaşanan yerden farklı bir yere doğru yer değiştirmeyi temsil etmektedir (Kaygalak, 2009: 12). Bu açıdan yurtdışı işçi göçleri, iç göçlerin uluslararası bir uzantısı olarak görülürken, iç göçlerin yoğun olarak yaşandığı 1950'lerde ve dış göçün başlangıç yılları olan 1960'larda Türk toplumunun yapısında büyük değişimlerin yaşanmasında etkili olmuştur (Taştan, 2003: 1).

Göç etme biçimi bakımından göçler *bireysel*, *kitlesel* ve *zincirleme* olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. **Bireysel göçlerin** en belirgin noktası, bireylerin göçün sonuçlarını bilerek, rasyonel bir düşünceyle eylemlerde bulunmasıdır. Bu tür göçün genellikle amacı, göç edilecek yerin daha iyi imkânlarla sahip olması ve bu bölgeye ilişkin bilgiye sahip olunmasından kaynaklıdır. Bundan dolayı göçmenin beklentileri yüksek olurken, bireysel istekleri ön planda olmaktadır. Sanayi toplumlarında, tarım toplumlarına göre, göç kararlarının alınmasında bireyler merkezi bir konumda yer almaktadır. **Kitlesel göçte** ise, daha çok sosyal, ekonomik ya da politik nedenler etkili olup, çoğu zaman zorunluluğun göçe neden olduğu görülmektedir. Bu nedenle de zorunlu göçler bu kategoride ele alınmaktadır. **Zincirleme göçler** ise genellikle kolektif bir amaç doğrultusunda şekillenmektedir. Göç kararı, ait olunan grubun (aile, halk, akraba grubu gibi) kararıyla başlamaktadır. Basamaklar şeklinde gerçekleşen göçlerde, aile ve akrabalığa dayalı ilişkiler ağı vasıtasıyla, gidenler gelecek olanlara bilgi ve deneyim aktararak, göç öncesinde ve sonrasında en az risk ve maliyetin gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Göçmen ağlarının kitlesel ve zincirleme göçleri kolaylaştırdığı genel kabul gören bir durum olmuştur (Kaygalak, 2009; Tekeli, 2009; Faist, 2003).

Petersen'e göre 'göç etme nedeni' açısından göçler; *ilkel*, *zorlayıcı*, *zoraki*, *serbest/özgür* göç olmak üzere dört kategoriye ayrılmaktadır. *İlkel göç*; ekolojik bir itme sonucu oluşan göç hareketidir. Doğal güçlerle mücadelenin, teknolojik gelişimle olduğu düşünüldüğünde bu göç tipinin yaygın olarak ilkel toplumlarda görüldüğü söylenebilmektedir. *Zorlayıcı göç ve zoraki göç* türlerinde harekete geçirici faktör olarak ekolojik bir itme değil, devlet ya da eşdeğerdeki bir kamusal otoritenin baskısı söz konusudur. Bu iki göç biçimindeki ayrım; zorlayıcı göçte göç etme davranışı bireyin iradesine göre şekillenebilirken, zorunlu göçte; göç edenlerin herhangi bir karar hakkının

bulunmamasıdır. Serbest göç ise, bireylerin tamamen kişisel düşünce ve isteklerine göre gerçekleşen bir göç faaliyetidir. Diğer bir ifadeyle daha iyi bir yaşam standardına sahip olma amacıyla, kişinin kendisinin göç kararını verdiği göç seklidir. Burada birey özgür ve bağımsız karar alıcıdır. Rasyonel çıkarları doğrultusunda bireyler göç güzergâhını belirlemektedir. İster serbest isterse zorunlu göç olsun göç katılım sayısı da göçün sonuçlarına etki etmektedir. Diğer bir şekliyle göç beraberinde kitleleri harekete geçirmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015:14 ; Kaygalak, 2009: 11-12 ; Petersen, 1970)

Türkiye'nin işgücü anlaşmaları vasıtasıyla Hollanda'ya gönderdiği göçler, serbest/özgür ve kitlesel bir nitelik taşımaktadır. Daha iyi koşullarda yaşamak ve yaşam standardını yükseltmek adına, gönüllü olarak başvurularak göç sürecinin başlıyor olması, bu göçlerin siyasi veya çevresel bir baskıdan dolayı yapılmadığını göstermektedir. Göç sürecinin başlatan göçmen sayısı başlangıçta her zaman düşük olmaktadır. Zaman içerisinde göçün yoğunluğunun sürekli artış göstererek ilerlediği, özellikle ağların ve zincirleme göçlerin oluşmasıyla, göç yoğunluğunun daha da yükseldiği uluslararası göçte sürekli karşılaşılan bir durum olmuştur (Faist, 2003:21). Hollanda ile Türkiye arasında oluşturulan ilişki ağları, Hollanda ile imzalanan işgücü anlaşmasına aykırı olarak, birçok yasadışı göç dalgalarının oluşmasında etkili olmuştur. Hemşerilik ilişkileri vasıtasıyla Hollanda'ya yasa dışı göçlerinde başlamış olması, göçmen sayılarında ki artışı ve göçün kitlesel durumunu da örnekler niteliktedir.



## 3.2.Göçe Yönelik Temel Kavramlar

### 3.2.1. Uluslararası Göç

Sanayi öncesinde yaşanan göçler genellikle insan iradesi dışında gelişen doğa olayları, felaketler, sürgünler gibi farklı sebeplerle gerçekleşirken, sanayi sonrasında bu durum daha çok insan müdahalesi sonrasında şekillenmiştir: ekonomik, siyasi, rasyonel istekler gibi. Özellikle de bilgi ve enformasyon gelişimiyle, insanların uzak mesafelerdeki fırsatlardan haberdar olması ve bundan faydalanmak istemesi sonucu uluslararası göçler kendini göstererek çağdaş göçün temel yapısını meydana getirmiştir (Ekici ve Tuncel, 2015: 13). Günümüzde küreselleşmenin, uluslararası göçü hızlandırdığı ve arttırdığına yönelik birçok ifadeye rastlamaktayız. Sermaye akışının oluşturmuş olduğu yeni yollar, göçlerin yönlerini belirlerken, iletişim ve enformasyonun yayılımı göçmenlerin, göç edilecek merkezlerin bilgisine ve risklerine daha önceden sahip olabilmeyi mümkün kılmıştır. Dolayısıyla küreselleşmenin göçlere birçok yönden etki ettiği kabul edilebilir bir varsayımdır (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 22).

Sanayileşme sonrası üretimde ortaya çıkan işgücü ihtiyacı, kırsal bölgelerden karşılanamayınca devletler farklı politikaları gündeme getirmiştir. İhtiyaç duyulan işgücü uluslararası göçlerin başlamasına etki ederek, zincirleme Avrupa göçlerinin ortaya çıkışına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu işgücü, ulusaşırı bölgelerden talep edilen emek göçleriyle, gelen misafir işçilerle karşılanmaya çalışılmıştır (Adıgüzel, 2018: 10–11). Tüm bu sürece etki eden uluslararası göç; kişilerin geçici veya daimi olarak yaşamlarını sürdürdükleri ülkelerden, başka bir ülkeye yerleşmek üzere hareket etmesini temsil eden kavramdır (Çiçekli, 2009).Faist, uluslararası göçü; çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus devlet içindeki iki ya da daha çok konumu değiştirme ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları tasvir etmekte kullanılan anahtar bir

kavram olarak nitelemiştir. Ve ona göre, uluslararası göç süreci, diğer göç tiplerinden farklı olarak çok-boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik birçok süreci geniş olarak içerisine alan bir sistemdir (Faist, 2003:30).

Göç edenlerin çoğunlukla refah içerisinde yaşama amacıyla gerçekleştirdiği uluslararası göçler, göç alan ülkelerde ilk zamanlar işgücü ihtiyacını karşılamaları nedeniyle esnek politikalarla kabul edilmiş ve istihdam konusunda sorun teşkil etmemişlerdir. Zamanla toplumsal alanda kültürel farklılıkların ortaya çıkmaya başlaması özellikle göçmenlerin aralarında oluşturdukları görünmez ilişkisel ağlar, yerel halk tarafından bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Ulus-devletlerin kendi kültürlerini ve yerel halklarını korumaya yönelik politikalar oluşturarak önlem alma çabası içerisinde girmesi tam da bu noktada gündeme gelmeye başlamıştır. Olası kültürel ve sosyal krizleri önlemek aynı zamanda yerel halkın güvenliğini sağlayabilmek adına oluşturulan asimilasyon, çok kültürlülük ve uyum politikaları, göç alan birçok ülkenin kendini koruma stratejisi olarak görünür hale gelmiştir. Ağlar yoluyla yasal ve yasal olmayan göçlerde ki artışlar, kitlesel göçlerin sınırlandırılmasını ve denetlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle 70'lerden sonra kitlesel göçteki artış, uluslararası düzlemde denetim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Vize ve pasaport uygulamaları da bu noktadan hareketle ortaya çıkan bir sistem olarak uygulamaya konulmuştur (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 20-22).

Son yıllarda da göçlerin önlenmesine yönelik birçok kuruluş çalışmalar yapmakta ve her biri farklı sebepler sunarak, göç akıntılarını engellemek üzerine sistemler kurmaya yönelmiştir. Emek göçünü kısıtlayan en genel düzenleme Avrupa Birliği tarafından iki koşulla bildirilmiştir. Bu düzenlemenin gerekli görülmesinin ilk sebebi olarak; ekonomik refaha erişmek isteyen ülkelerin ellerindeki işgücünü koruma istekleri sunulmuştur. Çünkü ülkelerin, vasıflı veya vasıfsız işçilerini düzenli olarak kaybetmeleri, küresel piyasa

rekabetinde güçsüz kalmalarına yol açacaktır. Böyle bir riski birçok Avrupa ülkesinin alamaması da müdahaleleri sertleşmesindeki temel nedendir. İkinci sebep ise; bir ülkeye yönelik yoğun göçlerin akışı, toplum içerisinde gelenler ve zaten orada yaşayanlar arasında çeşitli çatışmaların yaşanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle de birçok ülke, göçün önünde duran engelleri kaldırmaktan geri durmaktadır. Günümüzde ulus-devletler arasında farklılıklar bulunsa da, bütün göçmenlere serbestlik tanıyan hiçbir devlet bulunmamaktadır (Ritzer, 2011: 316).

### 3.2.2. Düzenli/Düzensiz Göç

Uluslararası mesafenin aşılması ve küreselleşmenin ortaya çıkışı, birçok toplumsal meselenin de küresel bir hal almasına neden olmuştur. Küreselliğin getirdiği bu yeni mekânlar, uluslararası düzenlemeler ve kanunlarla güvence altına alınmaya çalışılmış ve bu sayede siyasal krizlerin önlenmesi amaçlanmıştır. Göçün serbestliği de bu düzenlemelerden nasibini alarak çeşitli düzenlemeler ve denetlemelere maruz bırakılmıştır. Kanunlarla sınırları çizilen göç sürecinin, ulusal düzlemde geçmişteki gibi serbest dolaşımının önüne geçilmiştir. Yasal prosedüre göre yapılan göçler düzenli göç ve düzensiz göçler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

*Düzenli göç*; göç eyleminde bulunacak grupların, kendi ülkelerinden gidecekleri ülkelere doğru hareketlerinde, her türlü kanun ve yönetmeliğe uygun şekilde göç biçimlerini şekillendirdikleri göç tipidir (Çiçekli, 2009). İşgücü sözleşmeleriyle başlayan göçler veya emek talebi üzerinden şekillenen göçler bu kategori altına alınmaktadır. *Düzensiz göç* ise; hedef ülkeler için, ülkelere yasadışı yollardan gelen veya yasal yollarla gelip yasal çıkış süreleri içerisinde çıkmayan kişileri kapsarken; kaynak ülke için, ülkesini terk ederken

gerekli prosedürlere uymayarak ülke sınırlarını geçen kişileri içermektedir.<sup>10</sup> Kayıt dışılık, düzensiz göçlerin en belirgin özelliği olmasının yanı sıra, hedef ülkeye gelen göçmenin belgesinin ve herhangi bir kaydının olmaması güvenliği tehdit eden bir durum olarak değerlendirilmektedir. Özellikle merkez ya da zengin ülkelerin bu kavramı savaşılabacak bir unsur olarak gündeme getirmesi, göç politikaları aracılığıyla göçmenlerin rahat bir şekilde seyahat edebilmelerinin ve emeklerini istedikleri biçimde değerlendirebilmelerinin önüne geçen bir durum olmaktadır (Atasü -Topcuoğlu, 2016: 8-9).

Sermayenin emeğin dolaşımına müdahale edebilmesi çok yönlü politikalarla desteklenen ve emekçilerin aleyhine olan bir durumu ortaya çıkarmıştır. İşgücü anlaşmaları, iltica başvuruları, mültecilik gibi birçok kavramın türetilmesi, göçün engellenmesi ve denetlenmesi gerektiğini savunan aynı zamanda sınırların görünürlüğüne kaybetmesiyle göçmenleri tehlike olarak algılayan zihniyetlerin bir ürünüdür. Yüzyıllar boyunca serbest göç edebilme hakkının, son yüzyılda kategorileştirilerek sınırlandırılmasını birçok politikada görmekteyiz. Düzenli ve düzensiz göç kavramları da bu politikaların bir ürünü olarak görünürlük kazanmıştır.

### 3.2.3. İşçi (İşgücü/Emek) Göçü

Kırsalın kendi iç ekonomisinin, sanayiyle birlikte dışa açılması kente doğru göçlerin başlamasında etkili olmuştur. Sanayiye dayalı üretimin merkez konumda yer almaya başlamasıyla birlikte, kırdan koparak şehre yönelen nüfus zaman içerisinde sanayinin *yedek işgücü ordusunu* oluşturmuştur (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 18-19). Sanayi sonrası ilk işçi göçleri kırlardan, kentlere doğru yönelen nüfus olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim sürecinin rasyonelleşerek zaman içerisinde artması, kırdan kente gelen işgücünün sanayide

<sup>10</sup> Daha detaylı anlatım için bkz. [http://www.goc.gov.tr/icerik6/genel-bilgi\\_409\\_422\\_423\\_icerik](http://www.goc.gov.tr/icerik6/genel-bilgi_409_422_423_icerik) (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2018)

yetersiz kalmasına neden olmuştur. Eksik olan işgücü ihtiyacı ise farklı ülkelerden gelen/getirilen emekçilerle karşılanmaya çalışılmıştır. İşgücü talebinin yerli ulus tarafından karşılanamadığı durumlarda, farklı uluslardan işgücü temin etmekte modern dönemin bir politikası olmuştur. Bu noktada göç, işgücü sağlama mekanizması olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ekonomik bir işlev kazanmıştır (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 19).

Kişilerin yaşadıkları ülkelerde iş imkânı bulamamasından veyahut herhangi bir nedenden ötürü işinden memnun olmaması neticesinde, başka ülkelere iş bulabilmek umuduyla ya da bulduğu işte çalışmak için göç eden göçmenlerin yer değiştirme faaliyetine *işçi göçü* denilmektedir (Yılmaz, 2014: 1678). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) işçi(işgücü) göçünü, istihdam amacıyla bireylerin anavatanlarından ayrılarak başka bir devlete çalışmaya gitmeleri olarak tanımlamaktadır (Çiçekli, 2009). İşçilerin, kendine sunulan fırsatlardan yararlanma isteği, birçok devlet arasında *işgücü anlaşmaları* yapılmasının önünü açmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerin işgücü açıklarını en ucuz ve en düşük maliyetle kapatabilmesi aynı zamanda sıfırdan vasıflı işçi yetiştirmek yerine, gelişmemiş ülkelere hazır bulunan vasıflı işçileri kendi sanayisine almak istemesi, Dünya Savaşları sonrasında işgücü anlaşmalarını arttıran bir etken olmuştur. Gelişmiş ülkelerin bu davranışa, kölelik döneminden beri yabancı olmadığını söylemek mümkündür (Yılmaz, 2014: 1694).

Devletler arasında yapılan anlaşmalarda, gidecek olan işçiler *misafir işçi* olarak tanımlanmaktadır. Misafir işçi; belirli bir süre boyunca çalışması için, sınırlı bir süre için çalışma ve kalma izni verilen, anlaşma süresi sonunda da anavatanına dönmesi beklenen işçilerdir (Çiçekli, 2009: 46). Yaşam standartlarını yükselen ve ülkesinde elde edemeyeceği gelire sahip olan işçilerin, daha çok kazanma gelir elde etme isteğiyle geri dönmeme istekleri, menşe ülkeleri sanayi ve ekonomik olarak sarsmıştır. İşçi göçleri çoğu zaman, göç veren ülkelerin işsizlik sorununa ve döviz akışına kısa vadeli bir fayda sağlasa da uzun

vadede nitelikli işgücünün azalması, sanayileşme hızını ve üretimi düşüren bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle birçok işçi göçü, gerek Batı sanayisinin gelişmemiş ülkelere kayarak üretim maliyetini düşürmesinden dolayı gerekse dönmesi beklenen göçmenlerin anavatanına dönmemesi sebebiyle bir süre sonra durdurulmuştur (Faist, 2003: 43-45).

### 3.2.4. Göçmen/Ekonomik Göçmen

Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir göçmen tanımı bulunmamaktadır. Bu kavram genellikle, bireyin göç kararında zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesinin olmadığı, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek adına, ailesiyle veya bireysel olarak, beklentileri doğrultusunda yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden kişi veya kişilere verilen isimdir. Burada göçmen olmanın temel kuralı, turist veya iş adamı olarak seyahat etmiş olmamaktır (Çiçekli, 2009: 37). Faist'te ise göçmen; bir ülkeden diğerine yerleşmek amacıyla uygun bir zaman dilimi için hareket eden kişiye karşılık gelmektedir. IOM'un aksine Faist, bir kişinin göçmen sayılabilmesi için, üç aydan fazla yurt dışına yerleşmiş veya kalmış olması gerektiğini savunmaktadır (Faist, 2003: 42).

Göçmenlik konusunda ortak noktalar bulunmuş olsa da kesin çizgilerle göçmenliğin sınırları çizilememektedir. Bu nedenle göçmenler bazı kategorilerle ilişkilendirilerek de tanımlanabilmektedir: Emegini satabilmek amacıyla, uluslararası düzlemde yasal veya yasal olmayan yollarla, kendi anayurdu dışında iş aramaya mecbur kalan kimselere *emek göçmeni*; göç kararının hareket noktasında ekonomik nedenler olan göçmenlere *ekonomik göçmen* gibi... (Ritzer, 2011: 320, Ultan, 2017: 1445). Kaybedecekleri çok az şeyi, buna karşın kazanabilecekleri çok şeyleri olan göçmenlerin risk alma düzeyleri ve hareket etme davranışları, yerleşik insanlara göre daha yüksek olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015: 15).

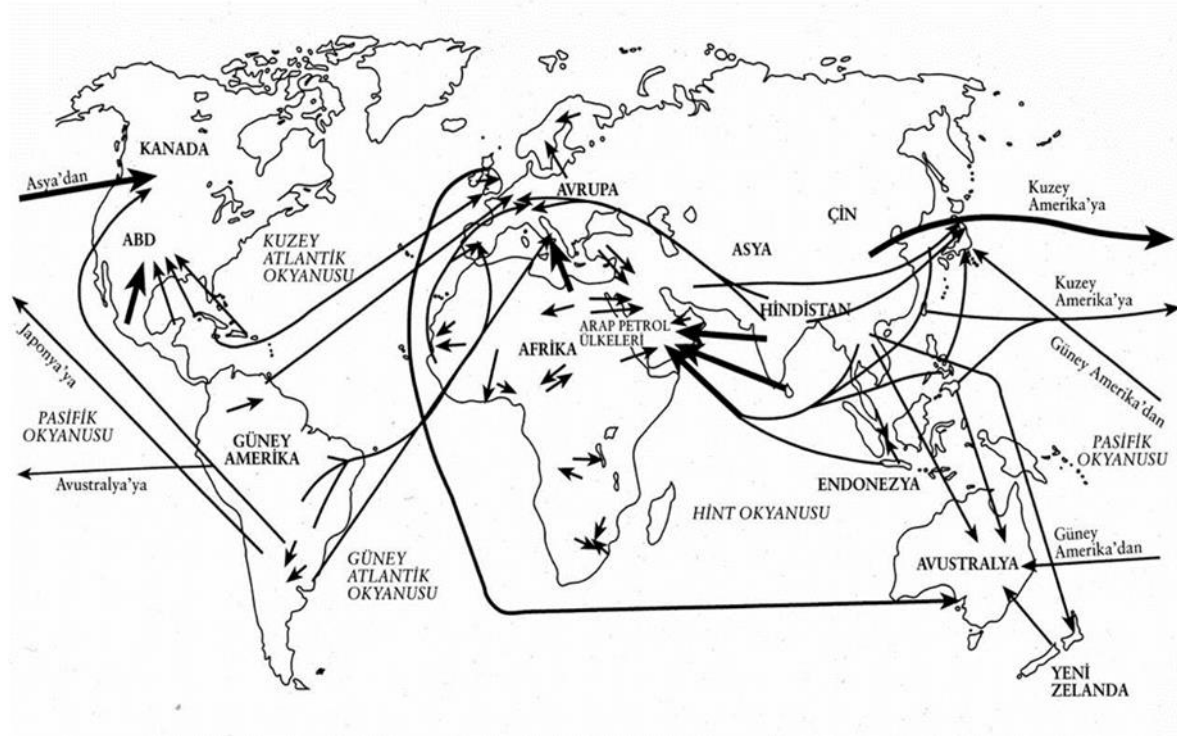
1963' yıllarında başlayan Avrupa'ya göçlerin bir boyutu da kentler üzerinde oluşan göç yükünün hafifletilmesi olmuştur. Kırsal alandan yapılan göçlerin büyük bir kısmının, doğrudan Avrupa'ya yönlendirilmesi, kentlerde oluşacak baskıların hafifletilmesinde de etkili olmuştur (Tekeli, 2008: 53). Türkiye'nin de bu amaçla, 1960'larda yurtdışına yoğun işçi göçü göndermesinin, Beş Yıllık Kalkınma Planına göre üç temel amacı olmuştur: işsizlikle artan ekonomik baskıların azalması, yurtdışından dönen işçilerin kazandıkları becerilerin Türkiye'deki çalışma hayatına getirilmesi ve döviz geliri artışı ile ödemeler dengesinin sağlanması. Bu göç ilk zamanlarında geçici bir amaç taşıırken, zaman içerisinde kalıcı bir niteliğe dönüşmüştür (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 28-29).

### **3.2.5. Tersine Göç**

Ekonomik çöküntü, politik soruşturma, savaş ve kıtlık gibi itici faktörler; elverişli göçmen politikaları, işgücü ihtiyaçları, gidilecek yerdeki kültür benzerliği gibi çekici faktörler, göçün yönünü ve yoğunluğunu belirleyen unsurlardır (Ritzer, 2011: 347). Toplumsal yaşamı aşındırırken büyük çaplı değişimleri de beraberinde getiren göç, fırsatlar ve istekler doğrultusunda umutlarının peşinden koşan göçmenler için avantaj anlamına gelirken, kriz oluşturacak yeni sıkıntıları da içerisinde barındıran bir yapı olmuştur. Göçmenlerin hedefledikleri noktalara ulaştıklarında risklere karşı gösterecekleri tolerans, onları ekonomik olarak pozitif etkilerken diğer yandan da sosyal alan ve siyasal yaşamda birçok yaptırıma maruz kalmalarına neden olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015: 11-12).

1970'lerin yarısından sonra, neoliberal ekonominin dünyaya eklemlenmesiyle değişen üretim ilişkileri, gelişmiş ülkelerdeki sanayi merkezlerini, gelişmemiş ülkelere doğru kaydırmıştır. Uluslararası göçmenlerin, buldukları toplumda üst düzey gelir grubun seviyesine ulaşamayıp, aynı zamanda tam olarak yoksulda sayılmadıkları durumlarda, başka bir ülkeye göç etme davranışı sergiledikleri görülmüştür.

Son zamanlarda kendi ülkelerinde savaş, ekolojik felaketler, siyasi istikrarsızlık, ekonomik yıkım gibi durumlarla karşılaşan bireylerin, gelişmiş ülkelere değil, gelişmekte olan ülkelere doğru göç ettikleri gözlemlenmiştir. Çağdaş uluslararası göçün yönü artık yüksek sanayileşme oranına sahip devletlere doğru kayma göstermiştir (Faist, 2003: 25-28).



**Harita 3:1973'ten Bu Yana Göç Hareketleri (Castles ve Miller, 2008: 10, Harita 1.1)**

*Not: Ok işaretleri yalnızca kabaca göçün büyüklüğünü gösterir.*

Neoliberal dönüşüm yaşandığı 70'lerin başlarında, sermayenin ulusötesi bir hareketlenme göstermesiyle birlikte Avrupa'da yoğunlaşmış emeğin, üretim alanları dışında kalmasına neden olmuştur. Bu durum geçmişte ülkelerinden ayrılarak daha iyi yaşam koşullarına kavuşma isteğiyle, Avrupa'ya gelen göçmenleri, güvencesiz ve istenmeyen bir konuma itmiştir. Hizmet sektörünün geliştiği bu bölgelerde yerli halk ve göçmenler arasında rekabet alanının daralması çeşitli çatışmaları da beraberinde getirmiştir. 1970'lerin sonuna doğru göçe bakış açısı değişerek, göçmenler yerel halklar için tehlike arz eden bir konuma



itilmişlerdir. Göçmenlerin zor şartlar altında ve yerli halkın vasıfsız kesimlerinden daha ucuza çalışmaları, yerli halkın iş kaybetme korkusu duymaya başlamasına neden olurken, yabancı düşmanlığının da fitilini ateşlemiştir. Yerli halk tarafından; göçmenlerin işlerini ellerinden aldıkları, işsizlik oranlarını yükselttikleri, ekonomik krizlere neden olmaları gibi çeşitli dayanıksız söylemler üretilmesi, göçmenlerin sosyal yaşamdan dışlanmalarının sebebi olarak sayılmıştır (Adıgüzel, 2018: 12).

Göçmen-devlet ilişkilerine bakıldığında; ekonominin geliştiği ve göç krizlerinin yaşandığı ülkelerde, göçün sosyal alandaki oluşturabileceği krizlere bir önlem olarak uygulamaya konulan entegrasyon, asimilasyon ve çok kültürlülük politikaları ulus ve milliyetçik düşüncesinin yeniden yükselişi farklı politikaların oluşturulmasına aracı olmuştur. Avrupa’da artan milliyetçilik ve göçmen düşmanlığı son yıllarda asimilasyon politikalarını yeniden ortaya çıkarmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde bu tutum bir güvenlik önlemi olarak görülerek, göçe karşı olumsuz seslerin yükselişini göstermiştir (Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 35). Göçmenlerin, yabancı olarak görülmeye başlanması, sosyal yaşama dahil edilmeme, kültürel dışlanma gibi ayrımcılık problemlerine maruz kalmaları anavatana dönme isteklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Faist, 2003: 285).

Göçmenlerin gittikleri yerde güçlenmeleri ve hayatta kalabilmeleri daima benzer özelliklere sahip gruplarla iş birliği içerisinde hareket etmeleriyle mümkün olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015: 15). Ülkesine tersine göç gerçekleştiren göçmenlerin kurdukları ağlar, kendi vatanlarına döndüklerinde ortadan kalkmazlar. İki yönlü olan bağlar bu süreç sonrasında çok uçlu bir hal alarak malların, bilgilerin, sembollerin hatta kültürel pratikleri de kapsayan bir değişim mekanizması işlevi üstlenir (Faist, 2003: 31).

### 3.3. Türkiye’den Hollanda’ya Emek Göçünün Seyri

Tarihsel süreç içerisinde geçmişten günümüze dek dünya üzerinde birçok göç yaşanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da gelişen sanayi ve üretimde artış sağlayarak, savaşın yıkımlarını onarma hareketi birçok Avrupa ülkesinin sanayisinde işgücü açıkları oluşmasına neden olmuştur. Başlangıçta bu işgücü açıkları menşei ülkelerin sömürgelerinden temin edilirken, daha sonraları sömürgelerinde yetersiz kalması, sanayileşen devletleri Doğu Avrupa’da ki ülkelere yönelmelerine ve işgücü anlaşmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1945’ler sonrasında Avrupa’ya yönelen göç dalgaları, dünya göç tarihinde görülen birçok göç hareketinden farklı bir seyirde ilerleme göstermiştir. Özellikle 1970’lerden sonra başlayan göçe yönelik müdahaleler ve kısıtlamaların, hesaplanamayacak büyükte yeni göç dalgaları yaratması, göçteki insan faktörünü ön plana çıkaran ve göçün sürekli olarak kendisini yenileyen bir süreç olduğunu göstermiştir (Faist, 2003: 95; Pusch ve Wilkoszewski, 2010: 18–19; Şahin-Kütük, 2017: 86).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın yeniden şekillenmesi sürerken, hızlı sanayileşme faaliyetlerinde görülen artış Avrupa’da işgücü ihtiyacı sorununu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu duruma sömürgelerden gelen kölelerin cevap verememesi, yeni arayışları ve yeni çözüm stratejilerini beraberinde getirmiştir. 1950 ve 1960’lı yıllarda Batı Avrupa sanayi üretimi ve ekonomisini verimli hale getirip, üretimi arttırmak için yabancı işgücü ithaline başlamıştır. Türkiye’nin Avrupalı işçi öyküsünün temeli buradan başlamıştır (Abadan - Unat, 2017: 77-78). Başta Almanya ile başlayan işgücü anlaşmaları süreci ilerleyen zamanlarda farklı Avrupa ülkeleriyle anlaşmalara yol açmıştır. Türkiye’de göçlere olan talebin artması, alınacak göçmen işçi sayısını her yıl arttırarak ilerlemiştir. Hatta bazı yıllarda işveren ülkeler tarafından isimli davet, işçi çağırma gibi farklı biçimlerde göç biçimleri ortaya çıkmıştır (Şahin-Kütük, 2015: 611–612).

Yurtdışına işçi göçleri göçlerinin, az gelişmiş ülkelerde yaşanan kentleşme ve işsizlik sorunlarına çözüm olacağı ve sosyal gerilimi azaltacağı düşüncesiyle geliştirilmesi, diğer yandan ise gelişmiş ülkelerle aralarında olan döviz açığını kapatma istekleri, göçü bir strateji olarak gören devletleri meydana getirmiştir (Abadan - Unat, 2017: 79). Türkiye’de bu durum Devlet Planlama Teşkilatı’nın işsizlik verilerindeki yükselişi saptamasıyla birlikte bir fırsat alanı olarak görülmüştür. Bu bağlamda yurtdışına işçi göçlerinin başlatılmasında iki amaç ön plana çıkmıştır: fazla işgücünün erimesi, dönüşlerde gelecek olanların Osmanlı’dan bu yana devam eden çağdaşlaşma düşüncesine katkıda bulunacak olması (Abdurrahman Yılmaz, 2014: 1692).

Göç edenlerin daha rahat bir yaşam ve ekonomik yönden daha fazla kazanç sağlama istekleri bu göçün yoğunluğunu gitgide artırmıştır. Gidenlerin, memleketlerine gönderdikleri dövizler yatırım aracı olmasının yanı sıra, devletinde ekonomik olarak kalkınmasına büyük etki etmiştir (Altıntaş, 2008: 78–79). Türkiye’nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1962-67) ifade edilen, “*istihdam politikasının bir başka yönü de işgücü fazlasının, işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracıdır*” sözüyle de göçün bir hedef ve strateji olarak görüldüğü söylenebilmektedir (Mortan ve Sarfati, 2011: 4). Hatta göçü sistematikleştirerek daha düzenli bir hale getirebilmek adına *Köy Kalkınma Kooperatifi’nin (KKK)* kuruluşu bu plandan hareketledir. Ülkenin en az gelişmiş olarak kabul edilen ve felaket bölgeleri olarak görülen yerlerde kurulan bu kurumların amacı, bu bölgelerin hızlı kalkınması için gerekli olan vasıflı işçi ihtiyacını ve yatırım hacmini, yurtdışına gidecek işçiler vasıtasıyla karşılayabilmek oluşturmuştur. Bu amaçla da göç edecek kişileri belirlemede kooperatif kurmuş köylerin sakinlerine öncelik sağlanmıştır. Gitgide artan göç yoğunluğunun zamanla bu amacı işlevsizleştirdiği söylenebilmektedir (Mortan ve Sarfati, 2011: 4; Yıldırımoglu, 2005).

Yurtdışına göçlerin başlangıcı halen süren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistemli başlayan göçler giderek düzensiz bir hal alarak günümüze dek farklı biçimlerde gerçekleşmiş ve zaman zaman yoğunlaşarak zaman zaman azalarak durmaksızın devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yaralarını sarmak için aldığı Türk göçmenlerin, halen aktif şekilde Avrupa ülkelerinde yaşadığı bilinmektedir. Bugün gelinen noktada yıllardır süren ve kuşaktan kuşağa aktarılan göçmenliğin hala devam ettirilmesinde birçok faktörün etkili olduğunu bilmekteyiz. Bu bağlamda göçün başlangıcını ve gelişim sürecini bilmek, yeniden üretim sürecini anlamak açısından önemli bir nokta olacaktır.

### **3.3.1. Hollanda'ya Göçün Başlangıcı ve Gelişimi**

Türkiye'nin Avrupa emek piyasasına katılma süreci resmi olarak 1961 yılında iki taraflı olarak imzalanan konuk işçi anlaşmasıyla başlamıştır. Her iki devlet için kısa süreli olarak gerçekleşmesi planlanan bu göç, farklı nedenlerinde sürece dahil olmasıyla kalıcı bir hal almıştır. (Adıgüzel, 2011: 13; Mortan ve Sarfati, 2011: 2; Şahin-Kütük, 2017: 86). 1961 yılında Almanya ve Türkiye arasında yapılan ilk resmi işgücü anlaşmasıyla, Türkler iş bulmak ve daha iyi şartlarda yaşayabilmek amacıyla resmi veya gayri resmi yollarla göçü deneyimlemeye başlamışlardır. Resmi anlaşmaların temel amacı olan göçü düzenleme ve kayıt altına alabilme bir süre sonra resmi olmayan kanalların oluşmasını tetikleyerek, farklı göç tiplerini ortaya çıkarıp, geçici olan göçün kalıcılışmasında etkili olmuştur (Gelekçi, 2014: 104).

Almanya ile başlayan göç süreci, Fransa, Avusturya, Belçika, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinin de giderek artan emek ihtiyacını, sömürgelerden karşılayan ülkelerde, emek açığının büyümesiyle Türkiye gibi birçok Akdeniz ülkesiyle işgücü anlaşmaları yaparak, ihtiyaç duydukları emek miktarını karşılamak istemişlerdir (Akalın, 2016: 97). 1961'de ilk anlaşmasını Almanya ile imzalayan Türkiye daha sonraları sırasıyla 1964'te Hollanda,

Avusturya, Belçika; 1965'te Fransa: 1967'de İsveç ile işgücü anlaşmaları yaparak dış göçlerin başlangıcı oluşturulmuştur (Canatan, 1990: 14). Bu noktadan sonra Türk göçünün yönü Avrupa geneline doğru yayılma göstererek, farklı yoğunluklarda yasal ve yasal olmayan göç yollarının oluşmasının önünü açmıştır.

Türkiye'de dış göç başlangıcından önce, kırsaldan kente doğru iç göçlerin yaşandığı bir dönem geçirmekteydi. Bu iç göç sürecinde şehre tutunan ve iş bulabilen köylülerin yanında kente tutunamayan ve yoksulluk çeken bir kesimde bulunmaktaydı. Bu grup, kente tutunmanın yolunu ararken bir yandan da yaşama savaşı vererek toplum içerisinde bir yer edinebilmenin yollarını aramaktaydı. Bu dönemde başlayan dış göç alımları tam da bu gruplar için adeta yeni bir ekmek kapısı olarak görülmüş ve başvurularda kuyruklar oluşmuştur. Avrupa'da yaşam koşullarının yüksekliği, Avrupa göç deneyimi yaşayanların oluşturduğu "*Avrupa'da para sokaktan süpürülüyor*" imajı üzerinden hareketle, yasal olmayan yollardan Avrupa'ya gitmenin yollarını bulan birçok kişinin de göçmenler arasına katılarak göç deneyimi gerçekleştirdiği söylenebilmektedir. Avrupa'ya giden ve tutunamayanların ise, döndüklerinde başarısızlıklarını belli etmemek için yaşadıklarını abarta abarta anlatmaları, göçün yükselmesine neden olsa da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi krizler Türklerin Avrupa'ya yönelmesinin temelinde yatmaktadır (Canatan, 1990: 15–16).

Gittikleri günden itibaren geri döneceği düşünülen göçmenlerin daha fazla birikim yapabilme ve döndüklerinde icra edecekleri meslekleri tasarlaması nedeniyle göç süreci sürekli ertelenmiştir. Yaşam standartlarının yükselmesinin de dönüş kararlarını askıya almalarında ki temel etkenlerden birisi olduğu şüphesiz kabul görmektedir (Şahin-Kütük, 2015: 621). Başlangıçta hem göçmenin hem de devletlerin göçü geçici bir olay olarak görerek, iki yıllık bir birikim süreci olarak algılamışlardı. Fakat gittikçe uzayan göç süreleri

ve ortaya çıkan dönmeme isteği bir süre sonra göçün durdurulmasına neden olmuştur. Göçün durdurulmasıyla dönmeyen göçmenler iki devlet tarafından sorun alanı olarak görülmüştür. Bu sorunu aşmak için de aile birleşimi, vatandaşlık gibi fırsatlar sunulan göçmenlerin, bir süre sonra Avrupa toplumuna uyum sağlayacakları düşünülmüştür (Canatan, 1990: 17–18). Hollanda'ya gelen Fas ve Türk kökenli göçmenlerin yüzde 20'sinin çalışmak için geldiği, geri kalan çoğunluğun ise aile birleşimi ve evlilik yoluyla geldiği tahmin edilmektedir (Kaya, 2016: 145). Dönmesi beklenen göçmenlerin kalıcı olarak Avrupa'ya yerleşmeleri, göçün beklenen amaçlara aykırı bir şekilde değişim gösterdiğini yansıtmaktadır. Bu süreç sonrasında Avrupa ülkelerinde Türk toplulukları oluşarak, göçmenler tek çatı altında birleşme eğilimi göstermiştir.

Hollanda'nın 1960 ve 1970'lerde yaptığı anlaşmalarla, endüstrisinin büyük bir bölümünü de misafir işçileri istihdam etmiştir. Bu durum dolaylı olarak Hollanda'nın yabancı emeğine bağımlı hale gelmesine yol açarken, giderek büyüyen sanayide ihtiyaç duyulan emek yeni göç dalgalarının oluşmasında etkili olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 99). Karaman'da, ahşap dükkanlardan oluşan, esnaf ve tüccarların bulunduğu merkezi bir bölgede 21 Eylül 1964 yılında ortaya çıkan yangınla, günlerce süren yangına ve kısa sürede onarılamayacak büyüklükte hasara yol açmıştır. Yangının çıkış nedeni net olarak bilinmese de, merkezde yer alan iş yerlerini kullanılamayacak hale getirmiştir (Uca ve Ülker, 2017: 30–33). Yangın sonrası süreçte resmi kanallardan birçok ziyaret ve yardım gerçekleştirilirken, o dönemde gündemde olan Avrupa'ya işçi gönderme sürecinde Karamanlı esnafa öncelik verileceği çeşitli kanallarla bildirilmiştir. Öncelik verilen iller arasında bulunan Karaman'dan 1964'te başlayan göçlerin 1980'lere kadar sürdüğü Tahmin edilmektedir (Uca ve Ülker, 2017: 72).

Avrupa’da yaklaşık 650.000 Karamanlı varken bu sayı içerisinde Hollanda’da bulunan nüfus 50.000 <sup>11</sup> olarak tahmin edilmektedir (Uca ve Ülker, 2017: 51). Raporlara veya kurumlara yansımayan bu sayının yüksek olması, Karaman’da çıkan çarşı yangını ve göçe nicelik sağlanmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. DİYİH (2015)’in resmi verilerine göre Hollanda, 396.555 göçmen ile, Avrupa’da yaşayan Türk vatandaşları bakımından üçüncü sırada yer almaktadır (Tablo-1). Tahmin edilen Karamanlı sayısı ile bu rakam karşılaştırıldığında büyük bir nüfusa karşılık geldiği söylenebilmektedir. Hollanda nüfusunda %20’ye tekabül eden göçmen nüfusu içerisinde en büyük grup, yaklaşık 400 bin kişi ile Türkler oluşturmaktadır (DİYİH, 2016). Bunlardan hareketle Hollanda’da yaşayan Karamanlıların, göçmen grubu içerisinde önemli bir düzeyde olduğu söylenebilmektedir.

**Tablo-1:** Yurt Dışındaki Vatandaş Sayıları

Ülke	Toplam Türk Sayısı
F. Almanya	3.081.113
Fransa	649.482
Hollanda	396.555
Avusturalya	279.390
Belçika	233.114

**Kaynak:** DİYİH, 2015 Raporu, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü

KKK’nin kurulmasıyla birlikte yurtdışına giden işçilerin tasarruflarından iş alanı oluşturma amaçlı, zorunlu bir aidat sistemi kurulmuştur. Karaman’dan Hollanda’ya giden göçmenlerinde tasarruflarını Karaman’da değerlendirmeleri beklenen bir tutum olmuştur. Hollanda’ya yönelik başlayan göçler, kısa bir süre sonra etkilerini göstererek yanan çarşıda

<sup>11</sup> Hollandalı Karamanlılar Derneği tarafından bu sayı yaklaşık olarak 75.000 civarı olarak ifade edilirken, Uca ve Ülker’in çalışmasında (2017) 50.000 olarak belirtilmiştir. Bu sayı hakkında herhangi bir resmi kayıt veya belgeye ulaşılamaması dolayısıyla, tahmini sayılardan en bilimsel olanı kabul edilmiştir.

yeni iş yerlerinin ve yatırım alanlarının oluşmasında aracı olurken, giden Karamanlıların aile birleşimleriyle birlikte dönmeyip, ilerleyen aşamada akraba, köylü ve yakınlarını da yanlarına aldirarak göç sürecini devam ettirdiği gözlemlenmiştir (Şahin-Kütük, 2015: 618; Uca ve Ülker, 2017: 74–75).

### 3.3.2. Geçicilikten Kalıcılığa Bitmeyen Göç

Göçmenlik kavramı yakın geçmişe kadar anavatanı fiziki bir uzaklığı içeren ve sembolik bir aidiyet içeren kavram olarak tanımlanmaktaydı. Fakat yakın zamanda yaşanan enformatik gelişmeler, küreselleşmenin sağladığı hızlı iletişim ve ulaşım araçları sayesinde göçmenliğin anlamında bir değişim meydana geldiği söylenilebilmektedir. Bu değişim anavatanlar internet kanalları ile sürekli temasta bulunan ve hızlı ulaşım araçları sayesinde sık sık ziyarette bulunabilen göçmenleri ortaya çıkarmıştır (Kaya,2014: 32-33). Değişen göçmenlikle birlikte, anavatanla bağları aktif tutabilme sayesinde, göçmenin olası dönüşü sonrasında ilişkilerine kaldığı yerden devam edebilmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda göç sadece hareketle tanımlanamayacak kadar geniş bir kavramdır. Mekânsal değişimi, ilişkilerin sürdürülmesini ve hane bağlarının kopmasını kapsayan göç, gelenek ve adetlerin ulus ötesine taşınmasında köprü görevi görmektedir (Park Robert E., 2016: 75).

Ellili ve altmışlı yıllara damgasını vuran uluslararası göç, yetmişli yıllarda sosyal bir göç olarak aile birleşimlerini karşımıza çıkarmıştır. Aile birleşimleri ertelenen geçici göçmenlik düşüncesini tamamen kaldırarak, yerleşme fikrinin meydana getiren değişim politikası olmuştur. Bu dönem sonrası doğan kuşakların, evlilik yoluyla ülkesinden getirdiği çok sayıda göçmenin de göçün boyutunu büyüten bir faktör olduğu söylenebilmektedir (Canatan, 2013b: 319). 70’li yıllarda Avrupa’nın hayat şartlarına olan göçmenlerin geri dönmeyi istememeleri, aile birleşimine olan talebin artmasına ve devletlerin baskı hissetmesine neden olmuştur. Aile birleşimi yabancı nüfusun artışına neden olurken, kadın,



çocuk ve gençlerden oluşan yeni bir göçmen grubunun oluşmasında etkili bir unsur olmaktadır (Canatan, 2013a: 81). Bu yıllardan sonra Avrupa'da ki göç nüfusu aile birleşimleri ve doğumlarla sürekli artış göstermiştir. İlerleyen zamanda yükselen göçmen nüfusu bir sorun alanı olarak görülmeye başlanmış ve göçü önleyici politikaların katılaştırılması gündeme gelmiştir (Canatan, 1990 18). Avrupa'da artan işsizlik oranları ve göç politikalarında alınan önlemler, göç etmek isteyen vasıfsız göçmenler için evlilik ya da turist vizeleriyle Avrupa'ya doğrudan geçişleri ortaya çıkarmıştır (Yıldırımoglu, 2005). Göçün esnek ve düzensiz çalışma koşullarına rağmen göçmen sayısında görülen artış, alınan önlem ve cezaların daha caydırıcı hale getirilmesi tartışmalarını körüklemiştir (Akalın, 2016: 101).

İşsizlik ve yoksulluk olarak yapılan göçlerde her ne kadar bireyin kararları etkili olsa da devletlerinde göçmenler üzerinde farklı beklentilerle göç yolunu oluşturdukları bilinmektedir. Çıkarları doğrultusunda devletler, işgücü anlaşmalarını iki taraflı olarak hukuki ve ekonomik olarak düzenlerken, fayda sağlaması durumunda yine tarafların bu süreci devam ettirebileceği anlaşmaya yansıtılmıştır. Buradaki temel ama., göç yolunun uluslararası hukuk ile geliştirilmesinin yaşam koşulları üzerinde bir yükselmeye neden olacağı düşüncesinden ileri gelmektedir (Abadan- Unat, 2017: 7). Hollanda sanayisi için gerekli olan ağır, pis, prestiji düşük işçi ihtiyacını, yerli halkın beğenmemesi veya yapmak istememesi, yurtdışından düşük eğitilmiş ve vasıfsız işçiler ithal etmesine yol açmıştır (Canatan, 2013a: 80). Yerli bu işlerde çalışmayı talep etmemesinin nedenlerine bakıldığında, ağır metal sanayisinin insan sağlığını tehdit etmesi, çalışma ortamının uygun olmaması, ağır iş şartları ve can güvenliğini tehdit eden unsurların fazlaca olması gibi nedenlerle karşılaşılmaktadır. Bu durum ülkelerinden ayrılarak çalışma amaçlı göç eden göçmenlerin, geri dönüş nedenlerinin sağlık sorunlarıyla bağlantılı bir sonuca ulaşacağı düşüncesini ortaya

çıkarmaktadır. Göçmenlerin gittikleri ülkelerde yapacakları işleri bilmemeleri ve hedefledikleri yaşam şartlarına ulaşmak istemeleri, onları her türlü riske karşı açık hale getirmektedir. Maruz kaldıkları bu riskler, göçmenlerin iş kazasına ve meslek hastalıklarına yakalanmalarına neden olan temel faktör olmuştur (Çelgin, 2014: 91). Dış göçte devlet tarafından beklenen geri dönüşler, saptanan amaçların veya beklenenlerin gerçekleşmesi sonrasında başlaması gereken bir durumu ifade etmektedir (Gitmez, 1983: 35). Fakat bu durum Hollanda Devleti ve Türkiye arasında yapılan anlaşmaya aykırı gerçekleşen göçmen istihdamıyla birlikte, Türkiye'nin kalifiye eleman yerine hasta göçmenler ithal ettiğini göstermektedir.

Göçlerde beklenen amaç, geçici statüde *misafir* olarak gönderilen işçilerin belirlenen süre içerisinde meslek öğrenip nitelikli bir hale gelmesi ve daha sonra Türkiye'ye dönerek sanayileşme içerisinde gerekli olan nitelikli işçi ihtiyacını karşılaması olmuştur. Misafir işçi kavramı, ülkede geçici olarak bulunarak çalışması beklenen, belirlenen gitme zamanı gelince ülkesine geri dönmesi istenen göçmen anlamında kullanılmaktadır. Fakat misafir işçiler genellikle tanımlananın aksi yönde hareket ederek giderek kalıcı olma yolunda adım atan göçmenler olarak tanımsal bir değişim geçirmiştir Avrupalı ülkelerin misafir işçi alımlarında beklentisi, geçici statüde gerçekleşen göçler sonrasında kurulan dostluk ilişkisi devam ettirilerek yeni işçilerin sürekli olarak değişimi olmuştur (Bartram ve diğ., 2017: 167; Mortan ve Sarfati, 2011: 2). Başlangıçta kısa süreli hedeflenen anlaşmalar, her iki yılda bir çalışma ve oturma izinlerinin uzatılmasıyla birlikte kalıcılığa doğru yönelim göstermiştir (Canatan, 1990: 13). Bu da beklenilenin aksine bir gelişme olarak, anlaşmaların sonlandırılmasına neden olmuştur.

1966-67 ekonomik krizinde, Almanya'da yaşayan 70 bin Türk'ün işsiz kalmasına rağmen bu işçiler geri dönmek yerine orada yaşamayı tercih etmişlerdir. İkinci Beş Yıllık

Kalkınma Planında *hızı azalmış olsa da* yurtdışına gidişin devam edeceğini varsaymıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, 1973'te yurtdışına gidecek işçi sayısının 350bin olarak tahmin edildiği belirtilmiştir. Buradan hareketle göçün, istihdam etme ve işsizliği azaltmadan devletin bir stratejisi olarak karşımıza çıkmıştır (Mortan ve Sarfati, 2011: 3-4). 1973 OPEC petrol kriziyle, geçici işçi statüsünde alınan birçok göçmenin, amaçlanandan farklı bir eğilim gösterdiği anlaşıldı. Değişim(rotasyon) prensibiyle alınan göçmen işçiler, belli aralıklarla yenileriyle yer değiştirilmesi planlanırken; işverenlerin işçilerini bırakmak istememesi, Avrupa standardı yaşama sahip olan göçmenlerin geri dönmeyi reddetmesi, işçilerin beklenenden kısa sürede topluma uyum sağlaması gibi nedenlerden dolayı, Avrupa devletlerinin geri döndürme düşüncesi etkisizleşmiştir (Bartram ve diğ., 2017: 169). Bu süreçte göçün engellenmesine yönelik alınan önlem planları iki gruba ayrılmıştır: kısıtlayıcı önlemlerin daha hale gelmesi, kitlesel göçü Kuzey-Güney ayırımından farklı bir biçimde değerlendirme (Castles ve Miller, 2008: 167).

1973 kararlarıyla geri dönüşlerin artmasını bekleyen devletler hayal kırıklığına uğramıştır. Beklenen göç miktarının altında seyreden göç, ilerleyen yıllarda daha da azalma eğilimi gösterip, göçmenlerin kalıcı olma niyetlerini resmen göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında, süreç boyu geri dönenlerin de önceden dönme niyetiyle hazırlık yapan göçmenler olduğu söylenebilmektedir(Gitmez, 1983: 35). Göçmenlerin dil, eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi Avrupa'da sunulan birçok haktan faydalanamamasına rağmen geri dönme taleplerinin bulunmaması, hedefledikleri birikimleri arttırma ve bu imkandan daha çok faydalanabilme düşüncesinden kaynaklandığı söylenilebilmektedir (Canatan, 1990: 22).

Yurtdışı işgücü anlaşmalarıyla başlayan göç süreci, farklı eğilimler göstererek çok boyutlu bir hal almıştır. Göçün yoğunluğundaki artış ve neoliberal politikaların Avrupa'ya eklemlenmesiyle birlikte ulusaşırı şirketler oluşmuş ve sanayinin yeri değişmiştir.

Avrupa’da yaşanan sanayisizleşme sürecinden ise en çok, çalışma ve kazanma umuduyla göç yoluna düşen göçmenler etkilenmiştir. İstihdam alanında ki daralma sonrası artan işsizlik oranlarında ki artış, göçmenlerin istihdama katılımına darbe vururken aynı zamanda işsizliğin temel sebebi olarak göçmenlere karşı hakaret ve dışlamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrupa’da 90’larda yaşanan terör olayları, hedef göçmen grubu olarak Müslüman göçmenlerle bağdaştırılmasına neden olmuştur. Bu durum göçmen için hayatı yaşanmaz hale sokarken, yıllardır ertelediği göçü tekrar aklına getirmiştir. Bu noktada ortaya çıkan geri göçler ise hem ekonomik hem de sosyal olaylar neticesinde göçmenin başvurduğu farklı bir mücadele şekli olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kalıcı olan göçlerin giderek kalıcılığını yitirmeye başladığı ve göçmenin anayurduna geri dönüşüyle sonlandığı söylenebilmektedir.

### **3.3.3. Hollanda’dan Ev’e Geri Dönüş**

Sovyetler Birliği'nin rejim değişimine uğraması Kuzey ülkelerinde hareketlenmeye sebep olurken, Almanya'da başlayan İki blokun birleşmesi uluslararası göçün değişimini de farklı bir noktayı ortaya taşımıştır. Batı Avrupa’ya doğru başlayan ilk göçlerle birlikte, daha sonraları göç edecek olanların gidenlerin izini takip etmesi sonucu olarak, Almanya’ya doğru yoğun işçi göçleri başlamıştır. Bu göçler bir süre sonra daralan istihdam alanları ve işsizlik sorunu meydana getirirken, 70’lerde yaşanan ekonomik bunalım, Almanya’nın dışarıdan gelen göç dalgasını önlemeye ve geçmişte işgücü olarak alınan göçmenlerin geri dönüşü teşvik yasalarıyla ülkelerine gönderilmesine yönelik politikaların başlangıcını oluşturmuştur(Akalın, 2016: 100; Gelekçi, 2014: 103–105; Kaya, 2014: 18). Bu süreçte Avrupa'da başlayan yeniden uluslaşma süreci başlarken, özellikle ülkelerin sağ eğilimi iktidarlarının işsizliğin ve toplumda oluşan huzursuzlukların temelini ülkeler giren Müslümanlara bağlaması Avrupa'da yaşayan Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmuştur.

Uzun yıllar boyunca Avrupa'nın birçok ülkesinin kalkınmasına yardımcı olan göçmenler, artan huzursuzluk ve güvensizliğin yegâne sebebi olarak gösterilmişlerdir. İşsizlik oranlarındaki artışta bununla ilişkilendirilerek göçmenler adeta *günah keçisi* haline getirilmişlerdir (Kaya, 2014: 18).

Petrol ihracatçısı ülkeler tarafından Batı'ya yönelik başlatılan ambargo, 1973 Dünya Petrol Krizine yol açmıştır. Petrol krizi ile başlayan süreç, sonrasında Avrupa'da görülen iktisadi krizle paralellik göstermiştir. Batılı devletlerce yaşanan krizlerin nedeni, Müslüman Ortadoğulu Devletlerle bağdaştırılarak, Müslüman düşmanlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bur süreç sonrasında Avrupa'da yaşayan göçmenler ve onların çocuklarına karşı gösterilen düşmanlık, İslamofobi'nin doğuşunu tetiklemiştir (Kaya, 2016: 238). Göçün ilk zamanları Türk göçmenler çalışmalarda ailevi problemler, kuşak çatışmaları ve buna benzer sıkıntılar ile ele alınırken, değişen Avrupa yapısı sonrası, 2000'li yıllar sonrasında bu temaların yerini ayrımcılık, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gibi konular almıştır (Gelekçi, 2014: 107). 1960 ve 1970'li yıllarda baskıcı ve ayrımcı olarak görülen bir çok politikanın, 1990'lardan sonra ilerici ve yenilikçi görülmesi, işçi programlarıyla Avrupa'ya yerleşen göçmenleri tamamıyla sindirme üzerine kurulan bir sisteme işaret ederek, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi içeren politikaların oluşturulması planlanmıştır (Castles ve Miller, 2008: 142).

Sınır dışı etmenin mümkün olmadığı bazı ülkelerde, göçmenlerin geldikleri ülkelere geri dönmesi için çeşitli ekonomik teşvik uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar genellikle hedeflenen kitle için, çalışarak kazandığından daha az miktarları içerdiğinden, beklenen tersine göç miktarına ulaşamamıştır. Daha sonraları göçmenlere karşı artan rahatsızlıklar, çeşitli sindirme ve dışlayıcı politikaların gündeme gelmesine neden olmuştur (Bartram ve diğ., 2017: 263–264). Dışlayıcı politikaların oluşmaya başladığı ülkelere

biriside, geçmişte çokkültürcü uygulamalarla tanınan ve özgürlükler ülkesi olarak bilinen Hollanda olmuştur. Hollanda'da uzun yıllar hâkim olan çokkültürcü politikalar, giderek artan işsizlik ve ekonomik dengesizlik nedeniyle göçmenlere yönelik uygulamaların yapısını değiştirmiştir. Özellikle 2000'ler sonrası Avrupa'da ve dünyada yaşanan terör faaliyetlerinin Müslümanlarla özdeşleştirilmesi, Hollanda'da yaşayan Müslüman göçmenler üzerinde de etkisini göstermiştir. Avrupa'da asimilasyonla çözülmesi planlanan Müslüman göçmen sorunu, yükselen ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına neden olurken aynı zamanda bu konuyu siyasallaştıran bir tutum olmuştur.

Hollanda'da göçmenler içerisinde en yüksek nüfusa sahip olan Türkler, Müslüman olmalarından ötürü zaman zaman bir seçim malzemesi olarak kullanılmış ve özellikle 2000'lerden sonra ülkelerine dönmesi beklenen grup olmuştur. Hollanda'da geri dönmeyi reddeden göçmen gruplarına yönelik uygulanan asimilasyon politikaları ve yabancı düşmanlığı giderek yükselmiş ve göçmenler için hayatı yaşanılmaz bir hale sokmuştur. Bu süreç sonrasında göçmenleri tutumu geldikleri ülkelere geri dönmek üzerine inşa edilirken, yıllar önce erteledikleri geri dönüş planları tekrar aktif bir seçenek haline gelmiştir. Schütz (2016), geri dönüş yapan göçmenleri *eve dönenler* olarak adlandırarak, koşulsuz olarak, temelli olarak kalma eğiliminde bulunmaları nedeniyle, diğer göçmenlerden farklılaştıklarını vurgulamıştır. *Ev*'in tanımını ise, coğrafi olarak bağlı hissedilen ve ikametini sürdürülmesi için hayal edilen varış noktası olarak tanımaktadır (Schütz, 2016: 55). Bu bağlamda göçmenler açısından ev kavramı, anavatan yani göçe başlanılan ve dönülmesi hayali kurulan yer olarak tanımlanabilmektedir.

Son yıllarda Avrupa ülkelerinden başlayan tersine göçler eve/ anavatana yönelik zorunlu göçler olarak başlamış olsa bile, bu göçlerin arka planında birçok faktörün etki ettiği tahmin edilmektedir. Göçün çok boyutlu ve değişken bir süreci içeriyor olması, onun tek bir

nedensellik üzerinden şekillenmeyeceğini kanıtlar niteliktedir. Irk ayrımcılığı, asimilasyon politikaları, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi gibi temel nedenler geri göç sürecine etki eden temel faktörler olarak son yıllarda kabul edilen bir nitelik taşısa da, temel sebebin yanı sıra birçok toplumsal etkeninde bu süreçte yer aldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Hollanda'dan Karaman'a doğru başlayan göçleri tek bir kavramla açıklamaya çalışmak doyurucu bir cevap olmayacaktır. Araştırmaya geçmeden önce temel kavramların açıklanması, göçte karşılaşılan birçok faktörün anlaşılabilmesinin anahtarı olacaktır.

### **3.4. Hollanda'dan Tersine Dönüşe Neden Olan Faktörlerin Kavramsal Analizi**

#### **3.4.1. Irk Ayrımcılığı (İrkçilik)**

Bir gruba ait farklılaşan fiziksel veya başka niteliklerinden dolayı eşit olmayan muamelenin yapıldığı, toplumsal, fiziksel veya psikolojik olarak uygulanan ayırıcı tutum ırk ayrımcılığı ya da ırkçılık olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999: 311). Bir diğer anlamıyla ırkçılık, egemen grupların toplumda bulunan diğer grupları alt statülerde değerlendirerek, bu grupların dışlanmasını ya da sömürülmesini meşrulaştırma yöntemi olarak tanımlanabilmektedir. Tutum veya davranışlarla kültür, dil, din gibi farklılaşan toplumsal unsurlardan ötürü düşmanlık, ayrımcılık uygulamakta son yüzyılda ırkçılık olarak tanımlanabilmektedir. Yükselen aşırı sağ tarafından da sürekli olarak desteklenen uygulamalar giderek merkezde yer alan siyasiler tarafından da destek bulmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 48–49). En genel anlamıyla ırkçılık, ırk temeline dayalı oluşturulan, yeryüzünde üstün ve aşağı ırkın olduğunu savunan düşünce biçimidir (Canatan, 1990: 78).

İrkçilik ve faşizmin büyük ölçüde benzerlik içeren söylemler içerirken, aşırı sağ hareketlerin Avrupa tarihinde gelişimine bakıldığında, ırkçılığın en uç hallerinin görülmesi tesadüfi bir durum değildir (Canatan, 1990: 78). Kanada, İsveç, Hollanda gibi hoşgörü

politikalarıyla gündeme gelen birçok ülkede, özellikle 2000'ler sonrasında yükselen aşırı sağın söylemleriyle birlikte, İslamofobi ile Müslümanlık bağdaştırılarak, terör olaylarının müsebbibi olarak Müslüman göçmenler işaret edilmiştir. Bu süreçte siyasetçilerin bu düşmanlığı beslemeye yönelik göstermiş olduğu tutum ve propagandaların yaygınlaşması, Avrupa'da ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını besleyen temel faktör olmuştur. Dolayısıyla, ırkçılık kavramı toplumda farklı biçim ve isimlerde görülen, siyasallaşarak da destek verilen bir davranış biçimi olarak kendini yeniden üretmektedir (Castles ve Miller, 2008: 349–352).

### **3.4.2. Uyum (Entegrasyon)' dan Asimilasyona**

1970'lerde göçmenlere kendi kültürlerini koruyabilme hakkı verilirken, hedeflenen amaç; geldikleri ülkelerin kültürlerine yabancılaşmamalarını sağlamaktı. Çünkü düşünülen nokta, bir gün kendi ülkelerine dönecekleri için kültürlerinin korunmasının önemli bir mesele olduğuydu. 1983'e kadar çoğulculuk düşüncesiyle sürdürülen bu süreç, Azınlık Politikası Bildirisi (Nota Minderhedennota) ile kalıcı olan göçmenler için, dışlayıcı ve ayrımcı uygulamaların önü açarak, asimilasyon ve entegrasyon sürecini başlatmıştır. Hollanda'da artan mülteci ve göçmen sayısı, sosyal yaşamda daha görünür hale gelmeye başlayınca, çokkültürcülüğten vazgeçilerek asimilasyonun önü açılmıştır. Hollanda Hükümeti, 1994'te yayınladığı Etnik Azınlıkların Entegrasyonu Politikası'yla azınlık kültürlerinin korunmasında sorumluluğun devlete değil cemaatlere ait olduğu bildirilerek, başlayacak olan sindirme çalışmalarına işaret etmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise entegrasyon politikaları bir takım önlemlerle anılan ve göçmenlerin Hollanda toplumunun kültür ve değerlerine uygun haline gelmesinde etkin rol oynayacak olan sistem olarak adlandırılmıştır (Kaya, 2016: 145–148; Öztan, 2016: 172). Teoride görülen uyum, pratikte kendisini asimilasyon biçiminde göstererek, özellikle Müslüman göçmenler üzerinde çeşitli politikalar veya sosyal uyum programlarıyla baskıların arttırmıştır.



Göçmenlerin asimilasyon politikalarına karşı direnç gösterme şekilleri farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Evlerinde anadillerini konuşarak çocuklarını da öncelikli olarak bu dili öğretmeleri geri dönüş yapması durumunda sorun yaşamamalarına yönelik aldıkları bir karar olarak bilinse de Hollanda kültürü içerisinde büyüyecek olan çocuklarının sindirilmesini ve özünü kaybetmesi önleme amaçlı gerçekleştirilen bir eylem olmaktadır. Aynı zamanda bu durum hem kültürlerinin yabancı ülkelerde korunmasının hem de o toplumun kültüründen gelebilecek olan yeniliklere kapalı olmasının gerekçesi olmuştur. Anadilde eğitim, dini pratiklerin kamusal alanda rahatça yerine getirilmesi gibi konuların Avrupa'nın hoşgörü döneminde devletlerin politikalarına kısa bir dönem de olsa etki etmiştir. Asimilasyon politikalarının ön plana çıkmasıyla birlikte bu hoşgörü ve uyum süreci ortadan kalkarak, göçmenlerin yaşantıları üzerinde baskıların oluşmasına neden olmuştur (Faist, 2003:32). 1980'li yılların başlarında Hollanda ve İsveç gibi ülkeler, *çok kültürlü toplum* olarak nitelenmeye ve birlikte yaşam imkanlarını geliştirmek üzere politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu politikalarda taşınan amaç ise göçmenlerin bütünleşmesini ve toplumsal hayata katılımlarını sağlamak olarak belirlenmiştir (Canatan, 2013a: 80). Bütünleşme süreçlerinde tam olarak ifade edilmese bile istenilen şey genellikle bireysel ve kültürel asimilasyonu içermektedir. Özellikle göçmenlerin, ulusal birliğe ve kimliğe tehdit olarak görüldükleri toplumlarda entegrasyon politikaları sık sık dile getirilen ve siyasallaştırılan bir söylem olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 20). Hollanda'da da çokkültürcülüğten, asimilasyona doğru yönelen politikalar, halihazırda toplum içerisinde görünür halde olan göçmeleri sindirmeye yönelik önlemlerin temelini oluşturmuştur.

Devlet eliyle oluşturulan entegrasyon politikaları genellikle hedef grubu ya da bireyi insan öznelliğinden mahrum bırakıp nesne haline getirme üzerinedir. Bunun sonucunda hedeflenen eylemlere karşı alıcı konumuna getirilen grup ile olası bir diyalog haline

girmeden, gelebilecek tehlikelerden korunmaktır. Son aşamada ise öznellikten tamamen mahrum bırakılmasıyla onların isteklerinin veya taleplerinin de bir önem arz etmeyeceği, önemsiz hale geleceği planlanmıştır (Bauman, 2014: 78). Böylece efendi, kölesini dilsiz ve sağır hale getirerek, her emre itaat edecek şekilde tasarlarken, efendinin rahatsız olduğu durumlarda köle gözden çıkarılabilecek bir konumda bulunacaktır. Bauman metaforik bir ifadeyle bu durumu “*belirsizliğin korkunç hortlağının defedilmesi* olarak adlandırmıştır (Bauman, 2014: 81). Avrupa için bu hortlaklar elbette göçmenlerden başkası olmamıştır. Göçmenlere karşı gerek uygulanan politikalar gerekse yaygınlaşan söylemlerin bu grubun işaret ettiği söylenebilmektedir.

Hollanda’ göçün ilk yarısında çok kültürcülük modeliyle bilinen ülkelerin en başında gelirken, daha sonraları asimilasyoncu modele doğru yöneliş göstermiştir. Çokkültürcü model, toplumun temel değerlerine uyması beklenen göçmenlerin, kendi kültürlerinden vazgeçmeleri beklenmeksizin tüm sosyal alanda eşit hak ve özgürlüklere sahip olabilmesi düşüncesiyle; asimilasyoncu model ise, göçmenlerin buldukları topluma geldikleri kültürden ve ideolojilerden sıyrılarak, tamamen buldukları ülkelerin değerlerini benimseyerek vatandaşlığa kabul edildikleri modeldir (Castles ve Miller, 2008: 362–364). Bauman’a göre(2014); son yıllarda siyasette boy gösteren tahakküm ve yönlendirme arzusu, toplumu itaat etmeye yönlendirici politikaların oluşmasına ortam hazırlamaktadır. Tabii ki söz konusu tahakkümün mağdurları yine düşük, orta ve üst sınıf olmayacaktır. Bu gruplar zaten toplumu toplum yapan nitelikleri taşıırken, oluşturulan hayali alt sınıf ise topluma dahil olamayacak kadar istenmeyen ve aidiyetsiz sınıfı oluşturacaktır. Bu sınıfa atfedilen en belirgin nitelik ise *toplumsal olan her şeyin* dışında kalmaktır (Bauman, 2014:9-10).

1980’li yıllarda Hollanda’da yaşanan ekonomik ve toplumsal krizler sonrasında hükümet tarafından hazırlanan etnik azınlık raporunda, önceden göçmen ve azınlık grubu olarak

adlandırılan gruplar *allochtoon* kavramı ile ele alınmıştır. Bu terim anlamca, Hollanda kökenli olmayıp, Hollanda’da yaşayan sakinleri ifade etmek için kullanılan ayrımcı bir ifade olarak devlet tarafından kullanılmıştır. Yerli Hollandalılar ve yerli olmayan *ötekiler* arasında yapılan bu ayırım genellikle Türk ve Fas kökenliler için kullanılırken, resmi belgelerden gündelik yaşama kadar bir çok alana yayılan bir kavram olmuştur (Canatan, 2013a: 83; Öztan, 2016).

Hollanda’da Hristiyan nüfustan sonra ikinci büyük nüfusu oluşturan Müslüman nüfusu, yerel hükümet tarafından tehlike olarak görülünce, gittikçe yükselen göçmen nüfusu karşısında azalan yerli Hollandalı nüfusunu arttırma ve korumaya yönelik farklı çözüm formülleri aranmaya başlamıştır. Çalışan vasıflı işçileri yerli halktan oluşturmak ve daha vasıfsız işleri göçmenlere yaptırmak geçici bir çözüm olarak sunulurken, göçmen nüfusunun asimile edilmesine yönelik politikaların oluşturulması da gündeme gelmiştir (Kaya, 2016: 133–134). Hollanda’da oluşturulan çokkültürcü entegrasyon modelinin temel vurgusu ilk zamanlarda hoşgörü ve mutabakat olmuştur. Çok kültürcü cennet olarak anılan Hollanda, The Van Gogh cinayeti ile, hoşgörüsüzlüğün ve nefretin yükseldiği bir konuma doğru ilerlemiştir. Bu süreç sonrasında hükümet adeta bir cadı avı başlatarak, Müslümanları karalamanın ve günah keçisi haline getirmenin yollarını aramıştır (Kaya, 2016: 237).

Hollanda vatandaşı olabilmek için yakın zamana kadar 5 yıl ikamet etme şartı bulunmaktaydı. 1992’de çifte vatandaşlık hakkı tanınan göçmenlere, çocukları Hollanda’da doğduğu takdirde vatandaşlık hakkı da sağlanmıştı. Ancak 1997’den sonra getirilen kısıtlamalarla vatandaşlık hakkı almanın önüne büyük engeller koyularak, entegrasyon ve asimilasyon yasaları uygulanarak kabul alma şartı getirilmiştir. Artık kültürel farklılıklar düşüncesinin yerini, Hollanda değerlerini kabul ve bütünleşme politikası almıştır. Bu

uygulamaların arka planında ise istenmeyen göçmenlerin ülkelerine dönmeleri veya asimile olarak kalmayı kabul etmeleri şartları bulunmaktadır (Özta, 2016: 169–170).

1998’de yayınlanan Yeni Gelenlerin Entegrasyonu Yasasıyla, daha sıkı vize uygulamaları, dilde yeterlilik şartı, 600 saat Hollandaca eğitimi, aktif çalışma gibi birçok şartı içerisinde barındıran bir anlaşma metni yayınlamıştır. Devlet ile yeni gelenler arasında imzalanacak olan bu anlaşmaya göre, göçmen tarafından istenilen şartları getirmediği veya imzalamayı reddettiği takdirde, verilmesi öngörülen yardım hakları ve vatandaşlığı hak etmediği düşünülerek göçmen sınır dışı edilecektir (Kaya, 2016: 151). 15 Mart 2006’da yayınlanan *Sivil Yabancı Entegrasyon Yasası ve Hollanda’ya Gelmek* adlı filmi izleme şartı içeren yeni yasada, Müslümanlara karşı bir takım zorlayıcı testler ve uygulamaları içermiştir. Bu yasa diğerlerinden farklı olarak gelmeden önce uygulanması ve sadece Batılı olmayan göçmenlere yapılmasıyla, Müslüman düşmanlığının devlet eliyle desteklendiği görüşünü kanıtlar niteliktedir (Kaya, 2016: 153).

### **3.4.3. Yabancı Düşmanlığı/Korkusu (Xenofobia)**

Avrupa’da *günlük korku politikasının* keşfiyle birlikte, sokakların güvensizliği vurgulanırken insanların kamusal alanlardan özellikle de yabancıların görünür olduğu alanlardan uzak durmalarının gerekliliği sürekli olarak tazelenmiştir. Bu durum göçmenler ve yerli halk arasında, ortak bir kültür ve aidiyetin oluşmasının önüne geçerek, yabancı düşmanlığı ve yabancı korkusunu meydana getirmiştir (Bauman, 2016: 121). *Yabancı* kavramının tanımına bakıldığında, hakkında hiçbir şey bilinmeyen şey değil aksine az çok bilinen ve sürekli karşılaşılan kişileri betimlerken kullanıldığı görülmektedir. Göçmenlerin ve son zamanlarda zenofobinin merkezinde yer aldığı söylenilebilmektedir (Kökel ve Odabaşı, 2017: 240). Simmel (2016) yabancı kavramını, pek çok ortaklaşabileceği konuda ortaklaşamamış veya köken olarak farklı oluşundan dolayı birey olarak kabul edilmeyen kişi

olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda yabancı aynı anda hem yakın hem de uzak olandır. Uzaklık ve yakınlık faktörünü belirleyen ise yabancı olmayanlarla yabancı arasında bulunan ortaklık ya da gerilim alanlarıdır (Simmel, 2016: 33). Bu bağlamda Avrupa’da yabancı olarak tanımlanan grubun göçmenlerden başkası olmadığı söylenebilmektedir Göçmenlerin son dönemde Avrupa’nın farklı yerlerinde karşılaştığı düşmanca ve ayrımcı tavırların yabancı düşmanlığından ayrı düşünülemeyeceği aşıkardır.

Zenofobi ya da yabancı düşmanlığı Yunancadan türemiş olup kelime anlamıyla yabancı(xenos) olana karşı duyulan korku(phobos) olarak ifade edilmektedir. Bu kavram, yabancılara yönelik kullanılan birçok söylemden sadece birisini içermektedir. Genel kullanımında ise, yabancılara duyulan korku/kin anlamına gelmesinin yanı sıra kişinin milletine tehdit oluşturan ve bütünlüğe kasteden olarak algılanan grubu yabancılar oluşturmaktadır. Böylece yabancıya karşı beslenen her türlü kötü düşünce ve güvensizliğin, yabancı karşıtlığı/düşmanlığı olarak toplumda görünür halde geldiği ifade edilebilmektedir (Kahraman, 2018: 216).

Yabancı düşmanlığı ile sıkça karıştırılan ırkçılık kavramı, farklı faktörleri ve düşmanlıkları barındıran bir yapı olarak ayrıştırılmalıdır. Yabancı düşmanlığı daha çok bir grubun veya ötekinin yabancı olmasından ötürü gördüğü ayrımcı muameleyi anlatırken ırkçılık ise, etnik kökene veya bir kökeni belirten fiziksel belirtilerin tamamına dayalı uygulanan baskı ve ayrımcılığı ifade etmektedir (Kökel ve Odabaşı, 2017: 101; Özmete ve diğ. 2018: 193). Her milletin eşsiz bir armoniden oluşması, farklı kültürleri içinde barındıran toplumlarda farklılıkların birbirlerini etkilemesi beklenen bir durum olmaktadır. Bu durumun yerliler tarafından kültür zenginliği yerine kültür kaybı tehlikesi olarak algılanması, yabancı düşmanlığını besleyen bir düşüncedir. Avrupa’da yükselen aşırı sağın da göçmenlere karşı söylemlerinde yaptığı farklılık ve uzlaşmazlık vurgusu, yabancı

düşmanlığını alevlendiren bir durum olarak son yıllarda Avrupa’da sıkça görülmüştür (Kahraman, 2018: 216–217).

#### 3.4.4. İslamofobi

1980’ler de başlayan göçü önlemeye yönelik politikaların temeli, emek göçü ve sonrasında başlayan mülteci akınlarına dayanmaktadır. Avrupa’nın yeni gelecek göçmenleri emebilecek kadar donanımlı olmaması, yeni gelenler ve yerli halk arasında kültürel çatışmaların başlangıcını oluşturmuştur. 1990’lardan sonra bu çatışmaların çözümüne yönelik oluşturulan entegrasyon politikaları giderek daha da sert yaptırımları içermesiyle hoşgörü niteliğini yitirip asimilasyona doğru bir değişim göstermiştir. Neoliberal politikalar etkisinde başlayan entegrasyon süreci, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığına zemin hazırlamıştır. Özellikle 2000’ler sonrası Avrupa’da yaşanan terör faaliyetleri, İslamofobi’nin ortaya çıkışına ve yükselişine neden olmuştur (Kaya, 2016: 229).

Tarihsel arka plana bakıldığında İslamofobi’nin Batı’da gelişimi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. İslamofobi’nin günümüzdeki anlamıyla kullanımı ise Salman Rüşdi’nin tüm Müslümanlardan tepki alan kitabını yayınlamasıyla başlamıştır. Hz. Muhammed’in hayatını alaya alması, İslam kimliğini ve Müslümanlığı öldürmeye yatkın, avcı bir ideoloji olarak tanımlaması Müslüman coğrafya tarafından hakaret ve tepkilere yol açmıştır (Mencet, 2018: 195). Batı Avrupa’da yaşayan 15-17 milyon arasında Müslümanın her geçen gün artması, bir yandan Avrupa’ya gelen göç akınlarındaki artışla bir yandan da dünya da gerçekleşen terör faaliyetleriyle birlikte Müslüman düşmanlığının ve korkusunun yükselmesine neden olmuştur. Bu korkunun bir yansıması olarak ortaya çıkan *Eurabia*<sup>12</sup> kavramıyla, Müslüman göçmenlerin bir süre sonra Avrupa nüfusunu geçeceği düşüncesi ortaya çıkmıştır (Hıdır,

<sup>12</sup> “Eurabia” kavramı, Araplaşmış/Müslümanlaşmış Avrupa anlamında kullanılmaktadır. Giderek artan göçler ve Müslüman nüfusun artışı sonrası bu kavram ortaya çıkmıştır.

2015: 277). Tüm bu düşünceler Avrupa’da ayrımcılığın ve nefretin artmasına neden olarak, Müslüman göçmenlerin yoğun bulunduğu ülkelerde asimilasyon faaliyetlerinin başlamasına neden olmuştur.

Yükselen dışlama ve ayrımcı davranış biçimi, Avrupa’da bazı kurumlarca araştırma konusu haline gelmiştir. Abadan bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ve bağlamlar ilişkisine dikkat çekerek, bu süreci ortaya çıkaran yargılar ve düşünceleri analiz etmeye çalışmıştır. Dışlama davranışı, Abadan’ın (2017:42) ifadesiyle şu üç düşünceden güç almaktadır: İslam dininin mantık dışı düşünceler içeren monolitik (Tek Parçadan Oluşan) bir inançtır, İslam Avrupa’da yayılma isteği olan bir dindir, İslam fazlasıyla şiddet içeren bir siyasal ideolojidir. Bu düşüncelerden en az birini benimseyenler ise önyargı olarak şu yaptırımlardan en az birini uygun görmüştür: Müslümanlara karşı ayrımcı politikalar kabul edilmeli, mülklere ve ibadethanelere karşı gösterilen yakma, yıkma faaliyetleri müstahak bir tutumdur, kadınların örtünmeleri ve kapalı giyinmeleri engellenmelidir, Müslüman ibadethanelerinin inşası yasaklanıp, ezan okumalarının engellemesine yönelik politikalar oluşturulmalıdır, eğitim de, istihdam da ayrımcılık yapan politikalar oluşturulmalıdır (Abadan - Unat, 2017: 42).

Geçmişte Hollanda, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak dört farklı *sütun*larla düzenlenmiş bir toplum yapısından oluşmaktaydı. Bu sütunlar dini ve ekonomik dinamikler etrafında biçimlendirilerek oluşturulmuş bir yapıya sahipti. Bu yapının dini boyutuna bakıldığında; Katolik sütün, Protestan sütün, Liberal ve Sosyalist sütünü içeren Seküler Sütundan oluşmaktadır. Sütunlar arası farklılıkların çok uç olması, birbirinden çok ayrı hayatlar yaşayan halkın birbirleriyle ilişki içerisine girmeden yaşayabilmesine yol açmıştır. Hollanda’da *‘iki inancın bir arada olduğu yerde şeytan yatar’* atasözü de bu durumu özetler niteliktedir. Bu sütunlu yapının 1960’ların ikinci yarısında sona ermesiyle sağ partilerin

düşüşe geçerek oy kaybına uğradığı gözlemlenmiştir (Kaya, 2016: 136–137). İş piyasasına katılan göçmenlerin ilk başlarda eğitim seviyesi, nitelik ve sayıca az olmaları, sütun sisteminde çok fazla göze çarpan bir durum değilken, aile birleşimi ve göç akınlarıyla kalabalık hale gelmesi göçmen ve mültecileri bir tehlike olarak algılanmasına neden olmuştur. Özellikle farklı kuşaklarda yükselen eğitim düzeyi, sosyal alanda görünüm ve devlet işlerinde istihdama katılma gibi gelişmeler, bu düşmanlığı arttıran bir etken olmuştur (Öztañ, 2016: 167).

İslam'ın demokrasiye tehdit oluşturan ve göçmenlerin entegrasyonunu engelleyen bir inanç sistemi olduğunu savunan Liberal Parti lideri Bolkestein, 1990'lı yılların başlarında Müslüman göçmenlere karşı kamusal ve siyasal alanda saldırıları başlatan ilk görünüm olmuştur (Öztañ, 2016: 191). Bu dönemden sonra ülkede görünür olmaya başlayan Müslümanlar, bazı kesimlerce büyüyen bir tehlike olarak adlandırılarak, çok kültürcü politikalara karşı şüpheli bakışların oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Batılı olmayan göçmenlerin tamamı Müslüman olarak görülmeye başlanınca farklı söylemlerle Müslümanların sosyal ve siyasal hayatta dışarıda tutulması gerektiği inancı Hollanda'da yayılmaya başlamıştır (Kaya, 2016: 137–140).

### **3.5.Göç Kuramları**

Erken dönem çalışmalarında göç genellikle sanayiye ve kentleşmeyle birlikte anılan bir olgu olarak kabul edilmektedir. Dünya üzerinde en yoğun göçlerin bu döneme denk gelmesi tesadüfi olmayıp, sanayileşmeyle ilişkilendirilmesinde ki temel neden olagelmektedir. Göçlerin sistematik yapısını ve nedenselliğini anlama isteğiyle Ravenstein, İngiltere'nin nüfus hareketlilik verilerinden hareketle ilk göç kuramını ortaya koyması, ondan sonra gelecek göç araştırmalarının fitilini ateşlemiştir. Daha sonraları ortaya atılan



kuramlardan birçoğu Ravenstein'in kuramını eleştirirken birçoğu da bu kuramı geliştirerek hareket noktası olarak göstermiştir.

Göç kuramları, son yarım yüzyılda beş kıtayı da etkisi altına alan, değişik faktörlere dayanan, milyonlarca insanı etkileyen göç süreçlerini anlama ve açıklama ihtiyacından doğmuştur. Artan uluslararası göç hareketleri, erken sanayi döneminde ortaya atılan göç kuramlarından farklı bir seyir göstererek, göçün analizinde genellikle analiz birimi olarak ekonomi ve fırsatlar üzerinden genellemelerde bulunmaktadır. Bu boyutuyla küreselleşen dünyada göç, iktisadi süreçlerle bireylerin karar alma süreçlerinin şekillendiği durumu ifade eden taşınma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yüzyılda gelişen bilgi teknolojileri ile küresel bir dünyanın ortaya çıkması, ulusaşırı nüfus hareketlerinin görülmesine zemin hazırlamıştır. Bu değişimin göstergesi olan dış göçlerin genel karakteristiğine bakıldığında ekonomik nedenlerin ağırlıkta olduğu görülmüştür. Göç bu yönüyle *gönüllü yer değiştirme hareketi* olarak ele alındığında kişinin çeşitli seçenekler arasından ekonomik olarak kendisine uygun olanı seçip göç ettiği görülmektedir (Abadan - Unat, 2017; Çağlayan, 2006; Cizreli, 2015; Kahraman, 2015; Taştan, 2003).

Bu bağlamda Hollanda'ya yapılan yasal veya yasadışı göçlerde dahil olmak üzere, son yüzyılda yoğun olarak görülen emek göçleri, göç kuramları açısından farklı biçimlerde analiz edilmeye çalışılmıştır. Emek göçleri, *ekonomik temelli* yapılan göçler olarak genel kabul görürken, bu harekete çeşitli faktörlerinde etki ettiği gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur. Bu bağlamda, tüm göç kuramları göçlerin hikayesini anlamada, hem yol haritası olma özelliği taşıırken hem de göç türlerini ayırmada bir turnusol işlevi taşımıştır.

### 3.5.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Ravenstein göç yasalarında, göçün temel nedenini, insanların maddi durumlarını daha iyiye götürme isteğinden kaynaklandığını savunmuştur. Bu nedenle göçleri ekonomik nedenlerle temellendirirken endüstriyel ve kentsel gelişmelerin sürecin itki gücünü sağladığına da değinmektedir. Gelişmelerin yanı sıra, insanlar üzerinde baskı kuran kanunların, olumsuz iklim şartları ve ağır vergilerinde göçleri ivmelendirdiği düşüncesini taşımıştır (Abadan - Unat, 2017; Çağlayan, 2006).

İngiltere'nin 1871 ve 1881 yılında yapılan nüfus sayım verilerinden hareketle, Ravenstein genel geçer *Yedi Göç Kanunu* düşüncesini ortaya atmıştır. Bu çabası onu göçün genel geçer kanunlarını araştıran ilk araştırmacı yapmıştır. Göçü, sistematik ve kuramsal olarak incelediği *Göç Kanunları (The Laws of Migration)* makalesi, göç araştırmalarının ilk örneği olma özelliği taşımaktadır. Ravenstein'in *kanun* kavramını kullanmakla, demografik hareketlerin şaşmaz kesinliğine işaret etmesi, kendinden sonra gelen göç araştırmacıları tarafından eleştirilmesinde ki temel noktayı oluşturmuştur. 1885'te ele aldığı bu çalışmada Ravenstein, göçün niteliğini ve yönünü etkileyen sanayileşmeye atıfta bulunarak göçün gerçekleşmesinde öne çıkan unsurları, göç kanunları olarak ifade etmiştir. Ravenstein göre insanlar, sınırlı sayıda fırsatların bulunduğu yerlerden, fırsatları daha çok yakalayabilecekleri yerlere gitme eğilimi göstermektedirler. Ravenstein'in göç kanunlarının, istatistiksel verilerin yüzeysel analizinden kurgulanmış olması bu çalışmanın bir süre sonra göçü açıklamada yetersiz kalmıştır. Kendinden sonraki gelecek olan göç çalışmalarına bir rehber niteliği taşıyan göç kanunları, bir süre sonra değişen göç sistemlerini açıklamada yetersiz olarak görülerek, genel geçer bir göç kuramı olup olamayacağı tartışmalarının başlamasına neden olmuştur (Abadan - Unat, 2017; Çağlayan, 2006; Kahraman, 2015; Kaygalak, 2009).

1885 ve 1889'da iki makale şeklinde yayınladığı genel geçer yedi göç kanunundan bahsetmiştir (Çağlayan, 2006: 69):

**1. Göç ve Mesafe Ravenstein**, göçmenlerin genellikle kısa mesafe göçleri tercih ettiklerini ve göçün yönünün çoğunlukla sanayi ve ticaret merkezlerine doğru olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra göçün yoğunluğunu belirleyen unsurun iş imkânı veya kentin nüfusu olduğuna da değinmektedir.

**2. Göç ve Basamakları:** Ona göre göçler basamaklı şekilde, yani her göç başka bir göçü beraberinde getirecek şekilde gerçekleşmektedir. Göçün ortaya çıkarabileceği barınma sorunu, göçün geldiği mekandaki mekân sahiplerinin kentin içerisine doğru ilerlemesiyle beraber ardında bırakacağı eski konutlarıyla çözülmektedir. Bu bağlamda kent yoksulluğunun, kent merkezine doğru ilerledikçe azalmasını, nüfusun yeni gelen göçlerle mekân değiştirmesine bağlamıştır. Tüm bunlar ise nüfusun kent içerisinde hareket etmesi sonucunda, kaçınılmaz değişimlerin beraberinde gelmesine yol açmaktadır.

**3. Yayılma ve emme:** Göçün tek amacı yer değiştirmek veya yeni bir düzene geçiş yapmak değildir. Göçmenin hedefi ekonomik, sosyal ve siyasi refaha ulaşmak ve yeni fırsatların sunulduğu yerlere yerleşebilmektir. Göçmenler hedefledikleri bölgelere doğru ilerledikçe, o bölgelere doğru yığılma ve değişimi de beraberlerinde getirmektedirler. Nüfusun yığılma sorunu sanayi ve üretimde ortaya çıkan işgücü ihtiyacına bir cevap olarak görünürken, yedek işgücünün fazlaca artışı göçmen emeğinin ucuzlamasına yol açarak yerli ve göçmen kitleler arasında gerilimleri meydana getirmiştir.

**4. Zincirleme Göçler:** Bu noktada Ravenstein, göçün her zaman basamaklı bir şekilde ilerlediğini ve göç alan yerlerin her zaman belli miktarda göç verdiğini gözlemlemiştir. Yani her bir göç dalgası başka bir göç dalgasını tetikleyerek, başka bir göç dalgasını yaratmaktadır.

**5. Doğrudan Göç:** İlk dört kanunda bahsedilen göçler ile doğrudan göçler arasında ayırıcı birkaç nokta bulunmuştur. Dört kanunda, göçmenlerin basamaklı ve zincirli bir yapıda hareket ettikleri ifade edilirken, doğrudan göçte, göçmenlerin büyük ticaret ve endüstri merkezlerine basamaksız bir biçimde doğrudan hareket ettiği söylenmiştir. Bunun yanı sıra bir diğer farklılık ise, zincirleme ve kısa mesafeli göçlerin yönüne ve uzaklığına bakıldığında, doğrudan göç edenlerin uzun mesafeli aynı zamanda ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş yerleri tercih ettikleri de ayırıcı olan bir diğer noktadır. Ravenstein buradan göçün yönünün sanayi ve iş imkânlarıyla bağlantılı olduğu çıkarımını yapmıştır.

**6. Kır-kent yerleşimcilerinin farkı:** Ravenstein'in bir diğer tespiti ise, kentte yaşayan yerlilerin, kırdaki yaşayanlara göre daha az göç etmeye meyilli olduklarıdır. Bu tespiti yaparken, kırdan kente göçlerde kent sakinlerinin daha az hareketlilik gösterdiği, kentten kıra doğru yönelen göçlerde ise kır sakinleri daha çok göç etmeyi tercih ettiklerini belirlemesiyle desteklemiştir.

**7. Kadın erkek farkı:** Ravenstein son göç kanununda cinsiyete dayalı göç analizi yapmıştır. O ilk makalesinde kadınların, erkeklere oranla daha fazla göç etme eğiliminde olduğunu ifade ederken, ikinci makalesinde ise kadınların iç göçlere, erkeklerin ise uluslararası göçlere daha çok eğilimli olduğunu ifade etmiştir (Çağlayan, 2006: 69-71).

### 3.5.2. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Kurama göre göçün en önemli özellikleri, göç edilecek mesafenin, göç edilecek yerdeki iş imkânlarının ve fırsatların hesaplanabilir nitelikte olmasıdır. Hareket ve göç arasında zorunlu bir ilişki olmasının gerekmediğini ve göç eden kişi sayısının, göç edilecek noktadaki fırsatlarla doğru orantılı olduğunu belirten Stouffer, kesişen fırsatlar kuramı düşüncesine kaynaklık etmiştir. Kendisinden sonra gelecek olanlar, bu kurama farklı yorumlar ekleyerek, Stouffer'in düşüncelerinin yaşamasına katkı sağlamışlardır. Rasyonel

bireyler tarafından yapılan fayda-maliyet hesabı sonrasında göç kararı şekillenirken, göçün genellikle pozitif bir ekonomik etki yapması beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmıştır (Çağlayan, 2006; Massey vd., 2014; Şenol-Sert, 2016).

Kesişen fırsatlar kuramından ilk kez 1940 yılında Stouffer söz etmiştir. Stouffer, göçün yoğunluğunu ve yönünü belirleyen temel unsurun çekici faktörler olmasının yanı sıra, mesafenin de bu noktada bir diğer etken olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Mesafenin kısalığı, göç etme kararı alan bireyi cesaretlendirerek ardından gelebilecek göçleri de tetikleyici bir etki yapacağını da vurgulamıştır (Çağlayan, 2006:77). Küreselleşme olgusuyla birlikte, sermayenin son yüzyılda artan işgücü ve kar talebi, farklı coğrafyalardaki fırsatlardan yararlanmak isteyen insan topluluklarının, göçe yönelmesini ortaya çıkarmıştır. Bireyleri göçe yönlendiren fırsatların bölgesel olarak farklılaşması, göçün yapısını değiştirerek uluslararası emek göçlerinin ortaya çıkmasındaki temel noktayı oluşturmuştur.

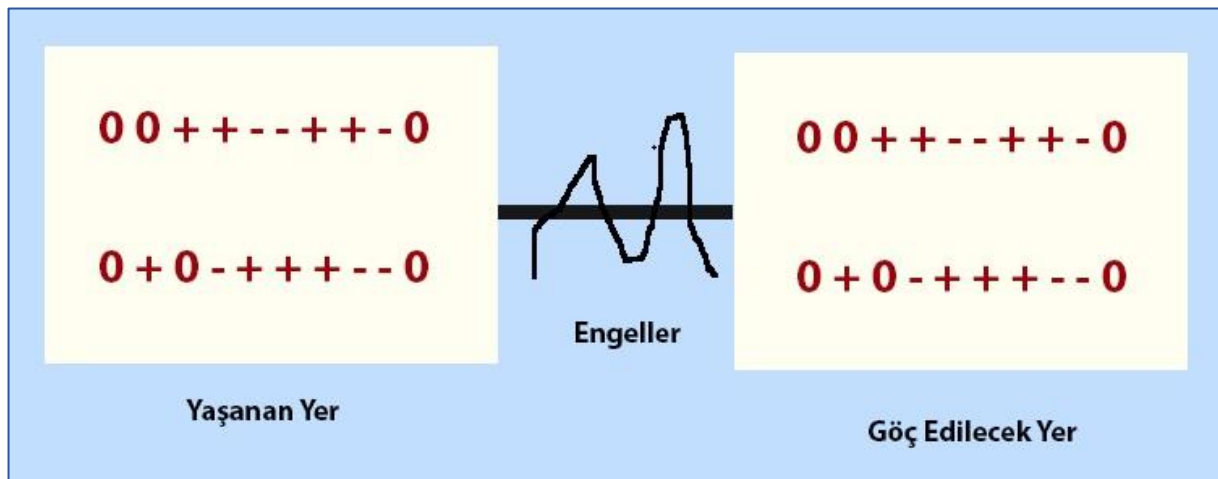
### **3.5.3. İtme Çekme Kuramı**

Göç olgusu en temelde, çıkılan yöre, gidilen yöre, etkileyici ara değişkenler ve bireysel göçmenin özellikleri çerçevesinde gerçekleşmektedir (Taştan, 2003: 37). İnsanlar, nüfusun yoğun olduğu yerlerden az olduğu bölgelere, gelir düzeyinin düşük olduğu yerlerden yüksek olduğu yerlere doğru göç etme eğilimi göstermektedirler. Bu anlamda göçün ortaya çıkmasında itici ve çekici faktörlerin varlığından bahsedilebilmektedir. İtici faktörler genellikle demografik büyümeyi, düşük yaşam standardını ekonomik fırsat yoksunluğunu ve siyasal baskıları içerirken, çekici faktörler ise emeğe olan talebi, siyasal özgürlüğü ve cazip ekonomik fırsatları temsil etmektedir. Dış göç modelinde ise kaynak ülke itme, gidilen ülke ise çekme faktörlerine sahip kabul edilmektedir (Castles ve Miller, 2008: 31; Taştan, 2003: 34-37).

*Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adlı makalesiyle, 1966 yılında Everett Lee bu kuramın ilk tasarımını yapmış olsa da daha sonraları farklı kişilere yol gösteren bu düşünce ve temel düşüncesi korunarak farklı göç kuramlarının ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Ravenstein'ın göç kanunlarının, demografik verilerden öteye gidemediğini ve aynı zamanda göçleri açıklamada yetersiz kaldığını savunan Lee, göçün karakteristik özelliklerini açıklamak için *itici ve çekici faktörler*'den bahsetmiştir (Çağlayan, 2006: 72). Lee'nin ortaya attığı itme ve çekme kuramında göçmenden çok göçün gerçekleşme sürecine odaklanılırken, göçmenin de göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ona göre göç sürecini başlatan dört temel faktör bulunmaktadır:

- 1). Yaşanan yerle ilgili faktörler
- 2).Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler
- 3). İşe karışan engeller
- 4.) Bireysel Faktörler (Adıgüzel, 2018: 26).

**Şekil 1. Yaşanan ve Gidilecek Yerdeki Faktörler ve Bunların Etkileşimi**



**Kaynak:** Çağlayan S. (2016). Göç Kuramları, Göç ve Göçmenlik İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İLKE)*, S.17, s.73.

Çağlayan (2006), itme ve çekme kuramına göre yaşanan yerle, gidilecek nokta arasındaki itici ve çekici faktörler tamimiyle bir bütünlük içermektedir. Bu iki nokta arasında da Şekil 1’de görüldüğü üzere, göçmeni çeşitli avantaj ve dezavantajların beklediği de görülmektedir. Şekildeki haliyle göçü belirleyen unsurları Lee, artıların “+” olumlu, sıfırların “0” nötr ve eksilerin “-“olumsuz faktörleri temsil ettiğini belirtmiştir (Çağlayan, 2006: 73–74). Burada ki nötr değer, herkesçe karşılaşılan fakat göç kararına herhangi bir etkisi bulunmayan koşulları belirtmek için kullanılmıştır (Şekil 1). Göç sürecine grafiksel olarak bakıldığında hem yaşanan yerde hem de göç edilecek yerde, itici ve çekici faktörler bulunmaktadır. Olumlu faktörler çekmeyi, olumsuz faktörlerde itmeyi temsil ederken, ortaya çıkabilecek olası engeller ise göçün hızını ve yoğunluğunu belirleyen değişkenlerdir. Bu boyutuyla toplumların farklı koşulları ve farklı göç dinamiklerini barındırması, itici ve çekici faktörlerin her göçte farklı nedenler olarak karşımıza çıkmasında ki en büyük etken olmaktadır. Kuramın yapısı bu nedenle kişisel ve görelî etkenlerle yakından ilişkili olmaktadır. Göç kararı, artıların ve eksilerin matematiksel hesabına dayanarak yapılan bir eylem değildir. Aksine bu matematiksel hesap göçün ilk basamağının oluşturulmasında temel nokta olmaktadır (Adıgüzel, 2018; Çağlayan, 2006; Kahraman, 2010).

Göç, arzın itmesi ve talebin çekmesi doğrultusunda ortaya çıkarken, göçmenlerin kendilerine en çok avantaj sağlayacak bölgelere yöneldiği belirtilmiştir. Daha yüksek ücret sunan yerlerin tercih edilerek, yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik rasyonel bireylerin aldıkları kararlar sonucunda göç kaçınılmaz bir olgu olmuştur (Toksöz, 2006: 17). Göçler genellikle ekonomik olarak daha az gelişmiş ve politik olarak baskı altında ola bölgelerde ki yaşam standartlarının itmesi sonucu, bu baskıyı kuran ülkelerin sömürerek elde ettikleri yüksek yaşam standartlarının çekiciliğine doğru yönelmektedir. Bu açıdan küresel göçlerin

yönü genellikle merkezdeki ülkeleri hedef alırken, sömürünün ortaya çıkardığı ticari, siyasi ve ekonomik işbirlikleriyle törpülenerek devamlılık sağlamıştır (Faist, 2003: 34).

Faist'e göre insanları göçmen haline gelmesinde, kendi yurtları tarafından itilmeleri, göç edilen bölgenin cazibesıyla de çekilmeleri gereklidir (Faist, 2003, 43–44). Bu bağlamda dış göçler, genellikle göçmenlerin gelir durumlarını yükseltmek amaçlı, başka ülkelere yönelik yaptıkları emek hareketlerine verilen genel bir anlam taşımaktadır. Gidilen ülkeye emek yönüyle fayda sağlayan göçmen, ayrıldığı ülkesine de birçok yönden kaynak ve gelirlerinden göndererek ekonomik destek sağlama davranışı içerisine girmektedir. Göçmenler bu yönüyle eşitiz olarak dünya geneline yayılan ekonomi ve tekniği, ülkeler arasında dağıtarak denge kurması beklenen aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla giden işçilerin, işçi veren ülkeler tarafından mesleki ve teknik yetenekleri kazandıktan sonra dönmeleri beklenen bir tutum olmuştur (Taştan, 2003: 38).

#### **3.5.4. Yeni Ekonomi Kuramı**

Uluslararası işçi göçlerinin ekonomik boyutunu açıklamada en çok kullanılan ve en bilinen göç kuramı olan yeni ekonomi kuramı, 1990'lı yıllarda Oded Stark tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama ve bu kuramdan doğan düşüncelere göre, uluslararası göçün ortaya çıkışının temelinde, ülkeler arası ücret farklılıklarının yer aldığı savunulmuştur. Yeni ekonomi kuramında, göç kararı, birey tarafından değil aile ya da hane halkının bazen de kolektif bir grup tarafından alınmaktadır. Gelir kaynaklarının artırılması için, hane halkından birkaç kişinin uluslararası göç etmesi ve aile gelirine döviz girmesi gibi genel bir tutum olarak karşılaşılmaktadır. Bu sayede hane halkı hem yerel istihdama hem de göçe aynı anda katılabilmektedir. Yerel istihdam için gerekli sermaye çoğu zaman göçe katılan aile bireyi tarafından dövizle finanse edilmesi, uluslararası göçlerin artmasında etkili olan ana faktördür. Emeğin bol olduğu yerlerden emeğin kıt olduğu bölgelere doğru göçün



yoğunlaşmasının yanı sıra, sermayenin bol olduğu yerlerden, sermayenin kıt olduğu yerlere doğrudan göçün yön değiştirdiği, uluslararası göçü yansıtan karakteristik bir özellik olmuştur (Abadan - Unat, 2017; Adıgüzel, 2018; Massey vd., 2014).

İlk noktada göze çarpan, emeğin bol olduğu yerlerde, talebin az ve ücretlerin düşük olması, rekabet ortamında istihdama katılamayacak kişiler için, şartların göç etmeye zorlamasıdır. Göçün yönünün, emek ihtiyacının yüksek olduğu bölgelere doğru yönelmesi, gidilecek noktada ki emek talebi ve ücret fazlalığının da temel şartıdır. İkinci noktada göçün belirlenmesi ise sermaye hareketiyle bağlantılı olarak açıklanabilmektedir. Sermayenin, kıt bölgelere doğru yönelmesi, bu bölgelerde pazar alanı oluştururken, yeni oluşacak sermaye mekanlarına doğru işçi göçünü de başlatması beklenmektedir. Beklenen duruma zıt olarak sermayenin ücretleri düşürüp, güvencesiz iş alanları oluşturması, emeğin, sermayenin zıddına doğru hareket etmesine de yol açabilmektedir. Yeni ekonomi kuramcılarına göre, uluslararası göçü her yönüyle etkileyen ve şekillendiren temel unsur emek piyasaları olmaktadır. Bu nedenle, göçlerin ve göçmenlerin denetimini yapacak temel sistemi de, yine bu piyasa mekanizmasının oluşturması ve göçün yoğunluğunu ihtiyacı doğrultusunda şekillendirmesi beklenen bir durum olarak kabul edilmiştir (Massey vd., 2014: 13–14).

### **3.5.5. Göç Sistemleri Kuramı**

Bu kuram yapısı itibariyle uluslararası ilişkiler aracılığıyla, ekonomik ve politik bir birliktelik inşa edilmesini konu edinmektedir. Bu ikili ilişkiler vasıtasıyla yapılan anlaşmalar aracılığıyla ülkeler arası işgücü değişimi veyahut alımı söz konusu olmaktadır. Bir göç sisteminin oluşması için, karşılıklı göçmen alan veya veren iki ya da daha fazla ülkenin olması gerekmektedir. Göç sistemleri kuramı da, göç hareketlerinin genellikle veren ve alan ülkeler arasında önceden var olan siyasal, ticari veya kültürel bağlardan meydana geldiğini öne sürer (Castles ve Miller, 2008: 35–36; Faist, 2003: 81–84).

Faist ise göç sistemleri kuramını dünya sistemleri kuramı ile ağ kuramı arasında bir bağlantı kuramı olarak kullanmıştır. Onun bu noktada ki temel amacı, göçmenin göçmenlik durumunu temel araştırma nesnesi yaparak, göçmen ağları sistemini anlamaya çalışmak olmuştur (Çağlayan, 2006, 83). Bu bağlamda Faist, göç sistemlerinin ortaya çıkışında üç temel noktaya dikkat çekilmesine vurgu yapmıştır. İlk olarak, bir göç sisteminin, insan akışı ve karşı-insan akışıyla bağlandığını ve bu akışın iki ya da daha fazla mekân içerisinde gerçekleştiğini varsaymıştır. Devletlerarasında mal, hizmet, bilgi akışı amacıyla kurulan bağlantılar üzerinden, zamanla insan akışının da gerçekleştiği bu durumun bir yansıması olarak görülmüştür. İkinci nokta ise, göç sistemlerinde hareketin bir seferlik mesele olmayıp, zaman içerisinde çeşitli faktörlerin etkisiyle yeniden tekrarlanabileceği veya değişik biçimlerde görülebilme olasılığıdır. İtici ve çekici faktörlerin değişen koşullarda farklılaşması, göçmenler arasında zamanla oluşan ağlar üzerinden farklı coğrafyalara göç hareketlerinin kolaylaşmasını tetiklemiştir. Bu açıdan göç sabit bir coğrafyaya hapsedilemeyen bir nitelik kazanmıştır. Vurgu yaptığı son nokta ise, öncü göçmenlerin başlattığı ilişki ağlarının gelişimi ve kullanım amaçları üzerine olmuştur. Ağların, göçmenler için buldukları noktalar ile memleketleri arasında sürekli bir mal, bilgi, kültür aktarım stratejisine dönüşmesinde, değişen devlet stratejilerinin etkili olduğu da bir diğer mesele haline gelmiştir (Faist, 2003; Ihlamur-Öner, 2016).

Abadan-Unat (2017) göç sistemleri kuramının, bu ülkeler arasında coğrafi bir yakınlık şartının bulunmadığına dikkat çekerek, yakınlığın beklenilen aksine göçün bazen tetikleyen unsur olmadığını ve uzaklığında göçmen için engel teşkil etmediğinin altını çizmiştir. Devletlerarası anlaşmalar, toplumsal krizler veya değişmeler nedeniyle esnetilebilen bir yapıdadır. Aynı zamanda göç veren ülkelerin, göç alan ülkelerle kültürel olarak birlikteliğinin olması zorunlu değildir (Abadan - Unat, 2017: 68–69). Tüm bunlardan

hareketle, bu kuramın, göçün mesafe ile göçmenin beklentilerinin karşılanıp karşılanmamasıyla ölçülebileceğini ifade eden kesişen fırsatlar kuramıyla da bir paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Hollanda- Türkiye arasında yaşanan işçi göçlerini bu bağlamda ele aldığımızda, bu göçün geçmişte yaşanan tarihsel birliktelik aracılığıyla kurulmuş olması, devletler arası ortak birliktelik şartlarına örnek gösterebilmektedir.

### 3.5.6. Merkez-Çevre Kuramı

1950'lerde modernleşmeyi evrensel bir zorunluluk olarak gören modernleşme okulu popülerlik kazanan bir düşünce sistemi olmuştur. Bu düşünce temelinde, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi, az gelişmiş ülkelerin modernleşme düşüncesini takip etmeleriyle sağlayabilecekleri savunulmuştur. Modernleşme okulunun *gelişim için modernleşme* fikrine, bağımlılık okulu karşı çıkarak, az gelişmişliğin asıl nedeninin modernleşememe sorunu olmayıp, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri hammadde, emek ve tarımsal olarak sömürmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Merkez-çevre kuramının çıkış noktası da göçlerin bireylerin gönüllülük esasından değil yaşam koşullarının zorlamasından kaynaklandığı düşüncesi olmuştur. Bu bağlamda göçler, modernleşmeyi ve gelişmeyi sağlamaktan çok, merkez ülkelerin çevre ülkeleri sömürmek için kurdukları sistem olarak kabul edilmektedir (Adıgüzel, 2018: 30; Cizreli, 2015: 32; Taştan, 2003: 39).

Sermayenin küreselleşme ile ulusaşırı bir hal alması, sömürünün artışına yol açarken, *merkez ve çevre* ülkeler arasındaki eşitsizliğin daha da büyümesinde rol oynamıştır. Çünkü, dünya ekonomisinde yaşanan büyümeye rağmen, merkez ve çevre arasındaki uçurum da giderek derinleşmiştir. Wallerstein'a göre sermaye, kapitalizmi anlamının anahtar kavramıdır. Tarihsel kapitalizmle 15. yüzyılda başlayan sömürü 19.yüzyılda küresel bir ekonomi oluşturmuştur. Ucuz işgücü, ucuz hammadde düşüncesiyle hareket eden sermaye, ekonomik yarışta kaybeden ülkeleri *çevre*, kazananları ise *merkez* ülkeler haline getirmiştir.

Mekânsal hiyerarşinin oluşmasıyla birlikte, merkez ülkelerin ucuz işgücü yarışları çevre ülkeleri proleterleştiren en büyük faktör olmuştur. Çevre ülkeler merkez ülkelerin ucuz işgücü ve hammadde kaynağı olmuştur. Bu değişimler iktidarın sermaye tarafından kontrol edilebilir hale gelmesine neden olurken, sınır geçişlerinde izin ve denetim sermaye tarafından yapıлып, savaşlar da sermaye savaşlarına dönüşmüştür. (Wallerstein, 2014: Cizreli, 2015).

Dünya sistemi kuramına göre emek göçleri, kapitalizmin merkez ülkelerinin, az gelişmiş ülkelerin üzerine sahtekarlıkla kurduğu ekonomik tahakkümdür. Üçüncü Dünyanın, Birinci Dünyaya bağımlı kalarak, ekonomik alanda kontrol altına alınabilmesi ve aynı zamanda askeri güçten yoksun bırakılabilmesi için göçlerin gelişmiş ülkeler tarafından planlandığı savunulmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 35). Marxist kalkınma anlayışıyla oluşan bu düşüncede sermaye işgücünü sömürme fırsatı kollamaktadır. Kapitalist yayılmanın bir türevi olarak görülen uluslararası göçün, yönü itibariyle gelişmemiş bölgelere doğru bir ilerleme göstermesi, sermayenin kurallarının dünya sisteminde söz sahibi oluşuyla yakından ilişkilidir (Kaya, 2014: 20). Çünkü Batı tarafından egemenlik altına alınan dünya da, merkez ülkelerin dışında kalan ülkelerin, sömürge veya yarı-sömürge olmaları, kapitalist sistemin bir zorunluluğu olmuştur (Wallerstein, 2014: 134). Bu sömürge sisteminin, fabrikaların kaçacak yerinin kalmadığı ve işçi ücretlerini düşürme imkanının olmadığı kriz döneminde bile, işçi ücretlerini arttırıp tüketimin özendirilmesiyle kendini yeniden kurması dikkat çekilmesi gereken bir durum olmuştur. Esasında bu krizin fırsata dönüşmesinde ki temel etken ise sermayenin politikleşmesi noktası olagelmıştır (Wallerstein, 2014: 142).

Dünya Sistemleri Kuramına göre göç, dünyadaki eşitsiz iktisadi dağılımın doğal bir sonucudur. Merkez devletlerin, yatırım yaptıkları ülke veya bölgelerde kurdukları ulaşım ve iletişim sistemleri, mal, ürün, bilgi ve sermaye akışını hızlandırırken, göç etmek isteyen

grupların hareketini daha da kolaylaştırmıştır. Bu durum da, merkez ülkeler ve göçmenler arasında sömürgecilik ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmuştur (Cizreli, 2015: 34). Merkezde oluşan kapitalist ağların, çevre ülkelerin dokularına sızmaya başlaması çevredeki nüfus göç etmesinin temeli olmuştur. Çevre ülkelerin gitgide sermaye denetimi altına girmesi toprak, hammadde ve emeğin daha vahşi biçimde sömürülmesine yol açarken, emek dış ülkelere doğru hareketlenme eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda uluslararası göç, kapitalist gelişmelerin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Abadan - Unat, 2017: 61).

Dünya sistemlerinde, emeğin ulusaşırı hareketlenmesi, sermayenin kıtalararası dolaşıma başlamasıyla birlikte, çeşitli denetim ve yönetim sistemlerinin ürettiği politikalarla engellenmeye çalışılmıştır. Sermayenin hareketlenmesi, işveren için daha düşük ücret ve daha çok kar getirisi vadederken, emeğin o bölgelerden ayrılması kabul edilemez bir durumdur. Bu hayale kavuşmak isteyen sermaye ise zamanla, küresel emeğin önüne yasal kısıtlamalar veya ücret düzenlemeleri gibi bir çok uygulamayı koymasında temel nedeni oluşturmaktadır. Bu yönüyle çevre ülkelerin genellikle düşük fiyatlı ve düşük konforlu bölgeler olması, merkez sermayenin bu bölgelere yönelmesine neden olmuştur. Göçmenler için bu değişim, kendi ülkelerinde varolan standartların bir tık düzelmesi anlamına gelmesinin yanında, diğer ülkelerde ki yaşam şartlarına denk olmasa da hane halkı içeriisindeki geliri arttırabilme imknaı, uluslararası emek göçünün yoğunluğunun azalmasında etkin rol oynamıştır (Wallerstein, 2014: 141–142).

### **3.5.7. Göçmen İlişkiler Ağı (Network) Kuramı**

Sermayenin, pazarlarını genişletmek ve daha çok kar elde edebilmek amacıyla kurduğu iletişim ve ulaşım ağları, insan hareketlerini kolaylaştıran ve göçü hızlandıran bir unsur olmuştur (Cizreli, 2015: 38). Ağın, ulaşım ve iletişimi kolaylaştırmasının yanı sıra

insan ilişkilerini çok boyutlu bir biçime dönüştürerek küresel düzleme yaymıştır. Bu bakımdan ağlar, kaynakların, malların, fikirlerin ve kültürel unsurların uluslararası boyutta, hızlı bir şekilde aktarımını sağlayan sistemler bütünüdür (Faist, 2003: 83–84). Göçmen ağları ise, eski göçmenler ve göçmen olmayanlar arasında kurulan akrabalık, arkadaşlık, soydaşlık, ortak köken gibi sosyal sermaye ile oluşturulan ilişkiler yumağına verilen isimdir. Bu ağlar aracılığıyla, olası hareketlilikte ortaya çıkabilecek maliyet ve risklerin önüne geçilmesi amaçlanırken, bölgeler arası kültür aktarımının da yapıldığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, göçün boyutunu ve yönünü belirleyen temel unsur sosyal çevre olmaktadır. Olası her göç ağı genişletirken, hedef bölgede oluşturulan sosyal alanlar, yeni gelenler için daha hızlı uyum sağlama ve istihdama katılabilme imkânı sağlamaktadır (Massey ve diğ., 2014: 28-29).

Göçmenlerin sosyal alanlarını değiştirmek için kullandıkları ulaşım yöntemlerini belirlemesinde, tarihsel bir süreçte üretilen ağların rolü yadsınamayacak bir konumdadır. Göçmenlerin sürekli olarak kullandıkları bu ağlar derin tarihsellik ve birliktelik hikâyelerini içerdiğinden, sürekli olarak ilişkileri tazeleyen ve onaran bir yapının ortaya çıkışını sağlamaktadır (Kaya, 2014: 20–21). Göçmenlerin iki kültür ve iki toplum arasında yaşamalarından oluşabilecek sorunlar karşısında kendilerini anlamlı kılacak bir oluşuma doğru hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Göç edilen mekana, göç ettikleri yerlerden semboller ve anlamlar yükleyebilecekleri mekanları oluşturması, geri dönüşlerine yol açabilecek durumlardan korunması noktasında destek sağlamıştır; dışlanma, ötekileştirilme gibi (Taştan, 2003: 34). Göçmenler arasında ortak göç deneyimleri ve kültürel değerlerin paylaşılması, kimliğin korunma ihtiyacı hissedilmesi halinde ağlardaki dayanışmayı arttıran bir niteliğe sahip olmaktadır (Ihlamur-Öner, 2016: 312). Göçmen grubunun içerisinde buldukları toplumun koşullarına uyum sağlayıp sağlayamaması, hayatta kalma ve gelişim

düzelelerini belirleyen doğrusal bir ilişkiyi içermektedir. Bu nedenle ailelerin yeni toplumsal mekâna uyum sağlama stratejileri, ailede çözülme, parçalanma, kopmalar meydana getirebilirken, insan ile mekân arasındaki ilişkinin bozulmasında hızlandırıcı ve derinleştirici bir etkiye sahiptir (Ekici ve Tuncel, 2015: 12).

Yabancı bir ülkeye ilk kez giden göçmenler, özellikle illegal bir yolla gitmeleri halinde, yardım alabilecekleri bir ilişkiler ağı olmaması halinde oluşabilecek tüm risklerle tek başına mücadele vermek zorundadır. Fakat daha sonraları göçlerin süreklilik arz etmesiyle birlikte birbirini izleyen göçmenlerin oluşturduğu ilişki ağları, hemşerilik ve soydaşlık esasına dayanarak risklerin aşılmasında toplumsal destek noktası görevi üstlenmiştir. Bu durum ağların kullanıcılar tarafından güçlendirilmesinde ve yeniden üretilmesinde etkili olmuştur (Faist, 2003: Abadan - Unat, 2017). Göçmen ağının gücü ve etkisini bireysel girişimler ve bilgi ve kaynak paylaşımlarının bileşimi belirlemektedir (İhlamur-Öner, 2016: 311–312). Göçmenlerin, göç ettikleri bölgelerde diğer göçmenlerle sürekli olarak iş bulabilme ve geçinebilme yarışında olmaları, akrabalık ilişkilerinin bu yarışta bir avantaj olarak kullanılabilmesini ortaya çıkarmıştır. Akrabalık ilişkileriyle gidilen noktada, işverene yakınlık ve tanışıklık, işe talip olan diğer göçmenlere göre kişiyi daha avantajlı bir konuma getirdiği gözlemlenmiştir. İşverenin önceliği, her zaman en yakınındaki, isteklerine uygun göçmen yakınları olmuştur (Tekeli, 2011: 32).

Ulus-devlet sınırlarının daha kolay ve daha az zararlı aşılabilesini sağlayan göçmen ağları, çift yönlü bir nitelik taşımaktadır. Ayrıldıkları bölgelerle bağlarını koparmayan göçmenler, bu sayede olası başarısızlık durumlarında en az zararlı geldikleri yere dönmeyi garanti altına alırlar. Bu bakımdan ağlar, tersine göçte kullanılacak bir güvenlik sübabı işlevi görmektedir. Aynı zamanda göçmenlerin göçe yöneldiği ülkelerde iş bulma, barınma, kendilerine uygun sosyal ortamları bulabilmek için de bu sosyal ağlara

ihtiyaç duymaktadırlar. Ulus ötesi ağların oluşmasına büyük etkisi olan ağlar, zincirleme göçleri de tetikleyerek sistemi devam ettirmektedir. Bu yönüyle de ilişki ağları hem gidene hem de kalana, göç sürecinde birçok avantaj sağlamaktadır (Faist, 2003; Ihlamur-Öner, 2016). Göçmen ilişkiler ağı, katı kurallarla çevrili ve sınırlandırıcı olabilmesinin yanı sıra, kimi zaman bireylerin daha esnek bir şekilde ağa bağlı kalabilme imkanı sağladığı da gözlemlenebilen bir davranış olmuştur (Ihlamur-Öner, 2016: 313).

### **3.6.Hollanda’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Tersine Göçlerine Kuramsal Bir**

#### **Bakış**

Göç literatürüne bakıldığında, birçok göç sistemi veya göç kuramının uluslararası yaşanan hareketlilikleri açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Abadan – Unat ifadesiyle; göçü tek bir nedensellikte açıklamak yerine birkaç düzeyde geçerli modeller yardımıyla açıklamak daha verimli olmaktadır (Abadan - Unat, 2017: 68). Bu bağlamda göçmenlerin karar verme, göç etme, sosyalleşme ve tersine göç kararlarını anlama/açıklamada birçok kuramdan söz edebilmek mümkündür. Bu araştırmanın varsayımlarından hareketle göç etme ve karar verme sürecinde itici ve çekici faktörlerin bulunmasının yanı sıra, yeni ekonomi kuramında ifade edilen “*göçlerin, aile bireylerinden bazılarının, aile içi alınan kararlar, ailenin ekonomik ve sosyal durumu yükseltme amacıyla yapılması*”<sup>13</sup> savına, yapılan iş gücü anlaşmalarında rastlamamız bu durumu açıklamak için yeni ekonomi kuramının da kullanılabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda ilk göçler sonrası göçün sürekli bir hal alması, göçmenlerin ilişki ağları kurmalarıyla yakından ilişkilidir. Göç ağlarının bir kez oluşturulması durumunda, başka göçleri de tetikleyerek sürekli hale geleceği ve yasal

<sup>13</sup> Daha geniş tanım için bkz. Abadan-Unat, (2017). “Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa” (sf. 55-57).



göçlerin yanı sıra yasadışı göçlerinde artacağı bilinen bir gerçek olmuştur<sup>14</sup> (Castles ve Miller, 2008: 38–39).

Göçün ekonomik olarak farklı şartlar sunan bölgeler arasında gerçekleşmesi ve göçün genel karakteristiğinin *ekonomi amaçlı* yapıyor olması, bizlere bireylerin karar verme mekanizmalarının tam merkezinde, bulunduğu bölgenin ekonomik şartlarının yer aldığını göstermektedir. Bireyin yaşadığı toplum içerisinde ücret, meslek ve tüketim eşitsizliği gibi, ekonomik farklılaşmalar, bireyin göç etme davranışını belirleyen ana unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Gitmez, 1983: 72). Castles ve Miller (2008) 'ın, göçün ekonomik boyutunda vurgu yaptığı itici ve çekici faktörler tam da bu noktada devreye girmektedir. İnsanların doğdukları yerleri bırakarak, bilmedikleri, tanımadıkları bölgelere yaşam standartlarını ve sosyal imkanlarını yükseltmek için yaptığı göçlerin, hedef bölgedeki çekici faktörlerin çokluğundan kaynaklandığına işaret etmiştir. Bu bağlamda Türk dış göçünde, göç edecek olan kişilerin bu göçü bir askerlik gibi geçici bir hizmet olarak görmesi aynı zamanda Avrupa'da sunulacak tüm imkanlardan faydalanma ve birikim sağlama istekleri göçü ateşleyen unsurlar olmuştur. Fakat daha sonraları Avrupa'da ki yaşam ve çalışma koşullarıyla ilgili bilgi sahibi olunmasıyla birlikte dışarıya göçte artış yaşandığı gözlemlenmiştir (Abadan - Unat, 2017: 1–5). Elbette bu bilgi alışverişi ve daha sonrasında oluşan göçler, ilk giden öncü göçmenler ve sonrasında giden göçmenlerin arasında kurulan göçmen ilişki ağlarıyla mümkün olabilmiştir. İtme ve çekme kuramı göçmenin göç kararını oluşmasında etkili olurken, motivasyona yönelik faktörleri belirlemede açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu motivasyonla göç davranışının doğurabileceği riskler ise göçmen ağları sayesinde hafifletilerek daha çabuk uyum sağlayabilen bir göçmen profilini ortaya

---

<sup>14</sup> Daha detaylı bilgi için bkz. Castles ve Miller, (2008), “Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri,(sf. 38–39).

çıkarmıştır. Türk işçi göçünde amacın, ekonomik olarak iyi bir düzeye gelip kısa vadede geri dönme olarak planlanması, göçün değişen yapısındaki itici ve çekici faktörleri saptamada kuramın işlevsel bir konuma getirmiştir (Taştan, 2003: 38).

İki ya da daha fazla toplumun kültürel dünyası içerisinde yaşayan göçmenler, iki kültürel dünya arasında kalarak hiçbirini benimseyememelerine neden olurken bu durum, göçmenin kendine en yakın hissettiği anavatanına dönüşünü tetiklemektedir. Bu durum tersine göçte, niyetlerin ve etkili olan faktörlerin, itici ve çekici kuramla açıklanabilmesine imkân sağlamıştır. Tersine göçler, kişisel ve kitlesel dönüşler<sup>15</sup> olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenmektedir. Kitlesel dönüşler, çoğunlukla bireyin içinde bulunduğu toplumla ilgili faktörlerden kaynaklanırken, kişisel dönüşler ise gönüllülük etrafında biçimlenmektedir. Kitlesel göçler genellikle baskı ve zorundallığı durumları da içermektedir. Bu bağlamda tersine göçler, göçe etki eden sosyal faktörler üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır (Taştan, 2003: 44-45). Göçmenlerin tersine göçlerinde, ülkelerine katkıları sadece dövizle sınırlı değildir. Ekonomik olguların yanı sıra kazandıkları beceriler, farklı kültürel zenginliklerle şekillenmiş tutum ve davranışlar, eğitim düzeyleri gibi birçok sosyal olguyu da beraber getirmektedirler (Yılmaz, 2014: 1692). Bu da tersine göçün farklı bir boyutuna ışık tutarken, göçmenden beklenen niteliksel değişimin anlamlı hale gelmesine neden olmaktadır.

Göçmenlerin gittikleri bölgelerde genellikle iki ihtiyacının ön plana çıkarak davranışlarının buna göre şekillendiğini söyleyebiliriz: bir işe sahip olabilmek ve kültürel yönden kabul görmek. Bunun sonucunda da gittikleri ülkelerin sosyal yaşamında var olabilmek için, ya o kültüre uyum sağlamaya ya da kendi etnik grubuna daha sıkı

---

<sup>15</sup> Taştan “dönüş” kavramını, “göç” kavramının anlamıyla ele almıştır.

bağlanmasına yol açmaktadır (Yılmaz, 2014: 1696). Kimi zaman farklı göçmen gruplar kimi zamanda etnik gruplar, ortak noktalar üzerinden ilişkiler ağı kurarak, buldukları ülkelerin yerli halkına karşı daha görünür bir vasıf kazanmışlardır. Bu durum yerli halkın farklı endişeler içerisine girerek göçmenlerden rahatsız olmalarına zemin hazırlamışlardır. Sanayide göçmen işçilerin çoğalması bir süre sonra yerli halkın rahatsızlık duymalarına neden olmuştur. Çünkü sanayi ve üretimde ortaya çıkan iş gücü ihtiyacının; ucuzluğundan ötürü sürekli olarak göçmenlerden karşılanması, yerli halkın kabul etmeyeceği koşullarda, yaşama tutunmaya çalışan göçmenlerin çalışmaya razı olması yerli halk tarafından göçmen karşıtı politikaları ve söylemleri geliştirmesine yol açmıştır. Göçmenlerin bu razı olucu yapısı, sermayenin daha yüksek karlar elde etmesinin de temel nedeni olmuştur. Ülkenin çekiciliği ve sunulan iş imkânlarının fazlalaşması, bu bölgelere başka göçleri de ardından sürüklemiş ve ülkelerin sanayi çevrelerine göçmenlerin yayılmasına neden olmuştur. Üreticinin ihtiyacı olan işgücünü bu bölgelerden daha ucuza karşılaması, gelen nüfusun sanayi tarafından emilmesini sağlarken ortak hareket sayesinde hem göçmenlerin hem de üreticilerin iki taraflı beklentilerini karşılayan bir sistemi inşa etmiştir (Çağlayan, 2006: 69).

Siyasi sistemler veyahut sosyal politikalar nedeniyle, yönlendirme ya da zorlamalar yoluyla göç etme davranışı gösteren bireyler, hem taşıdıkları emek gücünden hem de tüketme davranışı taşımalarından dolayı, ayrıldıkları ve ulaştıkları toplumları da değişime uğratmaktadırlar (Gitmez, 1983: 73). Göç, genellikle ekonomik ve sosyal olarak tek yönlü bir hareketmiş gibi algılansa da göç edilen ülkeden gidenler vasıtasıyla iki ülke içinde paylaşımın sürekli olarak devam ettirildiği çok yönlü bir süreci anlatmaktadır. Göç ile gidenlerin göçmen ağları vasıtasıyla ülkelerine aktardıkları dövizler ve mesleki beceriler sayesinde altyapıyı güçlendirme, daha iyi beslenme, yaşam standartlarında yükselme, kriz

zamanlarında nakit ve iş alanları oluşturmak için sermaye gibi bir çok konuda anavatanlarına katkı sağladıkları gözlemlenmiştir (Yılmaz, 2014: 1692)

Dış göç ve geri dönüşler, salt bireysel kararların sonucu olarak açıklanamayacak kadar çevresel faktörleri içermektedir. Ekonomik temelde yapılan bu göçler genellikle içinde bulunulan ekonomik-siyasal sistemin düzenlemeleriyle yakından ilişkilidir. Göçün oluşumuna gönüllülük esasından bakıldığında, iç göçlerde gönüllülük ağırlıktayken dış göçte genellikle zorunluluklar veya siyasi baskılar söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda da dış göç oranları, iç göç oranlarına göre daha seyrek bir genişleme göstermektedir(Gitmez, 1983: 73).

## IV. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ<sup>16</sup>

### 4.1. Görüşmecilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Çalışmanın alan araştırması; Karaman'a emekli olmadan kesin dönüş yapan göçmenlerden, 26-69 yaşları arasında ki 20 kişiye, yarı yapılandırılmış mülakat formu uygulanarak tamamlanmıştır. 20 görüşmecinin 19'unun TÜİK' in aktif çalışma yaşı olarak göstermiş olduğu 15-64<sup>17</sup> yaş aralığında yer almaktadır. Bundan dolayı, tersine göç eden göçmenlerin tamamına yakınının, iş veren veya işçi olarak katılımı beklenen bir durum olmaktadır. Görüşmecilerin, dönmeden önce anavatanda yaptıkları birikimlerle iş kurma eğiliminde oldukları, iş kuramayanların ise Hollanda'da mesleklerini devam ettirmeyi düşündükleri görüşmeciler tarafından ifade edilen bir durum olmuştur.

Taştan (2003), tersine göç yaşlarıyla ilgili yaptığı araştırmasında yaş ile göç arasında kurduğu ilişkide, 45 yaş ve üzerinde tersine göç eden göçmenlerin, dönüş kararı alırken genellikle Avrupa'da kazandıkları vasıfları güvence olarak görüp, bu vasıflar sayesinde Türkiye piyasasında gençlerle rekabet ederek iş hayatına girebilecekleri varsayımıyla ülkesine döndüğü bazı araştırmalarda gözlemlenen bir durumu ortaya çıkardığına dikkat çekmiştir. Ayrıca göçmenlerin yaptıkları birikimler sayesinde yoksul olarak gittiği ülkesine dönmesinin, eskisinden farklı bir şartlarda hayatını yeniden düzene sokarak, daha fazla imkana sahip olma amacıyla tersine göç ettikleri göçmenler arasında yaygın olan bir

<sup>16</sup> Görüşmecilerin ifadeleri vurgu yapma amacıyla italik yazılmıştır. Bu ifadeler olduğu gibi aktarılmıştır. Akışın bozulmaması için konuşmadan çıkarılan kısımlar "(...)" ile belirtilmiştir.

<sup>17</sup> <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30690> , daha detaylı bilgi için bkz. (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

beklentiye oluşturmuştur (Taştan, 2003: 106). Görüşmelerden elde edilen bulgularda, bu bilgiye paralel bir benzerlik görülmüştür.

Toplamda 20 görüşmeci olan bu çalışmada sadece 1 görüşmecinin kadın olması, işgücü anlaşmalarının erkek nüfus üzerinden yapılması ve istihdamın genellikle erkeklere yönelik düzenlenmesiyle ilişkilendirilebilmektedir. İşgücü glerinin başlangıcında çoğunlukla bekar erkeklerin tercih edilmesi geçici sürece ailelerin müdahil olmasının istenmemesiyle açıklanabilmektedir. 70 ve 80’li yıllarda aile birleşimlerinin gündeme gelmesi kadınların da g sürecine katılmasının n aılarak, gittikleri yerlerde iş hayatına girebilmelerinin başlangıcını oluşturmuştur (Abadan - Unat, 2017: 325).

Görüşülenlerin medeni durumlarına bakıldığında 18’inin evli, 2’sinin ise bekar olduğu gözlemlenmiştir. Evli olan 18 kişi içerisinde ise sadece 3 görüşmecinin, iki veya daha fazla evlendiği görülmüştür. İki veya daha fazla evlilik gerçekleştirenlerin ise 3’de ilk evlilik deneyimlerini Hollanda’da<sup>18</sup> gerçekleştirmiştir, diğer taraftan, bir kez evlenme deneyimi gerçekleştiren 15 görüşmecinin Hollanda veya Türkiye’de evlenerek göç ettikleri görüşmecilerin ifadelerinde belirtilmiştir (Tablo-2).

Tablo 2’de, sadece dönüş odaklı eğitim durumlarına bakıldığında, hepsinin en az 1 eğitim aşamasını başarıyla tamamladığı söyleyebilmektedir. 20 kişinin eğitim durumu dağılımına bakıldığında; 8 görüşmeci ilköğretim, 5 görüşmeci lise ,5 görüşmeci niversite, 2 görüşmeci ise ortaokul mezunudur. Buradan hareketle göç edenler arasında herkesin en az ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir (Tablo 2).

---

<sup>18</sup> Görüşmecilere sorulan ‘‘Evlilikleriniz hangi ülkelerde ne zaman gerçekleşti?’’ sorusuna verilen cevaplardan yola çıkılarak hazırlanmıştır.

**Tablo 2:** Görüşmecilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

<i>Görüşmeci Kodu</i>	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Gitmeden Önceki Eğitim Durumu	Dönüşteki Eğitim Durumu
G1	52	Erkek	Evli	Lise	Üniversite
G2	61	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G3	38	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G4	41	Erkek	Evli(1.TR/2.HOL.) <sup>19</sup>	Ortaokul	Ortaokul
G5	38	Erkek	Evli(1.TR/2.HOL.)	----* <sup>20</sup>	Ortaokul
G6	51	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G7	63	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G8	38	Kadın	Evli	----	Üniversite
G9	69	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G10	60	Erkek	Evli	Lise	Lise
G11	48	Erkek	Evli	Lise	Üniversite
G12	62	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G13	41	Erkek	Evli(1.TR/2.HOL.)	İlköğretim	İlköğretim
G14	63	Erkek	Evli	İlköğretim	İlköğretim
G15	53	Erkek	Evli	Lise	Lise
G16	38	Erkek	Evli	Üniversite	Üniversite
G17	53	Erkek	Evli	Ortaokul	Üniversite
G18	32	Erkek	Evli	---	Lise
G19	28	Erkek	Bekar	----	Lise
G20	26	Erkek	Bekar	----	Lise

<sup>19</sup> Yapılan ilk evliliğin Hollanda'da daha sonrakinin ise Türkiye'de gerçekleştiğini ifade etmektedir.

<sup>20</sup> Araştırmada Hollanda'da doğanlara, sadece dönüşteki eğitim seviyeleri sorulduğundan bu alan boş bırakılmıştır.

#### 4.2.Görüşmecilerin Meslekleri ve Çalıştıkları İşler

Görüşülen görüşmecilerin Hollanda'ya gitmeden önce mesleki deneyimlerine göre dağılımlarına bakıldığında Türkiye'nin, iş gücü anlaşmalarında *nitelikli göçmen yetiştirme* hedefine ters bir tablo karşımıza çıkmaktadır.<sup>21</sup> Görüşmecilerin mesleki dağılımlarına bakıldığında; 5 çiftçi, 2 tarım işçisi, 1 memur, 1 garson ve 1 terzi olmak üzere toplamda 10 görüşmecinin bir iş kolunda çalıştığı görülürken; 5 görüşmeci ise öğrenci iken göçü deneyimlemiş olup, toplamda 15 görüşmecinin Hollanda'ya gittiği görülmektedir. Kalan 5 görüşmeci Hollanda'da doğan ve Türkiye'ye kesin dönüş yapan göçmenler grubunu oluşturmaktadır (Tablo-3). Tüm bunlardan hareketle göçü deneyimleyenlerin büyük çoğunluğunun vasıfsız işlerde çalışan veya hiç tecrübesi olmayan kişilerden olduğu söylenebilmektedir.

Görüşmecilerin Hollanda'da deneyimledikleri mesleklere bakıldığında çalışanların en az 1 en fazla 3 farklı mesleği deneyimledikleri gözlemlenmektedir. Tablo-2'den hareketle görüşülen 20 kişiden sadece 7'sinin Hollanda'da deneyimlediği işi Türkiye'de halen devam ettiği, kalan 13 görüşmecinin deneyimledikleri işlerden farklı bir işi yaptığı görülmektedir (Tablo-3).

Görüşmecilerin tersine göç sonrasında ülkelerinde sadece 1 işle uğraştıkları görülmektedir. Görüşmecilerden 13'ü yaptığı işin/işyerinin kendine ait olduğunu ve bu işi Hollanda'daki birikimleri sayesinde kurabildiğini söylerken, bu kişiler işyerlerinde en az 1 işçi çalıştırdıklarını da belirtmişlerdir. Kalan 7 kişi ise kendine ait olmayan işlerde çalışmaktadır.

<sup>21</sup> Sadece yorumda Avrupa'da doğan 5 görüşmeci dışarıda tutulmaktadır.



Giderken yoksul bir şekilde gidip, Hollanda’da tekstil fabrikası kuran G1 maddi durumundaki değişimi şu cümlelerle ifade etmiştir:

Gitmeden önce sadece cebimdeki 500 Mark’ım vardı, geminin deposunda kaçak olarak gittim...Çok çalıştım, çok eziyet gördüm ama sonunda istediğim yere ulaştım fabrika sahibi oldum... Allah’tan zamanında memlekette bir yerlere yatırım yapmışız. Hollanda tüm hesabımdaki paralarımı çökünce dımdızlak ortada kaldım. Şimdi burada o birikimlerle işimi kurdum, 2 – 3’te gariban aldım yanıma saygılı sevgili şekilde ekip biçiyoruz. Her ne kadar oraları (Hollanda’yı) sevmesem de oralar sayesinde mal mülk sahibi oldum (G1, 52 Yaşında).

Umudunu Hollanda’da kazanacaklarına bağlayarak giden G2 ise şu an yaptığı iş için şunları belirtmiştir:

Askerden geldiğimde kriz çıktı, ülkede zaten kriz bitmiyordu hiç. “Baba ben buradan gidiyorum. İş yok güç yok. Burada yaşamak istemiyorum.” Burada o zamanlar imkânlar kısıtlı herkes yoksul. Bir çikolata alayım desen paran yok. Adam zor geçindiriyordu aileyi. Köydekiler filan hep gittilerdi, Hollanda’ya. Köyde de iş, güç kalmamıştı zaten, yiyecek ekmeği zor buluyorduk. Düşün çikolata, bisküvi falan lükstü. Hayatta kalacak kadar malın mülkün oluyordu.... Büyük Pazar kurulurdu meydanda, kardeşlerimle, arkadaşarımla gider meyvelere bakardık, alamazdık, bakardık. Çikolatayı Avrupa’da gördüm. Avusturya’da fabrikaya gider koli koli, sigara çikolata alırdım millete dağıtırdım geldiğimde. Çünkü burada imkân yoktu, millet yiyemezdi. Onun verdiği haz apayrı bak. Giderken de eşten, dosttan “ödeyemeyeceğim kadar” borç toplayarak gittim. Onlar da gidenin kazanıp döndüğünü bildiğinden borç verdiler... Hollanda sayesinde iş güç sahibi oldum. Burada 20 senede çalışıp alabileceğim her şeyin kat kat fazlasını aldım... Gitmesem çiftçi olarak ölecektim borç harç içinde, şimdi hem meslek hem mal mülk sahibi oldum. Burada da hem birilerinin karnını doyururken hem daha çok kazanabiliyorum... (G2, 62 Yaşında).

Kendi ifadesiyle: “...en dibin daha dibinden, en yükseği gördüm...” diyen G15, Hollanda’ya gitme ve tutunma sürecini şöyle anlatmıştır:

Türkiye’de işsizdim ve yoksuldum. Cebim şimdinin parasıyla 5 liradan fazla para görmemişti. Köye gelen şehirliler değişik meyveler getirirlerdi o da sayıyla. Bir dilim düşerse düşerdi, düşmezse tadına bakamazdın... Avrupa’ya gidip gelenleri görüyordum sürekli, adımı bilmediğim şeyler yiyor, gezip tozuyorlardı. Arabayı ben ilk onlarda gördüm. Sonra sorgulamaya başladım “neden bizim şuyumuz yok, buyumuz yok” diye. Bu sorgulama beni Hollanda’ya götürdü... Avrupa’ya gittiğimde ben ilk defa çikolata yedim. Belki şu an komik geliyor ama ilk çalıştığım paraya kasa kasa muzla, kutu kutu çikolata aldım ve kusana kadar yedim... İnsan gibi yaşamayı orada öğrendim. Babam yoksuldu. Zaten Türkiye’de o dönemde ekmeği bulursan şükrediyordun. Türkiye’de... Orada yapmadığım iş, girmediğim delik kalmadı. Seyyar araba köftçiliğinden restoran zinciri kurdum. Oradan kazandıklarımın zirveye ulaştım. Senin anlayacağın en dibin daha dibinden, en yükseği gördüm kendi başıma çalışarak... (G15, 53 Yaşında).

Görüşmecilerin gitmeden önce ve dönüş sonrası niteliksel değişimine bakıldığında; gitmeden önce 9 işçi, 5 herhangi bir mesleği olmayan ve 1 memurdan oluşan 15 kişiden sadece 5’i kendine ait bir işyerine sahiptir. Ülkeye döndükten sonra aynı görüşmeciler arasında kendi işyerine sahip olanların sayısının 12 görüşmeciye yükseldiği saptanmıştır. Kalan 3 kişinin ise kendine ait iş kuramayıp farklı meslek dallarında çalıştığı ifade edilmiştir. Hollanda’da doğup kesin dönüş yapan 5 görüşmeciden 3’ünün kendi işyerlerini kurdukları görülürken, kalan 2 görüşmecinin Türkiye’ye dönüşünde iş kuramadığı ve deneyimi dışında bir işte çalıştığı görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir (Tablo-2). Avrupa’da çalışıp kazandıklarıyla ülkesinde rahat bir yaşam kurma hayali kuran göçmenlerin, çalışıp kazandıklarıyla ülkelerinde gayrimenkule yatırım yapmaları bilinen bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Hedefini gerçekleştiremeyip tutunamayanların ise, geri dönme davranışı gösterenler ise genellikle yine başkalarının işlerinde geçimini sürdürmeye devam etmişlerdir(Gitmez, 1983: 35–36).

Hollanda’da doğduğu için kendisini hep eksik hissettiğini ifade eden görüşmeci Türkiye’ye döndükten sonraki iş bulma sürecini şöyle ifade etmiştir:

...Türkiye’ye geldiğim andan itibaren yıllardır içimdeki boşluğun dolduğunu fark ettim. Burada aç kalsam bile Hollanda’da yaşamaktan daha iyidir deyip dönüş kararı verdim. İlk geldiğimde iş bulmadım sadece Türkiye’yi gezdim. Sonra iş kafama göre iş bulamadım. Zaten burada herkes “bu Alamancı bunda para vardır” diye soymaya kalkınca iş kurmaktan vazgeçtim.... Hollanda’dan dönen bir abim aracılığıyla şimdiki işime girdim. Mutluyum, huzurluyum. Sırf bunun için bile gitmem Türkiye’den başka yere...(G19, 28 Yaşında).

**Tablo- 3: Göçle Deneyimlenen İşler ve Niteliksel Değişim**

Görüşmeci Kodu	Gitmeden Önceki Mesleği	Hollanda’da Yatığı İş/İşler	Tersine Göç Sonrası Yaptığı İş
G1	Meslek yok <sup>22</sup>	Liman İşçiliği Sera İşçiliği Tekstil Fabrikası Sahibi	Çiftçi
G2	Tarım İşçisi	Tekstil İşçiliği Ağır Metal Sanayi İşçiliği Araba Tamiri	Araba Tamiri
G3	Tarım İşçisi	Fırıncılık	Fırıncılık
G4	Meslek Yok	Aşçılık	Okul Servis Şoförü
G5	-----	Taksicilik Moto-Kurye	Rent a Car Sahibi
G6	Çiftçilik	Aşçılık	Çay Ocağı İşletmecisi
G7	Çiftçilik	Müziyenlik	Müziyenlik
G8	-----	Hastane Müdürü	Saç Ekim Merkezi İşletmecisi
G9	Çiftçi	Demir Fabrikası İşçiliği İnşaat İşçiliği	Çiftçi
G10	Terzilik	Terzilik Konfeksiyon Atölyesi Sahibi	Terzilik

<sup>22</sup> Görüşmecilerden bazılarının gitmeden önce sadece öğrencilikle uğraşmalarından dolayı, bu kısımlara “Meslek Yok” yazılmıştır.

G11	Öğretmenlik	Gemi İşçiliği	Emlakçı
G12	Meslek yok	Oto Yıkama işçisi Araba Tamiri	Çiftçi
G13	Garsonluk	Dönercilik Konfeksiyon İşçiliği	Dolmuş Şoförü
G14	Çiftçilik	Bulaşıkçılık Garsonluk	Esnaf
G15	Çiftçilik	Seyyar Satıcılık Tüccarlık Köfte Dükkanı Sahibi	Köfte Dükkanı Sahibi
G16	Meslek yok	İnşaat İşçiliği	İnşaat İşçisi
G17	Meslek yok	Memurluk	Emlakçılık
G18	-----	İnşaat İşçiliği	Çağrı Merkezi Sahibi
G19	-----	İnşaat İşçiliği Gazete Dağıtıcılığı	Pazarlamacı (Çağrı M.)
G20	-----	Kasiyerlik	Pazarlamacı(Çağrı M.)

Tersine göç kararını emekli olmadan alan göçmenlerin ekonomik durumlarının genellikle ilk zamanlarda en yüksek seviyede olup zamanla düşüş gösterdiği bilinmektedir. Emekli olanlar için ise emekli maaşları, gelir seviyesini sabit tutarak, birikimlerini tüketme davranışlarını engelleyen bir koruyucu işlev üstlenmektedir. Avrupa’da yaptıkları birikim dışında geliri olmayan göçmenlerin ise ülkelerine döndüklerinde herhangi bir iş/mesleğe dahil olma süresi uzadıkça birikimlerini tüketme eğilimi gösterdikleri gözlemlenmiştir. İş kuramayan göçmenlerin birikimlerinin zamanla tükenmesi ve yurtdışına gitmemiş olanlarla aynı düzeye inmesi iş hayatına giremeyen göçmen için beklenen bir sonuçtur. Bu bağlamda emeklilikle dönüş kararı alan göçmenlerin, emekli maaşlarını güvence olarak görmesi, emekliliği Türkiye’ye erteleyenlere göre daha avantajlı bir göç süreci gerçekleştirmesi beklenen bir durumdur. Bu bağlamda göçmenlerin yurtdışından yaptıkları birikimler ile deneyimledikleri işleri Türkiye’de sürdürmeleri veya kendine ait bir iş kurmaları işsizlikle

mücadele için alınan önlemler olarak Gitmez (1983) 'in araştırma sonuçlarına da yansımıştır (Gitmez, 1983: 234–235). Tablo 3'te de görüldüğü üzere, görüşmecilerin çoğunluğunun Avrupa'da deneyimledikleri işleri yapmalarının yanı sıra, birikimleriyle küçük işletmeler kurarak kendi işini yönetmeleri bu yargıyı destekler durumdadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, göçmenlerin ekonomik hedeflerine ulaştıkları görülmektedir. Gitmeden önce uğraştıkları meslek ile döndükten sonra yaptıkları mesleğe bakıldığında bu durum açık bir şekilde gözükmemektedir. Göçmenlerin sektörel değişim yoğunluklarına bakıldığında, tarım sektöründeki azalma, hizmet sektöründe ki artışa neden olmuştur.

Karaman'da yapılan tersine göç görüşmelerinde, göçmenlerin göçün başlangıcından dönüşüne kadar ki süreçte mesleki ve niteliksel değişimlerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. 1961'de Almanya ile Türkiye arasında geçici bir statüde imzalanan İşgücü Anlaşması<sup>23</sup>'nda iki ülkenin de kendince çıkarları ve planları söz konusu olmuştur. Avrupa için, *Misafir İşçi sistemi* düşük vasıf gerektiren işler için aranan eleman eksikliğini gidermek için tasarlanan programdı (Castles ve Miller, 2008: 291). Türkiye için ise, artan işsizliğe bir çözüm ve çağın gelişen sanayi sektörü için kalifiye eleman yetiştirme fırsatı olarak görülmüştür (Taştan, 2003: 2). Bu bağlamda göç programlarının, *misafir işçi* kriterlerine uygun kişilerden seçtiği göçmen grubuna, anlaşmada belirlenen zaman aralığında *geçici işçilik statüsü* ve *oturma izni* vermesinin arkasında, sürekli bir değişim yaratarak yeni işçilerin eskileriyle değiştirilmesi fikri yatmaktadır. Fakat Hollanda'ya gidenlerin, gittikleri ülkelere yerleşme talepleri işgücü anlaşmaları için yeni bir boyut ortaya çıkararak aile birleşimlerinin başlangıcının fitilini ateşlemiştir. Bu durum, Türkiye'nin dışarıya işçi göndererek çözmeyi hedeflediği iki temel sorunu; işsizlik oranlarını düşürme ve sanayi için kalifiye eleman eksikliğini tamamlamanın önünü tıkamıştır. Aile birleşimi ile Avrupa'ya

<sup>23</sup> Türkiye – Almanya İşgücü Anlaşması'nın tam metni için "Ekler" bölümüne bakabilirsiniz.

giden göçmen aileler işsizlik oranlarını çok küçük miktarda düşürmüş olsa da sanayiye kalifiye eleman yetiştirme hayali sadece hayal olarak kalmıştır.

### **4.3.Fırsatlar ve Riskler Bağlamında Hollanda'ya Göç Deneyimi**

Göçler, tarih boyunca farklı biçimlerde görülmesinin yanı sıra birçok fırsatı ve riski içinde barındıran bir yapı olarak gelişme göstermiştir. Göç kuramları bölümünde bahsedilen Everett Lee'nin sistematikleştirdiği itme ve çekme kuramından hareketle; Türkiye'nin itici faktörlerinin (işsizlik, yoksulluk, siyasal istikrarsızlıklar gibi) ve Hollanda'nın çekici faktörlerinin (yüksek ücret, daha iyi yaşam koşulları, istihdama daha rahat katılabilme gibi) Hollanda'ya göç sürecinin analizinde bağlantıların kurulmasında yararlanılmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın bu kısmında, göçün göçmenler için sunduğu fırsatlar ve riskler bağlamında göç deneyimlerinin farklı kategoriler altınca analiz edilmesi amaçlanmıştır. Arka planında *gitme öykülerinin* yer aldığı araştırmanın bu bölümünde ortaya çıkarılması düşünülen kısımlar şu şekildedir: Hollanda'ya ilk varış ve sonrasındaki ilk deneyimleri, göç sürecine ilişkiler ağının etkisi, göçmenlerin geliştirdikleri uyum stratejileri, Hollanda'da uyum politikalarının etkisi, göçü deneyimleyen görüşmecilerin kazançları/kayıpları ve Hollanda'da bir Türk ailesi olarak var olabilme deneyimleri.

#### **4.3.1. Hollanda'ya Gidiş ve Orada Bulunma Süreci**

1945-1973 yılları arasında göçmen hareketlerinin genel özelliği gerek hükümetlerin gerekse göçmenler tarafından ekonomik beklentilerle gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu dönem arasında göçmenler, büyümenin motoru olarak görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda Avrupa'ya uzanan göçler, emek gücü büyümesinin yüzde 50'sini sağlamıştır (Castles ve Miller, 2008: 105–106). Göçmen açısından dış göçün cazibesi kadar, gidilecek olan yerdeki çalışma koşulları da çekici bir sebeplerindedir. Ekonomik açıdan gelişmiş olan

toplumlara yönelen işçi göçleri, gidilen yerdeki emek piyasasının yapısal dönüşüm geçirmesinde de etkili olmuştur. Bu bakımdan yerli işçilerin sendikalar vasıtasıyla daha fazla hak ve ücret taleplerinin yanında, göçmenlerin daha az ücret talep etmesi ve sendikalaşmaların kısıtlı olması, işverenler tarafından da göçlerin desteklenmesine yol açmaktadır. Göçle gelen yasal göçmenlerin yanı sıra daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak isteyerek savaşılar, doğal felaketlerden kaçarak gelen, mülteci, sığınmacı ve kaçak göçmenler, işverenlerin istihdam alanında daha çok kar edebileceği ucuz emeğin önünü açmıştır (Yıldırımoglu, 2005:130).

1973 yılında yaşanan petrol krizi, Avrupa’da işçi alımlarının durdurulmasına ve muhtemel göçlerin engellenmesine yönelik politikaların oluşturulmasında etkili olmuştur (Adıgüzel, 2018: 64). Yaşanan gelişmeler, yasal kanallar dışında farklı göç yolları ve türlerinin ortaya çıkışının fitilini ateşlemeye yetmiş ve dolaşım serbestliğinin, denetimsizliğin gündeme gelmesine yol açmıştır. Yasadışı göçler 1970’lerden sonra küresel göç oranlarında, büyük bir yoğunluk oluşturmuştur. Hedef ülkenin sınırlarından geçişte turist vizesiyle veya aracılarla kaçak olarak girerek, turist olarak aldığı vizenin yasal süresinin dışına çıkarak, kaçak çalışma ve birikim yapma davranışı, Karaman’dan Hollanda’ya göç edenler arasında da yaygın bir şekilde görülen göç şekli olmuştur.

#### 4.3.1.1. Kurtuluş’un Yolu Göçten Geçer

Görüşmecilerin Türkiye’den gidiş stratejilerine bakıldığında; Hollanda’ya giden 15 görüşmeciden 8’inin turist vizesi alıp kaçak olarak, çalışma amaçlı; 3’ünün doğrudan *ail* birleşimi ile; 2’sinin Hollanda vatandaşlığına sahip olan bir Türk ile evlenerek <sup>24</sup>; 1’inin *aracılar* vasıtasıyla pasaportsuz olarak; 1’inin de gemi deposunda kaçak olarak gittiği

<sup>24</sup> Evlendiği kişinin Türk olduğunu vurgulamasından dolayı “Türklük” özellikle belirtilmiştir.

ifadedeler arasında yer almaktadır. Bu bulgulardan hareketle kaçak olarak çalışma amaçlı giden görüşmeci sayısı 10 iken, yasal süreçlerle göç eden görüşmeci sayısının 5 görüşmeci olduğu tespit edilmiştir. Buradan da göç etme davranışında yasal olmayan yolları kullanan görüşmecilerin, yasal göçlerden daha fazla olduğu ve tercih edildiği söylenebilmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise Avrupa’da petrol krizi sonrası yaşanan göçmen alımlarını durdurma kararlarının ve yasal alımlarda aranan niteliklerdeki değişimin etkili olduğu söylenilebilmektedir. Görüşmecilere yöneltilen “*Hollanda’ya Nasıl gittiniz?*” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında da *turist vizesinin* turistik gezi amaçlı alınmayıp, Hollanda’da çalışma hayatına katılabilmenin ve fırsatlara erişebilmenin anahtarı olarak görüldüğü tespit edilmektedir (Tablo-4).

Evlilik kurumunu bir fırsat ve kurtuluş yolu olarak görüp, evlenme sebebiyle Hollanda’ya giden görüşmeciler bu süreci şu şekilde ifade etmişlerdir:

...Avrupa’ya imrenmemden başladı asıl olay. Gelen giden tanıdıklar, ballandıra ballandıra Avrupa’yı anlatıyordu. Burada her geldiklerinde para harcayıp, lüks yaşıyorlardı.... Hollanda’da yaşayan bir akrabamız vasıtasıyla Türk kızla tanıştım. Direkt evlenme kararı aldım zaten. Çünkü bu benim için hem para kazanma fırsatı hem de güzel bir evliliğe kavuşmamı sağlayacaktı... (G11, 48 Yaşında).

...Okulum bitmiş, işsizdim. Avrupa’ya gidenler hep zengin olup geliyorlar, doya doya yaşıyorlardı. Zaten amcamgil Hollanda’daydı, bende gitmeyi istiyordum. Amcamın kızıyla evlendik sonra. Hem oturum alıp hem de mutlu aile kurmak benim için büyük bir fırsat oldu. Zaten yabancı da değildi eşim.... (G16, 38 Yaşında).

Evlilik aracılığıyla göç eden 2 görüşmecinin verdiği cevaplardan hareketle evliliğin bir göç etme fırsatı ve anavatanda mevcut olan kriz ortamından bir kurtuluş ışığı, olarak görüldüğü söylenilebilmektedir. Turist vizesiyle giden G13 evliliği bir fırsat olarak görmesini şu cümleyle ifade etmiştir: ...*Turist olarak çalışmaya gittiğimde, zaten hemen bi kız bulup evleneyim, oturum izni alayım dediydim...*, devamında ise iki kez evlenme



amacıyla tanıştığı kişiler tarafından dolandırıldığını ve uzun yıllar maddi ve manevi çöküntü yaşadığını eklemiştir. Bu açıdan göçler, göç hayali göçmenler için psikolojik bir süreci de içinde barındırarak kimi zaman kişi üzerinde bir yıkıcı etki gösterdiği de söylenilebilmektedir. Diğer yandan Kalaycıoğlu, Çelik ve Beşpınar'ın çalışmasının sonuçlarına da yansıyan, göçün başlı başına bir fırsatlar yumağı olarak görülmesi, göç etme davranışının itici bir koşulu olmuştur. Bu itici güç kimi zaman bir evlilik olurken kimi zamanda bir tanıdığın yanına aldırması olarak karşımıza çıkmıştır (2010). Bölge köylerindeki iş ve istihdam olanaklarının kısıtlılığı veya olmayışı; Avrupa'ya göç etmenin sosyal haklar ve iyi yaşam koşulları sağlaması; göçmen ailelerinin bölgede yarattığı gösterişli tüketim eğilimlerinin göç etmeye hevesi arttırması, gibi nedenler Avrupa'ya göçün temelini oluşturmuştur(Kalaycıoğlu, Çelik ve Beşpınar, 2010: 130). Görüşmecilerin verdiği ifadelerde, Hollanda'ya yapılan göçlerde de aynı koşulların paralellik oluşturduğunu bizlere göstermektedir.

Yine Tablo 4'e göre görüşmecilerin Türkiye'den gittikleri yıllara bakıldığında, gidenlerin tamamının (15'i) 1964'te imzalanan Hollanda-Türkiye işgücü anlaşmasıyla giden öncü göçmenlerden olmadığı görülmektedir. Çünkü en erken giden görüşmecinin (*G12, 43 Yaşında*) 1972'de aile birleşimiyle gittiği görülmektedir. Bu da aile bireylerinden en az birisinin, öncü göçmenlerden olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Tersine kalan 5 görüşmeci ise Hollanda'da doğan ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin içerisinde yer almaktadır.

Tablo 4'e göre, görüşmecilerin 20'sinin tersine göç ettiği yıllar en erken 2001 ve en geç 2018 yılı olmuştur. Aynı görüşmecilerin Hollanda'da yaşama süreleri ise en az 13 yıl, en fazla 38 yıldır. Buradan hareketle görüşmecilerin Avrupa'da 1990 ve 2002 yılları arasında değişen üretim sistemi ve ekonomik piyasaları deneyimleyebilecek kadar, Hollanda'da yaşadıkları söylenilebilmektedir (Tablo 4).

**Tablo-4:** Avrupa'ya Gitme Deneyimlerinde Ortaya Çıkan Faktörler

Görüşmeci Kodu	Hollanda'ya Nasıl Gitti?	Hollanda'ya Gitme Yılı	Gitme Yaşı	Dönüş Yılı	Kaç Yıl Kaldı	Kimin Yanına Gitti
G1	Gemiyle Kaçak Olarak	1984	18	2015	31	Tanıdık Yok
G2	Aracılar Vasıtasıyla	1979	21	2012	33	Tanıdık Yok
G3	Turist Vizesi	1997	14	2010	13	Akraba (Amca)
G4	Turist Vizesi	1993	15	2007	14	Ablasının
G5* <sup>25</sup>	---	---	---	2016	38	---
G6	Turist Vizesi	1990	23	2005	15	Hemşeri (Köylüsü)
G7	Turist Vizesi	1977	21	2002	19 <sup>26**</sup>	Akraba (Abi)
G8*	---	---		2017	37	---
G9	Turist Vizesi	1973	22	2003	30	Hemşeri (Köylüsü)
G10	Turist Vizesi	1989	31	2002	13	Akraba (Amca)
G11	Evlilik	1993	23	2014	21	Kayınbaba
G12	Aile Birleşimi	1972	15	2015	43	Baba
G13	Turist Vizesi	1994	15	2007	13	Akraba(Abi)
G14	Turist Vizesi	1972	16	2001	29	Tanıdık Yok
G15	Aile Birleşimi	1978	15	2016	38	Baba
G16	Evlilik	2004	28	2018	14	Kayınbaba
G17	Aile Birleşimi	1980	15	2018	38	Baba
G18*	--	---	---	2013	32	--
G19*	--	---	---	2013	28	--
G20*	--	---	---	2010	26	--

<sup>25</sup> “\*” ifadesi bulunan görüşmeciler Hollanda’da doğup Türkiye’ye kesin dönüş yapan görüşmecileri belirtmek için kullanılmıştır.

<sup>26</sup> \*\*G6. Turist vizesiyle kaçak olarak çalıştığı sırada yakalanarak 1985, 1993 ve 1977 yıllarında 3 kez sınır dışı edilmiştir. Buna rağmen 3 kez tekrar kaçak yollarla Hollanda’ya giderek eski işinde çalışmaya devam etmiştir. Verilen sayı Avrupa’da kalma süresinin toplamına eşittir. En son 2002 yılında yakalanarak geri gönderilmiştir. Ailesinin ısrarı üzerine başka gitme girişiminde bulunmamıştır.

#### 4.3.1.2. Görünmeyen Göç Yolları

Göç yollarında ve göç biçimlerindeki değişmelere *Göç Kavramları ve Kuramları* bölümünde değinmiştik. Görüşmecilerinde dönem dönem, farklı göç stratejileri ve eğilimleri gösterdiği bilinen bir durum olurken, bu durum Tablo 3'ün verilerine de yansımaktadır. Yasal göçlerde mevcut olan kalacak yer, çalışılacak iş ve sosyal güvence gibi birçok etkenin, yasadışı göçlerde bir belirsizlikten ibaret olması bu göçü gerçekleştiren göçmenler için büyük riskleri içerisinde barındırmıştır. Göçmen dayanışma ağları tamda bu noktada devreye girerek yasal olmayan göçmenler için sığınak işlevi görmüştür. Ayrıca bu ilişkiler ağının genişliği ölçüsünde, göç eden nüfusun yoğunluğunun da arttığı genel kabul alan bir görüştür(Adıgüzel, 2018: 63).

Tablo 4'te görüldüğü üzere görüşmecilere “*kimin yanına gittiği*” sorulduğunda, daha önceden göç etmiş ve Hollanda'ya göç etmiş ve hala orada kalmayı sürdüren akraba veya hemşerinin yanına gitme davranışı 12 görüşmeci ile çoğunluğu oluşturmuştur. 3 görüşmeci ise hiçbir tanıdığına olmadığını, göçün doğaçlama gerçekleştiğini belirtirken, tanıdığına olmamasını G1 “... *Allah'a emanet, kader kısmet diyerek gittim...*” diyerek özetlemiştir. En az bir tanıdığı olan 12 görüşmecinin dağılımına bakıldığında; 5 görüşmecinin birinci derece yakınlığı olan baba, abla ve abisinin; 3 görüşmecinin amcasının; evlenerek giden 2 görüşmecinin kayınbabasının yanına iç güveyisi<sup>27</sup> olarak; 2 görüşmecinin ise “hemşeri” dediğimiz köylüsünün yanına gittiği görülmektedir. Devletlerin göç üzerinde düzenleyiciliğinin görünmez hale gelmesi ve dayanışma ağlarıyla zincirleme olarak ilerleme göstermesi Ravenstein'in göç kuramıyla ilişkilendirilebilmektedir.

<sup>27</sup> TDK' na göre “iç güveyisi”, eşinin ailesinin evinde yaşayan damat olarak tanımlanmıştır. (Erişim Tarihi: 20.04.2019)

[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc3842037c1f3.71150069](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc3842037c1f3.71150069)

Görüşmecilerin, göçmen ağlarının gidiş ve Hollanda’da tutunma sürecinde aracılık işlevi gördüğü, görüşmecilerin ifadelerinde de rastlanmıştır. Bazı görüşmeciler bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

...Avrupa’ya gidip dönenleri de görüyorduk. Evini, bahçesini alıyordu gelir gelmez. Aracılar vardı kaçak götüreren, onlara verdim elimdeki paranın birazını. Bu sayede Hollanda’ya gittim. Kaçak çalıştım, benim gibi gidenlerle birlikte kaldım. Sonra ilerleyen zamanda elime fırsat geçti oturma izni aldım... (G2, 61 Yaşında).

Görüşmecilerden G9 ise G2’ye benzer şekilde deneyimlediği göçü şu şekilde aktarmıştır:

...Köy yerinde iş, güç bulamadım. Şehirde denedim olmadı. Yoksulluğa dayanamadım köyden Avrupa’ya gidenlerin yaşadıkları hayatı da görüyor özeniyordum. Elde avuçta olanı toplayıp gideceğim dedim bizimkilere.... Yol iz bilmeyince köyden arkadaşlara söyledim gidelim diye. Babası Hollanda’da olan bir arkadaşına güvenip beş kişi yola çıktık... İstanbul’da bi aracı bulduk. Adam başı para verdik. İlk bulduğumuz bizi dolandırdı. Sonra hiçbirimizde para kalmadı.... Döndük köye 3, 5 ay çalışıp para biriktirdik tekrardan. Bir adam daha bulduk. Ona da para verdik, kaçak yolla götürdü bizi.... Aynı evde kaldık, aynı yerde çalıştık....(G9, 69 Yaşına).

Dayanışma ağları içinde Türklerin işlerinde çalışma ve Türk mahallelerinde yaşama kaçak göçmenler için güvenlik önlemi olarak öne çıkmaktadır. Görüşülen görüşmecilerden birkaçı bu deneyimlerini şöyle aktarmaktadır.

...Akrabamın aracılığıyla, akrabamın yanına gittim. O bekâr işçi evinde kalıyormuş, orada “turist evi” diyorlar. Beni yanına aldı gider gitmez. Kaçak şekilde yaşamaya başladık... Evin olduğu mahallede herkes Türk olduğu için ihbar eden olmadığı sürece polis baskını olmuyordu. Zaten baskın olacağını önceden duyup saklanıyorduk .... İlk zamanlar dükkân sahibiyken, çalışıyorsan kaçak bile olsan oranın yerlileri bile ihbar etmiyordu seni. Ama son zamanlarda onlar gördüğünü ihbar etmeye başladı... (G10, 60 Yaşında).

Hollanda’da gelişen göçmen ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, ağ kuramının temel varsayımları arasında bulunan: ilişkiler ağının olası yeni göçleri tetikleyerek göçün yönünün belirlenmesinde etkili olduğu; göçmenlerin vardıkları yeni yerlerde asimilasyondan korunmasında önemli bir işlevi üstlendiği ve göçe yeni katılanlara maddi ve manevi destek sağlanmasında büyük öneme sahip olduğu düşüncesine, araştırmanın verilerinde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda, Karaman’den başlayan göçü şekillendiren temel sistemin, ağ kuramının varsayımlarıyla ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Gelişen bu ağlar aracılığıyla giden göçmen yoğunluğunun zamanla artarak hesaplanamayacak boyuta ulaşmasında, ilişki ağlarının çok büyük etkisinin olduğu söylenebilmektedir.

Savaş sonrası Avrupa ülkelerine doğru yönelen ilk göçlerle, üretimde görülen yükseliş, işgücü anlaşmalarıyla göçlerin desteklenmesine yol açmıştır. İlk başlarda bu durum ülke yönetimlerinin seçici ve düşük nitelikli işçilere vadeliden hakların verilmesini kapsarken, göçün büyümesi ve çok fazla talep görmesiyle birlikte bu sorumluluk işverenlere devredilip bazı haklarda kısıtlamalara gidilmiştir. Bu süreçte işverenlerin verimli çalışma güvencesi sağlayacak bir yapıya ihtiyaç duyması, göçü ilk deneyimleyen öncü göçmenlerin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu durum işçilerden seçilen temsilciler aracılığıyla, göç yolunda *garanti iş* vaadi ile hareket eden anlaşmalı göçmenleri ortaya çıkarmıştır. İşçilerin geldikleri yerlerle kurdukları ilişki ağları ile Avrupa’ya yoğun işgücü göçlerinin başlamasının ilk adımı atılmıştır. *Aracılık, simsarlık* gibi kavramlar da bu dönemde memleketinden tanıdıklarının göç etmesinde aracı olan, öncü göçmenler içerisinde ortaya çıkmıştır. Türkler açısından bu gelişme, hemşerilik ilişkilerinin yaygınlaşmasını sağlarken, Avrupa ülkelerinde bir arada yaşayan Türk topluluklarını da meydana getirmiştir (Yıldırımoglu, 2005: 136).

Görüşmecilere yöneltilen *Hollanda'dayken yanınıza aldığınız veya gelmesine vesile olduğunuz birileri oldu mu? Olduysa kimler? Olmadıysa neden olmadı?* sorusuna verilen cevaplara bakıldığında, 10 görüşmecinin oldu, 10 görüşmecinin olmadı diyerek eşit bir dağılım gösterdiğini görmekteyiz. “Oldu” cevabını veren 10 görüşmeciye, bunların “kimler” olduğu sorulduğunda; akrabam, evlendiğim eşim, hemşerim ve arkadaşım cevapları verilmiştir. Akrabam cevabı verenler; kardeş, amca ve dayılarından; hemşerim cevabını verenler ise köylüsünden en az ikisine Hollanda'ya göç süreci ve sonrasında aracılık ettiğini belirtmiştir. Bunun dışında 5 görüşmecinin ise evleneceği kişilerin gelmesinde aracılık ettiği ifadeler arasında yer almıştır.

Evleneceği kişiyi Türkiye'den seçen 5 görüşmeciye *Türkiye'den evlenme nedeni* sorulduğunda verilen cevapların kültür ve ahlak odaklı olduğu görülmüştür. Memlekette olanın kültürel olarak “bozulmadığı”, Hollanda'da yaşayanın ise oranın hayat şartlarına uyum sağlayarak kendi kültürlerinden uzaklaştığı, görüşmecilerin ifadesiyle “bozuldukları”, kabul gören temel yargı olmuştur. Diğer bir yandan bu kişilerin, evliliği “*hayat kurtarma, yoksulluktan kurtarma, gariban sevindirme*” şeklinde ifade etmeleri, evliliği toplumsal bir görevmiş algıladıklarını göstermektedir. Şahin(2017)'in araştırmasında da, akraba olma, ahlaken güven duyma ve Hollanda'da büyüyen Türk erkek/kızlarına göre Türkiye'dekilerin daha kültürlerine daha bağlı oldukları düşüncesi, gurbetçilerin Türkiye'den evlenmeye daha sıcak bakmalarının sebebi olarak araştırma sonuçlarına yansımıştır(Şahin-Kütük, 2017: 100). Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle, araştırma sonuçlarının Şahin'in tespitleriyle tutarlılık gösterdiği söylenebilmektedir.

Anavatanla kurulan dayanışma ağlarının *eş bulma sürecine* etki ettiği görüşmecilerin ifadelerinde karşılaşılan bir ifade olmuştur. Anavatanla kurulan iletişim kanalları sayesinde akrabalık ilişkilerinin devam ettirilebildiği de tespit edilen noktalar arasındadır. Görüşmeciler evlilik sürecine giden yolu şu şekilde aktarmışlardır:

...ülkemin helal süt emmiş kızları dururken, dini, kültürü, adeti bizimle alakasız olan yabancı kızlarıyla evlenmek hiç mantıklı gelmedi. Annemlere haber saldım onlarda köyden bir kız bulmuşlar... (G1, 52 Yaşında).

... ilk evliliğimde yaptığım Hollanda'da yaşayan biriyle evlenme hatasını ikincisinde düzeltme sayılır bir nevi. Hollanda'da yaşayan Türkler bile kültür olarak bozulmuş oluyor. Son evlendiğim eşimi memleketteki akrabalara buldurdum. Tertemiz köylü kızı buldular sağ olsunlar. Çok mutluyum eşimle... (G5, 38 Yaşında)

Evliliği bir kahramanlık, kurtarıcılık olarak gören görüşmeciler ise kendilerini şöyle ifade etmişlerdir:

...ülkemden birinin daha hayatını kurtarmak olarak baktım olaya, zaten akrabalar aracı olup tanıştırdınca benimde aklıma yattı. Çünkü Hollanda'da Türk dediklerimizin çoğu sevgisiz şefkatsiz büyüyen insanlar. Bunlarla evlensen daha da mutsuz olursun zaten...(G8, 38 Yaşında) .

... Büyükler aracı oldular. Türkiye'den evlen hem düzgün bir kadın olur hem de bir garibanın gelmesine vesile ol dediler. Pişman değilim. İyi ki evlenmişim...(G17, 53 Yaşında).

...köyden çocukluktan beri sevdiğim bir kız vardı zaten. İşi gücü yoluna koyup evlenmek için bayağı çabaladım. Kızı istemeye gelen biri varmış. Sırf o almasın diye gittim istedim. İnsan gurbette dertleşecek, hayatı sırtlayacak birini arıyor... (G15, 53 Yaşında).

Araştırmada dikkat çeken bir diğer nokta ise, aracı olunan arkadaşlar ve köylülerin yüksek bir oranda dağılım göstermesidir. Hemşerilik ve dayanışma ağlarının güçlendirilmesinde yakın arkadaşların etkin bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Çünkü aracılık yapılan gruplar içerisinde arkadaşım cevabı 9 görüşmeci ile ilk sırada yer

almaktadır. Aynı zamanda köyden gelmesine aracı olunan kişiler sistemin yeniden üretiminde ve güçlenmesinde anahtar bir rol oynamaktadır.

Olmadı diyenlere “*Neden olmadı?*” sorusu yöneltildiğinde 6 görüşmeci “turist vizesiyle çalıştıkları için yakalanma korkularının olduğunu belirtmiştir. Diğer 4 görüşmeci ise aracı olmanın, yüksek cezalar ve yaptırımlar getirdiğini ve aynı zamanda zorlaştığını şu şekilde belirtmişlerdir:

Olmadı diyen 10 görüşmeciye, bunun olmamasının sebebi sorulduğunda; 5 görüşmeci arasında görülen ortak cevap ise “*yakalanma korkusunun*” altını çizerken, diğer 5 görüşmeci ise bu durumu “*turist vizesiyle kaçak olarak*” çalışmasına bağlamıştır. Bunun yanında göçmenlerin bazıları aracı olmanın eskiye göre daha zorlaştırıldığına ve aracılara yönelik caydırıcı cezalar uygulandığına dikkat çekmiştir. Gelene yardım etmeyi sevdiğini ifade eden ve asla aracı olmayı düşünmeyen bir görüşmeci durumunu şu şekilde özetlemiştir:

...gelene gidene çok yardım ettim ama hiç aracı olmadım. Yakalanan adamla bağlantın olursa ceza keserler, vatandaşlıktan atarlar falan diye çok haber yayıldı. Ben de korktum hiç bulaşmadım... (G9, 69 Yaşında).

Avrupa’da göçe yönelik değişen prosedür ve zorlu göç yollarının, yeni göçmenlere aracılık etmeyi de zorlaştırdığı görüşmecilerin ifadelerinde de yer almıştır:

... Eskiden önüne geleni getirmiş bizimkiler. Adamlar sonra rahatsız oldular tabi. Şimdi normal gezmeye gelene bile bir dünya prosedür uyguluyorlar. Turist olup kaçak çalışsan bile göz açtırmıyorlar, her yer kamera zaten, anında enselerler... (G14, 63 Yaşında).

... olmadı, çünkü bizim zamanımızda böyle şeylere göz yumulmuyordu. Ama eskiden biletini alan kalacak yer bulup geliyormuş. İş falan hallediliyormuş burdakiler tarafından. Şimdi öyle şeyler yapamazsın zaten cezası var... (G18, 32 Yaşında).

... ben zaten Hollanda’da doğduğum için Türkiye’yle çok bağlantım yoktu. Herkes yeğenini oğlunu falan getiriyordu. Benim akrabalarımı ben tanımıyorum ki zaten... (G19, 28 Yaşında).



10 görüşmecinin de olmadı dedikten sonra, “*aracı olmadım ama elimden geldiğince gelenlere yardımcı olmaya çalıştım*” minvalinde açıklama yapmaya çalışması ise doğrudan sosyal dışlanma ile bağlantılıdır. Burada vurguladıkları “*yardımcı olmaya çalışma*” durumu, yaşadıkları sosyal çevre tarafından dışlanma korkusundan kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Çünkü dayanışma ağlarının kendini yeniden üretme süreçlerinden birisi de gelenlere yardımcı olma zorunluluğudur. Gelenden gelene mübadele mantığı içerisinde “alan” tarafta olan kişiye, gelecek zamanda “*verme*” sorumluluğu yüklendiğinden, görevini yerine getirmeyen alıcı kişi güvene dayalı bu ilişkinin dışına itilmektedir(Kurtoğlu, 2005). Bu açıdan göçmenler arasındaki ağ dışına itilme korkusunu yaşayan bazı görüşmecilerin, aracı olmaktan çekinerek sadece maddi ve manevi destekte bulunarak ağa katkı sağladıkları söylenebilmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin dolaylı olarak bile olsa, ilişki ağlarını kuvvetlendirme ve geliştirmeye meyilli oldukları buradan hareketle ifade edilebilmektedir.

#### 4.3.2. Göçü İlk Deneyimleme Biçimleri ve Geliştirdikleri Uyum Stratejiler

Araştırmanın bu kısmında, Hollanda’ya göç eden Karaman doğumlu 15 ve Hollanda doğumlu 5 göçmen olmak üzere toplamda 20 görüşmecinin, Hollanda’da ki göçmenlik deneyimlerinde yaşadıkları öncelikli sorunları saptamaya yönelik sorular sorulmuştur. “*İlk gittiğinizde ne gibi sıkıntılar yaşadınız? / Hollanda’da Türk göçmen olarak ne gibi sıkıntılar yaşadınız?*” sorularına verilen cevaplardan hareketle, göç deneyimlerinde yaşadıkları öncelikli sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’den göçle giden 15 görüşmeciden 2’si *barınmayı* en büyük sorun olarak ilk sıraya yerleştirirken, 13 görüşmeci ise *dil bilmemeyi* ilk sıraya koymaktadır. Yine aynı görüşmecilerden 8’i *kültürel uyumsuzluğu* da bir diğer sorun alanı olarak ifade etmiştir.

Diğer taraftan Hollanda’da doğup büyüyen 5 görüşmecinin 5’i de ayrımcılığı en büyük sorun ilk sırada belirtirken, ikinci sıraya kültürü koydukları görülmüştür.

Dil bilmemeyi “*insanı yalnızlaştıran ve kendine güvenini sarsan*” bir durum olarak ifade eden görüşmeciler bu durumu şöyle açıklamışlardır:

...En büyük sorun dil sorunuydu. Orada eski gidenlerden yardım falan istiyorduk. Nereye gitsen sıkıntıydı. Derdini falan anlatamıyordun. Yanında dil bilen bir Türk olmadı mı anlaşılamıyorduk bakkalla bile. Zaten dil bilmeyen adamlar hep gruplar halinde gezer, dışarıdan bakan anlardı...(G2, 61 Yaşında).

...En büyük problem dil olmuştu. Çünkü markete, bakkala girip el işaretleriyle anlaşmaya çalışıyordum. Çok komik ve zor bir durum. Düşünsene karnının acıktığını tiyatro yaparak söylüyorsun, sigarayı içermiş gibi yaparak istiyorsun, suyu parmakla gösterip alıyorsun. Bu yüzden az güldürmedim kendimi, oranın adamına. Bu da ister istemez sende eziklik hissi yaratıyor...(G3, 38 Yaşında).

...İlk gittiğimde su bile isteyemiyordum. Dilim yetmiyor ve kendimi yalnız hissediyordum... Çalıştığım yerde Türk yoktu. Yüzüme bakıp bir şeyler söyleyip kahkaha atarlardı. Sonradan öğrendim küfür ediyorlarmış. Bende onlar gülünce komik bir şey sanıp gülerdim...(G4, 41 Yaşında).

Gurbetin Edirne sınırında başladığını belirten bir diğer görüşmeci ise, dil öğrenene kadar yaşadığı sıkıntıları şu cümlelerle özetlemektedir:

... En büyük sıkıntı dil yoktu. Edirne’den çıktığında ağzın bağlı kalıyor derdini hareketlerle anlatıyordun. Hareketle bir yere kadar zaten. Gurbet hasretini anlatabileceğin kimse olmuyor eğer bir Türk tanıdığın yoksa. Zaten insanı en çokta bu yıpratıyor...(G9, 69 Yaşında).

Bir diğer görüşmeci ise dil bilmemesinin kendini yalnızlığa ve sorgulamaya ittiğini şu şekilde aktarmıştır:

...Birçok sıkıntı çektik. Ama hiçbiri dil bilmemek kadar zorlamadı beni. Çünkü karnımı doyuramadım, kimden nasıl isteyeceğimi bilemedim. Aç yattım çoğu zaman

para isteyemedim, ekmek isteyemedim. Kendime sürekli ben ne yapıyorum burada diye sorup durdum...(G7, 63 Yaşında).

Göçü çocuk yaşta deneyimleyen görüşmeci, dil bilmemesinden dolayı yaşadığı yalnızlık sürecini şöyle aktarmaktadır:

...Haftalarca sokağın köşesine gidip geri döndüm. Çıkamıyordum korkuyordum. İmdat diyecek birisi yok tanıdığın. Aynı dili konuştuğum sadece babam vardı. Babam zaten sabah hava karanlıkken işe gidip gece geliyordu. O yorgunlukla yatıp tekrar işe gidiyordu. Doğru düzgün görüşemiyorduk Konuşacak arkadaşlık edecek kimse yoktu. Tüm bunlar beni içime kapadı. 6 ay sonra dil öğrendim az biraz öyle dışarı çıkıp gezmeye falan başladım...(G13, 41 Yaşında).

Hollanda'da doğup büyüyen 5 görüşmecinin tersine göç nedeni olarak sadece ayrımcılığa işaret etmesi, göçmenliğin bulunulan ülkenin vatandaşlık hakkı verilse bile, kuşaktan kuşağa aktarılan bir durum olduğunu göstermektedir. Hollanda kültürü içerisinde büyümelerine ve Hollanda vatandaşı olmalarına rağmen sürekli olarak ayrımcılığa uğramaları, Bauman'ın deyimiyle göçmenlerin *toplumsal olan her şeyin dışında kalan, istenmeyen ve aidiyetsiz sınıfı* oluşturduğu düşüncesinin Avrupa'da giderek yaygınlaşmasından kaynaklandığı ifade edilebilmektedir. Bauman'ın bahsettiği bu grubun günümüz Avrupa'sında göçmenler, mülteciler gibi toplum dışına itilenlerden başkası olmadığı aşikardır. Son yıllarda değişen göçmen politikaları ve yükselen yabancı düşmanlığı da bu durumu desteklemektedir. "*Alt sınıf toplumun içinde olabilirken asla topluma dahil değildir, hatta alt sınıf olmasa toplumun daha da iyi duruma gelebileceği düşünülmektedir*" diyerek de günümüz Avrupa'sının göçmene ve göçmenliğe bakış açısını özetlemektedir (Bauman, 2014:10).

Simmel(2009) yabancıyı, *bugün gelen ve yarın kalan insan: daha fazla ilerleyemediği halde gelme ve gitme özgürlüğünden de tam olarak kurtulamamış potansiyel*

*gezgin* olarak tanımlamaktadır(Simmel, 2016: 27). Yabancı'nın bugün gelip yarın kalan değil, geldikten sonra dön (e)meyen olması, egemen tarafından belirlenen sınırların dışarısına çıkmadan, bireylerin istenilen niteliklere göre şekil alması beklenen bir tutum olmuştur. Geçici olarak gelen yabancı'nın zamanı gelince geri döneceği düşüncesi, toplum içerisinde ona görünmezlik verirken; egemen tarafından dönüşü istendiğinde bunu reddedip kalma davranışını devam etmesi, görünmezliğin ortadan kalmasına ve yabancı'nın artık sorun olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda aile birleşimleri, hoşnutluk ve konukseverliği ortadan kaldırırken yerli halk ve yabancılar arasında büyüyen bir gerilimin oluşmasında etkili bir faktör olmuştur(Kahraman, 2018: 225).

Sanayileşme ve Dünya Savaşları sonrasında Avrupa'ya yönelen göçler, farklı milletlerin bir arada yaşamasına neden olurken, beraber yaşamaya yönelik gündelik pratikleri meydana getiren bir tarihsellik süreci oluşturmuştur. İlk başlarda beraber yaşam ve uyuma yönelik oluşturulan pratikler giderek siyasallaşmış ve politikaların oluşturulmasına etki etmiştir. 1900'lerden sonra gerçekleşen göçlerin geneline bakıldığında, özellikle sanayileşmenin yüksek olduğu ülkelerde işgücü ihtiyacı genellikle Doğu -Batı yönünde göçlerin yoğunlaşmasının önünü açmıştır. Sanayide farklı milletlerin bir arada yaşaması ilk başlarda olumlu bir gelişme olarak görülürken, sanayinin kıtalararası hareketlenmesiyle, birçok ülkede farklılıkların sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Özellikle göçmenlerin yoğun olarak görüldüğü Avrupa ülkelerinde, yabancı korkusu ve telaşı baş göstererek, git gide müdahale edilmesi gereken bir güvenlik durumu olarak algılanmıştır. Kimliklerin ve etnisitenin ön plana çıktığı 1900'lerin sonlarında, ciddi uzlaşmazlıklar ve farklılıklar, çokuluslu ülkelerde yabancı düşmanlığını meydana getirerek içinden çıkılmaz problemlerin oluşmasına kaynaklık etmiştir (Kahraman, 2018: 215–217; Kaya, 2015:159–162).

### 4.3.3. Hollanda Deneyimi Sürecinde Sosyal ve Kültürel Uyum

Avrupa ülkelerine yönelik başlayan Türk işçi göçleri, göçmenlerin gittikleri bölgelerde yeni bir mekân ve çevreyle karşılaşmaları, bazı sosyal problemleri de beraberinde getirmiştir. Yeni göç edilen ülkelere sosyal problemlerin çözülmesinde eski ilişki ağlarından faydalanmak bu problemlerin ortadan kaldırılmasını hızlandıran bir faktör olmuştur. Türk göçmenlerin bu problemleri kendi içlerinde çözme çabaları da çeşitli işçi derneklerinin, camilerin ve buna benzer sosyal alanların oluşturulmasındaki temel neden olarak karşımıza çıkmaktadır (Adıgüzel, 2018: 189; Altıntaş, 2008: 101).

Göçmenlerin gittikleri ülkelere beraberlerinde, sosyal yaşantılarını ve kültürlerini de götürerek, orada kendilerine ortak yaşam alanları kurmaları yaygın bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Cizreli, 2015: 38). Kurulan bu sistemin, gidilen toplum ile gelinen yer arasında kurulacak ilişkileri düzenlemede ve kültürel uyumu sağlamada etkin bir rol alması beklenen bir amaç olmuştur. Göç alan yerleşim yerlerinde özellikle hemşerilerin bir arada yaşadıkları bölgelerde hemşeri dernekleri ve cemiyetleri, çeşitli dini cemaat mekanları Hollanda'da Türklere ait ortak bir yaşam alanı oluşturmaya yönelik atılan adımlardan bazıları olmuştur. Bu bağlamda göçmen erkekler için enformel bilgi alışverişinin yapıldığı, boş zamanlarını kendilerinden olanlarla beraber geçirdikleri mekanlar olarak dernek ve camiler karşımıza çıkmaktadır (Kurtoğlu, 2005). Anavatanla kurulan ağlar vasıtasıyla mal, bilgi, tecrübe gibi birçok aktarımının yapıldığı mekanlar olma özelliği taşıyan ve kayıt dışı göçmenler için de sığınma noktası olan dernekler, yasal olarak göç edip başarısızlığa uğrayan veya ortaya çıkan krizlerde dışarıda kalan göçmenler için bir *tampon kurum* işlevi de üstlenmektedir.

#### 4.3.3.1. Hollanda'da Küçük Karaman

Araştırmada görüşmecilere yöneltilen “*Hollanda’da Türklerin oluşturduğu bir sivil toplum kuruluşuna (dernek, cemiyet, parti kolu gibi) hiç üye oldunuz mu? (Üye olmadıysa) Neden üye olmadınız? (Üye olduysa) Ne gibi faaliyetlerde bulundunuz?*” sorusu sorularak, alınan cevaplardan; Hollanda’da yaşayan ve tersine göç eden Karamanlıların, dernek, cami gibi sosyalleşme mekanlarına aidiyet hissedip hissetmedikleri ve aynı zamanda buna benzer kolektif örgütlenmelerde nasıl bir rol üstlendikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşülen 20 görüşmeciden 10’u üye olduğunu ifade ederken kalan 10 görüşmeci ise üye olmadım cevabını vermiştir. Fakat dikkat çeken bir diğer nokta ise üye olmayan 10 kişinin de üye olmadığı halde farklı derneklerde faaliyetlerde görev aldıkları fakat resmi olarak kaydolmadıkları yine alınan cevaplar arasında yer almaktadır. 20 görüşmeciden 14’ü camilere düzenli katılım sağladığını, 13’ünde derneğe maddi ve manevi destek verdiğini belirtmiştir. 20 görüşmecinin her birinin kayıtlı ya da kayıtsız olarak derneğe ve camiye katkı sağlayarak, resmi olarak yapılan organizasyonlarda görev alarak veya katılım sağlayarak buldukları yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir. Buradan hareketle dernek ve camilerin Hollandalı gurbetçiler için, Hollanda’da sosyalizasyon ve uyum süreçlerine etki eden kolektif bir alan oluşturduğunu söyleyebilmekteyiz. Hollanda’daki Türk göçmenlerin, en az bir derneğe ya da camiye düzenli olarak gittiği ve burada geliştirilen hemşerilik ağına kendisini dahil ederek, oluşan ağa katkı sunma davranışı gösterdiği de bir diğer sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Herhangi bir derneğe üye olmayanlara *neden üye olmadıkları* sorulduğunda alınan cevapların geneline bakıldığında “*gerek duymadım, ihtiyacım yoktu*” gibi kısa ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Üye olmama nedenleri arasında farklı sebepler sunan üç görüşmeci ise sebeplerini şu şekilde ifade etmiştir:

...Sürekli gelirlerdi davet falan ederlerdi ama üye olmazdım. İlk başlarda turisttim zaten yakalanma korkum vardı. Polis basar diye evden çıkmıyorduk. Bazen evi de basıyorlardı bu sefer de derneklere saklanıyorduk. Sonra oturma izni aldım ama yine üye olmadım. MHP'lilerin, Karamanlıların derneğine gider oturdum, bağış yapardım... Çünkü zamanında onlar beni korudu kolladı. Bende minnet borcudur diyerek para yardımında bulundum uzun süre...(G2, 61 Yaşında).

... Üye olmadım ama turist olanlar için açılan kurslara, sosyal faaliyetlere katıldım, camilere, derneklere katıldım, gittim. Hatta bir ara Hollanda'da ki aile hekimi bölücü gruba katılırsam bana vatandaşlık verdireceğini söyledi, Türkiye'nin aleyhinde yapılan eylemlere destek vermeme istedi fakat ben milliyetçi birisiyim. Kabul etmedim. Zaten kimin hangi gruba ait olduğunu biliyorsun. Çoğu oturma almak için üye oldu oturma aldı. Ama ben kendimi sürekli korudum onlardan...(G4, 41 Yaşında).

... Kayıt olmadım olmayı da düşünmedim. Ama camilere gittim, kahvehanelere katıldım. Kayıt olmayı bir ara düşündüm ama arkasından bir şey çıkar diye kaydolmadım... (G14, 63 Yaşında) şeklinde ifade etmişlerdir.

Avrupa'da yaşayan Türkler için camiler sadece ibadethane değil, aynı zamanda çeşitli ihtiyaçlarını (helal gıda, giyim-kuşam, sosyalleşme, destek olma veya destek bulma vb.) giderebilecekleri mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplantı salonları, bakkal, berber, kasap, lokanta gibi bir çok Türk esnafın cami avlusu içerisinde veya etrafında bulunmasının da, camilere katılımı arttırdığı bilinmektedir (Adıgüzel, 2018: 195). Bu bağlamda araştırmada görülen camiye gitme davranışı, sadece ibadet için yapılan rutini ifade etmemektedir. Camiye gitme davranışının altında daha çok; ait oldukları- geldikleri kültürlerle temasları arttırmak, göç süreçlerinde karşılaştıkları sorunların çözümünde destek almak ayrıca sosyalleşebilecekleri kendi sosyal alanları oluşturmak gibi birçok bireysel ve toplumsal amacı içerisinde barındırdığı söylenebilmektedir. Araştırmada da camiye giden görüşmeciler sayısının, görüşmeciler arasında görece fazla olması bununla ilişkilendirilebilmektedir. Bu açıdan camileri gurbetçi Türkler için hem bir ibadet alanı hem de sosyalizasyon mekânı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Sosyalleşme ve kaynaşma alanı olarak karşımıza çıkan camiler, çocuktan gence, gençten ihtiyara, herkese hitap eden toplanma alanı olmuştur. Görüşmecilerden G10, bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir: “...camiler toplanma yeridir, çok geniş alandır. Buradaki gibi küçük bahçeli değil çarşı merkezi gibi...Türklerin çoğu oradaki yerlerde gezer oturur vakit geçirir. Bende çocukluğumdan beri oralarda gezer, yaşlılardan hikayeler dinlerdim...”. Bir diğer görüşmeci G19 ise, Hollanda’da caminin işlevini şu cümleyle özetlemektedir: “...Bizim orada Camilerde beraber ilişkilerimizi güçlendirmemiz bizi asimile etmekten korudu hep. Bu sayede de daha güvenilir, uzun süreli dostluklar kurmamıza vesile oldu. Bu yüzden de Avrupa’da Türkler birbirine daha bağlı ve hep birlikte iş yapıyorlar...”. İfadelerde de görüldüğü üzere, camiler Hollanda’ya uyum ve sosyalleşme süreçlerinde, göçmenler için etkin bir rol oynamaktadır.

Göçmenlerin, buldukları toplumda kültürel ve sosyal olarak saygı gördükleri oranda, o topluma ait olan kültür ve yapıya daha uyumlu ilişkiler geliştirdikleri bilinen bir durumdur. Bunun tam aksine görecekları ayrımcılığın ve dışlamanın ise kendi kültürel yapılarına daha sıkı sarılmalarına neden olacağı da bir genel kabuldür. Bu da kendi gruplarına daha çok bağlanma ve öncelik tanımının önünü açan etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Bauman, 2016: 146). Görüşmecilerin katılım sayılarına bakıldığında en az bir cami veya bir derneğe düzenli katılıp destek vermeleri, kendi gruplarını destekleyip kökenlerini koruma çabalarından kaynaklandığıyla ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda Hollanda’da Türk adet ve kültürünü korumak için derneklerin ve cami cemaatlerinin ortak etkinlikler düzenleyerek gelenekleri yaşattıkları görüşmecilerin ifadelerinden hareketle söylenebilmektedir. Bir görüşmeci bu durumu şu şekilde örneklemiştir:

...Millî Görüş’ün derneklerine, Türk derneklerine çok katıldım... Hiçbirine üye olmadım ama her anlamda destek verdim. Hollanda’da Türk dernekleri çok aktiftir.



Kültürel etkinliklerle milli bayramlar falan kutlanır derneklerle. Hatta Türk dernekleri her Ramazan ve Kurban Bayramı'nda, birlikte belediyeden "Park" kiralar, bayramı yaşatmak için. Orada parkları kiralarsın şenlik falan yaparsın. Kirasını belediyeye verirsin. Biz de bayramlarda dernekleri çağırırız bayramlaşırız, eğlenceler, stantlar düzenleriz. Buradaki gibi 3 gün bayram olmasa da tanışan tanışmayan herkes el öpmeye, bayramlaşmaya gider. Sadece üye olanlar değil tabi, herkes davetlidir. Köylüler falan gelir, bayramlar kutlanır, sohbet muhabbet edilir, ortak bir paylaşım yaparız. Orada dernekler Türkleri bir araya getirir. Herkes az buçuk bir derneğe gider çay içer. Çünkü gurbette kendini toprağından birisini görmek insana iyi gelir, özünü hatırlatır...(G5,38 Yaşında).

Bu derneklerden birinin kuruculuğunu da yapmış olan görüşmeci Hollanda'daki derneklerin işlevlerini şu şekilde özetlemektedir:

...Köylülerimizle açtığımız Kızıl yakalılar Derneğinde aktif şekilde rol aldım. İsmi köyün ismi ama hemen hemen Karamanlıların yarısı üyedir, oranın küçük Karaman'ı da sayılır. Hani üye olanların aynı köylü olmasına gerek yok. Zaten çoğu dernek bu şekilde işler orada. Maksat yardımlaşma ve gönül birliğidir. Bir iş olursa aramızda hallederiz, bir düğün olursa katılırız, birisi aç kalsa doyururuz hesabı birbirimize hep destek oluruz. Dernek deyince aklına buralardaki gibi pişti, batak oynanan kahveler gelmesin. Oradaki dernekler kültür birliği sağlayan yerler. İş, aş lazımsa hemen sorar soruşturur bulurduk. Ya da yeni gelen biri varsa hemen kalacak yer çalışacak iş buluruz kendi içimizden. Turist gelip iş bulduğumuz çok kişi vardı. Karaman'dan da gelmesine aracı olduğumuz çok kişi oldu...(G12, 62 Yaşında).

Tablo 3'tede görüldüğü üzere, görüşmecilerin çoğunluğunun Hollanda'da en az bir tanıdığı bulunmaktadır. Çeşitli derneklerinde anavatanla kurduğu ilişki ağları üzerinden yeni göçmenlerin gelmesine aracı olduğuna "*Göç Kuramları*" bölümünde yer verilmişti. G12'nin ifadesinde de görüldüğü üzere, göçmenler arasında akrabalık, arkadaşlık, köylülük ilişkilerinin göç etme davranışında etkili olduğunu söyleyebilmekteyiz. Araştırma'nın sonuçlarında da ağ (network) ilişkisinin, Karaman'dan Hollanda'ya göç hareketlerine etki ederek, kayıtlı veya kayıt dışı birçok göçün gerçekleşmesine etki ettiği tespit edilmiştir (Tablo 3).

Ülkesinden ayrılan göçmenlerin, hedefledikleri ülkeye özellikle illegal yollardan gitmeleri, bu deneyimi ilk kez yaşayacak olan göçmenler için yüksek meblağda masrafların ve büyük çöküntülerin başlangıcını oluşturma riskini de beraberinde taşımaktadır. Özellikle varılacak noktada halihazırda bir ilişki ağı olmayanlar için bu durum daha ağır şartlar altında gerçekleşecektir. Arkadan gelecek olan göçmenlerin ise, ilk gidenlerle arkadaşlık, hemşerilik ve dostluk ilişkileri üzerinden yardımlaşma ağı kurabilme imkanını elinde bulundurması daha sonraları göç edecek olanlar için göç masraflarını azaltacak ve ilk gelenlere oranla daha sosyal kriz yaşama düzeyini daha aşağılara çekecektir. Bu sistem bir kez kurulduğunda, göç hareketinin sınırsız bir şekilde sürdürülmektedir (Abadan - Unat, 2017: 64). Bu bağlamda, Hollanda'ya ilk göç eden Karamanlı öncü göçmenlerin, göçün masraflı ve zor kısmının üstesinden gelerek, kurdukları dernek ve cemiyetler aracılığıyla, göçe sonradan katılanlara ve katılacak olanlara aracılık yaparak, maddi ve manevi destek sağladıkları araştırmanın bulgularındandır.

#### **4.3.3.2. Karaman Amsterdam Hattı**

Göçmenlerin aileleriyle birleşmesine yönelik oluşturulan politikalar, göçmenler arası ilişkiler ağının güçlenmesine ve dernekleşme faaliyetlerinin artmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Abadan- Unat, 2017: 65). Görüşmecilerin dernekleşme ve yardımlaşma faaliyetlerini uluslararası düzeyde sistemleştirdikleri, ağ üzerinden gerçekleştirilecek yasal veya yasal olmayan göçlere etki ettikleri görüşmecilerin ifadelerinde de görülen bir durumdur. Göçmenlerin iş piyasasında veya sosyal yaşamında maruz kaldıkları ayrımcılık ve adaletsizlik, kendi kimliklerini geldikleri ülkelerle tanımlamalarına yol açmaktadır. Bu da göçmenlerde geldikleri ülkeyle bağlarını koparmamak için çeşitli derneklerin çatısı altında kenetlenip, faaliyetlerde bulunmalarına neden olmaktadır. Kendi kolektif topluluklarını oluşturarak, gidilen ülkelerde halen kültür, dil ve geleneklerini

koruma çabası içerisinde girmeleri, gidilen yerde maruz kalınan dışlamalara ve kimliklerini kaybetme korkularıyla açıklanabilmektedir(Göksu, 2000: 11).

Toplumda krizlerin ortaya çıktığı zamanlarda, toplumun dışına itilen grupların (göçmenler, mülteciler gibi) her zaman ilk kurbanlar olacağı bilinen bir gerçeklik olmuştur. Bu tür grupların bulunduğu ülkelerde, herhangi bir toplumsal sorunun ortaya çıkmasının, göçmenlerin yaptıkları veya yapmadıkları üzerinden kaynaklanıyormuş izlenimi oldukça yaygın görülen bir durum olmuştur(Güleç, 2017:121). Krizlerde oluşabilecek zararların bu gruplara yüklenmesi, onların kayıplarının bile görünmez hale gelerek, eşitsizliğin sınırlarının zorlayacağı da birçok örnekle karşılaşmıştır. Göçmenler ve mülteciler, çıkan her krizde gözden çıkarılacak, topluma ait olmayan ve koparılıp atılması gereken kanserli bir doku gibi gösterilmeye çalışılması ve yabancı düşmanlığının körüklenmesi Avrupa’da sıklıkla görülürken, devlet kanallarıyla da desteklendiği beklenen bir tutum olmuştur (Bauman, 2014: 15).Bu gibi durumlarda ise kolektif göçmen ve mülteci grupları kimi zaman bir dernek bünyesinde kimi zamanda siyasi bir örgüt içerisinde karşımıza çıkmıştır.

Göç politikalarında 2000’ler sonrasında görülen katılma, göçmenlerin anadillerinde yaptıkları sosyal faaliyetlere ayrılan kamusal fonların kısılmasını da hedeflemiştir (Özta, 2016: 178). Hollanda’da bu tür derneklere karşı oluşturulan yaptırımlar ve maddi kaynak kesintileri de bununla ilişkili olarak oluşturulan politikaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu politikaların, göçmenler arasındaki dayanışma ağlarını yöneten dernekleri hedef alması, temelde asimilasyon politikalarını reddeden göçmenlerle alakalı olarak ilerlemiştir. Hollanda’da artan yabancı düşmanlığı, derneklere karşı yapılan durdurma ve baskı faaliyetlerini körükleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

Hollanda’da bulunan Türk derneklerinin sayılarında azalma olduğunu belirten görüşmeciler, bu azalmanın siyasi partilerce sık sık dile getirilen İslamofobik ve göçmen karşıtı söylemlerle alakalı olmasını şu şekilde ifade etmişlerdir:

...Derneklerde çok aktiftim. Camide de çok aktif Türkler olarak. Birbirimize her türlü desteği verirdik. Bu da oranın halkı tarafından devlete karşı bir iş yapıyor muyuz gibi algılanırdı. Çünkü orada yaşayanlar birbirine hele ki tanımyorsa asla yardım etmez. Yardımseveri de var ama binde bir... İlk kurulan ülkü ocaklarının kurucu üyesinden birisiydim 80’lerde. O ara derneklere destek veriyorlardı. 90’larda ırkçılık yükselince destekleri azalttılar. 2000’lerde zaten bahaneleri çoktu direkt kendinden olmayan dernekleri kapatmaya bile çalıştılar, bunlar bize karşı duruyor diye. Wilders’in seçim propagandalarında kullandığı dilinde göçmen derneklerine desteklerin çekilmesinde etkili payı olduğunu düşünüyorum... (G1, 52 Yaşında).

Hollanda’da son zamanlarda politik söylemlere yerleşen Müslüman göçmen düşmanlığı, Avrupa’da yükselen sağ partilerin ayrımcı ve hakaretvari söylemlerinde sürekli olarak dile getirilen grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Hollanda’nın aşırı sağ partilerinden olan Özgürlük Partisi(PVV)’nin başkanı olan Geert Wilders, sürekli olarak İslamofobik söylemleriyle tanınan bir siyasi olarak gündemde yer almaktadır. Zaman zaman göçmenleri ülke kaynaklarını tüketen azınlık gruplar olarak tanımlayan ve ülkenin şartlarına uymayacak olanların başka ülkeye göç etmesini vurgulayan Wilders, Müslümanları, Hollanda toplumunun geleceğini tehdit eden grup olarak tanımlayarak <sup>28</sup>yabancı düşmanlığını körüklediği gündeme sık sık yansıyan popüler söylemlerinden olmuştur. Bu söylemlerin her seçim öncesinde yenilenmesi ve sürekli olarak seçim propagandası haline gelmesi Müslüman Türk göçmelere karşı kötü izlenimlerin yaratılmasının önünü açmıştır. Tüm

<sup>28</sup> <https://tr.euronews.com/2017/03/06/hollandali-asiri-sagci-lider-wilders-yine-islam-a-saldirdi> (Erişim Tarihi: 09.05.2019). Hollandalı Aşırı Sağcı Lider Wilders Yine İslam’a Saldırdı. 2017, Euronews.

bunlar ise beraberinde farklı yaptırımları ve yardım kesintilerini gündeme getiren sosyal gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

11 Eylül ve akabinde gelişen birçok terör hadisesi göçmenlere yönelik dini, ekonomik ve sosyo-kültürel birçok alanda haklarını kısıtlayıcı asimilasyon içerikli politikaların oluşturulmasına neden olmuştur. Özellikle Müslüman göçmenler ikinci sınıf göçmen vatandaşlar olarak etiketlenirken, Hollanda içerisinde ki potansiyel tehlike olarak görülerek güvenlik politikalarının yeniden yorumlanması gündeme getirilmiştir(Hıdır, 2015: 280). Bu kısıtlamalar arasında, 2000'lerden sonra derneklere verilen yardımların kesilmesi ve derneklere katılan göçmenlerin üzerinde etiketlenme korkusunun ortaya çıkması, görüşmecilerin ifadelerinde yer alan hegemonik imgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yükselen İslamofobi ve yabancı düşmanlığının, dernek faaliyetlerini kısıtlamasını bir görüşmeci şu şekilde aktarmıştır:

...Kendi derneğimiz vardı köylülerin toplandığı, Bozkandak Köylüleri Derneği. 90'lı yıllarda dernek işleri çok yoğundu. Hep bir şeye ihtiyacı olanlara, gelmek isteyenlere yardımcı oluyorduk. Dernek'te çok faaliyette görev aldım. Dernek aracılığıyla gelen çok köylümüz oldu. Sahip çıkıldı, hayat kurması desteklendi her manada. Ama 2000'den sonra bu işler eskisi kadar işlemez oldu. İkiz kule saldırılarından sonra Müslüman kesimin böyle dernek, cemiyet altında birleşmesi pek hoş karşılanmadığından çoğu elini çekti bu işlerden. Derneğe üyeler sanki bir kötü faaliyet yapıyormuş gibi muamele görmeye başladı. Dernek hala duruyor ama çok bir faaliyet yok. Anca buluşup toplanma yeri oldu...(G18, 32 Yaşında).

Avrupa'da 90'lardan itibaren başlayan göçmenler ve yerliler arasındaki ayrışma, Hollanda'nın öncü olduğu asimilasyon politikaların oluşturulmasının sebebi olmuştur. Göçmen özelinde Müslüman göçmenlerin, tüm sorun ve sıkıntıların temel hedefi olarak gösterilmesinin başlangıcı ise 11 Eylül saldırıları sonrasında Avrupa'da gerçekleşen terör faaliyetlerinin, Müslümanlarla bağdaştırılmasıyla belirginlik kazanmaya başlamıştır.

Avrupa düzeyinde yaygınlaşan entegrasyon sınavları, yurttaşlık sözleşmeleri, zorunlu uyum programları gibi bir dizi zorlayıcı araçla uygulamaya koyulan göçmen entegrasyonu modeli ilk olarak Hollanda’da karşımıza çıkmaktadır (Öztan, 2016: 167–168). Bu bağlamda Hollanda’da yaşayan Karamanlı gurbetçilerin geri dönüşlerinde, son yıllarda ortaya çıkan asimilasyon politikalarının direkt olarak bireyde, dolaylı olarak ise dernek ve camiler üzerindeki izleri, görüşmecilerin ifadelerinde de rastlanan bir durum olup, tersine göçte etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun yanında, Hollanda’da yaşayan gurbetçilerin son yıllarda İslamofobik baskılar neticesinde sosyal yaşamlarında ayrımcı bir muamele gördükleri de söylenebilmektedir.

#### **4.3.4. Hollanda’da “Göçmen Ailesi” Olarak Yaşama Deneyimi**

Göçmenler Avrupa toplumsal düzenin içerisinde yer bulabilmek ve kendi kimliklerini koruyacak önlemler alabilmek için daima dayanışma ağlarına ihtiyaç duymuşlardır. Aile birleşimi, oturma izni gibi sunulan birçok fırsata karşı kendi toplumunun kültürünü taşıyıp koruyacak olan aile bireylerini Avrupa’ya transfer ederek, sosyal hayatta daha görünür olabilmeyi amaçlamışlardır (Adıgüzel, 2018: 193). Bu bağlamda aile birleşimlerinin göç ve göçmenliğin niteliğini değiştirerek; göçmenlerin, yalıtılmış mekanlarından dışarıya çıkabilmesinde ve sosyal yaşamda daha görünür hale gelmesinde aile birleşimlerinin büyük bir paya sahip olduğu da bir gerçektir (Canatan, 2013a: 81) .

Geçici işçi statüsünde başlayan ilk göçler, zaman geçtikçe farklı bir boyut kazanmış ve kimlik mücadelesine dönüşmüştür. İlk giden göçmenler, yeni topluma ayak uyduramayıp içine kapanma davranışı göstererek bir süre çalışıp dönme niyetiyle hareket etmişlerdir. Fakat daha sonraları eklenen göçlerle birlikte göçmenlerin kendi sosyal alanlarını yaratarak, kendi kimliklerini getirdikleri kültür ve geleneklerle oluşturmak istemeleri, entegrasyon politikalarının başarısız olmasına yol açarken bu grupların “uyumsuz” olarak

adlandırılmalarına neden olmuştur (Altıntaş, 2008: 78). Girdikleri yeni toplumun değer, kültür, davranış kalıpları vb. gibi birçok dinamiğine karşı kendi kültürlerini koruma ve gündelik yaşam pratiklerinin kendi değerleri doğrultusunda oluşturma sürecinde, aile birleşimi büyük bir fırsat olarak kabul edilmektedir

#### 4.3.4.1.Bavul Tipi Aile

Göçmen için aile, kimlik oluşturma ve kendisini tanımlama sürecindeki en küçük yapı birimi olurken, göçmen ailelerinin ortak alanlarda yaşamaya başlaması, göçmen ağlarının güçlenmesine etki etmiştir. Aile birleşimi ile güçlenen ağlar, devletin kontrolünü kısıtlarken, entegrasyon süreçlerinde koruyucu bir mekanizma olarak aileyi karşımıza çıkarmıştır. Bu bağlamda göçmen ailesinin yapısını anlamak ve açıklamak, göçmen ağlarının yapısını anlamada faydalı olacaktır.

Evli olan görüşmecilere yöneltilen “Çocuğunuz var mı? Varsa kaç tane?” sorusuna gelen cevaplarda, görüşülen 18 görüşmeciden 17’si çocuğu olduğunu belirtirken, 1 görüşmeci ise çocuğunun olmadığını belirtmiştir. Görüşmecilerin, 3 – 6 arasında çocuğa sahip olduğunu görülürken, evli olan 18 görüşmecinin de çekirdek aile tipi aileye sahip olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda görüşmeciler arasında geleneksel geniş aile yapısına rastlanmamıştır. Geleneksel geniş aile yapısının, göçmen ailelerinde görülmemesi, emekli olan veya yaşlanan göçmenlerin tersine göçleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Birinci kuşak göçmenlerin vatan hasreti çekmeleri ve vatanında ölme istekleri bu sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Aynı zamanda “Çocuklarınız yurtdışında mı yaşıyorlar yoksa Türkiye’de mi?” sorusuna 8 görüşmeci *Türkiye’de yaşıyor*; 9 kişi ise *Hollanda’da yaşıyor* cevabı vermiştir. Türkiye’de yaşıyor cevabını veren 8 kişiye yöneltilen “*Hollanda’ya ailenizi de götürmeyi*

*düşündünüz mü?* sorusuna 2 kişi oturum izni alamadığı için götüremediğini belirtirken, 6 kişi ise “bilerek götürmediklerinin” üstünü çizmişlerdir. Ailesini, kültürel ve dini farklılıklardan uzak tutmak istediğini belirten görüşmeciler bu durumu şöyle anlatmışlardır:

... Orada bir aile hayatı yaşamayı hiç istemedim bekarken. Zaten evlendikten sonra bir süre çalışıp, Türkiye’ye döndüm. Çocuklarımı orada büyütseydim ne dini eğitimleri tam olurdu ne de kültürümüz hakkında bilgileri. Kültür olarak zaten onlardan üstünüz. En önemlisi de ahlak olarak üstünüz. Sırf bu yüzden ailemi götürmeyi hiç düşünmedim...(G3, 38 Yaşında).

... Orası öyle pislik bir yer ki ben yaşarken zorlanıyordum. Hollanda’da ahlaki çöküntü var zaten. Çocuklarımı öyle pis bir yere götürmeyi asla istemezdim. Bu yüzden götürmedim zaten ...(G9, 69 Yaşında).

...Çocuklarım yabancı kültürle büyüsün istemedim. Yarın bir gün büyüdüklerinde Hollandalı birini sevip evlenmesinler, dedeleri “Hans” olsun istemedim. Burada kendi kültürüne, kendi bayrağına sahip çıksınlar diye orada yaşasınlar istemedim. Sonra vatana millete faydasız adamlar yetişiyor...(G12, 62 Yaşında).

Normalde göç eden bireyin tercihi olarak görülen aileyi göçe dahil edip etmeme kararına kimi ailelerde kolektif olarak karar verilebilmektedir. Görüşmeci yaşadığı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*... Zaten çocuklarım dön gel diye yalvarıyorlardı. Sizi de alayım yanına dediğimde eşim ve çocuklarım hep “bir daha sakın duymayalım” dedi. Şimdi bunun üstüne zaten zorla götüremezdim. Hanım anamdan babamdan ayrı kalırım dedi, çocuklarım da arkadaşlarından. Götürmeyi düşündüm ama sonra kendim de vaz geçtim. Gurbetin çilesini, pisliğini görünce tiksindim iyice...(G7, 63 Yaşında).*

Özgürlük ve serbestliğin aile yaşamını bozmasından korkan göçmelerin ifadeleri ise şu yönde olmuştur:

... Bir ara fırsat vardı, kampanya gibi oturum verdiler çalışmaya gidenlere. O dönemde alacaktım bende ailemi falan yanıma. Ama orada büyüyen çocukları görünce vazgeçtim. Hem Türkiye’de evlenip gelenlerin çoğunun yuvası dağılıyor orada. Çünkü burada baskıyı göre göre büyümüşüz. Orası aşırı serbest. Bu rahatlıkta yuva yıkıyor Giden



Türklerin çoğu boşandı orada. Çoluk çocukları da serseri oldu. Korkumdan götürmedim çoğunluk...(G10, 60 Yaşında).

...Burada büyümesi daha iyi oldu. Irkçılık yok, kendi kültürü, anlayabileceği bir çevre. Orada uyuşturucu serbest... Sigara içer gibi uyuşturucu içiyorlar yolda sokakta, alkol var. Buradan giden çoğu genç orada ailesinden kopuyor. Ben gençliğimde çok travma yaşadım. Onlarda yaşasın istemiyorum...(G18, 32 Yaşında).

Taştan (2010)'ın yurda dönen işçiler üzerine yaptığı araştırmasında, tersine göç kararının alınma sürecinde, kadınların etkin bir rol oynadığını tespit etmiştir (Taştan, 2003:106–107). Bu çalışmada da göçmenler, Hollanda'ya gitme/gitmeme ve ailesini götürme/götürmeme kararlarını alırken, aile üyelerine danışarak, müzakerenin sonucuna göre harekete geçtikleri saptanmıştır. Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle, müzakerenin aile üyeleri arasındaki karşılıklı güveni geliştirerek ve aile bireylerinin arasındaki bağların güçlendirdiği söylenebilmektedir. İletişim ve enformasyonda yaşanan gelişmeler sayesinde ulus ötesi aile bağlarının devamlılığının sağlandığı söylenebilmektedir. Ailesini Hollanda'ya götürmeyen göçmenlerin ifadelerine bakıldığında, göçmenlerde kültürel asimilasyon korkusunun bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda çocuklarının, Türk kültür ve gelenekleri içerisinde büyümelerini istemeleri nedenler arasında yer almaktadır.

Göçmenlerde görülen, Avrupa'da geçici bir süreliğine bulunup ilerleyen zamanda tersine göç etme düşüncesi, Türk aile yapısında yeni bir aile kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur: "ulus ötesi aile". Ulus ötesi aile, aile bireyinin en az birisinin ülke sınırları dışında, geçici veya kalıcı bir statüde yaşaması durumunda ortaya çıkan aile yapısı olarak, Türk işçi göçünde karşımıza çıkmaktadır. İşgücü anlaşmalarıyla kat edilen sınırlar, aile bireyinin daha çok kazanma umuduyla farklı bir ülkede çalışıp, ülkesinde geride bıraktığı aile bireylerine para veya mal göndererek aile ilişkisinin sürdürüldüğü bir sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu süreç uzadıkça aile üyeleri arasında boşanma, geçimsizlik, kültürel

farklılaşma, rol karmaşası gibi krizlerin ortaya çıktığı Kalaycıoğlu, Çelik ve Beşpınar'ın çalışmasının sonuçlarına da yansımıştır (2010). Turist olarak gidip kaçak olarak çalışan ve aynı zamanda Türkiye'de eşi ve çocuğu olan kişilerde aile hayatı “sembolik” bir hal almaktadır. Göç sonrasında aileden kopuş ve uzun yıllar ailesine sadece para gönderme şeklinde, telefonda ilerleyen aile ilişkisi, ülkeye dönüşler sonrasında aile içi sorunlara yol açmıştır (Kalaycıoğlu vd., 2010).

Avrupa'ya giden göçmenlerin birçoğu ilk zamanlar göçü bir askerlik hizmeti gibi *sürelili* olarak gördüğu için hareketlenmiştir. Fakat *kalıcı* olduklarını anladıkları andan itibaren göç stratejilerini değiştirerek, buldukları bölgelere adapte olmanın yollarını aramışlardır. Bu bağlamda da göç, kuşaktan kuşağa farklı algılanarak ve değişerek ilerleyen bir süreci anlatır hale gelmiştir. İlk gidenler için zorlu iş şartları ve gurbet anlamına gelen bu göç, istenilen ekonomik düzeye geldikten sonra vatana dönme süreci olarak benimsenmiştir. Buna karşın ikinci ve üçüncü kuşakta bu algı, yeni bilgi ve deneyimler kazanıp, memleketteki bağlantıyı yitirmeden ticaret ve uzmanlaşmanın yollarını aramak olarak biçimlenmiştir. Kuşaklararası süreçte gelişen bu değişim üçüncü kuşağın Avrupa kültüründe büyümesinin etkisiyle, bulunulan topluma aidiyet hissinin de gelişimiyle, bu toplumun bireye sunduğu tüm haklardan faydalanabilmek ülküsüne doğru bir değişim göstermiştir (Abadan- Unat, 2017: 4-5).

Yeni ülkeye göç eden bireylerin karşılaştıkları kendi kültürlerinden farklı, egemen ve belirleyici olan başka bir kültür, bireylerin karmaşık bir sosyalleşme süreci yaşayarak yalnızlaşmalarına yol açabilmektedir. Bireyler, böyle durumlarda genellikle kimliklerini yeniden yapılanma sürecine sokmaktadırlar. Bu yapılanma ise iki biçimde meydana gelmektedir: mevcut kültüre uyarılama ve kendi kimliğini koruma (Altıntaş, 2008: 104). Göçmenler Avrupa toplumsal düzenin içerisinde yer bulabilmek ve kendi kimliklerini

koruyacak önlemler alabilmek için daima dayanışma ağlarına ihtiyaç duymuşlardır. Aile birleşimini de bir fırsat olarak gören göçmenler, kendi toplumsal yapısını taşıyacak yeni bireyleri Avrupa'ya transfer ederek, sosyal hayatta daha görünür olmayı hedeflemiştir (Adıgüzel, 2018: 193). Göçmenlerin aileleriyle birleşmesine yönelik oluşturulan politikalar, göçmenler arası ilişkiler ağının güçlenmesine ve dernekleşme faaliyetlerinin artmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkarken, uyum politikalarına karşı bir kalkan işlevi görerek göçmenlerin ortak kültürlerine gelebilecek olan dış etkileri en aza indirmiştir (Abadan- Unat, 2017: 65).

#### 4.3.4.2.Eşitlik Toplumunda Eşit Olamayanlar

Hollanda'da devlet kurumları aracılığıyla 1979 yılında yayınlanan raporda, geçici işçiler için kullanılan *yerleşik kitle* tanımıyla, yabancı işçilerin kalıcı olduğu onaylanmış ve bu gruplara yönelik politikaların oluşturulması gerektiği de kabul edilmiştir (Canatan, 2013a: 82). Yabancı işçi kavramının ortadan kaldırılarak, yerli ifadesinin kullanılmaya başlaması da göçmenler için yeni toplum dinamiklerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Girdikleri yeni toplumun değer, kültür, davranış kalıpları vb. gibi birçok dinamiğine karşı kendi kültürlerini koruma ve gündelik yaşam pratiklerinin kendi değerleri doğrultusunda şekillendirmede aile kurumu karşımıza çıkmaktadır. Aile birleşimi ve yerlilikle güçlenen ağlar, devletin kontrolünü kısıtlarken, entegrasyon süreçlerinde koruyucu bir işlev kazanmıştır. Bu ağların güçlenmesinde ise aile birleşimi önemli bir paya sahip olmuştur.

Aile birleşimi sonrası Avrupa'ya göç eden çocukların genellikle çevrelerine uyum sağlayamadıkları görülürken, eğitim hayatına başlayanlarda ise bir süre sonra okulu terk etme ya da devam etmeme davranışlarının yaygın olarak görüldüğü birçok Türk göçmen araştırmasının sonuçlarına yansımıştır (Güllü, 2015; Kaya, 2016; Rittersberger - Tılıç, Özen ve Çelik, 2016; Vassaf, 2010). Okula devam etmeme veya ettiği halde tutunamama

nedeninin temeline bakıldığında hem ailenin hem de okul sisteminin göçmen yabancı işçi çocukların gereksinimlerini karşılayacak şekilde düzenlememesiyle ilişkili olduğuyla ilişkilendirilmektedir. Birçok ailenin, çocuklarının Türk adet ve geleneklerine göre yetiştirilemeyeceği korkusu okul sistemine karşı güvensizliğini gösterirken; okullarda yaşanan ayrımcı eğitim ve göçmenleri dışlama deneyimleri çocukların eğitime bakış açılarını etkileyen iki temel faktör olarak sık görülen bir önyargıyı ortaya çıkarmaktadır(Vassaf, 2010: 134–136). Dolayısıyla, aile birleşimleri birçok avantajın yanı sıra dezavantajı da içinde barındıran bir süreç olarak ilerlemiştir. Bu bağlamda göç ile, çocuk açısından eğitim hayatı ve sosyal yaşamda bu avantaj ve dezavantajları farklı koşullarda deneyimlediği söylenilebilmektedir.

Çocuklarının Hollanda’da yaşadığını söyleyen 9 görüşmeciye “*Çocuklarınızın Hollanda’da yaşamalarını avantaj ve dezavantajlar bakımından değerlendirirseniz neler söylersiniz?*” sorusuna verilen cevapların dağılımına bakıldığında 9 görüşmeci; çocuklarının en az iki dil bilmesini, Hollanda’nın sosyal faaliyet anlamında daha çok seçenekler sunmasını ve çocuklarının kültürler arası etkileşime girme fırsatını yakalamış olmasını avantajlar olarak ifade etmişlerdir. Aynı görüşmeciler, çocuklarının; Hollanda’da ırkçılığa/yabancı düşmanlığına uğramasını, İslam dininden uzak kalmasını ve kendi kültürlerine yabancılaşmasını Hollanda’da yaşamalarına bağlayarak, bu durumu şöyle ifade etmişlerdir:

... Eğitim, sportif faaliyetler, dil eğitimi ve sosyalleşme olarak Hollanda’nın çok faydası oldu. Burada üniversite çok hafif geliyor şu an çocuklarıma. Oğlum burada üniversiteye başladı. Sürekli “Baba ben bunları zaten orada çocukken görmüştüm” diyor. Çünkü oranın ortaokulunda aldılar buradaki müfredatı. Bu da buradaki yaşlılarına göre avantaj sağlıyor... (G1, 52 Yaşında).

... Orada yetişmesi eğitim olarak daha iyi oldu tabii. Çünkü burada eğitim sıfır. Oranın verdiği eğitim daha iyi ve imkanlar daha fazla. Benim çocuklarım şu an 3 dil biliyorlar. Türkiye'deki şartlarda bu çok zor. Bir sürü kursa gönderiyorsun, masraf ediyorsun (G2, 61 Yaşında).

... Burada özel okulda okutmak çok pahalı. Bir çuval para veriyorsun aldığın hizmet, çocuklara verdikleri çok az. Orada ki eğitim veren özel okullar buradakilerden daha iyi ve daha ucuz(G5, 38 Yaşında).

... Eğitim ve gelecek olarak çocuklara sunulanlar orada daha fazla. Burada yıllarca okuyan insanlar iş bulamıyorlar. Ayrıca dil öğrenip, yüksek kalite eğitim aldılar. Daha ne olsun. Burada eğitim kalitesi bile düşük. Orada sadece kültürel anlamda olumsuz bir ortam var diyebilirim. O açığı da bizzat kurulumunda yardımcı olduğum Türk Okulları ile kapatmaya çalıştık hep(G15, 53 Yaşında).

Hollanda'da çocuklarıyla yaşamış olan 9 göçmene yöneltilen “Çocuklarınız *eğitim süreçleri boyunca okul yönetimi, öğretmenleri veya devlet tarafından ırkçı veya ayrımcı bir tavırla karşılaştı mı? Göçmen veya Türk olması sebebiyle bir şeylerden mahrum bırakıldı mı?*” sorusuna, çocukları eğitim hayatına katılan 9 görüşmecinin 9'u da en az bir kez çocuklarının eğitim hayatında, göçmen olmasından dolayı, ırkçılığa ve ayrımcılığa maruz kaldığını belirtmiştir. Hollanda Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı 2017-2018 yılı eğitim raporunda da etnik azınlıklara yönelik okullarda yapılan ayrımcılığın bir önceki eğitim dönemine göre yüzde 68 arttığı ifade edilmiştir.<sup>29</sup> Bu bağlamda görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında, son yıllarda artan ayrımcılığın tersine göçlerin farklı bir boyutunu oluşturduğu söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra farklı okullarda benzer biçimde ayrımcılığa maruz kalmaları, artan yabancı düşmanlığının sosyal yaşamda daha görünür hale geldiğini göstermektedir. Bahsi geçen ayrımcılıklar genel çerçevede üç şekilde karşımıza çıkmıştır:

<sup>29</sup> <https://www.trthaber.com/haber/dunya/hollandada-okullarda-etnik-azinliklara-ayrimcilik-yuzde-68-artti-410754.html> (Erişim Tarihi: 10.04.2019). Hollanda'da Okullarda Etnik Azınlıklara Ayrımcılık Yüzde 68 Arttı, Nisan 2019, TRT Haber.

Türk olmasından ötürü ırkçı hakaretlere maruz kalma, göçmen aileden gelmesinden dolayı okul yönetimi tarafından dışlanma ve göçmen olduğu için puanından daha düşük okula yönlendirilme.

Göçmenlerin tersine göç kararı almasında güçlü aile bağları ve memleket özlemi dışında, son dönemde çeşitli ayrımcılık gibi olumsuz deneyimlerinde rol aldığı söylenilebilmektedir (Şirin-Öner, 2016: 269). Avrupa’da büyüyen gençlerin, asimilasyon politikalarına uzak durması ve kendi kültürünü de eksikleriyle öğrenmesi, iki kültür arasında sıkışmasının temelini oluşturmaktadır. Asimilasyon’ a karşı durmaları, eğitim hayatlarında *uyumsuz* olarak etiketlenmelerine yol açarken, nasıl davranacaklarını bilmeyen, çevrelerine uyum sağlayamayan gençler olarak tanımlanarak daha alt seviye okullara yönlendirilmeleri söz konusu olmaktadır. Bu nedenle bu nesil genellikle “*köksüzler, kayıp kuşak*” gibi kötümser deyimlerle nitelenmektedir (Vassaf, 2010: 206). Eğitim hayatlarında ayrımcı muameleye maruz kalan gençlerin, başarılı bir gelecek inşa etmeleri ise çok düşük bir ihtimal olmaktadır. Araştırmada görüşülen görüşmecilerinde bu duruma paralel cevaplar vermeleri yükselen yabancı düşmanlığının daha da belirgin hale gelmesine aracı olduğu söylenebilmektedir.

Farklı kurumlarda karşılaştığı ayrımcılık ve ırkçılık sonucu dönüş kararı alan görüşmeci, çocuğunun eğitim hayatında yaşadığı olayları şu şekilde aktarmıştır:

...Çocuklarımın puanları çok yüksek gelmişti. Dediler ki: "Bunların anadili Hollandaca değil, bunları bir alt okula verelim". Çocuklar ağladı ve üzüldü. Bende aldım karşıma ikisini de "Bunlarla mücadele edemeyiz. Notlarımızı yükseltin, kalan mücadeleyi, ben vereceğim" dedim. Orada birinci sınıf notun çok yüksek gelirse istediğin okula almak zorundalar. Hem kendinizi ispatlamış oluruz hem de ırkçılık yaptıklarını kanıtlamış oluruz dedim. Sonra dediğimiz gibi oldu. Çocuklarım çok çalıştı ve en yüksek notları aldılar. Çocuklarımı almayan hocalar bile şok oldu. Çocuklarım okula giriyorlar ve sınıfta hocaları "Sizin ne işiniz var burada?" diyerek

aşağıyorlarmış. Onlar İkinci ve Üçüncü dünya ülkelerinin çocuklarının zeki olabileceğini kabul etmiyorlar. Sonra bir süre geçti, oğlum sürekli gergin, sinirli ve içine kapanık bir hal aldı. Sorduğumda bir şey yok diyor ama var olduğunu biliyordum. Ben de arkadaşlarıyla yakından tanışırım sordum en yakın arkadaşına. "Oğlum içine kapandı, ben soruyorum bana da anlatmıyor. Okulda bir şeyler mi oluyor bilmediğim" diye sordum. Çocuk direkt "Oluyor" dedi. Çocuğun ailesiyle de dostuz, beni de sever bende bu yüzden ona sordum. Bunların bir hocası varmış, her gün gelip benim oğluma " Sizin burada ne işiniz var. Daha alt seviye okullara gitmeniz lazım. Siz başka ülkenin vatandaşısınız, çalışmaya geldi dedeleriniz okumaya değil." falan diyormuş. Sonra okula gittim bu hocayla görüşmeye. Sonra hocayla konuştum derdini anlamaya çalıştım. Adam direkt ırkçı çıktı zaten kullandığı dilde anladım...(G1, 52 Yaşında).

Aynı görüşmeci eğitim hayatı dışında sosyal yaşamda da çocuklarının ayrımcılıkla birçok kez karşılaştığını ifade etmiştir. Fakat bunların üstesinden gelmesini eğitim seviyesinin yüksek olmasına ve mücadele edebilecek kadar maddi imkanının bulunmasına bağlamıştır. Ayrımcılık ve göçmen düşmanlığının sadece kişiler değil kurumlar tarafından da sistemleştirildiğini ifade eden görüşmeci, çocuklarının uğradığı ırkçı ve ayrımcı olayları şu şekilde eklemiştir:

...Ayrımcılığı en çok çocuklarım yaşadı. Bana dokunamadılar çünkü bilinçliydim. Oğlum çok güzel futbol oynuyordu ve eğitimliydi. Orada büyük bir takıma gidecekti. Feyenord'dan çocuğa istek gelmiş. Bize gelen mektupları kulüptekiler saklamışlar. Oraya da bizim adımıza cevap yazmışlar çocuğu size veremeyiz diye. Aradan 2 yıl geçtikten sonra ben bunu öğrendim. Sonra ben bunları İrkçılıktan mahkemeye verdim. Hatta mahkeme bile bizi pek hesaba almadı. Hatta bize hâkim mahkemede " Başka bir kulübe gitseydin" dedi. Benim oturduğum bölgeden uzakta olan bir takıma neden göndereyim ki oğlumu. Böyle saçma bir karar mı olur? Daha çok şey var buna benzer. Mesela kızımda, jimnastik birincisi geldi Hollanda'da. Sonra ikinci yarışmaya almadılar, sırf Türk diye. Bunu açıkça yansıtmadılar ama birebir kaldığımızda bunu bana söylediler. Hollanda okuma yarışması oldu bölgesel, onda da Hollanda birinciliğine yükseldi. Ama jüriler "Bir yabancı çocuk, Hollandalılardan iyi okuyamaz" dediler. Birinci gelmesine rağmen, birinciliğini diskalifiye ettiler. Bunlar hayvana vurulan damga gibi acı ve iz bırakıyor insanda ve üzerinden atmak mümkün olmuyor. Onlara sorsan herkes eşit. Ama içeride bazıları daha eşit... (G1, 52 Yaşında).

İki farklı görüşmeci ise çocuklarının “uyumsuz” olarak etiketlenerek, farklı okullara gönderilmek istenmesini şu şekilde aktarmıştır:

...Benim kızımı “geri zekâlı çocuklar okuluna gönderdiler. Kızım çok başarılıydı ama diğer okullara almadılar. Ben de hakkımı aradım. Çok koşturduk peşinden öyle kabul ettirdik. Almanya’da, Belçika’da çok zaten bu olay. Ama Hollanda’da daha da artmaya başladı. Birçok aileye aynı şeyi yapıyorlar...(G2, 61 Yaşında).

..Kızıma geri zekâlı muamelesi yapıyormuş hocaları. Sonra duyduk başka okula aldırıldı. Yüksek puan aldı liseye geçerken. Ama okul kabul etmeyip alt okula yönlendirmiş. Kızımın okuyamayacağını, zorlanacağını falan söylediler. Bende mahkemeye falan gittim uğraştım. Şimdi kızım orada Memur. Okudu bitirdi. Bunun gibi şeyler yaparak bizim çocukların yükselmesini engellemeye çalışıyorlar...(G12, 62 Yaşında).

Hollanda vatandaşlığı, göçmenler için tam bir Hollanda vatandaşı olmak ve ayrımcılıktan kurtulmak olarak gözükse de pratikte böyle bir durum ortaya çıkmamaktadır. Çünkü yaşanan ülkede aidiyet, kökenlerin aynı olmasıyla ölçülmektedir. Bu durum göçmenleri vatandaşlık almış olsalar bile yine ayrımcılığa maruz kalmasına yol açmaktadır. Hollanda’da vatandaşlık almış ve orada büyümüş olmasına rağmen, görüşmecilerin eğitimde yaşadıkları ayrımcılıklar benzer nitelikler taşımaktadır. Ayrımcılığa maruz kalmış olan görüşmeciler ise bu durumu şu şekilde açıklamışlardır:

...Çocuklarım ve ben doğma büyüme Hollanda’dayız, oranın vatandaşıyız, onlar gibi eğitim aldık, aynı sınavlara girdik.... İş hayatında ben, eğitim hayatında çocuklarım, sosyal hayatta eşim sürekli ayrımcılık ve ırkçılığa maruz kaldık. Çocuklarım Hollanda vatandaşı olmasına rağmen, kökeni Türk olduğu için hocaları tarafından ayrımcılığa uğradılar. Puanları yüksekti ve biz yüksek bir lisede eğitim almasını istedik fakat okul tarafından bize çocuklarımızın geri zekâlı olduğu ve o düzeyde bir okula gitmesi gerektiği söylendi. Oysa çocuğum çok yüksek bir puan aldı. Hani almasa diyebilirdim ki belki doğrudur. Sonrasında işte sınava tabi tuttular. Ondan da çok yüksek puan aldı ve istediğimiz okula gönderdik Sonradan öğrendik ki okul engelli denilen çocuklar için devletten sosyal yardım ve ödenek alıyormuş. Bu da bir çeşit okul stratejisiymiş. Neyse



okula kaydettirdik ikisinde. Çocuklara sınıf içerisinde hakaretler ediyorlarmış. Sonradan öğrendik biz bu durumu. Çocuğumuz okumak istemediğini söyledi. Daha sonra yazın buraya gelmiştik. Birisi dedi ki “Anne ezan sesini duymak ve Türk bayrağını her yerde görmek beni çok mutlu ediyor. Burada yaşasak olmaz mı? Bunu söyleyen benim çocuğumdu ve ben ona her imkânı sunacağımı biliyordum. Ve dönüş kararı aldık. Burada bu sene ikisi de okullarında derece yaptılar ve aynı zamanda içine kapanık olan oğlum artık daha sosyal ve daha mutlu. Buna benzer birçok olay çoğu Türk’ün başına geliyor. Özellikle son yıllarda bu daha da artmış vaziyette... (G8, 38 Yaşında).

Avrupa’da yabancı işçi ya da işçi çocuklarına bir sorun, bir toplum hastalığı gözüyle bakan ve Avrupa’nın eski Avrupa gibi kalmasını isteyen ırkçı halk, göçmenlerin ülkelerine dönmesine yönelik politikaların yeniden düzenlenmesini savunurken, kalanların ise Avrupalılaştırılması gerektiğini savunmuşlardır( Vassaf, 2010: 209). Bu düşüncenin 2000’lerde Hollanda’da yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık toplum içerisinde giderek büyüyen bir tutum olmuştur. Göçmenleri hırpalamak dünya geneline yayılan bir spor halini alırken, siyasiler arasında da nefret dili sürekli kullanılarak ayrımcılıklar ve yabancı düşmanlığının kökü sürekli tazelenmiştir(Kaya, 2016: 22). Ayrımcılığın aldığı boyut bazen o kadar büyümektedir ki, çocukların göçmen olmasından, Türk olmasından, dolayı okullarda ve sosyal yaşamda hakaretlere maruz kalmasına neden olmaktadır. Çocukları hakarete maruz kalmış görüşmeciler bu süreci şu şekilde yaşamışlardır:

... Ben 90'larda okudum. O zamanlar ayrımcılık falan yoktu. Eskiden Türk hocalar okullara gelip Türkçe öğretiyordu. Ama şimdi onları kaldırdılar hep. 10 15 senedir yok Türkçe dersi. Türkçe öğrenecekseniz ülkenize dönün diyorlar. Çocuklarım anadillerini yerinde öğrensin istedim ben de... (G5, 38 Yaşında).

...oğlumun liseye geçişinde engel koydular önüne. Hakkettiği liseden daha düşük bir liseye göndermeye çalıştılar. Bende yasalarla hakkımı aradım hak ettiği liseye yerleştirdim. Ama sonradan öğrendim ki sınıfta hocalar rencide ediyormuş “Siz göçmensiniz, Türk’sünüz, bu okulda ne işiniz var, zekânız düşük sizin” falan diyormuş. Bende o sinirle Türkiye’ye döndüm bunlarla uğraşılmaz diyerek. Biri bitse diğeri

başlıyor. Orada birçok aile buna maruz kalıyor. Eğitimli olanlar hakkını savunuyor, arıyor. Ama eğitimsiz veya hayatı iş olmuş kişiler çocuklarından bihaber zaten... (G11, 48 Yaşında).

... Yaşadık. Çocuğum yüksek puan ve notlarla istediği okula alınmadı. Şartları karşılamasına rağmen siz Türk'sünüz. Bir alt seviyeye gitmeli gibi birtakım sebepler söylediler... (G17,53 Yaşında).

Bir görüşmeci ise eğitimde bizzat kendisinin maruz kaldığı ayrımcılık ve baskıdan ötürü eğitim hayatını sonlandırmasını şu şekilde aktarmıştır:

... İlkokuldan beri öğretmenler hep dışladı bizi. Okulda 5-10 Türk vardık. Bizi diğerlerinden ayırdılar hep. Bir suç işlense oradan geçiyor olsak dahi bizi suçlu görüyorlardı. Liseye geçerken de sıkıntı yaşadım. Zar zor bitirdim onu da. Haliyle ne okumak istedim ne de orada yaşamak... (G19, 28 Yaşında).

Göçmenlerin, çocukların eğitime başlama yaşları geldiğinde veya eğitimlerini tamamladığında, aile ile tersine göç gerçekleştirmeleri yaygın görülen bir davranıştır. İyi ve kaliteli bir eğitim için, eğitime başlanılan ülkenin sistemiyle çocukların başarılı olacağı ve çocuklarını eğitim sayesinde işçi olmaktan kurtaracakları düşüncesi, göçmenlerin dönüş zamanını ve sürecini etkileyen önemli bir faktör olmuştur (Rittersberger - Tılıç, Özen ve Çelik, 2016: 292–293). Fakat Avrupa'da eğitim sisteminin son yıllarda çöktüğü tartışmalar arasında yer almaktadır. Ortaöğretim düzeyindeki çocukların okula sarhoş, esrar çekmiş olarak derslere gelmeleri, eğitim programlarının disipline edilerek daha da sertleştirilmesini gündeme getirirken, Avrupa'dan Türkiye'ye çocuğunu gönderenlerin sayısı giderek artmaktadır (Vassaf, 2010: 205). Hollanda'da yaşayan gençlerinde bu gibi sorunların yanı sıra artan işsizlik oranlarına paralel olarak aileleriyle geri dönmek istemesi beklenen bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rittersberger- Tılıç vd. (2016) 'nin Almanya'dan geri dönüş araştırmasının sonuçlarında görülen *çocukların eğitim sürecin tamamladıktan sonra dönme düşüncesinin*, Hollanda'dan dönüş yapan göçmenlerde, ayrımcılık vb. faktörlerin etkisiyle aksi yönde bir eğilim gösterdiği saptanmıştır. Bu durum Karamanlı gurbetçilerde daha çok çocukları eğitim hayatına başlamadan veya birkaç aşamasını tamamlamış olarak dönme şeklinde gerçekleşmektedir. Dönüş kararının bu kadar keskin şekilde belirlenmesinde, son yıllarda yaşanan yabancı düşmanlığındaki artışın etkisinin olduğu saptanmıştır. Diğer yandan, uyuşturucu kullanım yaygınlığı, sokak kavgaları, çeteleşme, aile tarafından tasvip edilmeyen yaşam şekilleri gibi korkuların, Hollanda'dan tersine göç eden göçmenlerde de bulunması iki araştırmanın ortak bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

#### **4.3.4.3. Kazanılan Paraysa Tüklenen Ömürdür**

Göçmenlik kavramı yakın geçmişe kadar anavatanı fiziki bir uzaklığı içeren ve sembolik bir aidiyet içeren kavram olarak tanımlanmaktaydı. Fakat yakın zamanda yaşanan enformatik gelişmeler, küreselleşmenin sağladığı hızlı iletişim ve ulaşım araçları sayesinde göçmenliğin anlamında bir değişim meydana geldiği söylenilebilmektedir. Bu değişim anavatanlar internet kanalları ile sürekli temasta bulunan ve hızlı ulaşım araçları sayesinde sürekli ziyarette bulunabilen göçmenleri ortaya çıkarmıştır (Kaya, 2014: 32-33). Gelişmeler sayesinde göçmenler anavatanla olan bağlarını ve memleketteki ilişkilerini uzaktan idare etme fırsatı yakalayıp, tersine göç niyeti ortaya çıktığında koruduğu ilişkileri aracılığıyla uyum sağlayabilmeyi amaçlamıştır. Bu bölümde, Hollanda'dan Karaman'a tersine göç hareketi gerçekleştiren görüşmecilerin, Hollanda'ya göç sonrasında Türkiye ile iletişimlerinin sınırlı bir hale gelmesi ve Türk kültüründen uzakta yaşamaları, kazanç ve kayıplar üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

Görüşmecilere yöneltilen “*Hollanda’ya göç edip, orada uzun yıllar yaşamak size ne kazandırdı ya da ne kaybetti diye sorsam neler söylersiniz?*” sorusuna, verilen cevapların ortak bir paydada toplanarak daha kolay anlaşılması için, kazançlar ve kayıplar iki farklı kategoride analiz edilmiştir. Görüşmecilerin cevapları kategorik olarak gruplandırıldığında, 20 görüşmeciden 15’i ekonomik ve kültürel olarak yüksek bir seviyeye gelmesini; 5 görüşmeci ise çok kültürlü bir ülkede yaşama imkânı bulmasını en büyük kazanç olarak nitelendirerek, bunu öncelikli olarak belirtmiştir. Bunlara ek olarak 9 görüşmeci Hollanda’da oluşturduğu sosyal çevresini; 7 görüşmeci ise niteliksel olarak değişimini; 4 görüşmeci ise farklı diller öğrenme imkânı bulmasını ikincil bir kazanç olarak eklemiştir. Görüşmecilerden bazıları bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

...Ekonomik olarak çok çok kazandım...Toplumda nasıl yaşanır, farklı insanlar nasıl yaşıyor ve nasıl davranılması gerekiyor, bunları öğrenmemi Hollanda’ya gitmeme borçluyum. Köyde yaşasaydım bunlardan bihaber olacaktım. Köyde gördüğüm yüzler, sesler hep aynı olacaktı. Hollanda’da çok kültürlü bir ortamda yaşadım. Bu benim için en büyük avantaj oldu... Birey olmanın ne demek olduğunu anladım... (G2, 61 Yaşında)

...Bana ekonomik olarak çok kazandırdı. Türkiye’de bir sürü daire aldım, hala geçim kaynağım... Farklı kültürler görerek kendimi geliştirdim ve bunun da büyük katkısı oldu bana. Bunun yanında ev nasıl geçinir, nasıl aile kurulur, para nasıl harcanır onu görmemi sağladı. Ülkemdeyken hiçbirinin kıymetini bilmiyordum hep orada anladım bunları... (G7, 63 Yaşında).

... Deli gibi para kazandım, harcadım. Yapamadığım, hayalini kurduğum ne varsa ona ulaştım kazandıklarım sayesinde. Babam yoksuldu, Türkiye’de imkânım yoktu. O açıdan benim her yılım Hollanda sayesinde kazançlı geçti... En önemli diğer kazancımda kültürel olarak kendimi geliştirme fırsatı bulmuş olmaktır. Orada onlarca ülkeden, milletten insan var. Kültürlerini tanıyorsun, kendininkini tanıtıyorsun. Bu Türkiye’de bulamayacağın bir nimet... (G15, 53 Yaşında).

Yine 20 görüşmeciye yöneltilen soruya, verilen cevaplar üzerinden, *kayıp* olarak nitelendirdikleri şeylerin neler olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kayıp olarak verdikleri cevaplar kategorize edildiğinde, 20 görüşmeciden 13'ü gençliğini ve çocukluğunu doya doya yaşayamadığından; 7'si ise memleketteki akraba ve dostlarından kayıplar vermesini en büyük kaybı olarak görmüştür. Aynı zamanda bunlara ek olarak 8 görüşmeci, Türk kültürüne çok uzaklaştığını ve bunu da ikincil bir kayıp olarak gördüğünün belirtmiştir. Görüşmecilerden bazıları kayıplarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

... En başta gençliğim el memleketinde, gurbetle bitti. Zaten bunun sıkıntısını çekerken oranın kültürüne alışamamak insanı ben kimim diye sorgulamaya sevk ediyor... Başka kültürde büyümek kendi kültürüme yabancı kalmama neden oldu. Bunun ne kadar acı bir kayıp olduğunu kelimelerle anlatamam.... (G2, 61 Yaşında).

...Gençlik zaten geçim derdine gitti. Giden sadece gençlik olmadı tabi, mesafelerin uzaması akrabaları ve akranları da gitmesine sebep oldu. Buraya geldiğimde çok dost kaybettim. Memlekete döndükten sonra akrabalarım, eski dostlarımla eskisi gibi olmaya çalıştıysam da nafile. Hepsisiyle arama yıllar girmiş. Çoğu dolandırmaya çalıştı burada. Bende mesafe koydum en sonunda... (G3, 38 Yaşında).

...Gençliğimin en güzel yıllarını orada çalışarak geçirdim. Gençliğimi kaybettim. Maddiyat kazandırdı. Bunun yanında farklı kültürleri tanımamı ve yeni yerler görmemi sağladı. Kazandık kazanmasına ama beraber yiyebileceğim bir eş, dost, hısımlı kalmadı... (G10, 60 Yaşında).

...Bir ev, araba karşılığında gençliğim gurbetle değişti. Akrabalarımı, dostlarımı kaybettim. Her şeyi parayla alırsın da bunları alamazsın. Bunu çok geç anladım... (G14, 63 Yaşında).

Hollanda'ya göçün başlangıcına bakıldığında, her bireyin bir amaç uğruna hareket ettiği ve tersine göçte de bu amaçlara ulaşmış bir şekilde döndükleri bilinmen bir tutumdur. Fakat göç sürecini herkesin aynı koşullarda gerçekleştiremeyeceğini bildiğimiz gibi hedeflenen amaca da herkesin ulaşamadığını bilmek gereklidir. Bu bağlamda göç

deneyiminde amacına ulaşamayan göçmenlerinde travma ve hayal kırıklığı yaşayabileceği söylenebilmektedir. Bir görüşmeci, başarısızlığın verdiği psikolojik durumu şu şekilde ifade etmiştir:

...Avrupa sevdası gençliğimi de geleceğimi de yedi. Hala kendime gelemedim. Ölene kadar da yaşadıklarım peşimi bırakmayacak. Yıllar geçmesine rağmen hala içimdekileri atamıyorum... (G13, 41 Yaşında ).

Çocukluğunu Hollanda'da geçiren bir görüşmeci, sosyal yaşamda yabancı olduğu için kendi içine kapanık ve eksik bir çocukluk geçirdiğini şu sözlerle paylaşmıştır:

... Orada çocukluğum hep kenarda köşede oynayarak geçti. Çocukluğumu bile yaşayamadım. Çocukken de duygusalmışım. Bu yüzden kimseyle anlaşamazdım. Ama Türkiye'de ki arkadaşlarımla yazları geldiğimde çok eğlenirdik, hiç öyle bir şey olmazdı. Oradaki Türkler bile oraya alışmış soğukla. Kültür, gelenek burada çok güzel. Bayramların bayram olduğunu bile burada gördüm ben... (G20, 26 Yaşında).

Görüşmecilerin ifadelerine genel olarak bakıldığında, göçün başlangıcında, ekonomik ve kültürel olarak gelişme beklentisine paralel bir sonucu ortaya çıkardığı görülmektedir. Yani Hollanda'ya göçte para kazanma ve yaşam standartlarını yükseltme hedeflerinin başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Maddi kazancın yanı sıra, kültürel olarak da göçmenlerin kendilerini geliştirmeleri, topluma uyum süreciyle paralellik gösteren bir durumdur. Çok kültürcülük politikalarının Hollanda'da uygulanmasının, kültürel olarak değişmelerine etkide bulunduğu söylenebilmektedir.

Görüşmecilerin kayıp olarak ifade ettiklerinin ilk sırasında yer alan gençlik ve çocukluk dönemini kaybettikleri ifadesi, Avrupa'da göçmen işçilerin yerli halk tarafından yapılmak istenmeyen işlere yönlendirilmesi ve amacı birikim yapma olan göçmenin sürekli farklı işlerde çalışmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Çocuk yaşta olsun genç yaşta olsun, göçmenin gittiği yerde çalışarak hem o ülkede geçimini sağlaması hem de birikim

yapabilmesi için, yaşamından ödün vererek daha çok çalışmasını gerektirmiştir. Bu da göçmenleri yıpratıcı bir sürecin fitilini ateşlemiştir. Bu bağlamda, sabah akşam mesaili çalışan göçmen hem işverenin beklentisini karşılamış hem de birikim yapma imkânı bulurken diğer yandan bedenen ve ruhen yaşlanmasına neden olmuştur. Bu süreç görüşmecilerin ifadesine “*gençliğin ve çocukluğun doya doya yaşanmadan bitmesi*” şeklinde yansımıştır.

Küreselleşmenin günümüz teknolojisi ve üretim biçimlerindeki değişim rüzgarının yönünü belirlemesine araştırmamızın önceki bölümlerinde değinmiştik. Üretim biçimlerinde görülen değişimlerin dolaylı olarak göç yollarını ve yönünü sürekli olarak farklı biçimlerde değiştirdiği farklı kuramcılarının ifadelerinde de yer almaktadır. Bu bağlamda Avrupa’ya işçi göçlerinin de tarihsel olarak farklı sebeplerle gerçekleştirildiği, kimi zaman zorunlu olarak kimi zaman da istek doğrultusunda hareketlendirildiği tarihte çokça görülmektedir. Avrupa sanayisini, dünya savaşları sonrasında canlandırma isteği de birçok Avrupa devletinin işçi anlaşmaları yaparak sanayide eksik olan işgücü miktarının giderme çabası olarak yeni göç yollarının oluşmasına etki eden faktörler arasında yer almaktadır. Karaman’dan Hollanda’ya gerçekleşen göçlerinde göçmenlerin, dönemsel olarak, farklı yollarla göç deneyimini gerçekleştirerek, Hollanda’nın yüksek yaşam koşullarına ulaşmayı hedefledikleri gözlemlenmektedir (Tablo 3).

Göçmenlerin göç etmeyi düşündükleri hedef ülkelere hareketlerini belirleyen temel nokta, olası kayıp ve kazançlarının hesabı sonucunda, rasyonel olarak en avantajlı seçeneği seçmeleri “İtme ve Çekme” kuramıyla paralellik göstermektedir. Hedef ülkede olası kazançların, kayıplardan fazla olması, göçün yoğunluğunu belirleyen en büyük nedenlerin başında gelmektedir (Çağlayan, 2006: 76). Göçün nedenlerinin açıklanmasına yönelik oluşturulan bu kuramın, görüşmeci ifadeleriyle paralellik göstermesi, halen geçerliliğini

koruyabildiğini ifade edebilmemizi sağlamaktadır. Göçü deneyimleyen ailelerin, göç etmeyenlere oranla daha varlıklı hale gelerek, daha iyi yaşam şartlarına sahip olması, göçlerin yoğunluğunu artıran ve aileleri de göç süreçlerine dahil edebilen bir harekete yol açabilmektedir. Bu noktada, göç sürecine sonradan dahil olan bireylerin, göç yönünü ve yolunu oluşturan temel faktör, göçmenlerle kurdukları ilişki ağları olmaktadır. Görüşmecilerin ifadelerinde de görülen, bir tanıdık veya aile bireyi vasıtasıyla göçe katılma süreci, Hollanda’da var olan ilişki ağları aracılığıyla göçün Hollanda’ya yönelmesine neden olmuştur. Buradan hareketle; ilişkiler ağı(network) kuramının savunduğu; göç süreçlerini şekillendiren ve göçün yoğunluğunu belirleyen temel koşulun göçmen ağına girebilen kişilerle ölçülebildiği görüşünün, geçerliliğini koruduğu söylenebilmektedir (Şenol-Sert, 2016: 39–42).

Türkiye’nin, işsizlik oranlarını azaltma, nitelikli eleman yetiştirme, ülkeye döviz girdisi sağlama gibi amaçlarla yaptığı dış göç anlaşmalarında, göçmenlerin geçici statüde alınması ve bir süre sonrası geri dönmeleri beklenmiştir. Fakat ilerleyen zaman diliminde göçmenlerin gittikleri ülkelerde kalarak yaşamlarını oralarda sürdürmeyi istemeleri, göçün seyrini değiştiren bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Bu anlaşmaların temelindeki sorun, işçilerin sadece üretim girdileri olarak görülmesi ve tüm insani niteliklerinden arındırılmış robotlar olarak varsayılmasından kaynaklanmıştır (Akalin, 2016: 95). Göçmenlerin istek ve talepleriyle kendilerini var edebilmeleri ise 70’lerde meydana gele ekonomik krizlere kadar görmezden gelinmiştir. Avrupa’da yükselen işsizlik oranlarına rağmen göçmenlerin ülkelerine dönmek istememeleri, Türkiye’nin itici (yoksulluk, işsizlik, kriz gibi) faktörleri ve Hollanda’nın çekici (yaşam standartlarının yüksekliği, sosyal yardımlar, yüksek maaşlı işler gibi) faktörleriyle açıklanabilmektedir.



Nitekim 2000'lerden sonra Avrupa'da yükselen işsizlik, İslamofobi ve ırkçı saldırılar gibi nedenler itici ve çekici faktörlerin yönünün değişmesine etki edip tersine göçlerin başlamasına neden olmuştur. Geçmişte göçmenler için avantajlı olan ülkenin zamanla dezavantajlı ve itici faktörleri içerisinde barındıran bir yapı olarak değişmesi geri göçlerin boyutunu belirleyen bir durum olmuştur. Hollanda'ya göç kararlarında çoğunlukla ekonomik sebepler ön plana çıkarken, tersine göç kararında farklı sebepler ön plana çıkmaktadır. Ayrımcılığa, ırkçılığa, zenofobiye maruz kalma gibi geçmişte başlayıp yükselişe geçen yeni sosyal vakaların yanında, ekonomik hedeflere ulaşma ya da ulaşamama, çocukların Türk kültüründe büyümesini/yetişmesini isteme, eğitimde çocuklarının maruz kaldığı ırkçı-ayırıcı söylemlerden ötürü geleceğinden kaygı duyma gibi faktörlerinde tersine göçte görülen sebepler arasında sayılabilmektedir. Her ne kadar ayrımcılık ve ırkçılık çoğunlukta olan dönüş sebebi olsa da ekonomik olarak hedefine ulaşan görüşmecilerin, çocuklarını kendi kültürlerinde büyütmek istemeleri de farklı bir tersine göç sebebi olarak görülmektedir.

#### **4.4.Tersine Göç Kararı ve Geri Dönüş**

Göçmenlerin Hollanda'da yaşadıkları süre boyunca sanayi için bir takım nitelik ve beceri kazandıkları yaygın bir varsayımdır. Geri döndüklerinde gittikleri ülkeden kazandıkları bu nitelikleri, sanayiye aktararak ülkesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Şirin-Öner, 2016: 268–269). Fakat beklenen bu durumun ortaya çıkmasının önünde bir takım nedensel süreçlerin bulunduğu birçok araştırmacı tarafından farklı biçimlerde sıralanmaktadır. Gitmez (1983) bu farklılaşmaların sebebini göçmenin genel profil özellikleri ve Avrupa'nın göçmenlere sunduklarıyla değerlendirilmesinden geçtiğinin altını çizerek bu nedenleri şu şekilde açıklamıştır:

- Göçmen işçiler, alıcı devletler tarafından bir takım nitelik testlerine girdikten sonra, genel nitelikli, daha çok yerli halkın istemeyeceği türden işlerde çalıştırılmışlardır. Bu da uzmanlaşacak bir iş koluna dahil olamayan göçmeni niteliksel olarak değişmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Yerli ülkenin işçileri ise bir bakıma bu sebepler, bu tür işlere yanaşmamış ve göçmen işi kavramı ortaya çıkmıştır.

- Göçmen/yabancı işçi; hedefi yalnızca kazanç olan, kendini geliştirme ve bir işte uzmanlaşmaya zaman ayıramayacak kadar çok çalışan, her türlü işi kabul ederek iş ayrımı yapmayan ve herhangi bir mesleki yükselme beklemeyen işçi olarak, yerli halk tarafından tanımlanmıştır.

- Ülkesinden ekonomik birikim amaçlı giden göçmenlerin genellikle kırsal kesimden hareketlendikleri bilinmektedir. Daha az eğitilmiş ve vasıfsız olarak çıktığı yolculukta, girdiği toplumun dilini öğrenememesi ve aynı zamanda karmaşık toplum yapısını çözümleyememesinden ötürü, edindiği göç deneyimi daha kısıtlı kalmaktadır.

- İşgücü anlaşmasıyla giden göçmenlerin göç sürecini geçici olarak görmeleri, yaşam pratiklerini geçici olarak kurarak verilen işlerden bağımsız olarak daha iyi şartlarda çalışma isteğinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu bağlamda geçicilik düşüncesi göçmeni kısıtlayarak ona sunulan alanın dışını keşfetmesine izin verilmemiştir (Gitmez, 1983: 231).

Göçmenlerin Avrupa'ya göç etmesi gibi anavatanlarına geri dönmesinde de birçok faktörün etki ettiğine değinmiştik. Özellikle neoliberal küreselleşme politikaları, 70'lerin son yarısından itibaren üretim sistemleri ve biçimleri üzerine getirdiği değişim rüzgârı, işgücü ithalinin önemini azaltmasının yanı sıra Avrupa'ya anlaşmalarla alınan ve sonradan kalıcı hale gelen göçmen gruplarının istihdam dışında kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle toplum içerisinde” işe yaramaz” olarak görünmeye başlanan bu grupların ülke kaynaklarından muaf tutulmaya çalışılması, toplum içerisinde yerli halk ve göçmenler

arasındaki gerilimin patlak vermesine yol açmıştır. Özellikle, 11 Eylül saldırıları sonrası Avrupa’da başlatılan güvenlik krizi, kendinden olmayana duyulan korku ve dışlamanın artışına sebep olurken, savaş sonrası Avrupa’nın yaralarını sarmak için ithal edilen işçilerin, geri gönderilmesi veya zorlanmasına yönelik yaptırımları gündeme getirmiştir.

Hollanda’da 90’larda görülmeye başlanan dışlama biçimleri, 2000’lerde yaşanan farklı krizlerden sonra, yoğunluğu Müslümanlar olmak üzere birçok göçmen grubu tehdit altında bırakmıştır. Bunu bir fırsat olarak gören gelişmiş ülkeler seçim propagandalarında radikal sözlerle çıkışlar yaparak halkın desteğini alarak, yabancı düşmanlığını arttıracak söylemleri dile getirmişlerdir. Göçmenlerin “suç makinesi” olarak görülmesi ve ülke kaynaklarının sadece yerel halka ait olduğu söylemleriyle birlikte, Fransa’da dillendirilen “yabancılara sıfır tolerans” söylemi gibi birçok seçim söylemi Avrupa’nın yeni politikaları arasında yer bulmuştur (Bauman, 2014: 72-74).

#### **4.4.1. Tersine Göç Kararı Alınmasına Sebep Olan Faktörler**

Tersine göçleri ele alan çalışmalara bakıldığında, geri en temel sebebi olarak aile faktörü ile karşılaşılmaktadır (Taştan, 2003: 108). Bu yargının aksine, araştırmada yapılan görüşmelerde, 14 görüşmeci dönüşünün temel sebebi olarak ırkçılığa ve ayrımcılığa dikkat çekerken, aile faktörü ise 6 görüşmeci tarafından dile getirilmiştir. Nitekim, genel kanının aksine, son yıllarda Avrupa özelinde Hollanda’da görülen İslamofobik olayların, bu dönüşümü tetiklediğini söyleyebiliriz. Bunların dışında bazı görüşmeciler, dönüş kararını etkileyen ikincil sebepler olarak; uyumsuzluk, ekonomik hedeflere ulaşma ve vatan özleminin de dönüş nedenleri arasında yer aldığını belirtmiştir.

Yabancı düşmanlığı genellikle yerli halk tarafından gerçekleştirilen bir eylem olarak tanımlanırken, günümüzde devletinde farklı biçimlerde uyguladığı politikaların içerisinde

yer almıştır. Hollanda’da yaşayan birçok göçmen, son yıllarda yaşanan toplumsal krizlerin sebebi olarak görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda dönüş sebebinin temelinde, devlet tarafından uygulanan ayrımcı politika ve maruz kaldığı ırkçılığa işaret eden görüşmeciler yaşadıklarını şöyle aktarmışlardır:

...İrkçilik en baş dönme sebebim. Çocuklarımın önüne koyulan engeller ve verdiğim mücadele biryana, devletin göstermeden uyguladığı baskı o kadar zoruma gitti ki anlatamam. Sen onca sene çalış didin, en kötü işlerini yap, sonra sana ülkene git diye türlü türlü işkence yapsınlar... (G1, 52 Yaşında).

...Restoranım vardı benim. Güzel paralar kazanıyordum. Göçmen işyerlerine denetim adı altında polis baskınları arttı. Müşteri kaybettim bayağı oradan. 20 çalışanım vardı en son 4 kişiye kadar düştük. Bir de son yıllarda daha çok vergi almaya başladı devlet. Zaten kazancımızın yarısı vergiye gidiyordu. Ekonomi kötüye gitti, gidiyor da hala. Düzeldi falan diyorlar ama halkı kandırıyorlar. Geçen gezmeye gittim Hollanda’ya. Esnaf arkadaşım çoktur, kime sorsam işler kötü diyor ve kimi kapatmış dükkânını. Etkisi var bu yönüyle... (G5, 38 Yaşında).

Hollanda’da ki göçmen gruplar içerisinde Türkler en kalabalık grup olarak bilinmektedir. Türk gençler halen evleneceği eşini ülkesinden seçme eğilimi göstermektedir. Hollandalılar, yakın gelecekte Rotterdam, Amsterdam, Utrecht ve Lahey gibi büyük şehirlerin göçmenlerin egemenliği altına girmesinden endişe etmektedirler (Kaya, 2016: 133). Türkler ’den duyulan rahatsızlık son zamanlarda bazı sağ partiler tarafından da sık sık gündeme getirilerek, Türklerin Hollanda sınırlarından dışarı kovulmasına yönelik söylemler medyaya yansımıştır.<sup>30</sup> Bu söylemlerin Türkler üzerindeki baskıyı daha görünür hale getirerek, baskının büyümesine yol açtığı aşıkardır. Bu bağlamda görüşmecilerden bazıları bu değişim sürecine şu şekilde değinmiştir:

<sup>30</sup> <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37423434> (Erişim Tarihi: 10.04.2019). Hollandalı Aşırı Sağcı Lider Wilders: Türklere Kapıları Kapatılm, 2016, BBC.

...11 Eylül'den beri Hollanda'da bizim mahallelere kötü bakılmaya başlandı. Müslüman olunca Türklerin geneli, rahatsızlıklarını belli etmeye başladılar. Zaten eskiden beri ırkçılık, dışlama oluyordu ama nadir görülüyordu. Fakat son yıllarda gerek siyasetten dolayı gerekse politikalardan, istenmeyen adamı olduk oranının. Eskiden güzel paralar kazanılıyordu ama şimdi kime sorsam dükkânı kapatmış ya da zararına çalıştırıyor. Millet krize girince işsiz sayısı artıyor, haliyle adam kendi vatandaşını alıyor işe. Sonra ırkçılık yok diyorlar. En büyük ırkçı kendileri. Avrupa eski Avrupa değil... (G11, 48 Yaşında)

...İlk sebebim ırkçılık. Ya normal bir insan o şartlar altında yaşayamaz zaten. Ben orada doğdum büyüdüm. Çocukken kimse bize kötü bir şey demezdi ya da ayırmazdı. Ama büyüyünce yerin yurdun gibi hissetmediğini fark ediyor insan. Görüştüğün Türkler dışında kim varsa sana Müslüman/Terörist gözüyle bakıyor.... (G18, 32 Yaşında).

... İslamofobi ağırlıklı olarak dönüş sebebim oldu. Elin memleketinde nefes almak acı vermeye başlamıştı. Neden buradayım diye sormaya başlayınca bizimkilere de söyledim beraber döndük... (G17, 53 Yaşında).

...Çocukluk arkadaşlarım bile sonradan Müslümanım diye bana düşman oldu. Hepsi kötü davranmadı ama çoğunluk böyleydi. Ben içime kapandım sonra. Tatile geldim Türkiye'ye çok mutlu olduğumu fark ettim. Orada yaşamak eziyet gibi geliyordu. Bende en sonunda geldim buraya mutluyum. En azından dışlayan, ayıran birileri yok... (G20, 26 Yaşında).

Tersine göçün bireylerin farklı zorunlulukları veya istekleri üzerinden şekillendiği göçmenlerin ifadelerinde de yer almaktadır. Göç sürecinin başlangıcında temel amaç olan yeterince birikim yapabilme ve anavatanda rahat yaşayabilme isteği, kalıcı statü kazandıktan sonra daha çok bulunulan yerde çocukların geleceğini tasarlama olarak değişim göstermektedir. Fakat göçmenlerden bazıları ülkelerine duydukları özlem ve saygıdan kaynaklı, eşinin veya çocuklarının yabancı kültür içerisinde yaşamasını ve geleceklerini bu yönde inşa etmesini istememiştir. Uyum politikalarının son yıllarda asimilasyona dönüşmesinin de bu isteksizlik üzerinde etki ettiği söylenebilmektedir.

Görüşmecilerin asimile olma korkusu ise ifadelerine şöyle yansımaktadır:

...Giderken çocuklarımı da götürmedim ben yeni doğdukları için. Daha sonraları çocuklarım büyüdü. Burada ki gençlerin büyümesiyle oradaki gençlerinki çok farklı. Oranın kültüründe büyüsünler istemedim. Uyuşturucu serbest, sevgiliyle aynı evde nikahsız yaşamak serbest hatta evliler bile başka kadınlarla adamlarla yatıp kalkıyor. Bunlar bize çok ters. Çocuklarımda orada görür alışırlar diye korktum... (G2, 61 Yaşında).

...Çocuklarım büyümeye başlamıştı Türkiye'de. Aile birleşimi falan oldu yanıma alacaktım. Sonra baktım önceden gelen çoluk, çocuk bozuluyor Avrupa'da. Bende vazgeçtim daha sonraları. Zaten emekli olmadan dönmemin sebebi buydu. Çocuklarım ailem çok istedi... (G9, 69 Yaşında), *demıştır*.

#### 4.4.1.1. İslamofobi Hayaleti

Avrupa'da yabancı korkusunun artması, suç oranlarının artışı yabancılarla ilişkilendirilmesine yol açarken gerçeklikte böyle bir durumun olmadığı da arka plana itilen bilinçli bir yargıyı doğurmuştur. Göçmenler tarafından işlenen bir suçun ana haber bültenleri ve gazetelerde yer bulma ihtimali de yerli halkın suç haberine göre daha öncelikli bir hal almıştır. Kitle iletişim ve medya destekli körüklenen korkular, yabancı düşmanlığını normalleştirme eğilimine destek veren etkenler arasında yer almaktadır (Bauman, 2014: 74–75). Sovyetler Birliği'nin rejim değişimine uğraması Kuzey ülkelerinde hareketlenmeye sebep olurken, Almanya'da başlayan İki blokun birleşmesi uluslararası göçün değişiminde farklı bir noktayı ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Avrupa'da başlayan yeniden uluslaşma süreci başlarken, özellikle ülkelerin sağ eğilimi iktidarlarının işsizliğin ve toplumda oluşan huzursuzlukların temelini ülkeler giren Müslümanlara bağlaması Avrupa'da yaşayan Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmuştur. Uzun yıllar boyunca Avrupa'nın birçok ülkesinin kalkınmasına yardımcı olan göçmenler, artan huzursuzluk ve güvensizliğin yegâne sebebi olarak gösterilmişlerdir. İşsizlik+ oranlarındaki artışta bununla ilişkilendirilerek göçmenler adeta "günah keçisi" haline getirilmişlerdir (Kaya, 2014: 18).

Avrupa’da göçmenlere başlayan baskıların bir başka boyutunda yer alan “göçmenlerin suç oranlarının yüksek olduğu” tezi, Hollanda’da yaşayan Karamanlı Türk göçmenlerin suça karışıp karışmadıklarını öğrenme amaçlı sorular yöneltmenin temelini oluşturmuştur. Yaşadıkları veya şahit oldukları adli olayları öğrenme amaçlı, görüşmecilerin hepsine belli aralıklarla farklı sorular bu düzlemde sorular yöneltmiştir. Görüşmecilerin 20’sine “*Herhangi bir şekilde adli bir olayın içerisinde buldunuz mu? Bulduysanız bu olaydan biraz bahsedebilir misiniz?*” diye sorulduğunda, 7 görüşmeci suç işlemediği halde bulunmak zorunda kaldığını ifade ederken, 13 görüşmeci hiç bulunmadığını belirtmiştir. Kendi istekleri dışında, devlet ve polis tarafından zan altında bırakılarak baskı gördüklerini ifade etmişlerdir. Görüşmeciler, bu baskının temelinden devletin yaşadığı ekonomik krizi bastırma ve yabancı düşmanlığını körükleme çabasına dikkat çekerken, bazı iş sahibi göçmenlere özellikle baskı yapılarak isimlerinin yaşadığı yerlerde kötü anılmasına neden olmaya çalışıldığını ifade etmişlerdir.

Bozulan ekonominin sorumluları olarak göçmenleri mesul tutma davranışı, son dönemlerde tüm Avrupa’yla birlikte Hollanda’da da yaygın bir şekilde karşılaşılan bir tutum olmuştur. Bu dönemlerde yaygın olarak görülen bir diğer tutum ise Türklerin işletmelerine yönelik artan denetim ve polis baskınlarıdır. Dönüş sebepleri arasında, işyerine yapılan polis baskınlarındaki sıkışmayı da alan bir görüşmeci, Hollanda hükümetinin de içinde bulunduğu ayrımcılığı şöyle anlatmıştır:

... Hollanda hükümeti 1999 krizinde 1,5 milyon Gulden’ime el koydu. Hem de hiçbir sebep yokken, neden göstermeden. Hala davası sürüyor. Şu an ortalama 300 bin Euro ediyor miktar olarak. Hatta yakın zamanda mahkemeyi kazandın diyerek 20 bin Euro ödeme yaptılar, geçici olarak. Bir hesap yaptım şu an ki piyasayla faizle hesaplandığında 1 milyon Euro’dan fazla ediyor. Yasal faiziyle çok yüksek tutuyor zaten. Ödememek için devlet davalarımda usulsüzlükler yapıyor. Davayı önce kazanmıştım, sonra yüksek mahkemeye itiraz edip davayı tekrar açtılar. O davada da acayip bir şey oldu. Yasadışı hiçbir işim yok,

vergilerim tam her şey kanuna göre düzenlenmiş ve tüm delillerim de haklı benim ama mahkeme bana karşı delil olarak Usame Bin Ladin'i gösterdi. Onun Hollanda yapılanmasında bulunduğu iddia edilen adamıyla, isim benzerliğim olduğu söylendi ilk başta. Bu karışıklık nedeniyle devletin el koyduğunu söylediler. Sonra dava kazandım haklılığım ispatlandı, bende paramı istedim. Bu seferde kararı bozdular alamadım paramı. Mahkemeye veremedim çünkü ikinci kez mahkeme görüşüldükten sonra dava açamıyorsun. Ama benim avukatım bir açık buldu başka bir kanaldan dava açtık bizde. Halen davamız devam ediyor. Mahkemeleri bile ırkçı adamların. Benim ticari hayatımı bitirdiler. 10 ülkede farklı modacılar kıyafet tasarlıyordum. Rakiplerim arasında Hollanda'da en çok vergi veren ve kazanan bendim. Aramızdaki çekişme devlet eliyle baltalandı ve benim fabrika hesaplarıma, bireysel hesaplarıma el koyuldu. Türk olmasam eminim ki bana destek verirdi, göçmen olduğum için önümü kestiler ve haklarımı gasp ettiler. Lafa gelince adalet onlardan sorulur... (G1, 52 Yaşında).

Artan baskınların temel nedenini bir görüşmeci: *“Türkleri bezdirerek, işletmesinin zarar etmesini sağlamak ve bu sayede onların tersine göçünü hızlandırmak”* olarak gerekçelendirirken, bu baskının özellikle göçmen işletmelerine yönelik bir hareket olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

...sürekli restoranımın basılıyordu. Eskiden vergi denetlemecileri, polisler falan hep gelirdi, denetler giderlerdi üç beş kişi. Zaten her şeyim tamdı ve yasadışı bir olayım yoktu. Ama 2007 sonrasında ekonomileri kötüye gitmeye başlayınca bizi sevmemeye başladılar. Yan tarafımda Hollandalı restoran vardı, ben ondan çok kazanırdım. Çünkü Türk çevrem hep bana gelirdi yemek yemeye ve çevremde baya genişti. Sonraları işte polisler 20 30 kişi baskın yapmaya başladılar restoranıma. Hani bir suç işlemişim gibi bir anda 20 polis giriyordu dükkânıma. Müşterilerime kımıldamayın falan diyorlardı. Hollandalı müşterilerim falan sonra gelmemeye başladı. Çok kavga ettim bu yüzden polisle. Yan taraftaki kendilerinden olanların dükkânlarına bir, iki polis gelir denetler giderdi. Birkaç Türk arkadaşına sordum onlara da aynı şekilde baskı yapmaya başlamışlar. Sonra işte ben kavga ettim, baya mahkemelik falan oldum. Bana “Memnun değilsen git memleketinde dükkân aç” dedi birisi. İlk başlarda hadi neyse umursamadım. Ama son dönemlerde iyice arttırdılar baskınları. Bende baş edemeyeceğimi anladım dükkânımı kapatmak zorunda kaldım. Ben gibi birçok arkadaşım dükkânlarını kapatıp başka işler yapmaya başladılar. Ama Hollandalı restoran sahipleri hala devam ediyorlar. Sırf kendinden olanlar iş yapsın diye bize bunu yaptılar... (G5, 38 Yaşında).



2000’de yaşanan ekonomik krizi tüm Avrupa’nın diğer ülkeleri gibi Hollanda’nın da göçmenlere karşı farklı ayrımcı politikalar ve toplumsal baskıların artmasına neden olmuştur. Geçmişte çalışan her göçmenin kutsandığı bir yapıdan, tüm göçmenlerin suçlu ve krizin sorumlusu olarak görüldüğü döneme geçişle birlikte göçmenlerin sahip olduğu işyerlerine baskılarında arttığı beklenen bir durumdur. Bu bağlamda bu sürecin tamamını deneyimleyen atölye sahibi bir göçmen Hollanda’daki bu değişim sürecini şu şekilde aktarmıştır:

...Atölye baskınları artmaya başlamıştı. Türklerin atölyelerini basıyorlardı sürekli. Zaten benim bölgede 1100’e yakın atölye varsa 900’ü Türk’tü, bunun yarısı da Karamanlıydı. Yeni gelenler hep atölyelere alınırdı. Fakat eskiden baskına gelen polisler kaçaklara ses etmezdi, nadiren sabıkası varsa kaçak göçmeni sınır dışı ederlerdi. Ben kaçarken atölye satın aldım bir Türk’ten. Eğer vergi levhan oldu mu devlet sıkıntı yapmıyordu istek kaçak ol ister Hollandalı. Ama vergi levhan yoksa işyerini mühürlüyorlardı. O yüzden herkes rahat rahat çalışırdı. Hatta kaçak göçmenleri çalıştığı müddetçe görmezden gelirlerdi. Kayıt dışı, kayıtlı fark etmez. Ama 90ların sonuna doğru piyasa alt üst olunca işsizlik arttı. İşsizliğin sebebini göçmenlerin çok olmasına bağladılar, oysa ki alakası yok. Polis eskiden 3 5 kişi gelirdi incelemeye. Ama bu olaylardan sonra 20-30 kişi sanki katılmışsin gibi elleri kollardı kaldırtıp basıyordu dükkanları. Çoğu kişi kapattı gitti piyasa Hollandalılara kaldı. Gidenlerin dükkanlarını aldı çoğu iş kurdu böyle böyle. 2000 krizinden sonra zaten göçmenlerin tamamına yakını iflas etti... (G10, 60 Yaşında).

Hollanda’da çok farklı şekillerde karşılaşılan yabancı düşmanlığı zaman zaman fiziksel ve psikolojik şiddet olarak da kendini göstermektedir. Özellikle göçmenlere karşı polisin uyguladığı şiddet son zamanlarda medyada sık rastlanan haber başlıkları olmuştur.<sup>31</sup> Avrupa’da genellikle Müslüman gençlerle polis arasında bir gerilim alanı oluştuğu, farklı ülkelerde basına yansıyan şiddet olaylarıyla da sıkça gündeme gelmektedir (Castles ve

<sup>31</sup> <https://sonhaber.eu/hollanda-polisi-simdi-de-cocuklara-orantisiz-guc-kullanmakla-gundemde/> (Erişim Tarihi: 15.05.2019). Hollanda Polisi Şimdi de Çocuklara Orantısız Güç Kullanmakla Gündemde, 2017. Sonhaber.eu

Miller, 2008: 383). Görüşmeciler arasında suçsuz olmalarına rağmen polis tarafından şiddete uğrayan göçmenler yaşadıkları olayları şu şekilde ifade etmişlerdir:

...Bizzat suç işlemedim. Sadece bir kez polisle kavga ettim. Normalde çok sakin biriyim, kolay sinirlenmem ama polis o olayda beni çok tahrik etti. Ermeni Soykırımı savunucuları eylem yapıyormuş. O ara tesadüfen bende oradan geçiyordum. Elinde Türk bayrağıyla gelen kişilere biber gazı falan sıkıyorlardı. Bende yaşlı bir amcaya yaptıkları muameleyi görünce dayanamadım gittim polisin elinden aldım. Sonra polis bana bir sürü küfür etti, cop salladı. Bende aldırış etmedim gideyim dedim, çünkü biliyorum Türkleri sevmediklerini. Sonra arkamdan koştur tekme attı. Dayanamadım bende aldım elime. Sonra arkadaşları beni coplaya coplaya nezarete götürdü... Bunun dışında bir olayım olmadı. Suçlu değildim, suçsuz yere darp edildim... (G2, 61 Yaşında).

...polisler göçmen olduğunu öğrendiğinde sana başka türlü davranıyor. Kendi vatandaşına uyardığı bir şeyi sen yaptığında dayak bile atıyor. Hakkımı arasan da sonuç çıkmıyor... (G7, 63 Yaşında).

...Onların da azıllı sağcıları var, yanından falan geçerken *pis Türk*, ... *tipli Türk* anlamına gelen Flemenkçe küfürler ederler. Bu yüzden çok kavga ettim. Polislerle bile çok kavga ettim. Bana gelmiş “Siz Kürtleri, Ermenileri öldürdünüz” diye kaç kere hakaret ettiler. Karşı gelmeye kalkınca da yazıyorlar cezayı. Çok ceza ödedim bu yüzden. Polisler bile onları koruyup bizi suçlu görüyordu... (G15, 53 Yaşında).

...PKK’lıların yürüyüşü vardı. Türkiye’yi, devletimizi kötülüyorlardı. Zaten Hollanda devleti onları besliyor, destekliyor hep. Onlara karşı biz de yürüyüş yapmak istedik sonra. İzin aldık fakat polisler bizi dövdü tutukladı. Onların ülkesinde Türk bayrağı kaldırmamız sıkıntı yaratmış. Yaşlı genç demeden tutuklayıp dövdüler. Âmâ PKK’lılara hiçbir şey yapmadılar. Bu bir kez değil çok kez oldu. Olan bize oluyordu her seferinde. 5 – 6 kere bu şekilde yakaladı polis beni. İnsan muamelesi yapmıyorlar yakaladıklarında da. PKK’lılar sana laf atıyor mesela bir şey olmuyor, ama sen onlara laf atınca suç sayılıyor ve tutuklanıp dayak yiyorsun... (G19, 28 Yaşında).

Görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında; Hollanda’da hükümetinin direkt olarak göçmenler üzerinde baskısı yok gibi görünmemesine karşın birçok kanaldan ayrıştırıcı birtakım tutumlar sergilediği sonucuna varılabilmektedir. 1991’de Hollanda’nın en büyük muhalefet partisi olan Özgürlük ve Demokrasi Partisi (VVD)’nin lideri Fritz Bolkestein’in

“İslam Batılı değerlerle bağdaşmayan bir yapıdadır” söylemi, İslam’ın entegrasyona engel teşkil eden bir yapı olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Kaya, 2016: 138). 2000’de yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında yaşanan 11 Eylül saldırıları, Müslüman göçmenler üzerinde halihazırda bulunan baskıyı daha da arttırmıştır. Ekonomik baskıların yanı sıra sosyal yaşamda da maruz kaldıkları psikolojik ve fiziksel şiddetin, tersine göç kararlarında etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda yaşanan krizin faturası, genel itibariyle göçmenlere, özelde ise Müslüman göçmenlere yönelik düşmanlığı arttırdığını söylenebilmektedir. Bu yönüyle İslamofobi, “Müslüman göçmen fobisi” şeklinde de tanımlanabilmektedir (Hıdır, 2015: 273). Hollanda’da İslamofobi’ye maruz kaldığını belirten görüşmecilerin ifadeli şu yönde olmuştur:

...Müslüman düşmanlığı arttı iyice. Müslümanım deyince artık terörist gözüyle bakıyor çoğu. Bu da rahatsızlık veriyor. Ticaret yapan adam için bu daha sıkıntı. Mal almıyorlar, mal satmıyorlar bir şekilde engel çıkarıyorlar önüne... G15, 53 Yaşında).

...Görüştüğün Türkler dışında kim varsa sana Müslüman/Terörist gözüyle bakıyor. Sen bunu bakışlardan fark ediyorsun. Sırf bunlar yüzünden Hristiyan’ım dedim birkaç yerde. Ama bu seferde sen Türk’sün demeye başladılar. Yani hep dışlamak için bahaneleri var... (G18, 32 Yaşında)

Nitekim Müslüman olan Türk göçmenlerinde 1990’lardan itibaren sosyal yaşamda bu söylemlere maruz kalarak, İslam karşıtlığı içeren eylemlerle karşılaştıklarını söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. Görüşmecilerin dönüş sebebi olarak ırkçılık ve ayrımcılığa yaptıkları vurgularda bu durumla paralellik göstermektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası Avrupa’da yükselen İslamofobi ve göçmenlerin ulusların güvenliklerini tehdit ettikleri düşüncesi de tersine göçlerin üzerindeki baskıyı arttıran etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmenlerin Avrupa yapısını tehdit eden unsur olarak görülmeye başlanmasıyla, kendi kültür ve dini etrafında örgütlenen, dinsel ve kültürel çeşitliliği benimseyen topluluk olarak Müslüman göçmenler, günah keçisi olmuştur. Avrupa

Kamuoyunun İslam dinini benimseyen göçmenleri, “insani değerleri reddeden” grup olarak gösterme çabası İslamofobi ve yabancı düşmanlığının artmasındaki sebeplerin başında gelmektedir (Abadan- Unat, 2017: 41–42). Bu bağlamda, Taştan (2003)ın yaptığı araştırmada, dönüş sebepleri arasında temel faktörün ailevi nedenler olması, göçmenlerin son on yıldır Avrupa’da yükselen İslamofobi ve aşırı sağcı söylemlere maruz kalmasıyla ilişkilendirilmektedir.

#### **4.4.1.2.Hoşgörünün Sınırındaki Göçmenler**

Hollanda, göçün ilk yıllarında göçmenlere yönelik uygulamalarını eşitlik ve adalet ekseninde tanımlarken, 90’lar sonrasında uyguladığı politikalarda bu çizginin dışına çıkmıştır. Özellikle ekonomik krizlerde ortaya çıkan sosyal problemler, siyasetçilerden çok göçmenlerin suçuymuş gibi hissettirilerek, Hollanda’nın yerli halkı hazırlanan bir senaryoya inandırılmıştır. Bu senaryo ise, yıllardır planlanan göçmenlerin geldikleri ülkelere geri gönderilmesi ve Hollanda’daki Müslümanlardan kurtulma şeklinde tasarlanmıştır. Hürriyetten ve özgülden bahseden birçok parti bu süreç sonrasında tutum değiştirerek göçmenlere yönelik sözlü saldırıları seçim propagandası haline getirmiştir. 2000’lerin başında, önceleri Müslüman sempatisi gösteren birçok parti, oy kaygısına kapılarak Müslüman karşıtı bir tutum sergilemeye başlamıştır. 11 Eylül olaylarından sonra ise içinde İslam ve Müslüman geçen her oluşum direkt olarak reddedilerek rafa kaldırılmıştır (Güngör, 2005: 204–208).

2007’den sonra Avrupa ekonomisinin çalkantılı bir dönemden geçmesi Avrupa’da adalet, eşitlik ve çok kültürcülük politikalarının gözden geçirilmesine yol açmıştır. Göçmenlerin Avrupalı devletler tarafından artık bir yük olarak görülmesi ve ülkelerine dönmesine yönelik politikaların geliştirilmesi de bunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkelerinde farklı ülke ve zamanlarda gerçekleşen “cihatçı terör eylemleri”, ekonomik krizin

temel nedeni olarak görülmeye başlanan göçmenlerin, özellikle de Müslümanların “yabancı olarak görülmesine sebep olmuştur. Yabancı düşmanlığının artmasına neden olan sosyal olaylar ve cihatçı eylemler “İslamofobi” ye dönüşerek Türk göçmenlerin üzerinde baskıların artmasında temel nedeni oluşturmuştur (Abadan- Unat, 2017: 41). Aynı zamanda son yıllarda İslamofobi, bir oy kapısı haline gelerek hemen hemen her Avrupa ülkesinde, İslamofobik partilerin söylemlerinin popülerlik kazandığı görülmektedir. Özellikle yakın zamanda gerçekleşen Charlie Hebdo saldırısı da Avrupa’daki Müslüman göçmenlere yönelik düşmanca eylem, söylem ve asimile edici devlet politikalarının oluşturulmasını hızlandıran bir nitelik kazanmıştır (Hıdır, 2015: 273).

Avrupa’da yükselen göçmen ve Müslüman göçmen karşıtlığı Hollanda özelinde, siyasi bir rant alanı olarak da görülmeye başlamıştır. Göçmenlere; Hollanda’da herhangi bir partinin göçmenlere veya Müslümanlara karşı hakaretlerde bulunarak oylarını arttırıp arttıramayacağı sorulduğunda 19 görüşmeci bu şekilde oylarını arttırabileceğini ifade etmiştir. Görüşmecilerin vurguladıkları bir başka durumsa, eskiden böyle bir şeyin görünmediği ama son zamanlarda daha görünür olduğudur. Birçok görüşmeci, bu durumu rahatsız edici ve gündelik hayatlarını etkileyen bir tutum olduğunu belirtmişlerdir. Hollanda hükümetinin de bu tutumdaki partilere izin vererek, halkın algısını değiştirdiğini ifade eden bir görüşmeci, yaşadığı bu süreci şöyle aktarmıştır:

...Sağ partiler sürekli oylarını arttırıyorlar. Wilders oyunu sürekli bu şekilde arttırıyor. Mesela bu adamın kendisi de Hollandalı değil. Endonezyalı ve Yahudi asıllı, ben kökenini araştırdım. Niye böyle yapıyor diye araştırdım. Kitabı var hatta onu tavsiye ederim, Twitter’den da takip ederim düzenli olarak. Her hafta bir saldırı yapar oradan yabancılarla ilgili. Bundan önce de bir kadın vardı Amerikan ajanı çıktı sonra. Müslüman gibi görünüp meclise girdi. Sonra bir baktık Müslümanlara, peygamberlere hakaret etti, bizi kötiledi. Sonra işte Hollandalılar da biz demiyoruz sizinkiler diyerek politikaları değiştirmeye başladılar. Ama daha sonraları ortaya çıktı kadın

Amerikan masonu çıktı. Sırf Müslümanları kötölemek için görevlendirilmiş. Bunlar ortaya çıkınca Amerika'ya kaçtı... (G1, 52 Yaşında)

Bir diğer görüşmeci ise değişen bu tutumu ekonomik krizle bağlantısını şu şekilde ifade etmiştir:

...2008-2009 da ki iktidardan sonra ekonomi kötüye gitmeye başladı. Önceden krizlerde devlet sorumluluğu üstlenirdi. Ama bu tarihten sonra göçmenlere yüklediler tüm suçu. Özellikle Sağ partilerin bunda daha çok payı var. Her yerde göçmenleri suçladılar en sonunda yabancı olarak görülmeye başladık. Eskiden en azından sadece laf atarlardı, son senelerde artık direkt düşman gibi bakıyorlar... (G5, 38 Yaşında).

Avrupa'da Müslüman göçmenlerin son yıllarda nicelik ve niteliklerinde görülen yükselme, yerli halkın istihdam alanlarının daralmasıyla özdeşleştirilen bir durum olurken, İslamofobi ve yabancı düşmanlığını besleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır(Hıdır, 2015: 281). Bu bağlamda sağ partilerin yükselişinin de doğrudan yabancı düşmanlığı ve Müslüman karşıtlının artmasıyla ilişkili bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süreçte Hollanda'da yükselen sağ partilerin, İslamofobik ve göçmen karşıtı propagandalarının göçmen hayatına yansımaları, görüşmeciler şu şekilde ifade etmişlerdir:

...Sağ partiler özellikle son dönemlerde hem Almanya'da hem de Hollanda'da göçmenlere saldırarak oy topluyorlar. Daha öncesinde sesleri duyulmuyordu fazla. "Biz zor geçiniyoruz, Hollanda küçük sizin ülkeniz daha büyük. Ülkenize gidin. Biz sizi besleyemeyiz" gibi söylemlerle göçmenler karşı sözlü saldırı yaptılar. Bu yaklaşık 90'lardan buyana olan bir durum Hollanda'da... (G4, 41 Yaşında).

...Önceleri yoktu. Sağ partilerin oyu arttıkça sesleri çıkmaya başladı. Hatta son seçimlerde "Hollanda doldu, yabancılar gitsin" diye slogan bile yaptılar. 2010'dan sonra bu daha da belirginleşti. Şimdi işsizlik oranları artınca hadi memleketinize diyorlar Zamanında babalarımız göçmen olarak gitmiş oraya. Para kazanmaya gitmiş sonrasında annem gitmiş, biz doğmuşuz, ben evlenmişim benim çocuk doğmuş. Şimdi bizim çocuğumuza diyemezsin ki sen yabancısın. Çünkü benim çocuğum orada doğmuş büyümüş, orada yetişmiş Hollandalı sayılır. Babamgil zamanında gelmiş göçmen olarak, 30 sene, 40 sene yaşamışlar, çalışmışlar. Sen bu adamlara hadi geri git desende

gidemez ki. Hani o adam tek başına olsa gider. Göçmenlik diye bir şey olmaması lazım zaten bence. Hadi zamanında babalarımız göçmende, onlar oradan göçmüş gelmişler. O zamanlar caddelerde işçileri beklemişler, gelsinler diye çiçeklerle. Şimdi Hollanda'da işsizlik oranı artınca "Siz gidin." Gönderemezsin ki onları hadi gidin diyerek. Wilders 'da bunları biliyor ama bilmezlikten gelip kovmaya çalışıyor. Onun partisi 5-10 senedir bu şekilde oyunu yükseltti. Sürekli göçmenlere ve Türklere saldırarak... (G18, 32 Yaşında).

Avrupa'da aşırı sağın yükselmesi, yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik ve sanayisizleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı yapısal meselelerin, göçmenlerle bağdaştırılarak sorumluluğun yine bu gruba yüklenmesi sağ siyasetinin en belirgin söylemi haline gelmiştir (Kaya, 2015: 172). Hollanda'da da bu tip söylemler: "Hollanda Müslümanlaşacak, tedbir almamız gerekiyor, işsiz göçmenler ülkeyi terk etsin"<sup>32</sup> gibi Müslüman göçmenlere karşı ayrımcı tutumuyla sık sık gündeme gelen, aşırı sağcı Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geerts Wilders tarafından göçmen ve Müslümanlara karşı yürüttüğü seçim propagandalarıyla dile getirilmektedir. Görüşmecilerin ifadelerinde de ismine sıkça rastlanan Wilders, seçimlerde Müslümanlığa saldırmasının yanı sıra, göçmen politikalarının daha sert yaptırımlar ve ayrımcılıklar içermesi gerektiğini savunmasıyla aşırı sağcı halkın desteğini alarak seçimlerde oylarını arttırmıştır. Wilders 'in göçmenlere ve Müslümanlara karşı başlattığı seçim kampanyaları Türk görüşmecilerin hayatına şu boyutlarda yansımıştır:

...Wilders'in partisi her türlü hakareti yapıyor. İşim gereği geçici de olsa birçok Avrupa ülkesinde yaşama fırsatı buldum. Diğer ülkelerde de saldırı var. Ama Hollanda da ki son yıllarda iyice arttı...(G2 61 Yaşında).

...Wilders 'in partisi son zamanlarda, göçmenlere saldırarak çok oy topladı. Türkler ve Müslümanlara karşı hakaret ederek oyunu arttırıyor. Son zamanda hangi parti olursa olsun bu şekilde zaten oyu artar. Çünkü göçmenleri özellikle Müslümanları sevmiyorlar... (G9, 69 Yaşında).

<sup>32</sup> Haberin detayları için bkznz. <https://www.sondakika.com/haber/haber-hollanda-basbakan-balkenende-den-wilders-a-yanit/> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).

Wilders şerefsizi yapıyor bunu. Son yıllarda daha da belirgin yapıyor. Eskiden destek alamazdı yanına, medya çok gündeme getirmezdi söylediklerini. Ama 2011'den sonra destekçi de bulmaya başladı. Göçmenlere ve özellikle Müslüman göçmenlere düşman adam. Elinden gelse Hitler'in Yahudilere yaptığını yapacak. Böyle giderse 5 – 10 yıla bizim Türkler geri... (G11, 48 Yaşında).

...Halihazırda Wilders 'in partisi var zaten. Direkt olarak Müslümanlara saldırarak oylarını arttırdı. Hedef olarak gösteriyor sürekli. Zaten ülkenin Müslümanları da göçmenler. "Hollanda Müslümanlaşacak" diyerek halkı korkutuyor sürekli. Terörist Müslümanlar sizi ülkenizden kovacak falan diyorlar... (G17, 53 Yaşında).

Aşırı sağ ve ırkçılık genellikle oy peşinde koşan ve günü kurtarmayı hedefleyen siyasilerin Avrupa'da ki yaygın bir tutumu olarak gelişmiştir. 11 Eylül ve Charlie Hebdo olaylarıyla körüklenen Müslüman karşıtlığı, Hollanda gibi birçok Avrupa ülkesinde Müslüman göçmenler üzerindeki baskıyı arttıran ve göçmenlere karşı politikaların yaptırımlar içermesine neden olan olaylar olmuştur. Batı Avrupa'daki birçok göçmen, son yıllarda artan ayrımcı politikalar ve yabancı düşmanlığına karşı direnemeyerek başka ülkelere ve çoğunlukla kendi ülkelerine dönme eğilimi göstermiştir (Kaya, 2015: 164–166). Son yıllarda göçmenlere ve özellikle Müslümanlara karşı Hollanda'da yükselen yabancı düşmanlığının, göçmenlerin sosyal yaşamlarını etkileyerek, toplum içerisinde günah keçisi olarak etiketlenmelerine neden olduğuna görüşmecilerin ifadelerinde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda görüşmecilerin baskılar karşısında kendi ülkelerine dönme kararlarında, siyasi ve politik söylemlerinde etkili olduğu söylenebilmektedir.

#### **4.4.1.3.Yabancıya Yardım Yok**

Yeni çağın çalışma ve insan hayatına kazandırmış olduğu esneklik söylemi, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve daha iyi koşullara sahip olabilmelerini ancak kendi akıllarını kullanarak en iyi tercihe yönelmeleriyle mümkün olabileceği mottosuyla hareket edilmesini öğütlemektedir. Çalışmanın kutsanarak, işsizliğin bir suç olarak



görüldüğü bu yeni dönemde üretim ve emek ilişkilerinin karmaşıklaştığı da bilinmektedir. Kişinin kaderi kendi çalışmasıyla ilişkilendirilerek, yaşadığı hayatın, çalışması ve tercihleri doğrultusunda karşısına çıktığı temel bir öğreti olmuştur. Bu yolda karşılaşılan her başarısızlık ve hüsranda tek sorumlusunun kendi tembellikleriyle ilişkili olacağı temel bir varsayım olarak kabul görmüştür (Bauman, 2016: 119).

2000’li yılların başında Hollanda’da göçmen entegrasyon politikasının başarısızlığı anlaşılacak, göçmenlerin entegre olabilmesi için daha çok yaptırım uygulanması gerektiği düşüncesi popülerlik kazanan bir söylem olmuştur(Öztaş, 2016:173). Var olan şartlarda göçmenlerin işe yaramaz olarak görülmeye başlaması hem istihdam dışına itilmelerinin hem de sosyal yardımlarda ayrımcılığa maruz kalmalarının önünü açmıştır. Medyada oluşturulan, göçmenlerin yerli halktan daha fazla sosyal yardımlardan faydalandığı ya da istihdamda daha çok yer aldığı haberleri göçmenlere duyulan öfkeyi arttıran etkenlerdendir. Bu durum gelişmiş ülkelerde sıklıkla oluşturulan bir algı olmuştur. Fakir Güney’den ve çalkantılı doğudan akan insanların kendi mesleklerini aldıkları, ev fiyatlarını yukarıya çektikleri, sosyal hizmetlere aşırı yük getirdikleri gibi genel önyargılar, refah devleti söylemlerinin yerini neoliberal söylemlerin almasına zemin hazırlamıştır (Castles ve Miller, 2008: 20). Özellikle son yıllarda derinleşen finansal ve ekonomik krizlerin temel sebebinin, göçmenlerin istihdam alanlarını daraltarak sosyal yardımlardan fazlaca faydalandıkları inancı, birçok Avrupa ülkesinde göçmenlere karşı politikaların ve art niyetli söylemlerin oluşturulmasına neden olmuştur (Kaya, 2015: 154).

Göçmenlere gönüllü vatandaşlık veren devletlerin, zorunlu vatandaşlık verenlere göre, kutuplaşmamış ve ortak paydada birleşebilen bir toplumun ortaya çıkması beklenen bir durum olmuştur. Bunların aksine, zorunlu vatandaşlık veren ülkelerde ise göçmenleri marjinalize eden ve dezavantajlı konuma düşüren ayrımcı politikalar farklı biçimlerde ortaya

çıkıştır (Castles ve Miller, 2008: 22). Bu bağlamda, Hollanda'ya gelen göçmenlerin geri dönmek istememesi ve 1990'lardan sonra yükselen ırkçılık, Hollanda'nın da zorunlu bir vatandaşlık verme süreci geçirmiş olduğunu söylenin önünü açmaktadır. Yine, Hollanda'nın uygulamaya koyduğu çokkültürcü politikaların uyum ve birlikteliği sağlama söylemiyle oluşturulması, fakat içerisinde asimile edici tavırlar barındırması isteksiz bir vatandaşlık verme sürecine girmiş olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sosyal refah devletinin çökmesi ve neoliberal devlet politikalarına geçişle birlikte çalışamayan her birey topluma bir yük olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu değişim beraberinde sosyal yardım, işsizlik maaşları, aile yardımları gibi birçok yardım politikasının kesintiye uğratılmasının önünü açmıştır. Göçmenlerin Hollanda'nın entegrasyon politikalarına uymadığı, sosyal yardımlardan çok fazla yararlandığı ve vatandaşlık haklarının geri alınması gerektiği gibi görüşler bu dönemde Hollanda'da yayılmaya başlayan fikirler arasındadır. Bu anlamda yurttaşlık şartlarını karşılamayan göçmenlerin hem vatandaşlıklarının geri alınması hem de sosyal yardımlardan muaf tutulması gündeme yansımaya başlamıştır. İstihdama katılmayanların ve entegrasyon kursuna gitmeyenlerin cezalandırılması da sık sık dile getirilen talepler olarak Hollanda gündemine taşınmıştır (Öztañ, 2016: 175-177).

Hollanda'da 1 Ocak 2016 tarihi itibariyle yayınlanan kanunla; *belediyeler tarafından sosyal yardım ödeneği verilen kişilere Hollandaca dilini öğrenme zorunluluğu getirilmiştir. Bu kişiler için yapılacak sınav sonucunun Hollandaca dilinin öğrenilmesi bakımından yeterli olmaması durumunda, sosyal yardım ödeneği alan kişilerin aldıkları*

*sosyal yardım ödeneğinin düşürülmesi kararlaştırılmıştır.*<sup>33</sup> yanı sıra dil sınavlarının zorlaştırılması gündeme gelmiştir. Hatta bu karardan sonra bazı siyasiler, sosyal yardım alanların devlet için ücretsiz çalışarak karşılığını vermesi gerektiğini ifade ederek, bunun yanı sıra dil öğrenemeyen sosyal ödeneklinin cezalandırılmasını talep etmiştir.<sup>34</sup>

DİYİH (2016) raporunda, Hollanda’da son yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizlerin birçok kişinin işsiz kalmasına yol açtığı belirtilirken, istihdamda yaşanan düşüşün, Hollandalılara kıyasla daha çok Batı kökenli olmayan göçmen grubunda görüldüğü belirtilmiştir. Aynı zamanda yüksek eğitim seviyesine sahip göçmenlerin, orta düzey eğitime sahip Hollandalılardan iki üç kat daha fazla işsizlikten etkilendiği ifadeler arasında yer almıştır. İstihdam alanında yaşanan ayrımcılığın işsizlik oranlarına yansıdığı aynı zamanda nitelikli göçmenlerin daha niteliksiz Hollandalılara göre işsiz kalmasının nedeninin, istihdamda yapılan göçmen ve yerli ayırımından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Raporda bu durum, 2008’den bu yana göçmenlerde işsizlik oranlarının, Hollandalılara göre sürekli olarak yükseldiği de ifadeler arasında yer almaktadır (DİYİH, 2016)<sup>35</sup>. Tüm bunlardan hareketle 2008 sonrası, istihdam alanlarında belirgin bir yabancı düşmanlığı görüldüğü söylenebilmektedir. Türk göçmenlerinde bu durumdan dolayı olarak etkilenmeleri ve sosyal yaşamda bu istihdama katılamamaları, dönüş kararında etkisi olan farklı faktörler arasında sayılabilmektedir.

<sup>33</sup><https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3592/diyih-2016-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2019). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, DİYİH 2016 Yılı Raporu, detaylı bilgi için bakınız.

<sup>34</sup> <https://www.interajans.nl/hollandada-belediyelere-baski-sosyal-odenekliler-dil-bilmeli/> (Erişim Tarihi: 02.05.2019). Hollanda’da Belediyelere Baskı: ”Sosyal Ödenekliler Dil Bilmeli”, Ocak 2019, İnterajans

<sup>35</sup> <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3592/diyih-2016-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2019). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, DİYİH 2016 Yılı Raporu, detaylı bilgi için bakınız.

Görüşmecilere yöneltilen, Hollanda’da işsiz kalıp/kalmadıkları sorusuna 20 görüşmecinin 18’i işsiz kaldığını belirtirken, 2’si ise kalmadığını belirtmiştir. Nitekim görüşmecilerin büyük bir kısmının işsizlik deneyimi yaşaması veya farklı işler deneyimlemesi Hollanda’da istihdama katılım sürecinde ve sonrasında yapılan ayrımcılıkla beraber anlamlılık içermektedir. İşsiz kaldığını belirten 18 görüşmeciye, “*En uzun kaç ay işsiz kaldınız?*” sorusu yöneltildiğinde 5-18 ay aralığında cevaplar verilmiştir. İşsizlik sürelerinin arasında bulunan uzun süreler ise yine istihdama katılım sürecinde yaşanan ayrımcılıklarla bağdaştırılabilmektedir. Hollanda’da bir kurumun yaptığı araştırmada da işverenlerin iş başvurularında yabancı kökenlilere karşı daha ayrımcı davrandığını ortaya çıkmıştır.<sup>36</sup>

Görüşmecilerin ifadelerinde de gerek iş hayatına girdikleri süreçte gerekse iş alanlarında yükselmeye yöneldiklerinde önüne görünmez engeller çıkarılarak, ayrımcılığa maruz kaldıkları verdikleri ifadelerde yer almıştır:

...İş başvurularında, çalışmada ayrımcılık son yıllarda çok arttı. Eskiden Avrupa bize muhtaçtı, işçi lazımdı. Ne zaman ki işçiye ihtiyaç kalmadı, makineler çoğaldı, sanayide işçiye ihtiyaç azaldı sıkıntı çıkarmaya başladılar. İş ilanına başvuruya gidersen mesela, eğer Hollanda kökenliysen alınırsın, ama Türk’sen önüne bin bir engel çıkarırlar. Bunu eski Hollanda’yla yenisini görenler daha iyi anlıyor... (G9, 69 Yaşında).

...Çalıştığım hastane işçi çıkarmaya başlamıştı. Beni direkt olarak çıkardılar. Bende en yakın evime en yakın hastaneye başvurdum. Aradan iki ay geçtikten sonra yönetici kadrosunda boşluk açıldı. Tüm şartları karşılamam rağmen başvurdum ama alınmadım. Eski iş yerimde beni sevmeyen ırkçı bir kadın vardı. O kadın da buraya başvurmuş ve yönetici olarak alınmış. Daha 1 ay çalışmadan direkt yönetici oldu. Sırf Hollandalı diye. Çünkü istenilen şartları karşılamıyordu... (G8, 38 Yaşında).

<sup>36</sup> <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hollandada-is-basvurularinda-yabancilara-ayrimcilik-1165946> (Erişim Tarihi: 16.04.2019). Hollanda’da İş Başvurularında Yabancılara Ayrımcılık, Haziran 2018, AA.

DİYİH (2016)' in yayınladığı raporda: *2009-2016 yılları arasında ülkedeki en büyük Batı kökenli olmayan göçmen grubunu oluşturan Türk, Fas ve Surinam kökenlilerin işgücüne katılım oranları Hollanda vatandaşlarına göre büyük düşüş kaydetmiş olup, bu durum son ekonomik koşullardan bu grupların daha çok etkilendiğini göstermektedir. Batı kökenli olmayan göçmen grubunda her 3 istihdam edilen kişiden birisi esnek iş sözleşmesi ile çalışırken, bu sayı Hollandalı çalışanlarda her 5 kişiden biri olarak gerçekleşmiştir*(DİYİH, 2016)<sup>37</sup>. Buradan hareketle Görüşmecilerin her birinin işsizlik deneyimlerinin veya iş değiştirme davranışlarının, istihdamda yaşadıkları daralma ve dışlanmayla bağlantılı olabileceği söylenebilmektedir. Rapor verilerinde de görüldüğü üzere 2009'dan sonra yükselen yabancı ve göçmen düşmanlığının, göçmenler ve yerliler arasındaki istihdama katılma süreçlerinin yanı sıra iş alanlarında kıdem alma isteklerinin önüne, farklı biçimlerde engeller çıkarılması, görüşmeci ifadelerinde rastlanan bir durum olmuştur. Bu bağlamda göçmenlerin işsizlik süreleri ve iş hayatında gördükleri ayrımcılıklar arasında anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla tersine göç kararlarını etkileyen faktörler arasında bu iki faktöründe dolaylı olarak etkili olduğu söylenebilmektedir.

Avrupa'da oluşan göçmenlerin sosyal yardımlardan daha çok faydalandığı algısı üzerinden 20 göçmene yöneltilen "*Hollanda'da bulunduğunuz süreçte hiç sosyal yardımdan faydalandınız mı? Faydalandıysanız nelerdir?*" sorusuna 20 görüşmecinin 6'sı çocuk ve işsizlik yardımı aldığını belirtirken, 5'i sadece işsizlik yardımı aldığını ifade etmiştir. Aynı kişilere yöneltilen *Hollanda'da sosyal yardımların dağıtımında herhangi bir ayrımcılık var*

<sup>37</sup> <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3592/diyih-2016-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2019). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, DİYİH 2016 Yılı Raporu, detaylı bilgi için bakınız.

*mi? Varsa nelerle karşılaştınız?* sorusuna 15 görüşmeci var cevabı verirken, 3 görüşmeci işe olmadığını; kalan 2 görüşmeci ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

Hollanda hükümeti tarafından hesabına el konulan görüşmeci, sosyal başvurusu sonrasında maruz kaldığı ayrımcılığı şu şekilde aktarmıştır:

...Ayrımcılık ve azalmayı aynı anda yaptılar ve bu son yıllarda arttı. 2000'lerde tüm parama devlet el koyduğunda buradaki TOKİ'lere benzer sistemle devlet ev satıyor orada, işte ona başvurmuştum. Bunun sonucu posta olarak geliyor herkese. Yan komşumun postası bizimkine karışmış ve yanlışlıkla açtım benim sanarak. 30 bin guldene kadar hesabında para tutabiliyorsun orada. İşte komşuma gelen mektupta da hesabında 30 bin gulden olduğu ve sosyal yardımdan faydalanabileceği yazıyordu. Fakat biz sosyal yardım için başvuruya gittiğimizde bana dedikleri, "Senin hesabında 1000 gulden var. Git onu harca öyle gel" oldu. Sosyal yardım alamadım. Devletin el koyduğu paramda yoktu. Zaten her ay bankada ki paranı bildirmek zorundasın buradan da biliyorlar paramın olmadığını, ama seni ayırıyorlar diğerlerinden...(G1, 52 Yaşında).

Benzer şekilde göçmenlerin, yerli halka oranla daha az sosyal yardım alabildiğini ifade eden bir diğer görüşmeci ise durumu şu şekilde özetlemiştir:

Geçtiğimiz yıllarda özellikle göçmenlere yönelik baskıların artması, Hollanda'da sosyal yardım kesintilerinin ve uyum programlarının paralel ilerletilmesini gündeme getirmiştir. Türkler, Faslılar, Surinamlılar gibi göçmen grupları, *dil yetersizliği olan kişiler, yoksun mahalleler, iş piyasasından uzak kadınlar* gibi sosyal dezavantaj temelinde şekillenen tanımlar almıştır (Öztan, 2016: 178). Bu durum göç yasalarında son yıllarda, vasıfsız göçmenin ülkeye girmesini engelleyen, vasıflı göçmenleri ise Hollanda'da tutmaya yönelik ayrımcı bir politikanın oluşturulmasının temellerini atmıştır (Kaya, 2016: 160). Hoşgörüden, Müslüman karşıtlığına doğru değişen Hollanda göçmen politikaları, Türk göçmenler üzerinde farklı ayrımcılık alanları yaratmıştır.

Sosyal yaşamda ve devlet dairelerinde birçok ayrıma maruz kalan görüşmeciler, deneyimlerini şu şekilde aktarmışlardır:

...Çocuk parasında ayrımcılık söz konusu. Eskiden aile burada yaşıyor, çocuğu Türkiye'de okula gidiyordu. Yaşı 18'den küçükse devlet çift çocuk maaşı veriyordu. Ama şu anda hiç para vermiyor. Çocuğun eğer Hollanda'da okursa sana çocuk parası veririz. Türkiye'de okutacaksan kendin okut diyorlar. Gönderen diyor ki çocuğum Türk kültürünü alsın, oralı gibi büyüsün, ama devlet son 10 senedir falan bunu tamamen kesti. Önce maaşı azalttılar sonra direkt kaldırdılar. Biz sana para veriyorsak çocuğunda burada okuyacak diyorlar... (G5, 38 Yaşında).

...Ayrımcılıkta var azalma da oldu. Eskisi kadar yardım vermiyorlar, sürekli azaltıp evrak işini çoğaltıyorlar. Onlardan değilsen daha da zor evrak işleri... Sürekli bir eksikliğini bulup bezdiriyorlar seni... (G12, 62 Yaşında).

Günümüzde Avrupa ülkelerinde sosyal yardım politikaları, ihtiyacı olan göçmenlerin ulaşamayacağı kadar uzak mesafede yer almaktadır. Düzenlenen yeni politikalar, modern hayatın riskleri karşısında ihtiyatlı davranamayan göçmenleri tek başına bırakma eğiliminde gelişmektedir. Yeni düzende yardım talebinde bulunmak için, bir dizi vatandaşlık gerekliliklerini yerine getirmeyi içerisinde barındırırken, göçmen ve mültecilerin vatandaş sayılmaması, bu yardımlara yönelik taleplerin etno-kültürel bir seçiciliğe tabi tutulmasına yol açmıştır (Kaya, 2015: 2015). Hollanda'da bu durum bir dizi entegrasyon şartı ve vatandaşlık kursları biçiminde göçmenlerin karşısına çıkarılarak, zorlayıcı bir dizi testin uygulanması biçiminde kendisini göstermiştir (Öztaş, 2016: 173–174). Son zamanlarda sosyal yardımların devleti krize sürüklediğini ifade eden Hollandalı siyasetçiler, ülke sınırları dışında mal varlığı olanların sosyal yardım ve maaşlarında kesinti yapılmasını gündeme taşımıştır.<sup>38</sup> Bu değişimin hedefinde yer alan kesim ise şüphesiz göçmenler

<sup>38</sup> <https://www.ihha.com.tr/haber-hollanda-yurt-disinda-mali-olanlara-sosyal-yardimi-kesmeye-kararli-768890/> (Erişim Tarihi: 20.05.2019). Hollanda Yurtdışında Malı Olanların Sosyal Yardımlarını Kesmeye Kararlı 2019. İHA

olmaktadır. Dolayısıyla Avrupa’da başlayan bir dizi kısıtlama ve kesintilerin Hollanda’da da sık sık gündemi meşgul ederek, göçmenler üzerinde baskı oluşturduğunu söyleyebilmekteyiz.

Sosyal yardımlarda yapılan ayrımcı tutumlar kimi zaman devletin resmî kurumlarında da gözlemlenen bir durum olmaktadır. Özellikle Müslüman göçmenlere yönelik yükselen İslamofobi, Hollanda’da Türklerin karşılaştığı birçok ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda göçmenler Türk ve Müslüman oldukları için gördükleri ayrımcı muameleyi şu şekilde aktarmışlardır:

.... Son yıllarda hem yardım azaltıldı hem de kendi vatandaşlarına daha çok vermeye başladılar. Kendinden görmedikleri için göçmenlere az veriyorlar. Birkaç yardım doğrudan kaldırıldı zaten. Kalanlarda azaltılmaya çalışılıyor. Hepsi Türkler ülkesine dönsün diye yapılan şeyler... (G11, 48 Yaşında).

...İlk zamanlar milliyetçi Türkleri ayırıyorlardı, sonra Müslümanları ayırmaya başladılar, Şimdilerde de göçmenleri ayırmaya başladılar. Ayrımcılık hep vardı oralarda. Görünürde yoktu sadece. Kendi vatandaşına daha kolay veriyorlar. Göçmenler arasında belki durum aynıdır, emin değilim ama bizleri hiç vatandaşları olarak görmediler, görmüyorlar... (G15, 53 Yaşında)

...Genellikle yardımlar memurların inisiyatifinde ve memurlar Hollandalı. Yardım başvurusuna gittiğinde Türk’sen eğer sana daha sert davranıyor ya da gereksiz bürokrasi koyup seni almasın diye zorlaştırıyor. Ama diğer türlü başkalarında böyle bir şey olmuyor. Bunlar gözünün önünde oluyor hem de... (G17, 53 Yaşında).

...Azaltma yapılıyor çok zamandır. Ayrımcılıkta son yıllarda çok arttı. Sadece yardımlarda değil devlet her yerde Türkleri ayırıyor. Müslümanların orada yaşaması zorlaştırıyor... (G19, 28 Yaşında).

...Ayrımcılık Türk’sen var. Diğer kimseye ayırım yapılmıyor... (G20, 26 Yaşında).

Avrupa’da yükselen işsizlik ve iktisadi durgunluk ırkçılığın ve göçmenlik üzerindeki baskıların artmasına neden olurken, istihdam alanlarının yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Refah devletinin yardımlarının artması ve devletin gereğinden fazla yardım



yapması ekonominin, göçmenlerin istihdam alanlarına nüfus etmesinin ise işsizlik oranlarını arttıran temel faktör olduğu düşüncesi yaygın bir kabul görmüştür (Pelizzon ve Casparis, 2000). 1990'lı yıllardan itibaren de göçmenlik ve göç olgusu Avrupa'da büyük krizlerin nedenleri arasında görülmeye başlanmıştır. Avrupa'da artan yabancı düşmanlığı ve göç politikalarının göçmen üzerindeki baskıları giderek arttırırken göçmenlere uygulanan uyum(entegrasyon) politikaları, süreç boyunca geldikleri ülkelere dönmeyen veya dönmek istemeyen göçmenler üzerinde asimilasyon temelli bir düzenlemeyi içermiştir (Abadan - Unat, 2017: 355; Öztan, 2016: 163).

...Şimdi Hollanda kanun çıkarıyor mesela; önceden eğer sonradan gelmişsen Hollanda'ya 45 yaşında emekli yapıyordu seni. İşsizsen eğer devletten maaş alıyorsan, diyorlar ki "bu adamın devlete zararı var, evimizde kalıyor, yardımları alıyor biz bu adamı emekli yapalım. Aileyse gönderelim Türkiye'ye" Şimdi o yaşı 55 yaptılar.55 yaşındaysan 6 ay işsizsen, devletten maaş alıyorsan, adamlar seni emekli yapalım diyorlar. Evliysen eğer çocuğunda varsa 600euro sana maaş veriyor. İşveren seni işten çıkardığı zaman 6 ay işsizlik maaşı alıyorsun. Devlet asgari ücrete yakın verir, ev kiranı, elektrik paranı, su paranı hepsini karşılar. Altıncı aydan sonra seni işe yönlendirir.67 yaşına kadar bu maaşı veriyor sana. 67 yaşına kadar ne kadar çalıştıysan o kadar maaş verecek sana devlet diyorlar. Hani resmen gidin demiyor da yavaş yavaş erken emeklilik vererek politikalarla geri göndermeye çalışıyor seni. İşten de çıkarmıyor seni, çalışabiliyorsan etmiyor. Adamlar gitsinler diye uğraşıyorlar. 45'ti işte talep artınca, çok olunca 55'e çıkardılar. İşte şimdi 45 yaşında dahi iş buluyorlar sana, çalıştırmaya çalışıyorlar. 55'inden sonra hangi fabrikaya gidersen git işe almaz seni zaten. Ama 45 yaşında çalışabileceğini bildikleri için seni işe zorluyorlar. Çalışmak istememe diye bir şey yok zaten. 1 gitmezsın, iki gitmezsın üçüncüde ya bu işe gideceksin ya da memleketine dön diyor adamlar. Bir arkadaşşıma işte işe gidiyorsan git gitmiyorsan sosyal güvenceni kesiyoruz senin demişler... (G5, 38 Yaşındı)

Göçmenlere yönelik oluşturulan politikaların başarısızlığa uğraması oturum izni verilmesini gündeme getirerek aile birleşimlerinin önünü açmıştır. Göçmenlere oturma izninin çalışma izni ile verilmesinin, işçilerin sermayenin isteklerini yerine getirdiği taktirde

ülkede kalabilecekleri alt mesajını vermektir. Ayrıca bu sayede çalışmayan veya işlevsizleşen göçmenin geri gönderilme tehdidi sürekli olarak hissettirilecektir (Kahraman, 2018: 215). Göçmen, hedefi para kazanmak olmalıdır, sosyal yaşama uyum sağlayabilmek ve nitelik sahibi olabilmek göçmenin hedefleri arasında değildir (Gitmez, 1983: 234). Bu bağlamda göçmenden beklenen davranış, sadece verilen görevleri yerine getirerek talepte bulunmaması olmuştur.

#### 4.4.1.4. Yabancı mı Müslüman mı?

1970'lerin başında Avrupa'da, misafir işçi programlarını kaldırmaya yönelik politikaların izlenmeye başlaması, 1973 petrol kriziyle birlikte işçi programlarında geri dönülemeyecek bir evreye sokmuştur. Yaşanan petrol krizi, geçmişte az gelişmiş ülkelerden Avrupa'ya ithal edilen nitelikli işgücü için dışarıda bırakılmanın farklı hallerini tecrübe edeceği dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Kriz yeni üretim biçimlerinin de ortaya çıkmasına etki ederek, göçmen işçilerin yaptığı ağır metal ve imalat sanayisinin ulus ötesi bölgelere taşınmasına neden olmuştur. İstihdamın daralmasına neden olan bu değişim, yabancı işçilerin işsiz kalmasına ve gereksiz bir sınıf olarak görülmesine sebep olmuştur. Hoşgörünün beşiği olarak bilinen Hollanda'nın da aniden hoşgörüsüzlüğün ve tahammülsüzlüğün beşiği haline gelmesi, bu süreçten bağımsız gerçekleşen bir durum olmamıştır (Kaya, 2016: 232).

Göçmenlerin dönüşünü özendirmeye yönelik politikaların resmi başlangıcı "Almanya Göçmen Yasası (1974)" kabul edilmiş ve bu yasayla göçmenlerin geldikleri ülkelere geri dönmeleri beklenmiştir. Almanya'da çıkan bu yasadan yola çıkan birçok Avrupa ülkesi de buna benzer yasalar çıkararak geri dönüşleri özendirmeye çalışmışlardır. Fakat yasalarda beklenen sayıda göçmenin geri dönmemesi, yasanın etkisini yitirmesine yol

açmıştır. Göç yasasıyla gidenler ise daha çok Avrupa'ya tutunamayan, uyum sağlayamayan ya da istihdam hayatına katılmayan kişilerden oluşurken, göç etmeyip Avrupa'da hayatlarını devam ettiren göçmenler ise ülkelerin yerlileri tarafından işsizliğin temel nedeni olarak görülmeye başlanmıştır. 1980'den sonra Avrupa'da yükselen aşırı sağla birlikte, işsizliğe yapılan vurgu ve yabancı düşmanlığını körükleyen söylemler, göçmenler üzerinde ki baskının artmasının yanı sıra hareket alanlarının kısıtlanmasına yol açmıştır (Akalin, 2016: 98; Castles ve Miller, 2008: 20–21; Kahraman, 2018: 210). Ekonomik ve siyasal krizlerin giderek artması, dünya nüfusunun genelinde bir çözülme meydana getirerek, mülteci ve sığınmacı sayısında artışlara neden olmuştur. Göçmenlik ve mültecilik kavramına karşı sağ partiler tarafından üretilen saldırgan söylemler aynı zamanda bu kavramların siyasallaşmasına yol açarak bir takım yabancı düşmanlığını tetikleyici vaatlere dönüşmesine neden olup kamuoyu baskısı oluşmasında etkili olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 167).

Hollanda İçişleri Bakanlığı ve Polis Teşkilatının, 2016'da yayınladığı güncel Ayrımcılık Raporu'na göre, Hollanda'da 2016 yılında kayıtlara geçen 12 bin ayrımcılık vakasının, yüzde 40'ını etnik azınlıklara yönelik ayrımcılık oluştururken, bunun yüzde 17'sinde Türklerin mağdur olduğu belirtilmiştir. Vakaların yüzde 8'inin din temelli ayrımcılık olduğunun belirtildiği raporda, bunun yüzde 95'inin Müslümanları hedef aldığı vurgulanmıştır.<sup>39</sup> Yine (2016) yılında yayınlanan başka bir raporda, Hollanda hükümeti tarafından yazılı olarak, ilk defa ayrımcılıkla mücadele kapsamında, 18.02.2016 tarihinde yeni bir uygulama gündeme getirildiği belirtilmektedir. Bu uygulamada, göçmenlerin istihdama katılma süreçlerinde karşılaştıkları ayrımcılıklarla mücadele için çalışmalar

<sup>39</sup> <https://www.yenisafak.com/dunya/hollandada-yabanci-dusmanligi-tavan-yapti-2671577> (Erişim Tarihi: 15.04.2019).

yapılması planlanırken, özellikle de yaşlı ve iş bulamayan gençler (göçmenler öncelikli olarak) için, hükümet eliyle iş bulunması öncelik arz etmiştir (DİYİH, 2016).<sup>40</sup>

Avrupa’da göçmenlere karşı yükselen ayrımcı ve ırkçı söylemlerin, 11 Eylül saldırısından sonra Müslümanlarla özdeşleştirilmesinin, İslamofobi’nin fitilini ateşlediği yaygın bilinen bir gerçekliktir. Bu bağlamda Hollanda’da da yabancı düşmanlığının son yıllarda zirveye tırmandığı yapılan araştırmalarda ve haberlerde sık sık gündeme getirilmiştir. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinden Hollanda’ya gelen göçmenlerin, İslam inancına sahip olması ve Hollanda’da Müslüman olarak yaşama çabası, siyasetçiler ve medya tarafından sıklıkla gündeme getirilerek, İslamofobi’nin toplum içerisine yayılmasına etki etmektedir. Entegrasyon politikaları iki taraflı bir yaptırım ve sorumluluğu içermesine rağmen, sorumluluk genellikle göçmenin üstüne yüklenerek, tek taraflı yaptırımlar gündeme getirilmektedir. Uyum süreci adı altında gerçekleştirilen birçok prosedürün zorlaştırılması ve uyum sürecini destekleyecek birçok programın iptal edilmesi, Hollanda’da yükselen yabancı/göçmen düşmanlığının boyutunu gözler önüne sermektedir (Güleç, 2017: 121).

DİYİH (2016)’in raporunda belirtilen oranlara bakıldığında, Avrupa’da yükselen İslamofobi ve ırkçılığın, Hollanda’da da sıklıkla karşılaşılan bir noktaya geldiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ayrımcılığa maruz kalan göçmen grubunun içerisinde büyük bir kesimin Müslümanlar olduğu da bir diğer nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle tersine göçleri tetikleyecek olan başka bir konunun da iş bulamama veya çalışma hayatında maruz kalınan ayrımcılık olacağı göz önüne çıkmaktadır. İstihdama katılmayan yaşlılar ve gençlerin özellikle göçmen grubunda bulunanlar için, devlet eliyle istihdama dahil edilme çabası, refah devletinin çöküşüne paralel olarak karşılaşılan bir durum olduğu

<sup>40</sup> <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3592/diyih-2016-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 21.03.2019). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, DİYİH 2016 Yılı Raporu, detaylı bilgi için bakınız.

söylenilebilmektedir. Bu bağlamda Hollanda hükümetinin son yıllarda göçmenler üzerinde tahakküm kurma çabasının, çalışmayan göçmen kötüdür algısından hareketle gerçekleştiği farklı bir baskı boyutunu gündeme getirmektedir. Hollanda’da aktif iş hayatına katılmayan her göçmenlere yönelik gösterilen tutumu bir görüşmeci şöyle ifade etmiştir:

...Orada şöyle bir gerçek var ihtiyaçları oldu mu çok severler. Ama ihtiyaçları yoksa ya da kalmadıysa kovalar seni. Yapılması gereken bir iş olurdu, pis iş. Lağım temizlenecek ya da ne bileyim normal bir Hollandalının burun kıvrıldığı işler oldu mu, kimse yanaşmaz göçmenler kalır o işi. İş kolay, ama pis. Böyle işleri göçmenlerin yapmasını istiyorlar. Son yıllarda Türk gençlerinin bazıları iyi makamlara geldiler ama Türkler memur olsun, patron olsun ya da iş sahibi olsun istemiyorlar. Onlar için Türkler “Pis Türk” ... Ve oradaki göçmenler işi hakkıyla yapar bir Hollandalıdan daha iyi çalışır ama yaranamazlar. Yıllarca çalışıp emekli olduktan sonra da seni kapı dışarı etmenin yolunu arıyorlar sonra. Gâvurun işi yoksa direkt seni suçlayıp, ötekileştiriyor... (G12, 62 Yaşında).

Aynı görüşmeci Hollanda’da göçmenlere karşı tutumun değişimini şu sözlerle aktarmıştır:

...İlk gittiğim zamanlar orada herkes çok saygılı, iyi niyetli gibi geldi. O zamanlar Hollanda’da yaşamayı seviyordum. Hatta 1970’lerde farklı 5 ülkeden insan aynı yerde yaşardı sıkıntı olmazdı. Ama 90’lardan sonra herkes kendi tarafına çekildi. Ayrımcılıkta oralarda başladı. Sonraları ufak tefek ülkelerinde istemediklerini hissettirdiler. Ama bugün gelinen noktada direkt olarak gidin diye kovmaya çalışıyorlar bizleri. Çünkü pis işleri bitti. Zaten normal işlerde de işten zorla atma, çıkarma olayları başlamıştı yakın zamanda... (G12, 62 Yaşında).

Üretim biçimlerinde yaşanan dönüşüm, göçmen emeğini “sanayi için gerekli görülmeyen” bir sorun alanına dönüştürmüştür. Bu da göçmenleri, siyasi olarak istenmeyen, parazit bir grup olarak, toplum dışına atılması gerektiği düşüncesini oluşturmuştur. Görüşmecilerin ifadelerinde de bu durumun rahat bir şekilde okunabildiği temel bir gerçekliktir. Bu bağlamda, koşullu şekilde alınan konuk işçilerin, kalıcı bir statüye geçmek

istemeleriyle başlayan süreç, ilerleyen zamanlarda üretim ve ekonomide yaşanan dönüşümle birlikte göçmen emeğini değersizleştirmesine yol açmıştır. Emeğin üstünde yaşanan çözümler, Avrupa’da yaşayan göçmenlerin devlet için yük olarak görülmesiyle sonuçlanırken zenofobik söylemlerin artmasıyla da ilişkilendirilmiştir (Kahraman, 2018: 210). Avrupa’da istihdamı daralan göçmen emeğinin artmasını engellemek için, 1990’lı yıllarda yapılan düzenlemelerde, Batı’ya gelen göçlerin suç kapsamına alınması göçü engellemek adına koyulan katı kuralların başlangıcını oluşturmuştur. Göçmen karşıtlığının yükselişi ise özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında yaşananlar (Danimarka karikatür krizi, Irak savaşı gibi), Avrupa ülkelerinin İslami meselelere yaklaşımı daha çok güvenlik le ilişkilendirilmiştir. Göçmenlere yönelik gelişen yeni bakış açısının; *risk*, *tehlike*, *tehdit*, *işsizlik*, *yoksulluk* gibi güvenlik ve önlemlere yönelik vurgu yapan kavramlarla özdeşleştirilmesi yabancı düşmanlığını ve ırkçılığı yükselten bir tutum olarak karşımıza çıkmıştır (Akalın, 2016: 102; Cizreli, 2015: 38; Öztan, 2016: 162–163). Bu bağlamda Hollanda’da yükselen yabancı düşmanlığı ve İslamofobi’nin hangi olaylarla yükseldiğini bilmek kadar, sosyal yaşama yansıma biçimlerini tespit etmekte, bu faktörlerin tersine göçlere ne kadar etki ettiğini saptamada önemli bir yere sahiptir.

Bu bağlamda görüşme sorulan sorular arasında en kritik soru grubundan birisi ise: *Hollanda’da yükselen ırkçılığın hangi olaylarla bağlantılı olduğu ve ne zaman yükselişe geçtiğini öğrenmeye yönelik sorular olmuştur.* Bu sorulara verilen cevaplara bakıldığında; 13 görüşmeci 2000 ekonomik krizi ve sonrasında gerçekleşen 11 Eylül saldırılarını; 5 görüşmeci Hollanda’da yükselen sağ partileri; 2 görüşmeci ise göçmenlerin yükselen nüfusunun Hollanda’da Türkler üzerinde düşmanlığı ve baskıyı artıran faktörler olarak belirttiği görülmüştür.

...Onların siyasetlerine eğilim gösterirsen sıkıntı olmuyor. Ama onlara ters düşünürsen onlar da sana olumlu bakmıyorlar, ona göre davranıyorlar. Şimdi de Ya Türk ya da Hollandalı olacaksınız demeye başladılar. Dışlanmışlığı hissettikçe tiksindim. Zaten ailemi önce gönderdim nolur nolmaz diye. Parasız kalmayalım sonra Türkiye’de diyerekten ben orada çalışmaya devam ettim bir süreliğine...(G3, 38 Yaşında).

...Hollanda’da olumsuz bir tutum ve baskı her zaman vardı. Fakat bunu arka planda tutuyorlardı. 2010’dan sonra, özellikle Türkiye iyiye gitmeye başladıktan sonra bu daha belirginleşti. Çift pasaport olayını kaldırdılar mesela. Şimdi sen Türk’sün ya Hollandalı ol ya da memleketine dön diyorlar... (G5, 38 Yaşında).

...Sadece Türklere değil. Çok eskiden beri var bu, eskiden zencilere karşı vardı şimdilerde Türklere hatta Müslümanlara karşı var. Şu an ırk diye bir şey kalmamaya başladı. Herkes herkesle evleniyor. Onlar da bundan korkuyor. Kızları erkekleri hep Türklerle, Surinamlılarla evleniyorlar. Hollanda diye bir şey kalmayacak diye korkuyorlar. O yüzden de geri göndermeye çalışıyorlar. Şimdi gönderemezlerse 10 sene sonra kendi çocuklarını gönderemeyecekler çünkü... (G8, 38 Yaşında)

Avrupa’daki göçmenlerin özellikle 1980’den sonra ki nesillerde birer işçi olmaktan çıkarak iş insanı, sanatçı, sporcu, akademisyen gibi birçok nitelikli meslekler edinmesi bunun yanında asimilasyon çabalarına karşıt bir tutum sergileyerek ses getirmeleri, Müslüman göçmenlere gizliden gizliye beslenen bir öfke ve kıskançlığı meydana getirmiştir. Aynı zamanda istihdam alanında yaşanan daralmanın ve işsizlik oranlarındaki artışında bu durumla ilişkilendirilmesi, beslenen öfkenin daha da büyümesine neden olmuştur (Hıdır, 2015: 281). Göçmenlere yönelik sözlü ve fiziksel şiddet zaman zaman gündelik yaşamda görülen, sosyal vakalar olarak ortaya çıkmıştır. Hollanda’da yaşayan Türk göçmenlerinde gerek farklı etnik özelliklere sahip olmalarından gerekse çalışarak kazandıkları yaşam standartlarıyla yerli halk tarafından kıskanılan ve ayrımcılığa uğrayan bir grup olduğu aşikardır. Araştırma kapsamında görüşülen görüşmecilerde bu düşünce paralelinde yanıtlar vererek, kıskanılma ve dışlanma tezini doğrular nitelikte ifadeler vermiştir:

...Bize anlatırlardı dedeleriniz şu işi yapıyordu siz şimdi iyisiniz falan diye. Beni dedemin yaptığı ayak işleriyle tehdit ediyorlardı. Aynı zamanda da bunlar beni arabam var evim var diye kıskanıyordu. 2 sene iyi iş yapmıştım bir ara. Hayalim hep en son model Mercedes almaktı. O ara eski arabamı satıp en son model Mercedes'ten aldım. Yan komşum Hollandalıydı. O güne kadar sorun yoktu çok aramızda. Şakayla karışık sürekli "Bizim çocuklarımız işsiz gezerken siz araba bile değiştiriyorsunuz, sizi biz zengin ettik. Biz sizin bindiğiniz arabalara binemiyoruz. Niye ülkenize dönmüyorsunuz?" diyip durmaya başladı. En son tartışık konuşmadık sonra. Bunun gibi çok diyen oldu ve tavırları değişti o arabadan sonra... Sürekli suçluymuşum gibi davranıyorlardı... (G5, 38 Yaşında).

Bir diğer görüşmeci ise kriz ve 11 Eylül döneminde dükkanını kapatma sürecini şöyle anlatmıştır:

...11Eylül'den sonra baskı arttı tabi. Yanımda 4-5 eleman vardı ilk başlarda, sonra büyüdü bizim iş, 10-15 kişiye çıktı. Araba aldım para biriktirdim. Bunu görünce kıskanıyorlar göze batıyorsun. Oranın yerlileri "Geldin hemen dükkân aldın, araba aldın. Vergi mi kaçırıyorsun? Türkler ülkemizi sömürdü hep, ülkenize dönün artık." gibisinden şeyler söylüyorlardı.... Nazara mı geldik anlamadım 2000'de kriz çıktı. Devlet perişan duruma düştü. İşte paraları çevirip milleti tufaya düşürdüler Vergiler falan çok arttı o ara. Sürekli ceza yazıyorlardı denetlemeciler. Elimizdeki avucumuzdaki de o dönemde gitti zaten, bizde kazanamaz olduk. O ara devlet krizden bu paralarla çıktı zaten. Sonra zararına çalışacağıma ülkeme dönerim dedim döndüm... (G10, 60 Yaşında).

Yabancınnın hangi niyetle hareket ettiği tahmin edilebilirken, asla kesin olarak bilinemez. Dolayısıyla yabancılar saldırganca davranmasalar bile rahatsız edicidirler ve onların hesaplanamayan varlıklar olması bile toplum dışına itilmesi için yeterli bir sebep olarak sayılabilmektedir (Bauman, 2014: 81). Avrupa'da *günlük korku politikasının* keşfiyle birlikte, sokakların güvensizliği vurgulanırken insanların kamusal alanlardan özellikle de yabancıların görünür olduğu alanlardan uzak durmalarının gerekliliği yerli halk için yabancı düşmanlığının başlangıcını oluşturmuştur. Bu durum göçmenler ve yerli halk arasında, ortak



bir kültür ve aidiyetin oluşmasının önüne geçerek, yabancı düşmanlığı ve yabancı korkusunun arttırmıştır (Bauman, 2016: 121).

...ilk gittiğim zamanlar başkasının işini yaparken, “Deveye biniyor musunuz?” ya da “Deve binicisi” falan diyorlardı. Ben buna acayip kızılıyordum. Beni sinirlendirip eğleniyorlardı sürekli. Sonraları kendi işimi kurunca bunlardan uzaklaştım...(G15, 53 Yaşında).

...Bazen mobing şeklinde bazense direkt olarak hakarete uğradım. Hatta devlet dairesinde çalışırken insanlarla tanışıp kaynaşınca çok sıkı arkadaş oluyorsun. Ama onlar senin Müslüman olduğunu öğrenince araya direkt soğukluk giriyor. Tavırları falan değişiyor sana karşı. Bu yüzden işimi bırakmak zorunda kaldım...(G17, 53 Yaşında).

Hollanda’da yükselen aşırı sağcı partilerin seçim propagandası olarak göçmen karşıtı tavırlar sergilemesi sık görülen bir durum haline gelmiştir (Castles ve Miller, 2008: 21). Günümüzde Hollanda’da *göçmen olma özellikle de Müslüman göçmen olma, dışlanmayla* beraber anılan kavramlar haline gelmiştir. Bazı görüşmeciler de sağ partilerin ve medyanın, bilerek ve isteyerek söylemlerini düşmanlığı besleyen temel mekanizma haline geldiğine değinmiştir. Komşusu tarafından göçmenlerin “işe yaramaz” olarak görülmesini görüşmeci şu şekilde ifade etmiştir:

...Oranın insanları sürekli bizi şey gibi düşünüyorlar; biz sizi aldık, koruduk, besledik, biz hep çalıştık siz hep keyfini sürdürdünüz. Şimdi ülkenize dönün yeter sırtımızdan beslendiğiniz. Siz bizden daha zenginsiniz, ülkeniz daha büyük. Gidin... Ama babalarımız dedelerimiz oraya karın tokluğuna çalışmaya gitmiş. En pis işleri yaptırmışlar, insan muamelesi yapmamışlar. Çoğu, kötü işler yapmasından dolayı erken yaşta ölmüş. Bunları sürekli duyuyorsun ve sürekli bir sinir ve kırgınlık oluyor oraya karşı. Hollanda’yı Türkler inşa etti. Yaşamayı da hak ediyorlar...(G18, 32 Yaşında).

Görüşmecilerden G18’in ifadesine benzer şekilde, G8’de yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır:

...Benim ailem varlıklıydı, eşimin ailesi de orta halli. Biz çocuklarımız için imkanlardan kısmazdık. Giyimimiz, kuşamımız çok önem verdiririz. Fakat Hollandalı komşularımız

sürekli bize ‐Hollanda sayesinde zengin oldunuz, medeniyet gördünüz‐ gibi cümleler kurarlardı. Çok tartışım bu yüzden. Üç farklı bölgede yaşadık. Araba değıştirsek, eve bir şey alsak direkt kıskandıklarını belli ediyorlardı. Sırf göçmen olduğumuz için en kötü işleri yapmamızı, açlıktan sürünmemizi bekleyenler bile oldu...(G8, 38 Yaşında).

Avrupa’da ekonomik gerileme ve işsizlik oranlarındaki artışla birlikte, devletlerin yabancı entegrasyonu ve yapılan harcamaları bağdaştırarak yaptıkları açıklamalar, halk nezdinde göçmenlerin düşman ve parazit olarak algılanmasına neden olmuştur. İşçi alımlarının kısıtlanması ve işçi ücretlerinde ki azalma, göçmen nüfusunun artışıyla ilişkilendirilirken, göçmenlerin faydaları ve zararları kıyaslanarak sık sık maliyet boyutu göz önüne çıkarılmıştır. Yabancılara yapılan harcamalar ve verilen sosyal yardımlar refah seviyesini düşüren bir sorun olarak algılanmış ve yabancı düşmanlığını körükleyen bir değişim olarak yayılım göstermiştir (Kahraman, 2018: 220). Bu bağlamda yerli halk tarafından göçmenleri dışlama ve kıskanma davranışının ortaya çıkması beklenen bir durum olmaktadır. Aynı zamanda bu söylemler iş hayatında da göçmenler üzerinde çeşitli baskıları arttırabilirken, haksızlığa uğrama ihtimalini yükselten bir duruma yol açabilmektedir. Nitekim görüşmecilerin ifadelerine de bakıldığında, sosyal yaşamda çevresiyle etkileşimlerinde çeşitli hakaret, dışlama, kıskanma ve haksızlığa uğrama gibi çeşitli ayrıştırıcı eylemlere maruz kaldığı görülmüştür. Bu bağlamda, Hollanda’da geçmişten günümüze kadar yerli halk ve göçmenler arasındaki gerilimin son yıllarda daha görünür hale geldiği ve bu durumu etkileyen birçok faktörün çoğunlukla yabancı düşmanlığı tetikleyen sağ propagandasından kaynaklığını söylenebilmektedir.

Hollanda’da son yıllarda yükselen yabancı düşmanlığının yanı sıra İslamofobi’nin de insan ilişkileri arasında gerilimi arttıran bir faktör olduğu söylenebilmektedir. Sosyal yaşamda karşılaşılan ayrışmanın, iş hayatına da etki ettiği görüşmecilerin ifadelerinden de hareketle söylenebilen bir değişme olmaktadır. Görüşülen iki görüşmeci Müslüman ve Türk

olduğu için yaptıkları işlerin beğenilmeyerek, kimi zaman para kesintisi kimi zamanda parasını alamama gibi yaptırımlara maruz kaldığını şu şekilde belirtmektedirler:

...İşyerimde uğradım. Ramazan'da oruç tutuyorduk ve akşam iftar yapabilmek için iş saatlerini geriye çekip erken çalışmak istedik. Onlarda buna karşı çıktı. Faslularla beraber greve gideceğimizi söyleyince razı oldular. Normalde bizi çok seviyorlardı yani öyle görünüyordu. Ama Ramazan gelince birden değiştiler. Sonra oruç veriminizi düşürdü, az iş yapıyorsunuz diyerek paramızdan kestiler. Sonraları birkaç iş yaptığımız kişi, sırf Müslümanız diye hakaret ettiler birkaç arkadaşımıza. Baktık baskılar, hakaretler artmaya başladı bende o mesleği bıraktım, dayanamadım ...(G11, 48 Yaşında).

... Benim meslekte biz işi baştan sona anlaşarak yaparız. Paranın yarısını iş başında yarısını sonunda şeklinde alırız. Ama sürekli karşılaştığımız muamele eleştirilerek para kesintisi yapılması oluyor. Aynı işi yapan Hollandalılar berbat bir işçilik yapıyor ama iş sahibi onları övüyor. Oysa yaptığı duvar eğri, boya izli. Bizimki dümdüz ve temiz işçilik. Ama bir göçmeniz, hakkımızı savunamayız diye işi yokuşa sürüyorlar. İş sonu kimi parayı vermiyor, kimi yarısını veriyor kimi geciktiriyor. Bir de sen vatandaşı değilse sana ona göre fiyat veriyor...(G16, 38 Yaşında).

#### 4.4.1.5. Acı Vatan Anavatan

Türkiye'nin işçi göçü serüvenini başlangıcı, ülkeye kalifiye eleman yetiştirip onlar vasıtasıyla ülkeye girecek dövizin ekonomiyi rahatlatacağı ve aynı zamanda ülkedeki işsizlik sorunun kısa süreliğine de olsa çözüme kavuşacağı düşüncesiyle başlayıp, gidenlerin Avrupa ülkelerine kalıcı olarak yerleşmesi olarak devam etmiştir. Bu süreç boyunca giden ve gitmek için fırsat kollayan birçok kişinin, devlet tarafından hesaplanan sayının çok üstünde göç ettiği gözlemlenmiştir. Göçlerin geçicilikten kalıcı bir hale gelmesi, göçmen ve gidilen yerin yerli halkı arasında etkileşimin başlamasına neden olmuştur. Bu etkileşim sonucu farklı kültürlerin birbiriyle etkileşimi, yerli halkın milliyetçi kesimi tarafından kültürün değişmesi, bozulması olarak algılanarak, ülkeye gelen göçmenlerin asimilasyonunu gündeme

getirmiştir. Bazı ülkeler bu süreci asimilasyon ve entegrasyon politikalarıyla düzenleme çabası içerisinde girerken bazı ülkelerde gelen yabancıları geri göndermenin yollarını aramaya başlamıştır. Bir süre sonra geri dönüşlerin başlaması anavatana geri dönen göçmenlerin, Avrupa kültürüyle etkileşimi sonucu eski kültürlerine yabancılaşması beklenen bir durumdur. İşçilerimizin uzun yıllar boyunca buldukları Avrupa toplumlarının yaşam biçimleri, kültürü ve tüketimi içerisinde bulunmaları, onlara yeni norm ve değerler kazanmasında etkili olmuştur (Taştan, 2003: 102). Bu da dönüş sürecinde beraberinde birçok sorunla karşıımıza çıkan bir durum olmuştur.

Uzun yıllar Hollanda'da yaşayan Karaman doğumlu Türk göçmenlerin tersine göç kararı vermelerinde birçok faktörün etkili olduğuna önceki başlıklarda değinmiştik. Bu bağlamda tersine göç edilmeden önce de birçok hesabın yapıldığı bilinen bir önlem alma çabasını içinde barındırmaktadır. Anavatana belli aralıklarla gitme, oraya para gönderme, gayrimenkule yatırım yapma gibi faaliyetlerin yanı sıra sosyal ilişkilerin devamlılığını çabalarının temelinde esasen hem anavatana hem de ev sahibi ülkeye aitlik hissi geliştirmeye ilişkili davranışlardır (Şahin-Kütük, 2017: 88). Anayurtla kurulan bu ilişkiler yumağının dönüş sonrası dönemde olası krizleri önleme çabasının bir göstergesi olduğu ve gidilen yerdeki refah seviyesini anavatana da taşıyabilmenin farklı bir yöntemi olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir.

Dönüş sürecinde karşılaşılması muhtemel olasılıkların dışında gelişen dönüş sonrasında uyum sorunu, temelde farklılaşan deneyim ve yaşantılarıyla ilişkili bir durum olarak karşıımıza çıkmaktadır. Göçmenlerin tersine göç sonrasında yerleşim yeri olarak Karaman'ı tercih etmeleri, bildikleri, tanıdıkları kişiler ve akrabalık ilişkilerinin halihazırda bulunması düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda göçmenin beklentileri arasında

yer alan sorunsuz uyum sağlayabilme düşüncesi, tersine göç etmesi sonrasında hesaplayamayacağı farklı faktörlerle karşılaşmasına neden olmaktadır. Zaten göçmenlerin dönecekleri yerdeki yeniden uyumlarını hızlandıracak faktör olarak, göçün başladığı yerlerin tercih edilmesi yaygın görülen bir durum olmuştur (Rittersberger - Tılıç, Özen ve Çelik, 2016: 298). Tersine göç çalışmalarında bu durum genellikle, sosyal ve kültürel bağların Avrupa’da bulunulan zaman içerisinde sürekli olarak tazelendiği ve korunduğu düşüncesiyle açıklanmaktadır (Şahin-Kütük, 2016: 116).

#### **4.4.1.6. Para Ağacı Taşlanır**

Tersine göç kararından sonra, göçün yönünü belirleyen nokta, dönülecek olan yerdeki akraba ve sosyal çevrenin yoğunluğudur. Göçmenin birikimini değerlendirebileceği bir alan seçmesinin yanında, uyum sürecinde kendini yalnız hissetmemek için, genellikle akrabalarının bulunduğu bölgelere doğru göç etmektedir. Bu bağlamda bireyin göç tercihi, gidilecek olan yerlerin merkezi noktaları olmaktadır. Köyden Avrupa’ya göç eden göçmenlerinde, tersine göç sonrasında eski köylerine dönmek yerine, alışılan rahat şehir koşullarına ve köye en yakın mesafedeki merkezi yerleri tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Gitmez (1983) ; yurda geri dönenlerin değişmiş olan kişisel özellikleri, bireysel nitelikleri kadar iş gücü niteliklerinde de görülen değişmelerle birlikte eski toplumlarına katılmasını, bireysel ve toplumsal sorunların başlangıcının temelini oluşturduğunu ifade etmiştir (Gitmez, 1983: 36).

20 görüşmeciyle tamamlanan bu araştırmada, Gitmez ’in araştırmasında görülen geriye göçlerin köylere doğru yoğunluk gösterdiği tespitinin aksi yönde bir eğilim göstermiştir (Gitmez, 1983: 236). Görüşülen görüşmecilerin tamamının Karaman’ın merkezinde ve lüks sayılabilecek mahallelerinde ikamet etmeleri, Karaman’a tersine göç

eden göçmenlerin kent merkezlerine doğru göç eğiliminde olduklarını göstermektedir. Gitmez 'in tabiriyle bu durum, yıllarca kıt kanaat yaşamaya, çekilmez koşullara maruz kaldığı çevreden oç alma biçimi olarak görülebilmektedir (Gitmez, 1983: 248–249).

*Türkiye'ye dönüş sonrasında herhangi bir konuda uyum problemi yaşadınız mı?* sorusuna görüşülen 20 görüşmecinin 12'si yaşadım cevabını verirken, 8'i de yaşamadığını belirtmiştir. *Yaşadım* cevabını veren görüşmecilere bu soru ardından yöneltilen *Ailenizin veya sizin yaşadığınız uyum problemleri nelerdir desem, hangi sorunları sayabilirsiniz?* denildiğinde 12 görüşmecinin de benzer cevaplar verdiği görülmüştür. Gelen cevaplar kategorik olarak sınıflandırıldığında; sosyal çevre, bürokrasi, kültür ve iş hayatı gibi farklı konularda ortak sorunların yaşandığı saptanmıştır. Tersine göçlerle ilgili yapılan benzer araştırmalarda da tersine göçlerde, yeniden uyum süreçlerinin göçmen için sancılı geçtiği bilinen bir durum olmaktadır. Uyum sürecinde yaşanan zorlukların temelinde ise, düşünce ve kültür yapısındaki değişimler;

- Göçmenlerin geldikleri toplumdaki refah düzeylerinde görülen düşüşle birlikte memnuniyetsizliklerinin başlaması
- Küçük yaşta göçmenliği deneyimleyenlerin uzun süre sonra yurda dönmesiyle birlikte dil ve iletişimde yaşadıkları yetersizlik,
- Türkiye'de resmî kurumlarla yaşanan deneyimlerde bürokrasi ve disiplinin işleyişinde ki bozukluk,
- Avrupa kültürüne alışan göçmenin çevresinde dışlanmaya ve etiketlenmeye maruz kalması;
- Yakın çevresi tarafından ekonomik istismara uğraması,
- Çalışma süreleri ve sendikalaşmanın Türkiye'de daha sınırlı olması,

gibi sorunlar göçmenlerin yeniden uyum sürecini zorlaştıran etkenlerin temelini oluşturmuştur(Gitmez, 1983: 38–40; Rittersberger - Tılıç vd., 2016: 292–293; Şirin-Öner, 2016: 271; Taştan, 2003: 118–126).

Farklı hayat şartlarında Hollanda deneyimini gerçekleştiren göçmenlerin sorunları her ne kadar ortak bir çatı altında toplanabilse de farklı hikayeleri içermektedir. Bu bağlamda göçmenlerin hikayelerinden genellemeye tabii tutulması oldukça zorlayıcı bir süreci içinde barındırmaktadır. Tersine göç sonrasında göçmenlerin, sosyal çevrelerinin ve yaşamlarının, farklı koşulları içerisinde barındırması, Hollanda’da alışılan yaşam pratikleriyle Türkiye’de karşılaştıkları gündelik pratiklerin farklılaşması, göçmenlerin yeniden uyum süreçlerini zorlaştırdığı gözlemlenen bir durum olmuştur. Çokkültürcü politikaların esnek ve serbest söylemleriyle hayatlarını şekillendiren göçmenler, tersine göç sonrası tutucu ve katı toplumsal normlarla karşılaştıklarında *aşırı* olarak etiketlenerek toplum dışına itilmelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

...Beklediğimiz akrabalık, komşuluk ilişkileri yok en başta. Bunun dışında uyum sıkıntısı yaşadık eşimle birlikte. Dil falan alıştık çabucak. Ama şehre ve insanlara alışamadık. İlk başlarda memleketime döndüm diye seviniyordum. Hatta çevrem, akrabalarım falan sevindi bayağı. Ama biraz zaman geçince herkes menfaat için sevdiği ortaya çıktı. Herkes beni soymaya çalıştı. En yakın akrabalarım bile paramın peşine düştü. Avrupa’dan gelenleri "Para Ağacı" gibi görüyorlar. Bir şey bilmeyen adam muamelesi yapıp soymaya çalışıyorlar...(G5, 38 Yaşında).

...Ben karma kültürle büyüdüm, özellikle Karaman’ın kültürü çok tutucu. Ben orada da gece gece çocuklarımla geziyorum, istediğim saat dışarı çıkıyorum. Fakat burada bana, beni tanımayan insanlar kötü kötü yakıştırmalar yaptılar kadınımla diye. Eşim Hollanda’da, henüz bizimle dönmedi işlerinden dolayı, o da seneye dönecek. Çevre baskısı yüzünden mutsuz oluyorum zaman zaman. Çocuğumla istediğim gibi gezemeyeceksem niye doğurdum. Ayrıca erkekler sabaha kadar gezsin tozsun, kadınlar evinden çıkmasın bu nasıl bir zihniyet. Ben buna hala alışamadım, alışmayı da

düşünmüyorum... Bir de bundan 10 sene önce Avrupa'dan gelenlere burada gıpta ederlerdi, böyle bir saygı duyarlardı. Ama şu an böyle bir şey yok, "Pis Alamancı oranın pislğini çekip çekip geliyorsunuz" gözüyle bakılıyor artık... Burada insan ilişkilerini çok yadırgıyorum. Randevu almadan çat kapı evime geliyorlar. Hollanda da böyle bir şey mümkün değil. 1-2 hafta önceden randevu alır gelecek olan. Buna alışamadım... (G8, 38 Yaşında).

Hollanda'dan dönen göçmenlerin, sosyal çevreleri tarafından dışlandığı görüşmecilerin ifadelerinde görülen bir durum olmaktadır. Hollanda'ya gitme nedenleri para kazanıp dönmek olan göçmenlerin gerek tüketimlerinin gerekse yaşam biçimlerinin değişmesi, tersine göç sonrasında çevresi tarafından farklı baskı ve dışlanma görmelerine neden olmuştur. Tüketim biçimlerinin ve maddi koşullarının, gittikleri durumlarından daha iyi olması, bir görüşmecinin tabiriyle "para ağacı" gibi görülmesi, bazı kişilerin göçmenlere karşı ekonomik çıkar amaçlı yaklaşmasını ortaya çıkarmıştır. Bu durum, hem göçmenlerin üzerinde baskı oluşturarak güven temelli ilişkiler kurmasının önüne geçmiş hem de kendi ülkesine yabancılaşarak, halktan kopuk yaşamasının temelini oluşturmuştur. Hatta bu durum bazı görüşmecilerin, dönüş sonrası akrabalık ilişkilerinin değişiminin ve ekonomik istismara maruz kalmalarının nedeni olarak kabul edilmiştir. Görüşmecilerin tersine göç sonrasında yaşadıkları olaylar neticesinde, akraba ve dostlarına karşı güven kaybetmelerini şu şekilde aktarmışlardır:

*...Akrabalarım girip birkaç iş kurmaya çalıştım dönüşte. Hep zarar ettik, kapandı. Ben güvenip hesap kitap yapmamıştım, sonraları fark ettim aslında çok iyi iş yapmışız ama kasada para yok. Meğer akrabam dediğim insanlar sürekli çalmışlar kasadan... İnsanların seni sürekli olarak sömürmeye çalışması "Alamancı" olarak görmesi bazen döndüğüme pişman ediyor... (G5, 38 Yaşında)*

*...Burada herkes çıkar üstüne kuruyor ilişkisini. Arkadaşa güvenemiyorsun. Güvensizlik çok yayılmış. Ama Avrupa'da Türkler daha birbirine bağlı, hile hurda yok. Nadir arada çıkıyor ama genel olarak bakınca yok. Ben burada hala Avrupa'dan dönenlerle iş yapıyorum. Çünkü akrabama, eşime, dostuma güvenemiyorum... (G12, 62 Yaşında).*



Bir diğerk görüşmeci ise Türkiye'ye tersine göç sonrasında değişen akrabalık ilişkilerini ve yalnızlaşma dönemini şöyle anlatmıştır:

*...Burada her yaz gördüğümüz insanların kalıcı hale geldikten sonra bize bakış açısı değiştii. Ben çok takan birisi değilim ama eşim kiminle arkadaşlık yapsa o kişi laf çıkarıyor arkasından. Kimseye güvenemiyoruz. Bundan dolayı kendi halimizde yaşamaya çalışıyoruz...(G17, 53 Yaşında).*

Hollanda ve Karaman arasındaki insan ilişkileri ve sosyal yaşamda farklı bir yapıda bulunduğunu ifade eden bir görüşmeci bunun yanı sıra asimilasyon ve uyum politikalarından korunabilmesini yine bu ilişkiler ağıyla ilişkilendirmiştir. Görüşmeci deneyimlerinden şu şekilde bahsetmektedir:

*...Buradaki insanlar sürekli birbirini dolandırmaya çalışıyor. Ama bizim orada Camilerde beraber ilişkilerimizi güçlendirmemiz bizi asimile etmekten korudu hep. Bu sayede daha güvenilir dostluk kurmamıza vesile oldu. Bu yüzden Avrupa'dan dönenler burada hep birlikte iş yapıyorlar. Galiba, bu yüzden gurbetçiler olarak burada çok sevilmiyoruz...(G19, 28 Yaşında).*

Araştırmada; akrabaları ve arkadaşları tarafından ekonomik istismara uğrayan göçmenlerin güven problemi yaşadığı görülmüştür. Bunun sonucu olarak, göçmenlerin güven problemi yaşayarak kendileri gibi tersine göç eden göçmenlerle ilişkiler kurarak, kendilerini Karaman'ın yerli halkından soyutladıkları tespit edilmiştir. Güven probleminin ise göçmenlerin hareket alanlarını kısıtlamasının yanında, yatırım ve ticari ilişkilerinde çekimser davranmalarına neden olmaktadır. Ticari hayata atılamayan göçmenlerin, farklı iş alanlarında istihdama katıldıkları da yine tespitler arasındadır. Rittersberger vd. (2016)'nin araştırma sonuçlarına yansıyan, ekonomik istismar ve akraba ilişkilerinde yaşanan sıkıntıların uyum sürecini zorlaştırdığı tespit edilmiştir(Rittersberger - Tılıç vd. 2016: 300). Bu bağlamda her iki araştırmanın sonucunda, ekonomik istismar yaşayan göçmenlerin yeniden uyumlarını zorlaştıran etken olduğu söylenebilmektedir.

Görüşmecilere yöneltilen “*Dönüş sonrası herhangi bir konuda hayal kırıklığı yaşadınız mı? Kısaca bahsedebilir misiniz?*” sorusuna 11 görüşmeci yaşadım cevabı vermiştir. Gitmez (1983)’in araştırmasında, amacı birikim yapıp dönmek olan göçmenlerin, hedeflerine ulaştıkları takdirde dönüşe meyilli oldukları ve aynı zamanda bu göçmenlerin dış göçün aile refahını yükseltmesinden dolayı memnun oldukları tespit edilmiştir( Gitmez, 1983: 235). Dolayısıyla pişman olmadığını söyleyen görüşmecilerin verdiği yanıtlarla, Gitmez’ in tespitleriyle arasında paralellik olduğu saptanmıştır.

Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle en büyük hayal kırıklıklarının, *giderken bıraktıkları ilişkileri döndükten sonra bulamamaları ve toplum tarafından dışlanma* etrafında toplandığı tespit edilmiştir. Akraba ve çevresine karşı güven kaybı yaşayanların genellikle ekonomik istismara maruz kalmaları, görüşmecilerin hayal kırıklıklarının temelini oluştururken, farklı yaşam biçimleri ve çevresinden gelen maddi yardım isteklerine cevap vermeme durumunda dışlanmaya maruz kaldıkları göçmenlerin ifadelerinde yer alan durumlardır.

Aile ilişkileri ve çevresiyle yaşadığı sorunları maddi nedenlerle ilişkilendiren görüşmeciler bu durumu şu şekilde aktarmışlardır:

...Kardeşlerimden ve çevremden büyük hayal kırıklıklarım oldu. Miras konusu ortaya çıkınca akrabalarımı ve kardeşlerimi kaybettim bana en büyük yıkım bu oldu. Bana *niye geldin der gibi* davranmaya başladılar. Bu çok yaraladı ben. Arkadaşın yapsa unutursun bunu, ama kanından canından kişiler yapınca çok zoruna gidiyor...(G1, 53 Yaşında).

...İlk başlarda memleketime döndüm diye seviniyordum. Hatta çevrem, akrabalarım falan sevindi bayağı. Ama biraz zaman geçince herkes menfaat için beni soymaya çalıştı. En yakın akrabalarım bile paramın peşine düştü. Hollanda’da böyle şeyler yoktur. Orada tüm Türkler birbirine çok bağlıdır. Herkese güvenebilirsiniz. Ama burada kimseye güvenmiyorum. Eskiden güvenirdim ama şimdi güvenmeye korkuyorum. Burası oraya göre daha tutucu mesela. Orada insanlar birbirinin arkasından kuyu

kazmaz. Ama burada tutuculuktan dolayı baskı var. Burada elini ver, omuzun kopuyor, soyup soğana çeviriyorlar. Orada da dolandırıcı var ama parmağını alır insanın. Benim bildiğim akraba arkadaş kötü günde lazımdır... (G5, 38 Yaşında).

Aile birleşimi öncesinde göçmenin aile özlemi çekmesi bilinen bir durum olurken, aile birleşimi sonrasında bu özlem memleket ve anavatandaki sosyal çevre özlemine dönüşmüştür. Bundan dolayı giderken bıraktığı ortamı yeniden bulacağını düşünen göçmenler için, geri dönüş sonrasında değişen sosyal çevresinin yarattığı hayal kırıklığını şöyle ifade etmiştir:

...En büyük hayal kırıklığım insanların güvensiz bir hale gelmiş olması oldu. İlk geldiğim zamanlar beni çok tokatladılar. Herkese güvendim, hemşerim, akrabam dedim dağıttım elimde avcumdakini sonra bir baktım hiçbir şey kalmamış, herkes gitmiş. Kendi akrabana daha yaklaşamıyorsun. Burada herkes birbirini kandırmaya çalışıyor. Ama oradaki çevremde böyle bir şey yoktu. Biz giderken Türkiye’de de böyle bir şey yoktu, buralar böyle değildi... (G2, 62 Yaşında).

Göçmenin yurtdışından hedeflerine ulaştıktan sonra memleketine dönme hayali, anavatanda konut, bağ-bahçe ve döviz gibi farklı şekillerde aktardığı birikimlerini değerlendirebileceği alanlara yatırım yaptığı Gitmez(1983)’in çalışmasında da rastlanan bir davranış biçimi olmuştur. Hollanda’dan Karaman’a dönüş yapan göçmenlerinde, birikimleriyle iş kurma ve Hollanda’da yaşadığı hayat standardını sürdürme amacı, farklı iş kollarına yatırım yapmasına neden olmuştur. Bu yatırımlar kimi zaman başarılı olurken kimi zaman da göçmenin akraba veya dostları tarafından dolandırılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda görüşmecilerin bazıları yaşadıkları dolandırılma deneyimlerinden sonra travmatik bir süreç geçirerek, çevreye ve akrabalarına karşı yabancılaştıkları gözlemlenmiştir. Bu durumu görüşmeciler şu şekilde ifade etmiştir:

...Burada da komşuluk ölmüş. Biz arada geliyorduk ama göremiyorduk bunu. Yaşamaya başlayınca fark ettik komşuluk dostluk kalmamış. Her şey menfaat olmuş. Yatırım yapayım dedim, firma tarafından dolandırıldım. Birikimimin yarısı gitti.

Döndüğümde ilk başta herkes sevindi çevremde. Ama sonraları fark ettim hepsi menfaat için sevinmişler. Artık tek akrabam bile kalmadı. Herkesten soğudum... (G9, 69 Yaşında).

...Burada herkes hile hurdacı olmuş. Birkaç kez dolandırıldım iş kurma aşamasında. Onun dışında komşuluk çok az var. Eskisi gibi herkese güvenmiyorsun. Burada bile Hollanda'dan dönen komşularımızla görüşüyoruz sanki yabancı ülkedeymişiz gibi. Herkes bize uzaylı gibi bakıyor oysa bizde bu topraklarda doğduk... (G15, 53 Yaşında).



## SONUÇ VE ÖNERİLER

Hollanda'dan tersine göç fikri, Avrupa ülkeleri ile yapılan işgücü anlaşmalarının ilk döneminde yaygın bir düşünce olarak göçmenlerin planladıkları bir sürece işaret ederken, bu tutum aile birleşimi ve oturma izninin yaygınlaşması neticesinde uzun yıllar unutulmuş dönüş planı olarak rafa kaldırılmıştır. Son yıllarda Avrupa'da çeşitli sosyal, siyasal, politik olaylardan beslenerek büyüyen yabancı düşmanlığı, tersine göçleri yeniden gündeme getirirken, göçmenlerin gelecek planlarında kurguladıkları düşünce modeli olarak sık sık karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte tersine göç fikrini besleyen etkenler, genellikle ekonomik hedeflere ulaşma veya emekli olduktan sonra yaşlılığı güvenceye alma gibi etkenlerle ortaya çıkarken, günümüzde bu durum bunların dışında birçok sosyal faktörün tersine göçe aynı anda etki etmesiyle kendisini göstermeye başlamıştır. Tersine göçe neden olan faktörlere genel olarak bakıldığında İslamofobi, etnik ayrımcılık, yabancı düşmanlığı gibi sosyal olayların yanı sıra, eğitimde eşitsizlik, Türk kültürüne yabancılaşma, topluma ve kendine yabancılaşma gibi bireysel faktörlerin de rol oynadığı gözlemlenmiştir. Bunların yanında, siyasal düşünce sistemleri ve Avrupa toplumunun değişen yapısının da bu sürece etki ettiği tespit edilmiştir.

2017- 2019 eğitim öğretim yılları arasında Hollanda'dan Karaman'a emekli olmadan tersine göç gerçekleştiren, 15-64 yaş aralığında 20 katılımcı ile gerçekleştirilen bu araştırmada, tersine göçün keyfi bir durumdan çok zorunlu bir süreci içinde barındırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda geçmişte görülen tersine göçlerle, günümüzdeki tersine göçün etkileri ve ivmesinin, neoliberal politikaların Avrupa'da yayılmasıyla birlikte hem tanımsal hem de yapısal olarak farklı bir boyuta ulaştığı söylenebilmektedir. Literatürde tersine göçler üzerine yapılan az sayıda çalışmanın bulunması ve yapılan çalışmaların ise genellikle göçmenlerin beklenti ve tutumları üstünden tersine göçün nedenlerinin saptanmaya

çalışılması, bu göç tipinin anlaşılmasında ve kavranmasında literatürde büyük bir eksiklik oluşturduğu gözlemlenmiştir. Tersine göçün nedenlerini ve göçe etki eden faktörleri keşfetmek amacıyla yapılan bu araştırmada; göç sürecine etki eden sosyal, siyasal, politik ve bireysel birçok etkenin, dönüş kararına etkisinin detaylı bir şekilde analiz edilebilmesinin yanında, dönüş öncesi ve sonrası göçmenin durumunun kıyas yapılabilmesine olanak sağlayabileceği düşüncesi, bu çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonuçları, araştırmanın ana ve alt problemleri cevaplanarak tersine göç kararını alma sürecinde etkisi keşfedilen olgular analiz edilecektir. Bu düzlemde, alt problemler daha detaylı bir içerik oluşturması sebebiyle ilk olarak değerlendirilmeye tabi tutulurken, iki ana problem ise alt problemleri toparlayacak biçimde değerlendirilmeye ve analize tabi tutulacaktır.

*Karamanlı göçmenlerin tersine göç öncesi/sonrası karşılaştıkları sorunlara* bakıldığında Hollanda'ya hem gitmeden önce hem de Türkiye'ye dönmeden önce iş bulmayla ilgili yaşadığı sorunlar ön plana çıkmaktadır. Halihazırda gidiş sebeplerinin tamamına yakını iş bulma ve yeni bir gelecek tasarlama olmuştur. Göçmenlerin iş hayatına girme süreçlerinde birçok zorlukla karşılaştıkları gözlemlenmiştir. Göçün ilk yıllarında göçmenlere sunulan işlerin genellikle yerli işçilerin yapmak istemedikleri, maaşı düşük, nitelik gerektirmeyen, *pis* olarak tanımlanan işler olması, literatürde sıkça eleştirilen bir durum olmasının yanı sıra hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde genel bir tutum olmuştur. Bu süreç kuşakların Avrupa'da yaşamaya başlamasıyla değişime uğrayarak, göçmen çocuklarının da herhangi bir Hollanda vatandaşının yapabildiği her iş sahasına girebilmesine kadar devam etmiştir. Göçmenliği Avrupa'da doğarak deneyimleyen genç kuşakların yüksek vasıf gerektiren iş alanlarına girmesiyle birlikte, yerli halkın işsiz kalma korkusu ortaya çıkmıştır. Bu korku artan yabancı düşmanlığıyla harmanlanarak Türk göçmenlere karşı

tepkileri ortaya çıkarırken, istihdam alanlarına göçmenlerin alınmaması fikrinin birçok kuruma iletilmesine kadar büyük bir sorun haline dönüştürülmüştür. Görüşmecilerin de istihdam alanlarında bu temelde ayrımcı söylemlere maruz kaldıkları ve başvurdukları işlerde önceliğin yerli Hollandalılara sağlandığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda sosyal yardım taleplerinde buldukları zaman önlerine bin bir zorluklar çıkarılarak yardımdan faydalanmalarının önüne geçildiği yine göçmenler tarafından değinilen noktalar arasındadır. Bu bağlamda daralan istihdam alanlarının sorumlusunun göçmenler olduğu fikri tüm Avrupa ülkeleri gibi Hollanda'da son yıllarda yaygın görülen bir düşünce olmuştur. Karamanlı göçmenlerin ise daralan istihdam alanında iş bulma ihtimalleri düştükçe, anavatana dönme düşüncelerinin yükseldiği tespit edilen bir başka nokta olmuştur.

Göçmenlerin hem Hollanda'ya gidiş hem de dönüş süreçlerinde birçok uyum sorunuyla karşılaştıklarında görüşmecilerin yanıtlarında yer alan ifadelerdendir. Gidilen veya dönülen yerde kültürel farklılaşma ve kronik olarak yabancı olma sorunuyla sürekli olarak karşılaşmaları, onların asosyalleşmesine ve topluma yabancılaşmasına neden olan etkenler olmuştur. Bundan dolayı göçmenler kendilerini ne anavatanına ne de göç ettikleri ülkeye ait hissedemedikleri anlaşılmıştır. Bu durumun ortaya çıkışı farklı değişkenlerin etkisiyle birlikte kendini göstermiş olsa da aidiyetsizlik hissini arttıran etkenin, anavatandaki sosyal ilişkilerin bozulmasıyla ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı, göçmenlerin gerek Hollanda'da dernek ve camiler vasıtasıyla kurdukları ilişkiler gerekse anavatanda devam ettirdikleri akrabalık ve dostlukların, göçmen için bir güvenli/korunan alanı oluşturduğu söylenebilmektedir.

*Hollanda'da yaşayan Karamanlı göçmenlerin, bir arada yaşamak için geliştirdikleri stratejilere ve bunların tersine göç kararını etkisine bakıldığında göçün başlangıcından sonuna kadar farklı uyum stratejileri geliştirdikleri tespit edilmiştir. Özellikle uzun seneler*

Hollanda’da yaşayan göçmenlerin akrabalık ilişkilerini sürdürmekte güçlük çektikleri tespit edilirken, Hollanda’da hemşerilik ilişkilerini kuvvetlendirdikleri gözlemlenmiştir. Göçmenlerin Hollanda’ya gitme süreçleri kadar, oraya gittiklerinde geliştirdikleri uyum stratejileri de farklılıklar içeren bir nokta olmuştur. Tanıdığı olmayan, aracısız bir şekilde göç sürecine eklenen göçmenlerin, cami ve derneklere daha sık katılım sağlayarak sosyalleşme sürecine dahil olduğu gözlemlenirken, tanıdığı, yakını ya da akrabası olan göçmenlerin, yanına gittiği kişiler vasıtasıyla sosyalleşerek hemşerilik bağlarını kuvvetlendirdikleri saptanmıştır. Bu anlamda, göçmenin uyum ve sosyalizasyon sürecinde hemşerilik ilişkilerini geliştirebileceği alanların tercih etmesi, Hollanda içerisinde Türklerin bir arada yaşadığı mahallelerin ve semtlerin ortaya çıkmasındaki temel faktör olmuştur. Bu alanlar göçü yeniden üretirken, göçmenin göç sürecine tutunarak başarılı olabilmesini sağlayan kurumlar ve topluluklar olarak karşımıza çıkmıştır. Tüm bunlara rağmen, her ne kadar göçmen, ilişkilerini geliştirebilmek için Türklere ihtiyaç duysa da iş hayatına girdikten sonra Hollandalı vatandaşlarla ortak alanlarda yüz yüze gelmiştir. Bu süreçte dil bilmemenin göçmenler arasında en yaygın sorun alanını oluşturduğu gözlemlenmiştir. İşveren ve işçi arasında iletişim kurulamaması, işçilerin haklarını savunamamasına yol açmasının yanı sıra, hak ettikleri ücretlerden daha azına çalıştırılmalarının da temelini oluşturduğu keşfedilmiştir. Dil problemini aşan göçmenlerde ise en büyük sorun alanının kültürel boyutta yaşandığı gözlemlenmiştir. Görüşmecilerin *onlara benzeme* olarak ifade ettikleri kültürel asimilasyon korkusu, göçün her noktasında farklı kararlara etki eden temel bir unsur olmuştur; göç sürecine ailenin dahil edilip edilmemesi ya da çocukların Türk kültüründe büyütülmek istenmesi gibi... Yaşanan bu korku beraberinde göçmenin tersine göç kararı almasında etkili olmuş ve kısa süreli işler bularak Türkiye’de ev, araba sahibi olduğunda dönme niyetini ortaya çıkarmıştır.



*‘Neoliberal küreselleşme sonrası değişen göçmen politikalarının tersine göç kararına etkisi ne yönde olmuştur?’* sorusuna göçmenlerin cevaplarından hareketle, ayrımcı ve dışlayıcı bir süreci beraberinde getirmesi açısından olumsuz bir etkisinin olduğu söylenilebilmektedir. Hollanda’da 1990’lı yılların başından itibaren göçmenlere yönelik olumsuz tavır ve tutumların belirginleşmeye başladığı tespit edilirken, özellikle Avrupa’da ve Hollanda’da yaşanan terör vakalarının, hoşgörü politikalarının değiştirilmesinin bahanesini olarak sunulduğu gözlemlenmiştir. Halihazırda değiştirilmesi planlanan göçmen politikası ve sosyal yardımdan faydalanabilmek için yerine getirilmesi beklenen koşulların, Pim Fortuyn ve Theo Van Gogh cinayetleri sonrasında Hollanda özelinde, yasaların sert hale getirildiği göçmenlerin ifadelerinde yer alan bir değişimin göstergesidir. Özellikle neoliberal gelişmelerle refah devletinin gerilemesi ve devletin koruyuculuğunu kaybettiği 80’lerde, Türk göçmenlerin sosyal yardım alma ve işe girme taleplerinde, göçmen olmalarından ötürü istihdam dışına itildikleri gözlemlenmiştir. Bu süreçte bir diğer nokta ise göçmenlerin kurdukları iş yerleri için, yerli halktan farklı bir vergi sistemine tabi tutulmasıdır. 90’ların başından itibaren arttırılan vergiler ve devletin kolluk kuvvetleri aracılığıyla uyguladığı ayrımcı baskı neticesinde, göçmen işyerlerinin kapatılmaya çalışıldığı görüşmecilerin ifadelerinde de yer almaktadır. Özellikle 2000’de Avrupa’da ortaya çıkan ekonomik krizle birlikte göçmenlerin anavatanlarına dönmeleri gündeme gelirken, Avrupa’da krizin sebebi olarak işaret edilen göçmenler, iş yerlerini kapatarak anavatanlarına dönme fikrine yönelmişlerdir. Bu yönelişin en temel sebebi ise, devletin uyguladığı baskılar ve istihdam alanına katılmadaki zorluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Devlet kanalıyla oluşturulan ekonomik baskının yanı sıra, kültürel baskılarında, özellikle 1990’ın yarısından itibaren, daha görünür hale geldiği göçmenlerin ifadelerinde yer alan bir diğer önemli noktadır. Çokkültürcü politikalarla ve göçmenlere uyguladığı koruyucu

entegrasyon yasalarıyla bilinen Hollanda'nın, Avrupa'da yükselen yabancı düşmanlığı ve İslamofobi 'den nasibini alarak, entegrasyondan asimilasyona doğru eğilim gösterdiği görüşmecilerin ifadelerinin yanı sıra birçok araştırmada da dile getirilmiştir. Görüşülen göçmenler, kültürlerini kaybetme, Hollandalılara benzeme ve çocuklarının eğitimsiz bırakılması gibi korkular sonrasında, tersine göç kararı aldıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum, neoliberal küreselleşmenin değiştirdiği ekonomi ve göçmen politikalarıyla bağdaşan bir durumdur. Bu anlamda neoliberal değişimlerin göçmenlerin tersine göç kararlarına sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi olarak etkilediğini söyleyebiliriz.

Diğer bir problem ise *Hollanda'da artan İslamofobi'nin göçmenin tersine göç kararına nasıl etki ettiği*di. Görüşmeciler istihdama katılırken Müslüman ve Türk oldukları için gerek işe girme sürecinde gerekse çalıştıkları süreçte ayrımcılığa uğramışlardır. Özellikle göçmenler arasında Hollanda'nın yerlileri çalışanların ayrımcılığa daha fazla maruz kaldığı gözlemlenirken, bu durumun artan yabancı düşmanlığıyla ilişkili olduğu bu çalışmanın yanı sıra birçok çalışmanın da sonucuna yansıyan bir durum olmaktadır. Aynı zamanda göçmenlerin çalışmaya muhtaç olduğu ve çalışamadıkları takdirde gidecekleri yerlerin ülkeleri olacağı düşüncesinin, göçmenlerin istihdam dışına itilmesine yol açan, yabancı düşmanlığının bir eseri olduğunu söyleyebiliriz. Görüşmecilerin maaşlarında kesintiler yapıp devlet kurumlarında ayrımcılığa maruz kalmalarının, ülkelere geri dönmeleri için yapılan baskıların yansıması olduğunu söylenebilmektedir. Bu anlamda Karamanlı göçmenlerin, iş hayatlarında ve sosyal yaşamlarında saldırgan söylemlere maruz kalmaları, onları hem sosyal yaşamdan soğuturken hem de ülkeye dönme düşüncelerini körükleyen bir durum olmuştur.

Avrupa'yla birlikte Hollanda'da da sağ siyasetinin son yıllarda yükselmesi, göçmenlerin toplumsal bir sorun alanı oluşturduğu düşüncesiyle ilişkili bir gelişmedir.

Özellikle ırkçı ve Müslüman düşmanı söylemleriyle ön plana çıkan Özgürlük Partisi başkanı Wilders, Hollanda'da büyüyen yabancı düşmanlığını besleyen ve Müslüman göçmenlere karşı oluşturduğu nefret söylemleriyle Hollanda göç politikalarını yıkıcı bir hale getiren en bilindik aktördür. Sürekli yeni bir düşmanlık söylemiyle gündeme gelirken son seçimlerde oylarını arttırmasında Hollanda halkının içerisinde büyüyen nefretle ilişkili bir durum olduğu aşikardır. Görüşmecilerin çoğunluğu da dönüş nedeni olarak devlet kurumları, sosyal yaşamları ve çocuklarının eğitimlerinde yaşadıkları ayrımcı tutumları ön plana çıkarmıştır. Hepsinin en az bir kez ayrımcılık yaşaması ve bunun bireyin psikolojik sürecine etki etmesi, tesadüfi bir durum olmamakla birlikte Avrupa genelinde yükselen yabancı düşmanlığıyla ilişkilendirilebilmektedir. Bu nedenle Hollanda'da yükselen aşırı sağ ve İslamofobi'nin tersine göç kararına doğrudan bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle bu durumun hem göçmen hem de Müslüman olan Türkler üzerinde iki taraflı bir baskı sürecine yol açtığı da işin başka bir boyutu olarak karşımıza çıkmıştır. En azından çocuklarının gelecekte yaşayacakları ayrımcılığı ve düşmanlığı engelleyebilmek için Türkiye'ye dönüş fikrinin, göçmenlerin zihinde her zaman bulunmuş olması da dönüş kararının sadece birey adına değil, aile adına geliştirilen genel bir strateji olduğunu ifade edilebilir.

*'Tersine göç etme kararı, Karamanlı göçmenlerin hayatında ne gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır?'* diye sorulduğunda, göçmenlerin gündelik yaşam pratikleri değerlendirilerek, sonuca ulaşılmaktadır. Tersine göçler, her ne kadar tüm sorun ve sıkıntıları aşmada göçmen tarafından genel bir çözüm olarak görülse de yıllardır uzak kalınan anavatanda, hayal kırıklıklarının ve uyum sorunlarının ortaya çıkışına da neden olmaktadır. Tersine göç eden göçmenlerin Karaman'a uyum süreçlerinde yaşadıkları sorunlara bakıldığında genellikle beklenen akrabalık ilişkileri ve bürokratik sorunların ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Göçmenlerin dönmeden önce akrabalık/dostluk ilişkilerine yıllardır uzaktan devam

ettirmeleri, onların dönüş sonrası kurulu bir düzende sorunsuz devam etme fikirlerine sahip olmalarına neden olmuştur. Bu durum ise tersine göç sonrasında beklenilmeyen durumların ortaya çıkışı, göçmendeki kurtuluş hissini yerini pişmanlığın ve topluma yabancılaşmanın almasına neden olmuştur. Hollanda'ya uyum süreci ile Türkiye'ye uyum sürecine karşılıklı olarak bakıldığında göçmenlerin ortak noktası yabancılaşmayı ortak bir nokta olarak karşımıza çıkarmıştır. Çevresine yabancılaşan göçmenlerde, iki kültüre de kendilerini ait hissedememe probleminin görüşmecilerde sıklıkla yer aldığı gözlemlenmiştir. Tersine göç sonrasında bu durumun, Karamanlı göçmenlerde yaygın olarak gözlemlendiği söylenebilmektedir. Karaman'a dönüldüğünde beklenen akrabalık ve dostluk ilişkilerinin kurulamamasının, göçmenler için travmatik bir durumu ortaya çıkardığı söylenebilmektedir. Her ne kadar bu durumdan rahatsız olunsu da göçmenlerde Hollanda'ya geri dönme kararına olumsuz bakıldığı keşfedilmiştir. Bunun en temel nedeninin ise, verilerden hareketle ırkçılık ve yabancı düşmanlığının olduğu ifade edilebilmektedir.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgu ise, göçün başlangıcından, bitişine kadar geçen süreçte göçmenlerde niteliksel olarak büyük bir değişimin yaşanmaması noktası olmuştur. Türk dış göçünde temel amaç, kalifiye işgücü sağlamak ve gelişen sanayide dönen işçilerin istihdamın içerisinde eritmektir. Göçmenlerin Avrupa'da yaşamlarını sürdürme istekleri üzerine bu amaç gerçekleştirilememiştir. Avrupa'da yaşayan göçmenlerin yaşam standartlarını belli bir seviyeye çıkararak, nitelikli ve donanımlı bir hale gelmesi ise göçün farklı bir beklentisi olmuştur. Dönüş göçüne katılan göçmenlerin gitmeden önce, gittikten sonra ve dönüş sonrası yaptıkları işlere bakıldığında, yine beklenilenin aksi yönde bir ilerlemenin seyrettiği görülmüştür. Göçmenlerde mesleki anlamda yaşanan tek değişimin, neoliberal politikalarla büyüyen hizmet sektörüne doğru bir yöneliş yaşanması olmuştur. Bu anlamda dönen profillerin genellikle Hollanda'da yüksek vasıf kazanamamış göçmenleri

içerdiği görülmüştür. Oluşan tüm baskı ve düşmanlığa rağmen, Hollanda'yı benimseyen ve yüksek vasıflı işlerde çalışan Karamanlı göçmenlerin, tersine göç kararı almadan hayatlarına Hollanda'da devam ettikleri bir diğer tespittir. Bunun yanı sıra dönen göçmenlerin profiline bakıldığında, genellikle düşük vasıflı işlere dahil olarak mesleklerini Türkiye'de devam ettirdikleri söylenebilmektedir. Bu anlamda göçmen profilinin işçiden, küçük işletmeciye doğru değişim gösterdiği gözlemlenmiştir. Tüm bunlardan hareketle tersine göçü deneyimleyen göçmenlerde niteliksel olarak büyük bir değişimin gerçekleşmediği ve bu durumun dönüş kararı almada ön plana çıkan bir faktör olduğu söylenebilmektedir.

Genel olarak alt problemleri iki temel ana problem altında toplayacak olursak ilk olarak hareketle ana probleme dönülecek olursak; Karaman'dan Hollanda'ya göç eden göçmenlerin, tersine göç kararı almalarını etkileyen faktörlere bakıldığında, göçmenlerin tersine göç kararlarına göçün ilk yıllarında yaşadıkları olumsuz deneyimlerin ve Hollanda'da yaşadıkları süreçte maruz kaldıkları saldırgan tutumların, seçim propagandasına dönüşen siyasi söylemlerin ve istihdama dahil olamamanın tersine göç kararına doğrudan etki ettiği söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra Hollanda'da hoşgörüden, asimilasyona doğru değişen göçmen politikalarının da Karamanlıların tersine göç kararına dolaylı olarak etki ettiği keşfedilmektedir. Aynı zamanda göçmenlerin, Hollanda toplumu içerisinde geleneksel yapılarını korumak ve sosyal ilişkilerinin geliştirmek amacıyla dernekler ve vakıflar kurdukları tespit edilmiştir. Göç yolun zamanla bu ilişkiler ağına doğru kayarak, hemşerilik ilişkileri üzerinden şekillenmiştir. Bu yolun, memlekette olan akrabalar, arkadaşlar ve dostlarla olan ilişkilerin korunmasını sağlayarak, tersine göç kararının alınmasında itici bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Göçmenin uzun yıllar ayrı kaldığı anavatanına yeniden uyumunun sağlanmasında, tampon kurum olarak, dernekler ve camiler ön plana çıkmaktadır. Tüm bunlardan hareketle, göçmenin göç kararı almasında; Hollanda'da yükselen yabancı

düşmanlığının, sağ partilerin göçmen karşıtı söylemlerinin, devletin değişen politikalarının, ekonomik krizlerin, istihdam dışına itilmenin ve yükselen İslamofobi'nin etkili olduğu keşfedilmiştir.

*Hollanda'da yaşayan Karamanlıların tersine göç kararına gündelik yaşamdaki deneyimlerinin etkisine* bakıldığında, göçmenlerin karşılaştıkları zorluk ve dışlamaların doğrudan bir etkisinin olduğu keşfedilmiştir. Özellikle 2000'ler sonrası sosyal yaşamda maruz kaldıkları eylemsel ve söylemsel saldırgan tutumların, dönüş kararının zeminini oluşturduğu söylenebilmektedir. Siyasi ve politik alanda yaşanan değişimlerin, göçmenleri asimile etme etrafında genişletilmesi, bazı partilerin seçim propagandası olarak göçmen karşıtı ifadeler kullanması gibi etkenlerin, yerli halkın yabancı düşmanlığının büyümesini etkileyen unsurlar olduğu ifadeler arasında yer almıştır. Bu bağlamda görüşmeciler, gündelik yaşamda bir takım sözlü saldırılara maruz kalmalarını, göçmenliğin bir hastalıkmişçasına tanımlanmasına bağlamaktadırlar. Özellikle Avrupa'da yükselen İslamofobi sonrasında, Hollanda halkının da özellikle Müslüman göçmenlere karşı dışlayıcı bir tavır sergiledikleri belirtilmiştir. Görüşmelerde verilen ifadelere bakıldığında da bu durum net bir biçimde görülmektedir.

Dışlamanın farklı bir boyutunu da yükselen işsizlik ve istihdamda yaşanan daralma oluşturmaktadır. Enformatik gelişmeler sonrasında işgücünde niteliksel bir değişim yaşanması, özellikle kol emeğinden- zihin emeğine doğru dönüşümün yaşanması, vasıfsız göçmenler için risklerin artışına yol açmıştır. İş güvencesini kaybeden göçmenlerin, istihdama girebilmesi zaten zorlaşırken, aynı zamanda karşılaştıkları ayrımcı ve İslamofobik düşünce, Hollanda'da yaşayan Karamanlıların istihdama katılamamasına ve tersine göç kararı almasına etki etmiştir. Görüşmecilerin ifadelerinde, iş alanına bir Müslüman ya da bit

Türk olarak katılmalarının, son yıllarda daha da zorlaştığı görülmüştür. Bu bağlamda, istihdama katılamama, göçmenlere karşı artan ayrımcılık ve değişen emek ihtiyacının, Karamanlı göçmenlerin tersine göç etmesini doğrudan etki eden gündelik yaşam pratikleri olduğu söylenebilmektedir. Umutlarını anavatanına yönelten göçmenlerin, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları zorluğa karşı, tersine göç, bir kurtuluş ya da yeniden hayata tutunma olarak, alternatif bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bunlardan hareketle gündelik hayat pratiklerinin göç kararına doğrudan bir etkinin olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç olarak, literatürde dış göç çalışmaları geniş bir yer tutmasına rağmen, tersine göç çalışmalarının çok az sayıda olması, araştırmanın yürütüldüğü süreçte birçok beklenilmeyen zorluğu beraberinde getirmiştir. Özellikle dış göç araştırmalarının Almanya göçü üzerinde yoğunlaşması ve buradan hareketle diğer ülkelerde yaşayan Türk göçmenlere yönelik genel varsayımların oluşturulmasının, farklı ülkelerde yaşanan sorunların görmezden gelinmesine neden olmuştur. Bu anlamda araştırmanın Hollanda'da yaşayan Karamanlılara odaklanmış olması; Karaman'dan çarşı yangınıyla birlikte, aktif nüfusun büyük bir bölümünün dış göç sürecine eklenmesi, şehri sosyo – ekonomik olarak değiştirmiştir. Karaman'dan giden göçmenler üzerine literatürde sosyolojik bir araştırmanın var olmaması, tersine göç sonrasında ve öncesinde oluşan/oluşabilecek sorunların tespitinin yapılamamasına neden olmuştur. Aynı zamanda, Hollanda'da yaşayan Türk göçmenlerin sorunlarını dile getiren detaylı bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmanın Hollanda'da yaşayan Karamanlılar üzerine odaklanmasının temel hareket noktasını olmuştur. Literatürde dış göç çalışmaları genel itibariyle, uyum, kültürel sorunlar ve siyasal problemler üzerine odaklanmıştır. Tersine göçler sonrası ortaya çıkan çok yönlü sorunları açıklama ve önceden olası sorunları keşfedebilme, bu çalışmanın temel hareket noktası olmuştur. Bu bağlamda tersine göç alan şehirlerin, göçmenler için yapabilecekleri politikaların düzenlenmesinde ve

yeniden uyum süreçlerine yönelik faaliyetlerde rehber olarak kullanılabilceği düşünölmektedir.

Dış göç çalışmalarının göçmenlerin gidiş ve Avrupa'da kalış süreçlerinde yaşadıkları sorunlara yönelerek genel bir tekrara düşmesi çözülen birçok sorunun tekrar tekrar ele alınmasına neden olmuştur. Bu da dış göç araştırmalarına yeni bir yön ve yorum getirilmesini zorlaştıran bir durumdur. Literatürde göçmenlerin anavatanlarına dönüş süreçlerinde karşılaştıkları sorunlar ve tersine göç kararını almalarına neden olan etkenler üzerine çok kısıtlı veri bulunması, tersine göçün ne olduğu, neler getirdiği ve nasıl olduğunun araştırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına da yansıyan, göçmenlerin tersine göç süreçlerinde ve sonrasında karşılaştıkları sorunlarla tek başına mücadele etmesi, ihmal edilen bu alandaki bireylerin yeniden uyumunu zorlaştıırken, beraberinde yeni sorunları da getirecektir. Hollanda'da iş yaşamına katılmada, sosyalleşmede ve siyasal yaşama katılmada yaşadıkları sorunlara benzer vakaları Türkiye'de yaşamaları, göçmenlerin ölkelerine aidiyetlerini ve saygılarını zedeleyen bir tavır almasına neden olmaktadır. Tersine göçe katılan göçmenlerin için en büyük sorun alanlarından birisinin bu olduğu söylenebilmektedir.

Güncel sorun alanlarından birisi olarak ortaya çıkan göçmenlerin tersine göçleri, yeniden uyumlarını kolaylaştırıcı politikalar üretilmesi ihtiyacının gerekliliğini ortaya göstermektedir. Göçmenleri bilgilendirme amacıyla açılacak uyum kursları, özellikle ailesiyle birlikte geri dönen göçmenlerin kısa sürede uyum sağlayabilmesi ve çevresiyle kaynaşabilmesini sağlayacak etkinlikler, kaynaştırma programları gibi yeni uygulamaların yer alacağı politikalar, tersine göç sonrası oluşabilecek sorunların önüne geçebilmeyi sağlayacaktır. Son yıllarda Avrupa'da yaşayan Türklerle iletişim kurulabilmesini ve ilişkilerin geliştirilebilmesini sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı



(YTB), Avrupa’da ki Türklerin birlikte hareket etmesinde başarıyı sağlamıştır. Bu nedenle YTB’nın oluşturacağı yeni programlarla, özellikle tersine göç eden göçmenlerin, döndükleri bölgelerde sosyal faaliyetlere katılmasını sağlayacak etkinlikler düzenlemesi yeniden uyum sürecini hızlandıracak bir gelişme olacaktır.

Göç sonrasında en büyük uyum sorununun devlet kurumları ve kamu çalışanlarıyla yaşandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda tersine göç eden göçmenlerin gerek bilgi eksikliği gerekse Hollanda sisteminin işleyişine göre hareket etmesi, kurumsal meselelerde sorunlar yaşamasının temel nedeni olmuştur. Bunu önlemek için ise, tersine göç gerçekleştiren vatandaşlara, kısa süreli bilgilendirici paneller veya konferansların düzenlenmesinin, uyum sürecinin hızlanacağı düşünülmektedir. Dönenlerin iş bulma ve istihdama katılma süreçlerini hızlandırmak amacıyla, İŞKUR tarafından düzenlenecek özel programlarla, girişimcilik ve mesleki kurslara yönlendirme, göçmenin beraberinde getirdiği sermayesini dolaşıma sokmasını sağlayacak hem de istihdam oranını arttıracaktır. Aynı zamanda göçlerde istihdama katılamayan ve güven problemi yaşayan göçmenlerinde bu etkinlikler sayesinde çevresine uyumu sağlanırken, göçmenlerin barındırdıkları potansiyelleri değerlendirmek adına yapıcı bir gelişme olacaktır.



## KAYNAKÇA

- Abadan - Unat, N. (2017). *Bitmeyen Göç “Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa”* (3. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç Sosyolojisi* (2. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akalın, A. (2016). Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri. İçinde S. G. Ihlamur-Öner ve N. A. Şirin-Öner (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altıntaş, İ. (2008). *Dış Göç ve Din* (1. baskı). İstanbul: Dem Yayınları.
- Ansal, H. (1999). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?* (2. baskı). Birleşik Metal-İş Sendikası.
- Arın, T. (2004). Refah Devleti Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu. *Neoliberalizmin Tahribatı II. Cilt*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2016). Göç Yazınındaki Düzenli ve Düzensiz Göç Kavramları: İnsan Hakları Temelinde Bir Kavramsal Sorgulama. *İnsan Hakları Yıllığı*, 34, 1–20.
- Bartram, D., Poros, M. V., ve Monforte, P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar* (Çev: İtir Ağabeyoğlu-Tuncay). Ankara: HECE Basın Yayın.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları* (Çev: Abdullah Yılmaz). (4. baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- \_\_\_\_\_ (2014). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. (Çev: F. Doruk Ergun). İstanbul: Say Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2016). *Cemaatler* (Çev: Nurdan Soysal). Ankara: Say Yayınları.

Bozkurt, V. (2000). *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği*. Bursa: Alesta Yayınları.

Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları: Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz(17)*, 67–91.

Çağlayan, S., ve Bayrakçı, O. (2016). Emek Süreçlerinde Denetim. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık(39)*, 257–274.

Canatan, K. (1990). *Göçmenlerin Kimlik Arayışı: Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe* (1. baskı). İstanbul: Endülüs Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2013a). *Avrupa'da Ulusal Azınlıklar: Hollanda-Friesland Örneği*. İstanbul: Adım Dağıtım.

\_\_\_\_\_ (2013b). Avrupa Toplumlarının Göç Algıları ve Tutumları: Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Sosyoloji Dergisi, 3(27)*, 317–332.

Castles, S., ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (1. baskı). (Çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelik, M. Y. (2012). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(2)*, 57–74.

Çiçekli, B. (2009). *Uluslararası Göç Hukuku: Göç Terimleri Sözlüğü*. IOM Uluslararası Göç Örgütü.

- Cizreli, B. (2015). Dünya Sistemleri Kuramı Bağlamında Batının göç Haritası. *Sosyoloji Divanı*, (6), 31–40.
- Dardot, P., ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme* (Çev: Işık Ergüden ). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DIYİH. (2015). *Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler*. Erişim Tarihi: 21.03.2019, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3591/diyih-2015-raporu.pdf>
- DIYİH. (2016). *Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler*. Erişim Tarihi: 21.03.2019, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3592/diyih-2016-raporu.pdf>
- Ekici, S., ve Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 9–22.
- Emiroğlu, K., Danışoğlu, B., ve Berberoğlu, B. (2006). *Ekonomi Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eraydın, A. (1992). *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Matbaası.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar* (Çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Freyer, H. (2014). *Sanayi Çağı* Yazar: Hans Freyer (Çev. Hüseyin Batuhan, Bedia Akarsu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Gallino, L. (2012). *Küreselleşme ve Eşitsizlik* (2. baskı). (Çev. Durdu Kundakçı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gelekcı, C. (2014). Türkiye'den Yurt Dışına Gerçekleşen İşçi Göçlerine Bağlı Olarak Dilimize Yerleşen Bir Kavram: "Almancılar". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 103–108.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları* (6. baskı). (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2014a). *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*. (3. baskı). (Çev. İdris Şahin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2014b). *Modernliğin Küreselleşmesi*. (2. baskı). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gitmez, A. S. (1983). *Yurtdışına İşçi Göçü: Beklentiler Gerçekleşenler*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Göksu, T. (2000). *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*. Ankara: Özen Yayıncılık.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi* (2. baskı). (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2014). *Yaşadığımız Sefalet* (2. baskı). (Çev. Nilgün Tural). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göze, A. (2013). *Liberal Marxiste, Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet* (7.). İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.

- Güleç, M. (2017). Hollanda'ya Göçün Hollanda Kimliğine Etkileri. ( Ed. Pınar Yazgan ve Fethiye Tilbe ), *Türk Göçü 2016: Seçilmiş Bildiriler-1* (ss. 119–124). London: Transnational Press London.
- Güllü, İ. (2015). *Almanya'daki Türk Gençlerinin Sosyal ve Dini Yaşantıları* . Ankara: Yayın Evi.
- Hartmann, K. (2014). *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar: Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik* (Çev: Ethem Levent Bakaç ). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Sınırları* ( çev. Utku Balaban,). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (2. baskı). ( çev. Aylin Onacak ). İstanbul: \*Sel Yayıncılık.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., ve Perraton, J. (2014). Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek. (Ed. David Held ve Anthony Mc Grew). *Küresel Dönüşümler* (2. baskı). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hirst, P., ve Thompson, G. (2007). Küreselleşme Sorgulanıyor. (Çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel), (4. baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2015). 11 Eylül Sonrasında Avrupa'da (Müslüman) Göçmenler ve " İslamofobi-Göçmenefobi). *Disiplinlerarası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu*, 271–283. Erişim Tarihi: 25.05.2018, [https://www.izu.edu.tr/docs/default-source/kitaplar/izü-yayın-no-12---disiplinlerarası-göç-ve-göç-politikaları---pdf?sfvrsn=3865ec93\\_2](https://www.izu.edu.tr/docs/default-source/kitaplar/izü-yayın-no-12---disiplinlerarası-göç-ve-göç-politikaları---pdf?sfvrsn=3865ec93_2)

- Ihlamur-Öner, S. G. (2016). Ulus-Ötesi Göç Sürecinde Dini Ağlar ve Örgütler. (Ed. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (3. baskı). ss. 309–334, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, F. (2010). Çalışan Yoksulların Haklar İronisi : Metalaştırılmış Çalışanlar. *II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, ss. 153–170. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- \_\_\_\_\_ (2015). *Türkiye’de İç Göç ve Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- \_\_\_\_\_ (2018). Koşullu Konukseverlikten Hoşnutsuzluğa: Almanya’da Yükselen Yabancı Düşmanlığını Türk Göçmenler Üzerinden Okumak. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(53), ss. 209–228.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., ve Beşpınar, F. U. (2010). “Gitmek mi Zor Kalmak mı?” Avrupa’ya Erkek Göçü ve Geride Kalan Kadının Gözünden Göç Deneyimi. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1).
- Kaya, A. (2009). *Türkiye’de İç Göçler: Bütünleşme Mi, Geri Dönüş Mü?: İstanbul, Diyarbakır ve Mersin Örnekleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2014). Uluslararası Göç Teorileri Bağlamında Yeni Göç Türlerini Anlamaya Çalışmak: Türkiye’de Yabancı ve Öteki Olmak. (Ed. Muammer Tuna ), *Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- \_\_\_\_\_ (2015). Refah Devletinden Neoliberal Devlete Geçiş ve İslamofobizm. *Sosyoloji Divanı*, 3(6).
- \_\_\_\_\_ (2016). *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı*. İstanbul: İstanbul



Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kaygalak, S. (2009). *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Keohane, R. O., ve Nye Jr, J. S. (2014). Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ed. David Held ve Anthony Mc Grew). *Küresel Dönüşümler* (2. baskı). ss. 97–106. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Kökel, Z., ve Odabaşı, F. (2017). Uluslararası Göç, İltica, Zenofobi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 21(11), 237–259.

Kumar, K. (2013). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (4. baskı). (Çev. Mehmet Küçük). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Kumar, R. (2011). *Araştırma Yöntemleri: Yeni Başlayanlar İçin Adım Adım Araştırma Rehberi* (3. baskı). (Çev. Güçlü Şekercioğlu). Ankara: Edge Akademi Yayın Dağıtım.

Kurtoğlu, A. (2005). Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşerilik ve Bir Hemşerilik Mekanı Olarak Dernekler. *European Journal of Turkish Studies*, (2).Erişim Tarihi: 26.05.2018, <http://journals.openedition.org/ejts/375>

Leba, R. (2001). Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk. *Mevzuat Dergisi*, (43), 1–14.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., ve Taylor, J. E. (2014). Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 11–46. Erişim Tarihi: 25.05. 2018, <https://dergi.tplondon.com/index.php/gd/article/view/1/2>

- Meda, D. (2012). *Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?* (2. baskı). (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mencet, M. S. (2018). Tarihsel Arka Planıyla Türkiye’de İslamofobi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(53), 191–208.
- Modelska, G. (2014). Küreselleşme. (Ed. David Held ve Anthony Mc Grew). *Küresel Dönüşümler* (2. baskı). ss. 75–80 . Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mortan, K., ve Sarfati, M. (2011). *Vatan Olan Gurbet: Almanya’ya İşçi Göçününün 50. Yılı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Munck, R. (2003). *Emeğin Yeni Dünyası*. (Çev. Mahmut Tekçe). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Murray, R. (1995). Fordizm ve Post-Fordizm. ( Ed. Stuart Hall ve Martin Jacques ), *Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Cilt I. (6. Baskı). Ankara: Yayın Odası Yayıncılık.
- Outhwaite, W. (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* (Ed. Editör Kerem Ünüvar, Tanıl Bora, William Outhwaite). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özakar, S. (2010). *Küreselleşme ve Emek Piyasaları: Profesyonel İşgücününün Yeniden İnşası*. Ege Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özçelik, P. K. (2013). Neoliberal Küreselleşme Süreci ve Yoksulluk. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 417–430.
- Özer, Y. (2015). *Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul: Der Kitabevi.

- Özmete, E., Yıldırım, H., ve Duru, S. (2018). Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(42), 191–209.
- Öztan, E. (2016). Göçmenlerin Entegrasyonunda Değişen Modeller: “Çokkültürlü Cennet”ten “Çokkültürlü Drama”ya - Hollanda ve Göçmenler. (Ed. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Park Robert E. (2016). İnsan Göçü ve Marjinal İnsan. (Ed. Levent Ünsaldı), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* (ss. 69–82). Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Pelizzon, S., ve Casparis, J. (2000). Dünya Beşeri Refahı. (Ed. K. Terrence Hopkins ve Immanuel Wallerstein), *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*. İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Petersen, W. (1970). *Population*. London: The Macmillan Company.
- Pusch, B., ve Wilkoszewski, T. (2010). *Türkiye’ye Uluslararası Göç “Toplumsal Koşullar - Bireysel Yaşamlar”* (Çev. Mutlu Çomak Özbatır ). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Rittersberger - Tılıç, H., Özen, Y., ve Çelik, K. (2016). Geriye Göçün dinamikleri: Almanya’dan ’Ev’e Dönüş. (Ed. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar2* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya* (Çev. Melih Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şahin-Kütük, B. (2015). Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara

Yansımaları. *Sosyoloji Konferansları*, (52), 609–654.

\_\_\_\_\_ (2016). Hollanda’da Yaşayan Türklerin Geri Dönüş Konusundaki Niyetleri.

*Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33(1).

\_\_\_\_\_ (2017). Hollanda’ya Gerçekleştirilen Türk Göçü ve Ulusötesi Faaliyetler.

*Sosyoloji Konferansları*, 55, 85–106.

Saklı, A. R. (2013). Fordizm’den Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi

Üzerindeki Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(44), 107–131.

Scholte, J. A. (2005). *Globalization a Critical İntroduction* (2. baskı). New York: Palgrave

Macmillan.

Schütz, A. (2016). Eve Dönen. (Ed. Levent Ünsaldı ), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak*

*Ötekilik*. ss. 53–68. Ankara: Heretik Basın Yayın.

Şen, B. (2008). Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal*

*Bilimler Dergisi*, 147–162.

Sennett, R. (2014). *Karakter Aşınması* (8. baskı). (Çev: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı

Yayınları.

\_\_\_\_\_ (2015). Yeni Kapitalizmin Kültürü. (Çev: Aylin Onacak ). (3. baskı). İstanbul:

Ayrıntı Yayınları.

Şenol-Sert, D. (2016). Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru.(Ed. S.

Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar*

*Tartışmalar* (3. Baskı), ss. 29–48. İstanbul: İletişim Yayınları.

Simmel, G. (2016). Yabancı. (Ed. Levent Ünsaldı), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak*

- Ötekilik*. ss. 27–34. Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Şirin-Öner, N. Aslı (2016). Sonmu, Başlangıç mı? Göç Çalışmalarında Sosyal Bir Oldu Olarak Geri Dönüş. (Ed: S. Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin-Öner), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar Tartışmalar* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sohn-Rethel, A. (2011). *Zihin Emegi Kol Emegi* (Çev. Ayşe Deniz Temiz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa’da Yükselen Yeni Irkçılık Üzerine Bir Deneme. *Alternatif Politika Dergisi*, 1(1), 77–118.
- Tabak, F. (2000). Dünya Emek Gücü. (Ed. K. Terence Hopkins ve Immanuel Wallerstein), *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*. ss. 112–147. İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Taştan, A. (2003). *Yurda Dönen İşçilerin Sorunları*. Kayseri: Laçın Kitap-Kırtasiye.
- Taylor, W. F. (2003). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (2. baskı). (Çev: Mustafa Atilla Arıcıoğlu). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi* (2. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Topak, O. (2012). *Refah Devleti ve Kapitalizm; 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Touraine, A. (2016). *Krizden Sonra*. (Çev. Olcay Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uca, A., ve Ülker, A. (2017). *Karaman Çarşı Yangını ve Avrupa’ya Göç*. Konya: Çizgi

Kitapevi.

Uyanık, Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 209–224.

Vassaf, G. (2010). *Daha Sesimizi Duyuramadık* (3. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Wallerstein, I. (2000). Küresel Resim: 1945-90. ( Ed. K. Terrence Hopkins ve Immanuel Wallerstein), *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*. İstanbul: Avesta Basın Yayın.

\_\_\_\_\_ (2014). *Dünya Sistemleri Analizi* (3. Baskı). ( Çev. Ender Abadoğlu). İstanbul: bgst Yayınları.

Wimmer, A., ve Schiller, N. G. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation–State Building, Migration and The Social Sciences. *Archives Europeennes de Sociologie*, 2(53), 217–400.

Yıldırımoglu, H. (2005). ULUSLARARASI EMEK GÖÇÜ “ Almanya ’ ya Türk Emek Göçü ”. *Kamu-İş*, 8(1).

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 9/2, 1685–1704.

Yılmaz, C. (2016). *Risk Kapıyı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*. (2. Baskı). İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Zencirkıran, M. (2012). Örgüt ve Yönetim Kuramları. (Ed. Mehmet Zencirkıran ), *Örgüt Sosyolojisi* (ss. 1–56). Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım.



## EKLER

### EK1: GÖRÜŞME FORMU<sup>41</sup>

1. Yaş ( )
2. Cinsiyet Erkek( ) Kadın ( )
3. Medeni Durum
4. Mesleğiniz. Önce Şu an
6. Hollanda'daki Deneyimlediğiniz Meslekler/İşler:
7. Eğt. Durum \_\_\_\_\_
8. Kaç yaşında gittiniz? \_\_\_\_\_
9. Ne zaman Döndünüz? \_\_\_\_\_
10. Gitme sebebiniz neydi ve nasıl gittiniz?
11. Giderken maddi durumunuz nasıldı? Herhangi bir birikiminiz var mıydı?
12. Yanına gideceğiniz birisi var mıydı?
13. . Hollanda'dayken yanınıza aldırduğunuz ya da gelmesine vesile olduğunuz birisi oldu mu? Olduysa kimlerdi?  
( ) Oldu .....  
( ) Olmadı  
( ) Turist Vizesi
14. Geri dönüş kararı almanızdaki etkenlerden kısaca bahsedebilir misiniz?
15. Döndüğüme şundan dolayı pişmanım” dediğiniz şeyler nelerdir?  
Pişmanlık .....

<sup>41</sup> Bu form, görüşmecilere uygulanan görüşme formunun, araştırmacılara karışık gelebileceği ihtimali göz önünde bulundurularak sadeleştirilmiştir.



16. Döndüğümde şundan dolayı pişman değilim” dediğiniz şeyler nelerdir?

Memnuniyet.....

17. Türkiye’ye döndüğünüzde bir süreliğine uyum problemi yaşadınız mı?

Yaşadım ( )

Yaşamadım ( )

18. Hollanda’ya ilk gittiğinizde ne gibi sıkıntılar yaşadınız? TR’ye Döndüğünüzde de buna benzer sorunlar yaşadınız mı?

19. Hollanda’ya gitmek size ne kazandırdı ne kaybettirdi?

20. Hollanda’da göçmen veya Türk olduğunuz için, herhangi bir ırkçı, dini veya kültürel hakarete uğradınız mı? Veya herhangi bir ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz?

21.. Çalıştığınız kurumda veya sosyal yaşamda, herhangi bir sözlü ya da fiziksel şiddete uğradınız mı? (Göçmen, Türk, İşçi olmanız gibi sebeplerden ötürü)

22. Hollanda’da Türkiyeli veya Hollandalıların oluşturduğu STK’na üye oldunuz mu? Olmadıysanız hiç düşündünüz mü?

23. Herhangi bir Hollanda partisinin göçmenlere karşı olumsuz söylemlerde bulunarak oy toplamaya çalıştığına şahit oldunuz mu? Bu parti bu şekilde oylarını arttırabildi mi?

24. Hollanda’da bulunduğunuz sürede, “göçmen veya yabancı yasası” hakkında bilgilendirme yapıldı mı?

25. Göçmen ve yabancı yasası hakkında ne düşünüyorsunuz?

26. Herhangi bir şekilde adli bir olayın içerisinde bulundunuz mu ya da farklı bir göçmen grubun adli bir olayına şahit oldunuz mu?

27. Hollanda’da hiç işsiz kaldınız mı?

28. Herhangi bir sosyal yardımdan faydalandınız mı?

29. Son yıllarda sosyal yardımlarda azalma veya ayrımcılık yapıldığını düşünüyor musunuz?
30. Hollanda'da iş hayatında herhangi bir ayrımcılığa uğradınız mı? Uğradıysa ne zaman?
31. Hollanda'da işçi olmakla Türkiye'de işçi olmak arasında ne gibi farklılıklar var?
32. Avrupa'da veya Hollanda'da son yıllarda göçmenlere karşı olumsuz bir algının oluştuğunu düşünüyor musunuz?
33. (Düşünüyorsa) Sizce bu baskı ne zaman başladı?
34. Dönüş kararınızda bu olayın etkisi oldu mu?
35. Çocuğunuz var mı? Yok ( ) Sayı:.....
36. Çocuklarınız yurtdışında mı, Türkiye'de mi yaşıyordu?
37. Çocuklarınızın Hollanda'da büyümesi onların gelişimi için olumlu mu olumsuz mu oldu/olurdu? Neden?
38. Çocuklarınızın eğitim sürecinde okulda, sosyal yaşamda etnik veya ekonomik bir ayrımcılık yaşadı mı? Göçmen veya Türk olması sebebiyle bir şeylerden mahrum bırakıldı mı?
39. Türkiye'ye döndüğünüz süreçte aileniz, mahalleniz ya da akrabalarınız tarafından bir sıkıntı yaşadınız mı?
40. Türkiye'ye dönüşünüzde veya Avrupa'da bulunduğunuz süreçte eklemek istediğiniz ve unutamadığınız bir anınız var mı?3

## **EK: TÜRKİYE-ALMANYA İŞGÜCÜ ANLAŞMASI**

Türkiye Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı'nın 30 Ekim 1961 tarihli ve 505-83 SZV/3-92-42 sayılı olan Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti'nin, iş arayan Türk tebaasını Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki işverenler nezdinde bir işe yerleştirmeyi istihdaf eden tavassutun, metni berveçihati şekilde olması gereken bir anlaşma ile tanzim edilmesini teklif eden notasını aldığını teyit etmekle şeref duyar:

### **Madde 1**

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde çalışacak Türk işçilerinin işe yerleştirilmelerini düzenlemek maksadıyla Almanya namına Federal Alman Çalışma Kurumu ( bundan böyle Alman Kurumu olarak adlandırılacaktır) ve Türkiye namına Türkiye İş Kurumu ( bundan sonra Türk Kurumu olarak adlandırılacaktır) işbirliği yapacaklar ve bu işin pratik bir şekilde yürütülmesi için mahalli teşekküllerinden istifade edeceklerdir. Almanya ve Türk Kurumları işe yerleştirmeyi, bu anlaşma çerçevesi dahilinde daha iyileştirmeye ve basitleştirmeye çalışacaklardır.

### **Madde 2**

İşbirliğini kolaylaştırmak için Alman Kurumu Türkiye Cumhuriyeti'nde bir İrtibat Bürosu kuracaktır. Alman Kurumu, İrtibat Bürosunun yerini, faaliyet sınırlarını ve süresini Türk Kurumu ile anlaşarak kararlaştıracaktır. Yetkili Türk makamları İrtibat Bürosunun çalışmalarını kolaylaştırmak üzere uygun görecekları yardımları yaparlar.

İrtibat Bürosunun çalışma masrafları Alman Kurumunca temin olunacaktır. Türk Kurumu İrtibat Bürosuna mutad büro mefruşatıyla döşenmiş ve adayların tıbbi muayenesine elverişli lüzumlu odaları bedelsiz tahsis edecektir.

### **Madde 3**

İrtibat Bürosu ve Türk Kurumu Türk işçilerine iş arz eden Almanya'daki işverenlerin teklifleri ile buna tekabül eden Türk işçilerinin çalışma talepleri hakkında karşılıklı olarak muntazaman bilgi alışverişinde bulunurlar. Eğitim veya uzun bir çalışma sayesinde muayyen bir iş kolunda özel nitelik kazanmış işçilerin iş talepleri bir iş verme teklifi mevcut olmasa da tavassuta arz edilebilir.

İş teklifleri, işçiden beklenen mesleki kabiliyetler, öngörülen işin türü ve muhtemel hususiyetleri ile işin muhtemel süresi hakkında kat'i malumatı ihtiva eder. Buna ilaveten şimdiki ve müstakbel ücret ve diğer çalışma mesken ve iaşe imkanları ile ilgili iş arayıcısının kararında etkili olacak diğer teferruatı ihtiva eder.

İrtibat Bürosu, bundan başka Türk Kurumuna ilgili işçilerin aydınlatılması maksadıyla umumi olarak Almanya'da çalışma ve yaşama şartları ile başlıca iş branşları için cari ücret misalleri hakkında toplu malumat verir. Bu malumat aynı zamanda ücretlerde vergi, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası primleri gibi yapılacak kesintileri de gösterir ve sosyal güvenlikle

ilgili mühim talimatı ve bu sahada yapılan yardımları da ihtiva eder. Bu bilgiler, icap ettiği takdirde, ahval ve şartların değişmesine göre tashih olunur.

### **Madde 5**

Türk Kurumu, uygun göreceği usullerle, yapılan iş müracaatlarını toplar, ilk seçimi yapar ve seçtiklerini, İrtibat Bürosuna takdimi üzerine alır.

Bir hürriyeti sınırlama cezası ile mahkum olmuş talipler İrtibat Bürosuna sunulmaz. Yetkili Türk makamlarınca pasaport verilmesinde sakınca görülen kimseler içinde aynı şekilde uygulanır.

İrtibat Bürosu ayrıca, Türk Kurumunca takdim olunan işçilerin öngörülen iş için sıhhi ve mesleki şartları haiz olup olmadıklarını ve Federal Almanya Cumhuriyetinde ikamete uygun olup olmadıklarını tespit eder.

### **Madde 6**

Kabul edilen her Türk işçisi için, örneği ekli Almanca ve Türkçe bir çalışma mukavelesi tanzim olunur. Bu çalışma mukavelesi bir taraftan işveren veya yetkili mümessili ve diğer taraftan işçi tarafından imzalanır ve Türk Kurumu ile İrtibat Bürosu tarafından "görölmüştür" damgası ile damgalanır.

### **Madde 7**

Türk makamları işçiye, işçinin Almanya'ya girişinden itibaren süresi asgari bir sene daha geçerli olacak bir pasaport vereceklerdir. Türk Konsoloslukları icabında pasaportu, geçerlilik süresi sona ermeden bir ay önce onaylar

İrtibat Bürosu, işçiye bedelsiz bir hüviyet cüzdanı verir. Bu hüviyet cüzdanı, en çok bir yıl için, Alman olmayan işçilerin işlerine ilişkin talimat gereğince çıkarmaya mecbur oldukları (çalışma müsaadesi) yerine geçerli olur ve sahibini, geçerlilik süresince, giriş vizesi alma mecburiyetinden mahrum kılar.

Buna ilaveten işçinin, yetkili Türk makamlarınca verilmiş medeni durumunu belirten bir vesikaya da sahip olması gerekir.

### **Madde 8**

İrtibat Bürosu, Türk Kurumu ile işbirliği yaparak Türk işçilerinin mutabık kalınmış olan hareket mahallerinden (normal olarak İstanbul) Federal Almanya Cumhuriyeti'nde çalışacakları yerlere kadar olan seyahatlerini organize eder. Türk Kurumu, işçilerin tam zamanında hareket mahallinde olmalarını sağlar. İrtibat Bürosu, işçilerin seyahat süresine göre ayarlanan kumanyalarını veya buna tekabül edecek parayı verir. İşçilerin mutabık kalınmış hareket mahallerinden çalışacakları yerlere kadar olan seyahat masrafları, kumanya masrafları da dahil olarak, Alman Kurumu tarafından karşılanacak ve müstakbel işveren

tarafından götürü bir meblağ ödenmesi suretiyle Alman Kurumuna iade olunacaktır. Dönüş masraflarının tavsiyesi işveren ile işçi arasında mevcut anlaşmadaki mutabakata bağlıdır.

### **Madde 9**

İşçilerin Federal Almanya Cumhuriyeti'nde oturacakları yere varır varmaz, yetkili mahalli makamlara başvurmaları ve en geç üç gün içinde ve mümkünse işe başlamadan önce, o yerin yabancıların işlerine bakan makamlardan ikamet müsaadesi talep etmeleri lazımdır. İşçi, Federal Almanya Cumhuriyeti'nde bir yıldan fazla çalışmak istediği takdirde, hüviyet cüzdanının müddetinin bitmesinden bir ay önce ikamet ettiği yerin yetkili Çalışma Kurumu Teşkilatına müracaatla çalışma müsaadesi talep etmek mecburiyetindedir. Bu müsaadenin verilmesi Alman olmayan işçilerin çalışmasına ilişkin umumi talimatların hükümlerine tabidir. İşçi aynı zamanda ikamet müsaadesinin süresinin de uzatılması için yabancıların işlerine bakan yetkili makamlara müracaatla mükelleftir. Bu müsaade iki seneden fazla bir müddet için verilmez. Alman Kurumunun mahalli teşkilatı Türk işçilerine, bilhassa ilk intibak devresinde, genel mahiyette bilgi vererek yardım edeceklerdir.

### **Madde 10**

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, işbu anlaşmaya istinaden Federal Almanya Cumhuriyeti ülkesine giren işçileri formalitesiz olarak her an geri alacak, dönüş için gerekli seyahat vesikalarını verecek ve lüzumlu transit vizelerini temin edeceklerdir.

### **Madde 11**

Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren üç ay zarfında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne aksine bir beyanda bulunmadıkça, işbu anlaşma Berlin Land'ı için de geçerlidir.

### **Madde 12**

İşbu anlaşma önceki kapsayacak şekilde 1 Eylül 1961 de yürürlüğe girecek, bir yıl için akdedilecek ve geçerlik süresinin sona ermesinden en geç üç ay önce iki Hükümetten biri tarafından feshedilmediği takdirde kendiliğinden bir sene daha uzayacaktır.

Türkiye Büyükelçiliği, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin F. Almanya Cumhuriyeti Hükümeti'nin teklifleri ile mutabık olduğunu beyan ettiğini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmekle şeref duyar. Buna nazaran Dışişleri Bakanlığının 30 Ekim 1961 tarihli ve 505-83-SZV/3-92,42 sayılı notası ile işbu cevabi nota (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile F. Almanya Cumhuriyeti Hükümeti arasında Türk işçilerinin Almanya'da işe yerleştirilmelerine dair bir Anlaşma) teşkil ederler.

Türkiye Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı'na bu fırsattan yararlanarak en üstün saygılarını teyit eder.

Bad Godesberg, 30 Ekim 1961

## PROTOKOL

Alman ve Türk Hükümet temsilcileri, 19 Mayıs 1964 günü Bonn'da Federal Dışişleri Bakanlığı'nda, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti arasında Türk işçilerinin Almanya'da işe yerleştirilmelerine dair akdolunan anlaşmanın tatbikatından doğan meseleleri görüşmek üzere toplanmışlardır.

Heyetlerin oturum tarzı aşağıda arz olunduğu üzere dir:

Alman Heyeti:

Prof. Dr. Meyer Linderberg, Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürlerinden,(Heyet Başkanı)

Dr.Schmiedt, Dışişleri Bakanlığı'nda Şube Müdürü

Dr. Dahnen, Federal Çalışma Bakanlığı'nda Müşavir

Bay Bröull, Federal Dahiliye Bakanlığı'nda Müşavir

Dr. Rosemöller, İktisat Bakanlığı'nda Müşavir

Dr. Zöllner, Federal Çalışma Kurumu Müdürlerinden

Türk Heyeti:

Bay Kemal Gökçedağ, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürü

Bay Ekmel Onbulak, Türkiye Bonn Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri

Dr. Bekam Bilaloğlu, Türkiye Bonn Büyükelçiliği Çalışma Ataşesi.

I. Her iki heyet, çeşitli müzakereler sonunda, nota görüşmesi suretiyle akdolunan 30 Ekim 1961 tarihli Anlaşmanın aynı şekilde aşağıda yazılı hususlarda uygulanmasını Hükümetlerine tavsiye etmeyi kararlaştırmışlardır.

A. 2 inci maddeye aşağıdaki paragraf ilave olunacaktır.

"Her iki Hükümetçe faydalı bulunduğu takdirde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Almanya'daki işçilerinin hak ve menfaatlerini korumakla vazifeli olmak üzere Almanya'ya memurlar gönderebilecektir. Yetkili Alman makamları Türk memurlarının vazifelerini gereği şekilde yerine getirmelerinde istenilen yakınlığı göstereceklerdir."

B. 8 inci maddenin 3 üncü paragrafı aşağıdaki şekilde değiştirilecektir.

"İşçilerin mutabık kalınan hareket mahallinden işyerine kadar olan seyahat ve iâşe masrafları Federal Çalışma Kurumu tarafından karşılanacaktır. Federal Çalışma Kurumu işverenlerden "vasati masrafı aşan nispette bir Komisyon" tahsil eyleme yönüne gidebilecektir."

C. 9 uncu maddenin (ikamet müsaadesi 2 seneden fazla bir süre için verilmeyecektir) şeklindeki kısmı çizilecektir.

D. 10 uncu maddeye aşağıdaki 10 a maddesi ilave olunacaktır:

1) Her iki Hükümet temsilcilerinden oluşacak bir Karma Komisyon teşkil olunacaktır. İşbu Komisyon taraflardan birinin arzusu üzerine değiş tokuş yoluyla Almanya'da ve Türkiye'de toplanacaktır.

2) Temsilciler uzmanlarla görüşebileceklerdir.

3) Karma Komisyon aşağıdaki hususlarla meşgul olacaktır:

a) Anlaşmanın uygulamasından ortaya çıkan meseleleri tetkik ve icabında anlaşmanın iptalini teklif etmek,

b) Türk işçilerinin Federal Almanya'da işe yerleştirilmeleri ve istihdamları ile ilgili meseleleri tetkik etmek.

II. Her iki heyet ayrıca Türk işçilerinin Federal Almanya'da ikamet ve istihdamları ile ilgili aşağıdaki hususları da müzakere etmişlerdir:

A) Türk heyeti Almanya'da işçi olarak çalışmakta bulunan eşlerini vize almaksızın ziyaret eden işçi eşlerine Almanya'da çalışabilmelerini temin maksadıyla ilgili makamlar tarafından gerekli ikamet müsaadesinin verilmeyişinin kabule şayan bir davranış olmadığı üzerinde durmuştur. Buna mukabil Alman Heyeti, Alman Pasaport ve Yabancılar Polisi Mevzuatının Almanya'ya vizesiz giren yabancılara, çalışma maksadına hizmet edecek ikamet müsaadesi verilmesine maalesef imkan vermediğini belirtmiştir. Alman Heyeti, ayrıca Türk Heyetine, Almanya'da çalışmakta bulunan vatandaşlarının, ileride iş tutmak üzere eşlerini Almanya'ya getirmek istemeleri halinde önceden ikamet müsaadesi temin etmeleri gerektiğini bildirmiş ve bu hususta ilgililerin Almanya'ya yönelik seyahate çıkmalarından evvel Türkiye'deki yetkili Alman Konsolosluklarına gereği için başvurabileceklerine işaretle bu hususta Alman Konsolosluklarına esasen talimat verildiğini ifade etmiştir.

B) Alman Heyeti, Federal Dışişleri Bakanlığının Türkiye'nin Bonn Büyükelçiliğine verdiği 10 Mart 1964 tarihli notasına temasla, Türkiye Cumhuriyeti Münih Başkonsolosluğunun esasen ikamet müsaadesi bulunan aile reislerinin münferit pasaportlarına ailenin diğer fertlerini de aktarmak suretiyle, bunların da kendisine verilmiş bulunan ikamet ve çalışma müsaadesinden istifade ettirilmesi yönüne gittiğini bildirmiştir.

Türk Heyeti keyfiyetten bilgi edindiğini ve Dışişleri Bakanlığı'nın bahse konu 10 Mart 1964 tarihli notasını kısa zamanda cevaplandıracağını bildirmiştir.

C) Türk Heyeti, bazı hallerde Türk işçilerinin Almanya'da işe başladıktan sonra, sıhhi vaziyetlerinin bu işte devamlı surette çalışmalarını imkan vermeyecek bir duruma girmesi halinde işverenlerle büyük ihtilafa düştüklerini ve bu yüzden zorluk çektiklerini beyan etmiştir. Bu nev'i işçiler her ne kadar işveren firma tarafından kendilerine yapılan masrafları ödemek suretiyle aralarındaki mukavelenin feshini talep etmekte iseler de bu teklif dikkate alınmayarak kendilerinin Türkiye'ye derhal dönmeleri zaruretiyle karşı karşıya buldukları keyfiyetine Alman Heyetinin dikkati çekildi.

Duruma tatminkar bir çözüm yolu bulunması maksadıyla keyfiyetin Federal Çalışma Kurumuna intikal ettirileceği teyit olundu.

D) Türk Heyetinin, bazı özel hallere mahsus olmak üzere, çocuk zamlarının doğrudan doğruya Türkiye'de tediyesi imkanlarının mevcut olup olmadığına dair sualine karşı Alman Heyeti 1.7.1964 tarihinde yürürlüğe girecek olan 14 Nisan 1964 tarihli Federal Çocuk Zammı Kanununun 12 inci maddesinin 3 üncü fıkrası hükmü çerçevesinde hareket edilmesi lazım geldiği şeklinde cevap vermiştir. Federal Çocuk Zammı Kanununun 12 inci maddesinin 3 üncü fıkrası ile ilgili tatbikata ait teferruat Federal Çalışma Kurumu ile yetkili Türk makamları arasında yapılacak bir anlaşma ile tayin edilecektir.

E) Türk Heyeti, iş akdinin sona ermesiyle Türkiye'ye dönen işçilerin, kendilerinden müteakip mali senenin 30 Nisan'ına kadar fazla tahsil edilen gelir vergilerini kendilerine iadesi için müracaat etmekte müşkülata maruz kaldıklarını beyan etmiştir. Türk Heyetine bu şekilde memleketine dönen işçilerin hareketlerinden evvel fazla kesilen vergilerin iadesi maksadına matuf olmak üzere gerekli taleplerini doldurmaları lüzumunun duyurulması tavsiye olunmuştur. Bununla beraber Alman Dışişleri Bakanlığı Türk Heyetinin arzusuna atfen, fazla kesilen vergilerin talepname doldurmaksızın otomatikman iade edilebilmelerini temin için Federal Maliye Bakanlığı nezdinde teşebbüste bulunmayı ve neticesinden Türkiye Bonn Büyükelçiliğine bilgi vermeyi kabul etmiştir.

F) Türk Heyeti, Almanya'da vefat eden müslüman Türklerin defnedilebilecekleri özel mezarlıklar veya genel mezarlıklarda hususi bazı yerlerin tahsisinin mümkün olup olmadığını sormuştur. Türk Heyetine, mevzuun yetkili Alman makamlarına intikal ettirilerek tetkik edileceği ve neticesinden Bonn Büyükelçiliğine malumat verileceği cevabı verilmiştir.

G) Alman Heyeti Türkiye'nin, Alman İrtibat Bürosunda vazifelileri giriş ve çalışma vizesinden muaf tutmasını rica etmiştir. Türk Heyeti Alman Heyetinin bu yoldaki arzusuna uygun bir hal tarzı bulunması için gayret sarf edileceğini beyan etmiştir.

H) Alman Heyeti, Alman İrtibat Bürosunun ihtiyacı olan bazı tüketim maddeleri ile, özellikle röntgen filmi ve cihazlarının gümrük resminden muaf tutulmasına dair arzularının henüz yerine getirilemediğine işaret etmiştir. Almanlar, Alman İrtibat Bürosu için bir röntgen cihazı gümrük vergi ve resimlerinden muaf olarak sadece İrtibat Bürosunda kullanılmak üzere ve cihazın kullanılmasının sona ermesini müteakip tekrar Türkiye dışına çıkarılmak kaydıyla, ithal etmek istemektedir. Bu hususu Ankara'daki Alman Büyükelçiliği garanti etmektedir.



Alman Heyeti, bir röntgen cihazının Alman İrtibat Bürosunda kullanılması halinde, Türk işçilerinin bundan büyük ölçüde istifade edeceklerini, bir diğer ifade ile masraftan tasarruf edeceklerini bildirmiştir.

Türk Heyeti, Alman Heyetinin bu arzusunun dikkate alınması için durumu Hükümetine intikal ettireceğini teyit etmiştir.

İ) Alman Heyeti Türkiye'nin Türk işçilerinin buradaki kazançlarının mümkün olduğu nispette büyük bir kısmının Türkiye'ye transferine imkanlar hazırlamasındaki menfaat ve emniyete temas etmiştir. Türk Heyeti bu tür transferleri teşvik edecek bir kanunun hazırlanmakta bulunduğunu beyan etmiştir.

J) Alman Heyeti, Türk makamlarının, Türkiye ile Almanya arasında mal mübadelesi ile ilgili 16.2.1962 tarihli Anlaşmaya atıfta bulunarak, Türkiye'ye dönen işçilerden şahsi eşyaları için de Menşe Şahadetnamesini talep ettiğini ve bu durumun Alman Ticaret Odalarının işlerini ağırlaştırdığını ifade etmiştir.

Türk Heyeti, böyle bir durumun kendilerince malum bulunmadığını beyanla bu hususla ilgili teferruatı bilahare bir nota ile bildirmeyi kabul etmiştir.

Bonn'da 20 Mayıs 1964 tarihinde tanzim olunmuştur.

Alman Heyeti Başkanı

(İmza)

Türk Heyeti Başkanı

(İmza)

